

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ BİLİM DALI

**GÜMRÜK BİRLİĞİ ÖRGÜTLERİNİN POLİTİK EKONOMİSİ: AFRIKA BİRLİĞİ
GÜNDEM 2063**

Doktora Tezi

Mesut ARSLAN

İSTANBUL, 2025

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANA BİLİM DALI
ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ BİLİM DALI

**GÜMRÜK BİRLİĞİ ÖRGÜTLERİNİN POLİTİK EKONOMİSİ: AFRIKA BİRLİĞİ
GÜNDEM 2063**

Doktora Tezi

Mesut ARSLAN

Tez Savunma Jürisi

1 Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Alaeddin YALÇINKAYA
2 Jüri Üyesi	: Prof. Dr. Mehmet MELEMEN
3 Jüri Üyesi	: Prof. Dr. Seda ÜNSAR
4 Jüri Üyesi	: Doç. Dr. İmran DEMİR
5 Jüri Üyesi	: Doç. Dr. Hakan ARIDEMİR

İSTANBUL, 2025

ÖZET
GÜMRÜK BİRLİĞİ ÖRGÜTLERİNİN POLİTİK EKONOMİSİ: AFRIKA BİRLİĞİ
GÜNDEM 2063

Bu tezin konusu gümrük birliği örgütlerinin devletlerin ekonomik kalkınma ve refah düzeyinde artışı amaçlayan faktörlerin neler olduğunu belirlemektir. Avrupa Birliği örgütü idealinde olan Afrika Birliği (AfB)'nin, Gündem 2063 vizyonu çerçevesinde politik ve ekonomik yansımaları dikkate alınarak incelenmiştir. Bu tezin amacı, AfB'nin kendi iç dinamizmi içerisindeki avantajları ve dezavantajlarının küresel aktör olma hedefi önündeki faktörleri incelenmiş olup kurumsallığını tamamlamış Avrupa Birliği'nin geçmiş serüveni ile mukayese yaparak öneriler geliştirmektir.

Afrika kıta devletleri kendi içerisinde bölgesel örgütlenme çalışmaları yapmaktadır. Dünyanın en eski gümrük birliği örgütlenmelerinden olan Güney Afrika Gümrük Birliği (SACU) bu kıtada kurulmuştur. Bağımsızlıklarını kazanan ve gümrük birliği tecrübesi olan kıta devletleri, siyasi ve ekonomik kalkınmasını henüz tamamlamamıştır. AfB devletleri doğal kaynak ve nüfusunu kullanarak kıta içi sorunları avantaja çevirmek için çalışmalar yapmaktadır. Kıta devletleri, uluslararası kuruluşlara dahil olarak ve Gündem 2063 vizyonu ile ekonomik entegrasyonunu tamamlamak istemektedir. Fakat kıta ülkelerinin mevcut koşullarının ekonomik entegrasyonu sağlamaya yeterli olmadığını söyleyen akademik çalışmalar olduğu gibi Gündem 2063 vizyonu gibi somut adımların uygulamaya geçtikçe başarılı olacağını söyleyen çalışmalar da bulunmaktadır.

AfB'nin ekonomik entegrasyonu sağlayabilmesi, güvenlik problemleri ve işsizliğin azaltılması gibi tedbirlerin alınmasını gerektirmektedir. Ekonomik reformlar ve terörle mücadele kapsamında insani iletişimin artırılması hem kıta içi yaşanılabilirliği hem de ülkelerin kalkınma hızının artmasına katkı sağlayacaktır. Bu reformlar, ideal Afrika kıtası hedefi ve küresel aktör vizyonuna inanç ile somut uygulamaları desteklemelidir. Bu bakımdan tüm uygulamalar genel hedefin tamamlayıcısı niteliğinde olursa başarıya ulaşması mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Gümrük Birliği Örgütlenmesi, Ekonomik Entegrasyon, Politik Ekonomi, Gündem 2063, Afrika Birliği, Avrupa Birliği

ABSTRACT
THE POLITICAL ECONOMY OF CUSTOMS UNION ORGANISATIONS:
AFRICAN UNION AGENDA 2063

This thesis examines the factors within customs union organisations that seek to enhance the economic development and welfare levels of member countries. The African Union, which aspires to emulate the European Union model, has been examined within the framework of the Agenda 2063 vision, considering its political and economic implications. This thesis aims to evaluate the advantages and disadvantages of the African Union within its internal dynamics and the challenges it faces in its aspiration to become a global actor, as well as to develop suggestions by comparing it with the past journey of the European Union, which has completed its institutionalisation.

African continent countries are working on regional organisations within themselves. The South African Customs Union (SACU), one of the oldest customs union organisations in the world, was established in this continent. The countries of the continent, which have gained their independence and have experience in the Customs Union, have not yet completed their political and economic development. The countries of the African Union aim to leverage their natural resources and population to transform intra-continental challenges into opportunities. These countries seek economic integration through participation in international organisations and the implementation of the Agenda 2063 vision. However, there are academic studies that say that the current conditions of the continent's countries are insufficient to ensure economic integration, as well as studies that say that concrete steps such as the Agenda 2063 vision will be successful as they are put into practice.

For the African Union to achieve economic integration, measures such as addressing security concerns and unemployment must be implemented. The undertaking of economic reforms, in conjunction with the enhancement of humanitarian communication within the context of the struggle against terrorism, is poised to contribute to the enhancement of the liveability of the continent and the acceleration of the development rate of the nations. These reforms must be underpinned by a profound conviction in the ideal African continent and a comprehensive vision of a global actor. It is conceivable to attain success in this regard, provided that all practices complement the overarching objective.

Keywords: Customs Union Organizations, Economic Integration, Political Economy, Agenda 2063, African Union, European Union

ÖNSÖZ

Uluslararası politikaların belirlenmesinde ekonomi her zaman belirleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmıştır. Tarihi serüvende devletler ekonomik kalkınmalarını ve vatandaşlarının refah içerisinde yaşamını sağlamak için diğer devletlerle ticaret anlaşmaları yapmışlardır. Bu tezde devletlerin refah düzeylerinin artmasına katkı sağlayan Gümrük birliği örgütlenmeleri incelenmiştir. Afrika özelinde kıtasal entegrasyonu inceleyerek geri kalmış devletlerin entegrasyonunu analiz etmek bu hedef için gelecek vizyonu koyan devletler için hem avantaj hem de dezavantajlı yerleri gözlemleme imkânı sunmuştur. Tez konusunu çalışma isteğinin temelinde de bu yatmaktadır. Küresel etkiler doğurması beklenen genel bir Gümrük birliği hedefi, aynı zamanda bu devletlerin ekonomilerinin geri kalmış olması zıt kutupların birbirine itme kuvvetiyle tamamlayıcı etkisinin olup olmayacağı çalışmanın temel sorunsalını oluşturmaktadır.

Bu tez çalışmasında öncelikle tez danışmanım Prof. Dr. Alaeddin YALÇINKAYA'ya, ders dönemi, yeterlilik ve tez yazım sürecinde ayırmış olduğu kıymetli vakitlerinden ve yapmış olduğu destek ve yardımlarında ötürü müteşekkirim. Değerli tez komitesi üyelerimiz olan Prof. Dr. Mehmet MELEMEN ve Doç. Dr. İmran DEMİR hocalarıma ve kıymetli jüri üyelerimiz olan Prof. Dr. Seda Ünsar ve Doç. Dr. Hakan Arıdemir'e kıymetli tavsiye, yardım ve önerilerinden ötürü müteşekkirim. Ayrıca Uluslararası Politik Ekonomi anabilim dalı hocalarımızdan Doç. Dr. Arzu AL, Doç. Dr. Meral BALCI ve Doç. Dr. Hakan MEHMETÇİK hocalarıma kıymetli derslerinden ötürü müteşekkirim. Tabi ki tez sürecimde 2 evladım daha dünyaya geldi ve 3 evladıyla doktora sürecimi benimle birlikte sırtlanan, dertlenen ve zorlanan teşekkürün niteliğini kelimelere dökemeyeceğim kıymetli eşime ve benim her zaman yanımda olan üzerimden eksik etmedikleri dualarıyla annem ve babama çok müteşekkirim.

Mesut ARSLAN

İstanbul, 2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET	1
ABSTRACT	2
ÖNSÖZ	3
KISALTMALAR	7
TABLolar LİSTESİ	11
GRAFİK LİSTESİ	12
GİRİŞ	13
1. Tezin Konusu ve Amacı	17
2. Literatür İncelemesi	20
3. Tezin Hipotezleri	21
4. Tezin Yöntemi	23
5. Tezin Özgün Değeri ve Katkısı	23
6. Tezin Bölümleri	25
1. EKONOMİK ENTEGRASYON AŞAMALARI VE GÜMRÜK BİRLİĞİNİN ETKİLERİ	26
1.1. Entegrasyon Kavramı ve Örgütlenme Aşamaları	26
1.1.1. Kavramsal Çerçeve ve Literatür İncelemesi	40
1.1.2. Gümrük Birliğinin Tarihçesi	41
1.1.3. Gümrük Birliğinin Tanımı, Kavramsal Boyutu ve Gelişim Süreci	43
1.1.4. Gümrük Birliğinin Oluşum Aşamaları	45
1.1.5. Gümrük Birliğinin Gerekliklikleri	45
1.2. Gümrük Birliğinin Etkileri	47
1.2.1. Olumlu Etkileri	49
1.2.2. Olumsuz Etkileri	51
1.2.3. Statik Etkisi	52
1.2.3.1. Üretim Etkisi	53
1.2.3.2. Tüketim Etkisi	54
1.2.4. Dinamik Etkisi	56
1.2.4.1. Ölçek Ekonomisi	58
1.2.4.2. Dış Ticaretin Artması	60
1.2.4.3. Teknolojik İlerleme	66
1.2.4.4. Yatırımları Özendirme	68
1.2.4.5. Kaynak Hareketliliği	68
1.2.4.6. Döviz Rezervlerinin Artırılması	69
1.2.4.7. Sanayileşme Hızının Artırılması	70
1.2.4.8. Ticaret Akımları Üzerine Etkiler	71

2.POLİTİK EKONOMİ YAKLAŞIMI VE ULUSLARARASI KURULUŞLAR	73
2.1. Politik Ekonomi Yaklaşımı Üzerine Gümrük Birliği Örgütleri	73
2.1.1.Ekonomi Ekseninde	78
2.1.2.Politik Eksende	80
2.1.2.1.Gümrük Birliğine Taraf Ülkelerin Bakış Açısı	81
2.1.2.2.İlerleme Raporlarında Gümrük Birlikleri	81
2.1.2.3.Afrika Kıta Ülkelerinin Birliğe Bakışı	82
2.1.2.4.Afrika Birliği Örneğinde Gümrük Birliği Örgütlenmelerine Eleştirel Bakış	86
2.1.3.Diplomasi Ekseninde.....	87
2.1.4.Sosyal ve Kültürel Eksende.....	88
2.1.5.Sektörel Eksende	90
2.1.5.1.Malların Serbest Dolaşımı	91
2.1.5.2.Fikri Mülkiyet Hakkı	92
2.1.5.3.Rekabet Politikası	93
2.1.5.4.Ulaştırma Politikası	95
2.1.5.5.Vergilendirme	96
2.1.5.6.Çevre	97
2.2.Uluslararası Kuruluşlar	98
2.2.1.IMF ve DB.....	100
2.2.2.BM	103
2.2.3.GATT	104
2.2.4.DTÖ	108
2.2.5.AB	109
2.3.Afrika Birliği'nin Uluslararası Kuruluşlarla İlişkisi	110
3.BÜTÜNLEŞME TEORİLERİ VE BÖLGESEL KALKINMA TEORİLERİ	113
3.1.Bütünleşme Teorileri	113
3.1.1.Federalizm.....	121
3.1.2.Güvenlik Toplumu Yaklaşımı	123
3.1.3.Fonksiyonalizm	127
3.1.4.Neofonksiyonalizm	129
3.2.Bölgesel Kalkınma Teorileri.....	133
3.2.1.Merkezi Yerler Teorileri	133
3.2.2.Kalkınma Kutupları Teorileri.....	135
3.2.3.Birikimli Nedensellik Teorisi.....	137
3.2.4.Keynesyen Bölgesel Kalkınma Teorileri	138
3.2.5.Neo-Klasik Bölgesel Kalkınma Teorilesi	139

3.2.6.İçsel Bölgesel Kalkınma Teorisi.....	140
3.2.7.Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı.....	142
3.2.8.Yeni Bölgeselcilik Yaklaşımı.....	143
4.AFRIKA BİRLİĞİ'NİN KURULUŞU VE KITASAL YAPISI	146
4.1. Afrika Birliği Örgütü (OAU).....	146
4.2.Afrika Birliği (AfB)	147
4.3.Afrika Birliği Örgütü'nden Afrika Birliği'ne Doğru	149
4.3.1.İki Örgüt Arasındaki Farklar.....	151
4.3.2.Örgütlerin Ekonomik Entegrasyon Deneyimleri.....	152
4.4. Afrika Kıta İçi Problemler	155
4.4.1.Sınır Problemleri.....	157
4.4.2.Güvenlik Problemleri	160
4.4.3.Çatışmalar	161
4.5.Afrika'nın Bütünleşme Arayışları.....	163
4.5.1.Doğu Afrika Merkezli Girişimler	164
4.5.2.Batı Afrika Merkezli Girişimler	166
5. AFRIKA BİRLİĞİ'NİN GÜMRÜK BİRLİĞİ ÖRGÜTLENME ÇALIŞMALARI	168
5.1. Afrika Kıta Ülkelerinin 3.Ülkelerle STA'ları.....	168
5.1.1. AB'nin Taraf Olduğu STA'lar	169
5.1.2. STA'ların 3. Ülkeler Açısından Önemi	171
5.1.3. AB-Güney Afrika STA'ları.....	174
5.1.4. AB-AfB Arasındaki Stratejik Ortaklık Vizyonu.....	175
5.2. Gündem 2063 Afrika Kıta Hedefleri	176
5.2.1.2013-2023 Yılları Arası Dönemsel Raporlar	180
5.2.2. Kıtasal Entegrasyonun Sağlanması	183
5.2.3. Gümrük Birliği Örgütlenmesine Giden Süreç	185
5.3. AfCFTA'nın Kıta Ülkelerine Etkisi	186
SONUÇ.....	197
KAYNAKÇA.....	205

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği (European Union)

ABD: Amerika Birleşik Devletleri (The United States of America)

EAEU: Avrasya Ekonomik Birliği (Eurasian Economic Union)

AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu (European Economic Community)

AfB: Afrika Birliği (African Union)

AfCFTA: Afrika Kıtasal Serbest Ticaret Alanı (African Continental Free Trade Area),

AfDB: Afrika Kalkınma Bankası (African Development Bank Group),

AFTZ: Afrika Serbest Ticaret Bölgesi (African Free Trade Zone)

AKÇT: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (European Coal and Steel Community)

APEC: Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (Asia-Pacific Economic Cooperation)

ASEAN: Asya'da Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (Association of Southeast Asian Nations)

BDT: Bağımsız Devletler Topluluğu (Commonwealth Of Independent States),

BLS: Botswana, Lesotho ve Swaziland

BM: Birleşmiş Milletler (United Nations)

CACM: Orta Amerika Ortak Pazarı (Central American Common Market)

CAN: And Topluluğu (Comunidad Andina)

CARICOM: Karayipler Topluluğu (Caribbean Community),

CEMAC: Orta Afrika Ekonomik ve Para Topluluğu (Economic and Monetary Community of Central Africa),

COMESA: Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı (Common Market for Eastern and Southern Africa),

DB: Dünya Bankası (World Bank)

DGÖ: Dünya Gümrük Örgütü (The World Customs Organization)

DSÖ: Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization)

DTÖ: Dünya Ticaret Örgütüne (World Trade Organization)

EAC: Doğu Afrika Topluluğu (East African Community),

EACU: Avrasya Gümrük Birliği (Eurasian Economic Union),

ECB: Avrupa Merkez Bankası (European Central Bank),

ECOWAS: Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (Economic Community of West African States),

EFF: Genişletilmiş Fon İmkânı (The Extended Fund Facility),

EFTA: Avrupa Serbest Ticaret Birliği (European Free Trade Association),

EMU: Ekonomik ve Parasal Birlik (Economic and Monetary Union),

EMI: Avrupa Para Enstitüsünü (The European Monetary Institute),

EPA: Ekonomik Ortaklık Anlaşmaları (Economic Partnership Agreement),

EUCU: Avrupa Birliği Gümrük Birliği (European Union Customs Union),

EURATOM: Avrupa Atom Enerji Topluluğu (The European Atomic Energy Community),

FCL: Esnek Kredi Hattı (Flexible Credit Line)

G20: Yirmiler Grubu (The Group of Twenty),

GATT: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (The General Agreement on Tariffs Trade)

GSYİH: Gayri Safi Yurt İçi Hasılasında (Gross Domestic Product)

IBRD: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (International Bank for Reconstruction and Development),

ICC: Uluslararası Ticaret Odası (International Chamber of Commerce),

ICSID: Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi (International Centre for Settlement of Investment Disputes),

IDA: Uluslararası Kalkınma Birliği (International Development Association),

IFC: Uluslararası Finans Kurumu (International Finance Corporation)

IGAD: Hükümetlerarası Kalkınma Otoritesi (Intergovernmental Authority for Development),

IMF: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund),

IPA: Katılım Öncesi Yardım Aracı (Instrument For Pre-Accession Assistance),

İTO: Uluslararası Ticaret Örgütü (The International Trade Organization),

LAFTA: Latin Amerika Serbest Ticaret Birliği (Latin American Free Trade Association)

MC: Milletler Cemiyeti (League of Nations)

MERCOSUR: Güney Ortak Pazarı (The Southern Common Market),

MIGA: Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı (The Convention Establishing the Multilateral Investment Guarantee Agency),

NAFTA: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (North American Free Trade Agreement),

NATO: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization),

OAU: Afrika Birliği Örgütü (The Organization of African Unity),

OACPS: Afrika, Karayip ve Pasifik Devletleri Örgütü (the Organisation of African, Caribbean and Pacific States),

OEEC: Avrupa Ekonomik İş birliği Teşkilatı (The Organisation for European Economic Cooperation),

PRGT: Yoksulluğun Azaltılması ve Büyüme Güveni (The Extended Credit Facilitythe Poverty Reduction and Growth Trust),

SACU: Güney Afrika Gümrük Birliği (Southern African Customs Union)

SADC: Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (Southern African Development Community),

SBA: Stand-by Düzenlemeleri (The Stand-by Arrangement)

SCF: Stand-by Kredi Kolaylığı (The Stand-by Credit Facility)

SEA: Tek Avrupa Yasası (Single European Act),

STA: Serbest Ticaret Anlaşması (Free Trade Agreement)

SWOT: Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats (Güçlü, Zayıf, Fırsatlar, Tehdiler)

TREEP: Tanzanya Kırsal Elektrifikasyon Genişletme Programını (The Tanzania Rural Electrification Expansion Program),

TTA: Tercihli Ticaret Anlaşması (Preferential Trade Agreement)

TTIP: Transatlantik Ticaret Ve Yatırım Ortaklığı (Transatlantic Trade and Investment Partnership),

UEMOA: Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği (West African Economic and Monetary Union),

UMA: Arap Mağrip Birliği (Union du Maghreb Arabe),

UNAMID: Afrika Birliği ve Birleşmiş Milletler Darfur Karma Operasyonu (African Union - United Nations Hybrid Operation in Darfur),

UNDP: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme),

UPE: Uluslararası Politik Ekonomi (International Political Economy),

USMCA: ABD, Meksika, Kanada Anlaşması (The United States-Mexico-Canada Agreement),

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Entegrasyon ve Bütünleşme Kavramları Arasındaki Temel Farklar	28
Tablo 2. Ekonomik Entegrasyonun Başarılı Olabilmesi İçin Başlıca Uyum Koşulları ...	30
Tablo 3. Serbest Ticaret Alanının Avantaj ve Dezavantajları	33
Tablo 4. Gümrük Birliği Örgütlenmesinde Etkili Olan Bazı Unsurlar	35
Tablo 5. Ortak Pazarın Niteliği Konusunda Yapılması Gerekenler	37
Tablo 6. AB'nin ekonomik ve parasal birliğinin temel özellikleri	38
Tablo 7. Gümrük Birliği Örgütlenmesinin Bazı Gereklilikleri.....	46
Tablo 8. Ekonomik Entegrasyonun Üye Devletlere Olan Etkileri.....	48
Tablo 9. Statik Etki Unsurları ile İlgili Karşılaştırma	55
Tablo 10. Statik Etki Ve Dinamik Etki Arasındaki Farklar.....	57
Tablo 11. Gümrük Birliğinin Ölçek Ekonomilerin Kullanılması Üzerine Etkileri	59
Tablo 12. Yıllara Göre AB-Türkiye Ticaret Verileri	65
Tablo 13. Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrası Dönemde Teknolojik Etkilenme	67
Tablo 14. UPE'nin Gümrük Birliği Örgütlenme Sürecindeki Katkısı	77
Tablo 15. Gümrük birliği örgütlenmelerinin ekonomik ekseninde değerlendirilmesi.....	79
Tablo 16. Gümrük birliği örgütlenmelerinin politik ekseninde değerlendirilmesi	80
Tablo 17. IMF'nin zaman içinde geçirdiği değişimler.....	101
Tablo 18. GATT'ın Yürürlük Süresince Yaptığı Ticaret Turları	106
Tablo 19. AfB İle AB Arasında İşbirliği Alanları.....	111
Tablo 20. Fonksiyonalizm, Neo-fonksiyonalizm ve Hükümetlerarasıcılık Karşılaştırması	118
Tablo 21. Bütünleşme Teorilerinin uygulama alanları üzerindeki etkisi	120
Tablo 22. Fonksiyonalizm, Neo-fonksiyonalizm ve Federalizmin Karşılaştırılması	133
Tablo 23. Merkezi Yerler ve Ağ Sistemi Arasındaki Farklılıklar	134
Tablo 24. Afrika Birliği Örgütü (OAU) ve Afrika Birliği (AfB) Arasındaki Temel Farklılıklar.....	150

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1. AfCFTA Senaryosunda Sektörlere Göre İhracat Değerlerindeki Artış,2043 ..	61
Grafik 2. Mevcut Durumda ve AfCFTA Gelecek Senaryosunda Bölgesel Örgütlenmelerin GSYİH Büyüme Oranları 2023-2043.....	62
Grafik 3. Toplam Ticaret ve Kişi Başına Düşen GSYİH 1960-2043.....	63
Grafik 4. Mevcut Durumda Ve AfCFTA'nın Gelecek Projeksiyonunda Karbon Emisyonunun Değişimi,2043	71
Grafik 5. Mevcut Duruma Göre Ve AFCFTA'nın Gelecek Projeksiyonda Sektörlere Göre Katma Değer.....	91
Grafik 6. Bölgelere Göre Mal Ticaretinde İhracat ve İthalat Hacimleri, 2025	109
Grafik 7. Mevcut Durumda Ve AFCFTA'nın Gelecek Projeksiyonuna Göre Yoksulluk Durumu,2043	156
Grafik 8. Liptako Gourma Ve Diğer Sınır Bölgelerinde Mesafeye Göre Şiddet Olayları,1997-2021.....	159
Grafik 9. 2024 Yılı Afrika Güvenlik Eğilimleri	160
Grafik 10. AfCTA Gelecek Projeksiyonunda İhracat Kazanımları, 2043	187
Grafik 11. AfCFTA Gelecek Projeksiyonunda İthalat Kazanımları,2043	188
Grafik 12. AfCFTA Gelecek Projeksiyonunda Sektörlere Göre İhracat Verilerindeki Artış.....	189
Grafik 13. Afrika Kıta İçi Ticaret Verileri	190
Grafik 14. Afrika'nın Ticaret İçi ve Ticaret Dışı Bileşimi	191
Grafik 15. Bölge İçi Ticaretin Toplam İthalat İhracata Oranı.....	192
Grafik 16. Mevcut Duruma Göre ve AfCFTA'nın Gelecek Projeksiyonuna Göre GSYİH Durumu,2043	194
Grafik 17. Mevcut Durumda Ve AFCFTA'nın Gelecek Projeksiyonuna Göre Ticaret Verileri,2043	195
Grafik 18. Mevcut Durumlara Göre AFCFTA Projeksiyonunda Gelecek Büyüme Tahminleri,2043.....	196

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı sonrası barış ve güvenliğin temini ve savaşız bir dünya inşa etmek için kurulan Milletler Cemiyeti'nin (MC) başarısız olması ve ardından 1929 Büyük Buhran¹ yaşanmasıyla İkinci Dünya Savaşı kaçınılmaz olmuştur (Polat, 2020: 1950-1967). Bu savaş sonucunda özellikle batılı devletler tarafından Bretton Woods² görüşmeleriyle uluslararası kuruluşlar ve örgütlerin kurulmasına ve uluslararası ekonomik problemlere çözüm olacak yeni ekonomik düzeninin inşa edilmesine çalışılmıştır. Bu bakımdan söz konusu dönem Uluslararası Para Fonu (IMF), Birleşmiş Milletler (BM), Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) ve Dünya Bankası (DB) gibi uluslararası kuruluşların yaygınlaştığı ve birbirlerini etkilediği bir döneme girildiği görülmektedir.

İkinci Dünya Savaşında sonra devletlerin ekonomik kayıplarının giderilmesi, kaybolan siyasi istikrarsızlığın tesis edilmesi ve dağılan toplumsal düzeni yeniden inşa etmek için uluslararası kuruluşlar ve örgütler yaygınlaşmaya başlamıştır. Siyasi, sosyal, ekonomik ve güvenlik gibi birçok alanda uluslararası örgütlerin kurulmaya başlamasıyla devletlerin bölgesel girişimlerinin arttığı görülmektedir. Sanayileşmesini tamamlamış devletlerin önündeki engellerin kalkması, dış ticaretin serbestleşmesi, devletler arası ödemeler dengesinin sağlıklı hale getirecek parasal sistemin kurulması, uluslararası ekonomi sisteminin işlevsellik kazanabilmesi gibi birçok faaliyetler uygulamaya alınmıştır. Bu kapsamda devletler ekonomi ve siyasi alanlarında girişimlerde bulunmasıyla uluslararası ticaretin aksamadan ve artan bir şekilde sürdürülebilirliğinin sağlanması için GATT kurularak uluslararası ticaretin hızlandırılmasına çalışılmıştır (Altınay, 2018:7-10).

Uluslararası ticarete, kamu müdahale oranlarında farklılıkların yaşanması neticesinde devletler, gümrük vergisi ve tarifeleriyle ilgili farklı politikalar yürütmektedir. Bu politikalar kapsamında devletlerin dahil olduğu gümrük birliği örgütleri gibi ekonomik entegrasyon aşamalarında hem uluslararası ekonomi hem de uluslararası politika açısından analiz edilmesinin önemi artmıştır. 1995 yılında uluslararası ticaretin sorunsuz, adil, aksamadan ve öngörülebilir şekilde yapılmasına yardımcı olan ve temel faaliyet alanı ticari anlaşmazlıkların

¹ 1929 yılında Amerika borsasının çökmesiyle ABD'de ekonomik kriz patlak vermiş ve etkisi tüm dünyaya yayılmaya başlamıştır. Ekonomik kriz 1929 yılında patlak vermiş olsa da etkisi ilerleyen yıllarda daha da artmıştır. Bu krizin etkisiyle işsizlik sayısı artarken sanayi yoğun alanların daha fazla olumsuz etkilenmesine sebep olmuştur. Sektörlerin olumsuz etkilenmesi yanında ticari faaliyetlerin aksamasına sebep olmuştur. (İnce, 2008:291-309)

² Üye ülkelerin savaşla yok olan veya bozulan ekonomilerinin kalkındırılması ve topraklarının inşasını sağlamak, daha az gelişmiş ülkelerle birlikte diğer ülkelerin üretim tesislerinin geliştirilmesini teşvik etmek ve sermaye yatırımlarını kolaylaştırmayı amaçlayan anlaşma diğer amaçlarıyla birlikte uluslararası kuruluşlarla iş birliğine yer vermiştir. Anlaşma metni. https://avalon.law.yale.edu/20th_century/decad047.asp 25.02.2025

çözümü ve uluslararası ticaretin artmasına katkı sağlamak olan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), uluslararası anlaşmaları ve birlikleri destekleyen bir kuruluş olarak kurulmuştur. DTÖ'ye 166 ülkenin üye olduğu ve dünya ticaretinin %98'ine hâkim olduğu bilinmektedir.³

GATT ve DTÖ gibi uluslararası kuruluşlar, uluslararası ticaretin işleyişindeki aksaklıkları giderme konusunda destekleyici unsur olması bakımından gümrük birliği örgütlenmelerine olumlu katkı sağlamaktadır. Bu bakımdan Alman Gümrük Birliği (Zollverein)⁴ ve SACU gümrük birliği örgütlenmelerinin ilk örnekleri içerisinde bulunmaktadır. Bu örgütlenmelerden günümüze kadar gelen süreçte uluslararası ticarete etkileri bakımından örgütler önemini artırarak devam eden bir kurum olarak güncelliğini korumuştur.

Birinci Dünya Savaşından sonra küresel ekonominin yeniden dizayn edilme girişimleriyle iş dünyasının yeniden yapılanması, uluslararası ticaret odalarının kurulmasını sağlamıştır. Uluslararası Ticaret Odası (ICC)⁵, 1919 yılında merkezi Paris olup Fransız yasalarına göre kurulmuştur. Ticaret odasının temel amacı, ticaretin özendirilmesini sağlayarak yatırımların artmasını, pazar ekonomisinin oluşmasını ve serbest dolaşımın uygulanabilmesini sağlamaktır (Karluk, 2014:226). Ticaretin karar vericileri arasında devlet adamlarının almış olduğu kararlar olsa da iş adamlarının yönlendirmeleri doğrultusunda teorik kararların sahaya yansması etkin sonuçlar alınmasına katkı sağlamaktadır. Bu bakımdan örgüt kendini kamu-özel sektör arasında köprü kurduğunu belirtmektedir.⁶

İkinci Dünya Savaşından sonra güvenlik, politika, ekonomi, sosyal ve sağlık gibi uluslararası örgütlenmelerle birlikte, dünya genelinde çok sayıda ekonomik entegrasyon örgütlenmeleri görülmüştür. Dünya da bir yandan küreselleşmenin artmasıyla devletler arası ekonomik ve siyasi girişimler artarken diğer yandan da bölgesel örgütlerin artmasıyla bölgeselleşme hareketleri hız kazanmıştır. Bu girişimler sonucunda kurulan bölgesel bazı örgütlenmeler arasında Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA) gibi örgütler vardır ki gelişim sürecini başarılı bir şekilde devam ettirmiştir (Özen,

³ <https://www.wto.org/index.htm>

⁴ "Politik Ekonominin Ulusal Sistemi" eserinin yazarı olan Friedrich List, gibi ekonomistler 19.yy'da gümrük birliği ve serbest ticaret söylemlerinde bulunmuşlardır. Prusya, öncülük ederek 1834 yılında Alman topluluklarını bir araya getirmiş ve gümrük birliği anlaşması yapılmasını sağlayarak ekonomik entegrasyon aşamalarının ilk örnekleri arasında yer almıştır. Kurulan bu birliktelik ile Zollverein olarak adlandırılan Alman Gümrük Birliği kurulmuştur. (Çıtır, 2022:1418)

⁵ 170'den fazla ülkede 45 milyondan fazla şirketine ulaşarak dünyanın en çok ağa sahip organizasyonu olan ICC, ticaretin ve temsil ettiği üyelerin çıkarlarını incelemeyi misyon edinmektedir. ICC, küresel karar alma süreçleri doğrultusunda büyük ve küçük işletmelerin çıkarlarını savunmaktadır. Özel sektörün bilgi birikiminden faydalanarak zorlukları fırsata dönüştürme konusunda etkili olmaktadır. <https://iccwbo.org/> 03.03.2025

⁶ <https://iccwbo.org/> 23,12,2021

Tonus, 2013:152). Uluslararası kuruluşların yaygınlaşması bölgesel örgütlenmelerin artmasını sağlarken, gümrük birliği gibi ekonomik entegrasyon aşamalarının sıklıkla görüldüğü bir dönemin ortaya çıkmasına katkı sunmuştur.

Soğuk savaş döneminde devletler sermayeyi serbest bırakarak ticaretlerini, refah ve kalkınmayı artırmayı amaçlamıştır. Uluslararası kuruluşların yaygınlaşmasıyla da ekonomik entegrasyon örgütlerinin görülmesi hızlanmıştır. Özellikle bu durumu etkileyen en büyük politik faktör olarak kuşkusuz iki kutuplu dünya sisteminin ortaya çıkarmış olduğu belirsizlikler olarak görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Sovyetlerin dağılmasına kadarki dönem politik belirsizlikler, ekonomik, siyasi ve güvenlik alanlarında bloklaşmalar neticesinde bölgesel örgütlenmelerin görüldüğü bir dönemdir. Soğuk savaşın gölgesinde geçen bu süreçte küreselleşmenin etkisiyle sermayenin önündeki engeller kaldırılarak bölgesel örgütlenmeler artmıştır. Bu bakımdan soğuk savaş dönemi ekonomik entegrasyon girişimlerinin hız kazandığı bir dönem olarak görülmektedir (Şanlı, 2004:161).

Ekonomik entegrasyon aşamalarına olan talebin arttığı 1948-1995 yılları arasını kapsayan dönemde GATT, uluslararası ticareti düzenleyen ve üzerinde anlaşılan tek uluslararası çok taraflı anlaşma olarak bulunuyordu (Karluk, 2014:226). Birçok uluslararası kuruluşun ortaya çıkmasına rağmen küresel ticarete 1995 yılına kadar süreçte sadece GATT'ın bulunması ticari anlaşmazlıkların giderilmesi açısından yenilikleri elzem kılmaktadır. Çünkü uluslararası ticaret gibi ekonominin temelini ilgilendiren konulardaki özellikle politik anlaşmazlıklara çözüm için uluslararası politik ekonomi (UPE) penceresinden değerlendirmenin daha çözüm odaklı olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda UPE yaklaşımı, gümrük birliği başta olmak üzere ekonomik entegrasyon aşamalarının kurulma süreci, işlevi ve sürdürülebilirliği bakımından önemli görülmektedir.

Sovyetlerin dağılmasıyla ortaya çıkan devletler bağımsızlıklarını elde etmelerine rağmen ekonomi ve siyasi istikrarsızlıklar bulunmamaktaydı. Tek başlarına ekonomilerini yürütebilecek güce sahip değildiler ve siyasi istikrarsızlıkların bulunduğu bir dönem içerisindeydiler. Hem ekonomilerini düzeltmek hem de siyasi istikrarı elde etmek adına bölgesel girişimler içerisine girmişlerdir. Bu girişimler sonucunda öncelikle Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) gibi bölgesel girişimler ve çok yönlü anlaşmalara ihtiyaç duymuşlardır (Çam, 2020). Ayrıca bağımsızlığını kazanan devletler merkezi ekonomi politikasından serbest piyasa ekonomisine geçmek istemişlerdir (Güneş, 1988:5). Bu süreçle birlikte devletler bölgesel girişimlerini devam ettirerek 2000 yılında Avrasya Ekonomik Birliği'nin (EAEU)⁷ kurulması

⁷ Malların, hizmetlerin, emeğin ve sermayenin serbest dolaşımını sağlayan, belirlenen sektörlerde uyumlu ve koordineli bir politika izleyen, iş birliğini artırıp yaşam standardını yükseltmeyi amaçlayan bölgesel ekonomik

ve akabinde ilerleyen süreçte Avrasya Gümrük Birliği'nin (EACU)⁸ faaliyete geçirilmesini sağlamışlardır. Bu örgütlenme kurulum amacı Moskova merkezli yeni bir Avrupa Birliği (AB) beklentisiydi. Bu amaca yönelik bağımsızlıklarını yeni kazanmış üye devletlerin yeni dünya düzeninde güçlü blok oluşturma hayali bulunmaktaydı. Bu devletlerin sosyal, ekonomi ve hukuki anlamdaki alt yapı yetersizliklerini gidermek ve ekonomik kalkınmasını güçlendirmek için entegrasyon sürecine girmişlerdir (Katıtaş, G., 2020:47-83). Yani bağımsızlıklarını elde eden devletler, ekonomik kalkınma ve refah düzeylerini artırmak için ilk olarak bölgesel girişimleri talep ederek ekonomik entegrasyona yönelmişlerdir. Ekonomik yönden birleşme süreci 2015'te tamamlanmış olsa da politik ağırlığı yüksek bir örgütlenme olduğu düşünülmektedir (Karluk, 2015:339). BDT devletlerinin girişimlerinde olduğu gibi farklı bölgeler de girişimler yaşanmıştır. Bunlar arasında Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA)⁹ ve Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC)¹⁰ gibi ekonomik iş birliklerin artmasıyla coğrafi yakınlığı bulunan devletler, ticaretin önündeki engelleri kaldırarak bölgeselleşme hareketlerinin hız kazanmasını sağlamışlardır (Batmaz, İrmiş, Durak, 2011:34).

Ekonomi ve siyasi bütünleşmesini sağlayan ve küresel ekonomik gücün büyük kısmını elinde bulunduran AB ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD), karşılıklı ekonomik çıkarlarını artırmak ve ticaretten daha fazla fayda sağlamak adına Transatlantik Ekonomik İşbirliği¹¹ çalışmalarını başlatmışlardır (Telli, 2016:85). 20.yy'ın son çeyreğinden günümüze kadar süre gelen dönemde devletler, ekonomik ve siyasi işbirliklerini artırma çalışmaları kapsamında

entegrasyon anlaşması sağlayan bir örgütlenmedir. EAEU'nin üye devletleri Ermenistan Cumhuriyeti, Belarus Cumhuriyeti, Kazakistan Cumhuriyeti, Kırgız Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu'dur. <https://www.eaeunion.org/?lang=en#about>

⁸ 2009 yılında AB Sovyetlerin dağılması sonucu ortaya çıkan devletleri kendi etki alanına almaya çalışmasını Rusya bir tehdit olarak algıladı. Bu bakımdan AB'nin karşısında güçlü bir blok oluşturma ihtiyacı hissetti. AGB'nin kurucu devletleri Rusya, Belarus ve Kazakistan'dır. Sovyetlerden kalan birbirine bağlı alt yapının olması da entegrasyonu üye devletler için mantıklı görülmekteydi. <https://www.chathamhouse.org/2022/07/what-eurasian-economic-union>

⁹ 1993 yılında ABD, Kanada ve Meksika arasında kurulan ve üye ülkeler arasında ticaret ve yatırımları artırmayı amaçlayan bir anlaşma olup tam adı Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşmasıdır. Bu anlaşma 2020 yılında ismi ve bazı maddeleri ile birlikte United States-Mexico-Canada Agreement (USMCA) olarak yeniden kurulmuştur. <https://ustr.gov/trade-agreements/free-trade-agreements/united-states-mexico-canada-agreement>

¹⁰ 1989 yılında kurulan APEC, 21 üye ülkesi bulunan birlik dünya nüfusunun 40% ve dünya ticaret hacminin 48%'ine tekabül eden bir büyüklüğe sahip bir birliktir. Birlik üye ülkeler arası ithalat ve ihracatın hızlanması ve her hangi bir aksaklıkla karşılaşması için tek pencere sistemiyle şirket belgelerinin tüm üye ülkelerince görülmesi sağlandı. Bu yaklaşımla gümrüklerde ürünlerin beklemesinin önüne geçilmesi sağlandı. Birliğin kurulmasının yanında bu süreçlerinde uygulanabilir olması ticaretin kolaylaştırılması açısından önemli görülmektedir. <https://www.apec.org/about-us/about-apec/achievements-and-benefits>

¹¹ Atlantik'in iki kıtası arasındaki ticarette küresel ekonominin yaklaşık 1 trilyon dolar mal ve hizmet ticaretine sahip dünyanın en büyüğü olarak görülmektedir. ABD başkanı Barack Obama ve Avrupa Konseyi Başkanı Herman Van Rompuy ve Avrupa Komisyonu Başkanı José Manuel Barroso tarafından iki tarafın sadece ticaretini geliştirmeyeceği aynı zamanda çok taraflı ticaret sistemini güçlendirecek küresel kuralların geliştirilmesine katkı sunacağını belirten açıklamalar yapmışlardır. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/memo_13_94

bölgesel ve uluslararası anlamda örgütlenme girişimleri bulunmaktadır. Bu bakımdan birçok devlet farklı örgütlenmeler bünyesinde bulunmayı devletlerin politik ekonomik çıkarları bakımından önemli görmektedir.

1948 yılından 1995 yılına kadar uluslararası ticaretin aksamaması için faaliyetlerini devam ettiren GATT, bu tarihten itibaren devletlerin güvenli ve sürdürülebilir ticaretlerinin devamlılığını sağlama ve anlaşmazlıklara karşı çözüm bulma amaçlarıyla DTÖ olarak uluslararası bir örgüt haline gelmiştir. DTÖ'nün temel amaçlarından bazıları insanlığın refah düzeyinin artmasına katkı sunmak, tam istihdamın sağlanması ve yaşam kalitesinin yükseltilmesine yardımcı olmak, uluslararası ticaretin önünde oluşabilecek engel ve kısıtlamaları önlemek, ticaret kurallarını şeffaf hale getirmek, ticaret işlemlerinin kolaylaşması yönünde çalışmalar yapmak ve ticaret hacminin artmasını sağlayacak tedbirler almak gibi başlıca amaçları bulunmaktadır. DTÖ mal, hizmet ve fikri mülkiyet hakları ile ilgili alınan kararlarda güncelleme yapmak üzere ticari görüşmelerde bulunması, ticaretin sorunsuz devamlılığını sağlamak için ülkelerin karşılaşmış oldukları anlaşmazlıklara çözüm üretmek, bağımsız kurulların bulunmasıyla gelişmekte olan ülkeleri küresel ticarete dahil etmek için desteklerde bulunması gibi faaliyetleriyle uluslararası ticaretin işlerlik kazanabilmesinde önemli bir misyon üstlenmektedir.¹²

1. Tezin Konusu ve Amacı

Devletler, ulusal problemlerle tek başına mücadele etmenin yerine, birlikte hareket edebilecekleri uluslararası kuruluşların oluşmasını kendi refah ve kalkınmaları için çözüm yolu olarak görmüşlerdir. Bu bakımdan özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra ticaretin önündeki kısıtlamaların kaldırılması, mal ve hizmetler konusunda serbest dolaşımın desteklenmesiyle devletler, ekonomik entegrasyon aşamalarına ve uluslararası kuruluşlara üye olma konusunda taleplerini artırmışlardır. Bunlardan biri olan gümrük birliği örgütlenmesi, üye devletlerin kültürel ve politik bağlar kurarak ekonomik kalkınma, verimlilik ve refah düzeyini artırmayı amaçlamışlardır.

Gümrük birliği örgütlenmeleri hem ekonomik hem de politik alanları ilgilendirdiğinden günümüz uluslararası ticaret sisteminde ekonomik entegrasyon aşamaları için tek boyutlu bir değerlendirmenin yeterli olmayacağı hem politika hem de ekonomi alanlarını kapsayacak UPE yaklaşımıyla analiz edilmesi zarureti doğurmuştur. UPE yaklaşımı gümrük birliği örgütlenmelerinin ekonomik kararlardan ibaret olmadığını bunun politik ilişkilerde ve kararlarda etkili enstrüman olabileceğini ortaya çıkarmada etkili olacağı düşünülmektedir.

¹² https://www.wto.org/english/thewto_e/thewto_e.htm 26.02.2025

Politik kararlara ekonomik etkilerin olabileceğine örnek olarak günümüzde ABD başkanı Donald Trump tarafından Meksika, Kanada, Çin ve AB başta olmak üzere birçok ülkeye yönelik ek vergiler getirdiği görülmektedir. Bu durumu ABD yönetimi, karşılıklı ticarete diğer devletlerin vergilerinin kendi ithalat vergilerine göre daha yüksek olduğu ve bu durum karşısında kendi vatandaşlarını korumaya yönelik kararlar olarak açıklamaktadır.¹³ Fakat 2019 yılında Türkiye'nin iç ve dış politikada almış olduğu kararlardan ötürü ABD başkanı Donald Trump tarafından demir çelik sektöründeki gümrük vergilerinin %25'den %50'ye yükseltmiş ve Türkiye'nin ekonomisini hızla mahvetmekle tehdit etmiştir.¹⁴ Yakın dönemde görülen bu yaklaşımların devleti yönetenlerin almış olduğu kararlarda politik ekonomi yaklaşımıyla kapsamlı değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında bölgesel yaklaşımla ekonomik entegrasyon aşamaları, evrensel yaklaşımla ise uluslararası kuruluşlar ortaya çıkmıştır. Küreselleşmenin etkisiyle ekonomik ilişkilerin ve devlet dışı aktörlerin etkisinin artması devletler arası ilişkilerde ekonomik güç unsurunun diğer güç unsurlarının önüne geçmesine sebep olmuştur. Fakat hiç kuşkusuz askeri ve politik güç, ekonomik güçle desteklenmedikçe ya da ekonomik çıkarlar askeri veya politik güçle korunamadıkça ne askeri güç ne politik güç ne de ekonomik güç tek başına etkili olabilir. Bu bakımdan ülkelerin dış politika karalarında artan ekonomik güç unsurunun politik unsurlarla uyumlu halde ilerleyerek politik ekonomi yaklaşımını geliştirmesi gerekmektedir.

Gümrük birliği örgütlenmelerinin temel amacı ise, devletlerin ekonomik kalkınmasını ve refah düzeylerini artırmasıdır. Fakat gümrük birliği örgütlenmelerine üye ülkeler, ticaret hacimleri ve payları kadar birlikten fayda sağlamaktadırlar. Yani üye ülkelerin ekonomik güçleri bağlı olduğu örgütlenmelerden sağlayacağı fayda ve maliyetle orantılıdır. Bu bakımdan gelişmiş ülkelerle gelişmekte olanların aynı birlik kurallarına göre ticaretlerini gerçekleştirmesi ve ekonomik, politika ve diğer koşulların farklı olması ülkelerin birliği sorgulamasına sebep olmaktadır. Bu sorgulamalar içerisindeki bazı sorunsallar şu şekildedir:

- Gelişmiş ve gelişmekte olan üye ülkelerin ekonomileri arasındaki farkın oluşmasına rağmen gelişmekte olan ülkeler neden üyeliklerini devam ettirmektedirler?

¹³ <https://www.whitehouse.gov/fact-sheets/2025/02/fact-sheet-president-donald-j-trump-announces-fair-and-reciprocal-plan-on-trade/> 26.02.2025

¹⁴ <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/trump-vs-erdogan-its-hard-to-bluff-when-your-cards-are-on-the-table/> 26.02.2025

- Gümrük birliği, üye ölkelerin ticaret hacminin artmasına katkı sağlamakta fakat bu durum tek başına gümrük birliğinin refah artırıcı ve kalkınma amacına hizmet edebilir mi?
- Gümrük birliğinin sürdürülebilirliği için üye ölkelerin ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel uyumu ne kadar önemlidir?
- Farklı özelliklere sahip ölkelerde bir zenginlik mi vardır yoksa benzer ekonomik, sosyal, politika ve kültür yapılarına sahip ölkeler mi ekonomik entegrasyon yoluna girebilir veya farklı seçenekler ne olabilir?

"Gümrük Birliği" kavramı ile ilgili ulusal literatür çalışmaları genel olarak AB odaklı olup Türk dış politikasındaki yeri ve uluslararası ticarete bazı sektör değerlendirmelerine yer verildiği görölmektedir. Bu bakımdan AfB'nin gümrük birliği örgütleri ve dolayısıyla ekonomik entegrasyon aşamaları çerçevesinde incelenmesi örgütlenmenin farklı koşullar altındaki tepki, işleyiş ve süreçlerin analizi bakımından yenilik katması beklenmektedir. AfB ile en iyi uygulama olan AB'nin karşılaştırılması ve politik ekonomi yaklaşımıyla değerlendirilmesi literatüre teori ve uygulamanın yer aldığı bir saha oluşmasına katkı sunması hedeflenmiştir.

Çalışmanın bütününde üç aşama göz önünde bulundurulmuştur. İlk aşama gümrük birliğinin kavramsal değerlendirmesi yapılarak ekonomik entegrasyon ve gümrük birliği kavramının incelemesinde yazılı kaynaklardan ve vaka incelemelerinden faydalanılmıştır. Yazılı kaynak olarak birincil kaynaklar olmasına dikkat edilmiş olup kitap, dergi, resmi rapor, tez çalışmaları, yazışmalar, istatistiki kaynaklar ve kurum bilgilerinden faydalanılmıştır. Vaka çalışmalarına ilişkin kayıtlar ise Afrika kıtası içerisinde yer alan bölgesel birliklerin oluşturduğu gümrük birliği örgütlerin uygulamaları dikkate alınarak kıta geneline yayılan gündem 2063 vizyonu çerçevesinde aşamalar değerlendirilmiştir.

İkinci aşamada gümrük birliğine kapsamlı bakabilmek ve kapsayıcı yaklaşım sergilemek için UPE kavramıyla uluslararası kuruluşlar incelenmiştir. Bu bakımdan UPE kavramının tanımı, uluslararası sistem, uluslararası politika ve dış politika konularındaki varsayımlar ortaya konmuştur. Burada UPE kavramının kuramsal çerçevesi, politika ve ekonomiye bütünsel yaklaşımı, realizm, liberalizm ve marksizm gibi temel teorilerden nasıl beslendiği ve ne ölçüde bütünsel bir çerçeve sunduğu ortaya konmuştur.

Üçüncü aşamada ise bütünleşme teorileri ve bölgesel kalkınma teorilerine yer verilerek ekonomik entegrasyon aşamaları ile bağı ortaya konmuştur. AfB'nin oluşumunda ve ekonomik

entegrasyon çalışmalarında tarihsel süreç içerisindeki geçmişi, şu anki sorunları, çözüm önerileri ve ülkelerin gelecek uluslararası ticaretten beklentilerine yer verilmiştir.

2. Literatür İncelemesi

Yapılan literatür taraması sonucunda bölgesel örgütlenmeler olarak Avrupa Birliği Gümrük Birliği (EUCU), Güney Ortak Pazarı (MERCOSUR), SACU ve benzer diğer bölgesel örgütlenmelere, evrensel kuruluşlar olarak ise GATT, DTÖ gibi uluslararası kuruluşlara ve örgütlenmelere yer verilmiştir. Bu süreçte söz konusu uluslararası kurumların resmi siteleri ve hakkında yazılan tez, kitap, makale v.b. çalışmalar kullanılmıştır. Birincil kaynak olarak kuruluşların resmi sitelerindeki paylaşımlarına yer verilirken ikincil kaynaklarda ise diğer araştırma yazılarında ve farklı çalışmalarda yer alan analiz ve tespitlere yer verilmiştir. Uluslararası kuruluşlar ve örgütlenmelerle ilgili birçok eser bulunmakla birlikte bu kavramları AfB özelinde gümrük birliği örgütlenmeleri ile ilişkilendirilmesi ve bu durumun kıta genelini kapsayacak yeni bir gümrük birliği örgütü kurulma sürecinin başında olması hasebiyle literatüre yenilik katacağı düşünülmektedir.

Gümrük birliği örgütlenmelerine üye olan devletler için fırsat, zorluk, güçlük ve sorunlar bulunmaktadır. Bu koşulların ortaya konması ile gümrük birliği örgütlenmesinin oluşum sürecinde devletler için güçlü ve zayıf yönler analiz edilmiştir. Bu analize katkı sunması beklenen ve yakın dönemde kurulan AfB öncülüğünde ve gündem 2063 hedefleri çerçevesinde kurulan Afrika Kıtasal Serbest Ticaret Alanı (AfCFTA), ekonomik entegrasyon aşamalarını tamamlamak gibi iddialı hedefleri olan ve gümrük birliğine giden sürecin ilk aşaması olması açısından önemli görülmektedir. AB ise ekonomik entegrasyonun gelişim süreçlerini yansıtmaları bakımından eylem planları ve gelecek stratejik planları bakımından gümrük birliği örgütlenmesinin saha çalışmasını mukayese edebileceğimiz kıymetli bir örgütlenmedir. Bu bakımdan AfB gündem 2063 hedefleri doğrultusunda 2013-2024 yılları arasında hazırlanmış olduğu rapor, yayın ve bültenler incelenmiş olup toplantı kararları sonrasında ekonomik entegrasyon aşamalarından olan serbest ticarete¹⁵ giden sürece yer verilmiştir.

¹⁵ 2012 yılından Etiyopya'nın Addis Ababa kentinde yapılan 18. Olağan oturum kararı ile serbest ticaret anlaşmasının kurulumu hızlandırılmıştır. Gündem 2063 vizyonu kapsamında tarımsal kalkınma ve gıda güvenliğini sağlamak, sanayileşme ve yapısal dönüşümleri desteklemek ve kıta genelini kapsayacak mal ve hizmetlerin serbest dolaşımının sağlanması hedeflenmektedir. Bu bakımdan 2018 yılında Ruanda'nın başkenti Kigali'de oluşturulan AfCFTA 1 Ocak 2021 tarihi itibarıyla kabul edilerek kıtada serbest ticaret başlamıştır. https://au.int/sites/default/files/treaties/36437-treaty-consolidated_text_on_cfta_-_en.pdf

3. Tezin Hipotezleri

Hipotez 1: Gümrük birliği örgütlenmelerinden hedef, ekonomik kalkınma ve refah düzeylerinde artış iken bazı üye ülkelerin olumsuz etkilenmesi bir çelişki oluşturmaktadır.

Gümrük birliği örgütlerinin temel amacı ekonomik kalkınma ve refah artışı sağlamaktır. Üye devletlerin ekonomi, sosyal, kültürel ve politik farklılıklardan dolayı fayda ve maliyet yönünden farklı oranlarda etkilenmektedirler. DTÖ'nün ülkelerin ticari kayba uğramasını engelleyen çalışmaları bulunmasının yanında gümrük birliği örgütlenmelerinde ülkeler farklı oranlarda etkilenmektedir. Serbest piyasa ekonomisine sahip ülkelerde birinin diğerine göre daha fazla fayda elde etmesi normal karşılanmaktadır. Fakat gümrük birliği örgütlenmesi içerisinde üye ülkelerin ekonomik, sosyal, kültürel, altyapı ve diğer gelişmişlik endekslerinde farklılıkların azaltılmasının gerektiği değerlendirilmektedir. Çünkü bu koşullar içerisinde birbirinden farklı koşullara sahip devletlerin oluşturduğu örgütlenmelerde üye devletlerin arasındaki ilişki düzeyinden kaynaklanan farklılıkların kapatılması da zor olduğu görülmektedir.

Tezimizin vaka incelemesi olan AfB'nin Gündem 2063 vizyonu ise az gelişmiş ülkelerin kendi içerisinde kuracağı gümrük birliği örgütlenmesine projeksiyon görevi sunmaktadır. Kıta genelini geliştirmekte veya az gelişmiş ülkelerin oluşturması, apartheid, genocide ve diğer sömürü unsurlardan dolayı geçmişte yaşadığı acı tecrübelerin birliktelik iradesini güçlendirdiği düşünülmektedir. Bu bağ ile olası ekonomik entegrasyon girişimlerinde, ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasi bakımdan birbirine yakın olan kıta ülkeleri için itici etki yapması düşünülmektedir.

Hipotez 2: İkinci Dünya Savaşından sonra kurulan uluslararası kuruluşlar ve bazı ekonomik entegrasyon modellerinde küresel güçlerin desteği görülmektedir. AfB'nin Gündem 2063 hedefine yönelik Çin başta olmak üzere diğer bazı aktörlerin desteğinin ekonomik entegrasyona katkı sunması beklenmektedir.

AfB Gündem 2063 vizyonu çerçevesinde küresel aktör olma hedefi bulunmaktadır. Bu amaca ulaşmak için de bütünleşmenin elzem olduğunu düşünmektedir. Çünkü zaten ekonomik anlamda geri kalmış kıta ülkeleri tek başlarına böyle bir hedefe ulaşmaları çok zor görünmektedir. İkinci Dünya Savaşından sonra kurulan uluslararası kuruluşlar ve örgütlenmelerde ABD öncülüğünde kurulup kısa sürede toparlanmışlardır. Afrika kıta ülkelerinde ise yıllar süren sömürü faaliyetlerinden sonra kendi iç problemleri olan altyapı, insani güvenlik,

finansal destek ve diğer unsurların dış yardımlar çerçevesinde ve kıta geneline yatırım çekmek amacıyla Çin ve diğer aktörlerin desteğiyle ekonomik entegrasyon modeli için finansal kaynak oluşturabilmektedir.

Hipotez 3: Taussing'in uluslararası ticaret teorileri kapsamında savunmuş olduğu tezlerin benzeri olarak gümrük birliği üyesi ülkelerin karşılıklı tarife indirimlerinden aralarında yapmış oldukları ticaretteki pay kadar fayda ve maliyetten etkilenecektir. Bu çerçevede küçük ülkeler ile büyük ülkelerin gümrük birliği içerisinde güçlü ve zayıf yönleri olumsuz etkilenmemeleri için birliğin uyum koşullarını ve diğer altyapı çalışmalarının uyumlu hale gelmesi gerekmektedir.

Ekonomik entegrasyon modeline üye olan ülkeler, ticaret hacminde artış yaşadığı görülse de bazı uzmanlara ve düşünürlere göre her ülkenin yapmış oldukları ticaretteki payı kadar birlikten fayda veya zarar gördüğü düşünülmektedir. Taussing'in vurguladığı bu durum ticaret hacminde yaşanabilecek yukarı yönlü hareketten ülkelerin ticari faaliyetleri nispetince faydalanabileceğidir. Bu bakımdan Afrika kıtası içerisindeki birbirine benzer ekonomilere sahip ülkelerin yer alması ve kıta içerisindeki ekonomik entegrasyon örneklerini de dikkate alarak AfB'nin olası kıtasal ekonomik entegrasyonunu tamamlama süreci, altyapı ve diğer sorunlara bulacağı çözüm ve üye devletler arasındaki uyum kapsamında kurulması olası görülmektedir.

Hipotez 4: Gümrük birliğine üye ülkelerin kendi arasında yapmış olduğu tarife indirimlerinden birlik üyesi dışında kalan ülkelerin olumsuz etkilenmesiyle uluslararası ticaretin olumsuz etkileme durumu ekonomik entegrasyonun en fazla savunduğu serbest ticaret kavramı ile çelişkili görülmektedir.

Ekonomik entegrasyon aşamalarının temel amacı ticaretin önündeki engelleri kaldırılarak, ticaretin artmasını sağlamak ve ülkelerin refah düzeylerini artırmaktır. Fakat gümrük birliğinin dışında kalan ülkelere karşı üye ülkelerin ortak tarife uygulamaları uluslararası ticareti olumsuz etkileyebilmekte ve farklı ülkelerin ticaret yapmasında engeller oluşturabilmektedir. Bu bakımdan gümrük birliği örgütlenmesinin uluslararası ticarete etkisi, kazandırdıkları ve kaybettirdikleri değerlendirildiğinde uluslararası ticaretin dinamiklerinin verimli kullanılmasına engel olmaktadır. Bu durumun giderilmesi birlik üyesi ülkelerin ölçek ekonomisinden aktif bir şekilde faydalanması ve etkin kullanması gerekmektedir.

Hipotez 5: İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası kuruluşların ve özellikle GATT, AB'nin kuruluş sürecinde, uluslararası ticaretin işleyişi konusunda destek niteliğinde

katkısı bulunmaktadır. GATT sona erdikten sonra DTÖ'nün ticaret anlaşmalarını müzakere etmede hükümetlere bir forum niteliği taşıması, AfB'nin Gündem 2063 hedeflerine ulaşmasında katkı sunması beklenmektedir.

Çok taraflı uluslararası ticaretin yasal ve kurumsal organı olan DTÖ, ülkelerin ticaretlerini artırmasında, iç yasaları ve düzenlemeleri hakkında nasıl bir süreç izleyeceklerini yasal mevzuatlar çerçevesinde ortaya koyan ve destek olan bir kuruluştur. Bu bakımdan DTÖ gerek toplu görüşme gerekse de müzakereler yoluyla ülkelerin ticaretlerini geliştirmesi için platform oluşturmaktadır. Bu bağlamda belirtilen sorunların çözümü ve öneri oluşturmak için DTÖ'nün bu rolünün, AB'nin kurulum sürecinde faydalanamadığı bilgi ve tecrübeden AfB'nin daha kolay faydalanarak ekonomik entegrasyonu kurulumuna etkisi olacağı düşünülmektedir.

4. Tezin Yöntemi

Tez çalışmasında hem nitel (qualitative) veri toplama yöntemiyle metin analizi ve örnek olay araştırması ile derinlemesine analiz hem de resmi kurumlardan alınacak istatistiksel verilerle yapılacak karşılaştırmalı (comparative) analiz yapılmıştır. En iyi uygulama olan AB örgütlenme süreci ve yapısı dikkate alınarak AfB'nin 2013-2024 yılları verileri ve uygulamaları karşılaştırılarak SWOT analizi kapsamında değerlendirilmiştir.

Tezin teorik yaklaşımı, üye ülkelerin veya üçüncü ülkelerin ekonomik gerçekliklerini koruma boyutuyla liberal yaklaşım, ülkelerin menfaat ve siyasi kararlarda etkili olan realist yaklaşım, gümrük birliği örgütleri ve uluslararası kuruluşlar gibi birden çok aktörün rol aldığı veya alabileceği oluşumlarda karşılıklı etkileşimin artması ve muhtemel politika farklılıklarından dolayı karşılıklı bağımlılık teorisi ile analizler edilmiştir.

5. Tezin Özgün Değeri ve Katkısı

Tezin önemi ülkelerin gümrük birliği örgütlenmeleri gibi ekonomik entegrasyon modellerine katılma yönünde sadece ekonomik menfaatler doğrultusunda analiz edilemeyeceği bunun yanında politik etkinin de yadsınamayacağı gerçeğini ortaya koymaktır. Günümüz dış politika enstrümanları içerisinde devlet adamları gümrük tarife ve diğer kısıtlamaları kullanarak diğer ülkeler üzerinde baskı unsuru oluşturmaktadırlar. Gümrük birliği örgütlenmeleri de üçüncü ülkelere karşı müzakere gücü kazanma bakımından kısıtlamaları bir enstrüman olarak kullanmaktadır. Bu bakımdan gümrük birliği örgütlenmelerinin UPE kapsamı çerçevesinde değerlendirilmesiyle üye ülkelere daha etkin kararlar aldıracağı gözlemlenmektedir. Çünkü artan müzakere gücü sayesinde ülkeler tek başına yapacakları müzakereyi birlik marifetiyle daha etkin bir şekilde yaptığı gözlemlenmektedir.

AfB ve AB arasında karşılaştırma yapılarak AB'nin kurumsallaşma sürecinde almış olduğu kararlar ve bunların sahada yansımaları değerlendirilmiştir. AB'nin dünya savaşları sonrası uluslararası kuruluşların yaygınlaşmaya başladığı dönem içerisinde yer alması ve hegemon güç olan ABD'nin desteğinin alınmasıyla kurulma süreci hız kazanmıştır. Aynı zamanda ekonomi, sosyal, siyasal, kültürel ve askeri anlamda çöküş yaşan Avrupa ülkeleri için birlik sağlanma ihtimali bir çıkış kapısı olarak görülmüştür. Savaşlardan yorulan ülkeler kendi kaderlerini birliğe teslim etme konusunda istekli konumunda yer almışlardır. Afrika kıtası devletlerinde ise yıllarca sömürge, ırkçılık ve soykırım gibi sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi hayatı etkileyen ve yıpratıcı unsurlara maruz kalan kıta halkları için de yeni bir çıkış kapısı aramalarına yol açmaktadır. Bunun bir sonucu olarak ve aynı zamanda kıta devletlerinin küresel aktör olma arzusunun vermiş olduğu gelecek hedefler çerçevesinde kıta genelini kapsayacak örgütlenme amaçlanmaktadır. Bu hedefler çerçevesinde küresel güç aktörlerinden olan Çin başta olmak üzere diğer bazı devletlerin kıta ülkelerinin birlik kurmasına destek vermeleri ekonomik entegrasyonun gelişimine katkı sağlayacaktır.

Gümrük birliği örgütlerinde önemli hususlardan birisi üye ülkelerin ekonomik sosyal, siyasi ve diğer unsurlar bakımından benzer koşullarda yer alması, birlikten benzer fayda ve maliyetlere katlanmalarını sağlayacaktır. Beklenen süreç her ne kadar gelişmiş ülkelerin kurmuş olduğu birlik olsa da az gelişmiş ülkelerin de yer alması olumsuz etkilenmelere yol açabilmektedir. Bu vaka karşısında eşit şartlar ilkesince üye ülkeler arasındaki dengenin sağlanması, işlevsel ve sürdürülebilir bir gümrük birliği örgütlenmesi için zorunluluk arz etmektedir. Bu bakımdan Afrika kıtası devletleri içerisinde kıta ülkelerinin ortalamasının üzerinde olan ülkeler dışında ekonomik, sosyal ve siyasi bakımdan benzer koşullara sahip olan ülkelerin ekonomik entegrasyon ve özellikle gümrük birliği örgütlenmesine uyum sağlamaları konusunda destekleyici unsur olacaktır. Bu durum kısa süre içerisinde AB gibi bir kurumsallaşma elde edemese de gümrük birliği örgütlenmesinin kurulmasına ve birçok alanda kıta ülkelerinin gelişmesine katkı sağlayacaktır.

Türkiye ve AB arasındaki gümrük birliği güncellenmesi tartışmaları ışığında tezde kavramsal inceleme yapılması, Afrika özelinde inceleme yapılarak az gelişmiş ülkelerin gümrük birliği örgütlenme performansının incelenmesi ve özellikle politik ekonomi yaklaşımıyla hem ekonomik hem de politik değerlendirme ile kapsamlı yaklaşım sergilenmesi ulusal literatüre katkı sağlaması düşünülmektedir.

6. Tezin Bölümleri

Giriş bölümünde, tezin konusu, amacı, kapsamı, önemi, özgünlüğü, yöntemi, hipotezi ve konuya ilişkin literatür hakkında genel bilgi verilmektedir.

Birinci bölümde, ekonomik entegrasyon aşamaları ve gümrük birliği örgütlenmelerinin etkileri ele alınarak kavramsal değerlendirmelere yer verilmiştir.

İkinci bölümde, UPE yaklaşımına yer verilerek uluslararası kuruluşlar ele alınmıştır. Gümrük birliği örgütlenmelerine ekonomik, politik, diplomatik, sosyal ve kültürel anlamdaki değerlendirilmelere yer verilerek uluslararası kuruluşların amacı ve kuruluş süreci ortaya konarak gümrük birliği örgütlenmeleriyle olan ilgisine yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde, Afrika kıtasında ekonomik entegrasyon girişimleri ile AB gümrük birliği örgütlenmesinin kuruluş, işleyiş ve gelecek vadetmesi bakımından değerlendirilmiştir. Bu karşılaştırma hem teorik kavramları bakımından hem de entegrasyonun sağlanma aşamaları bakımından yapılmıştır. Bu analizi ortaya koyabilmek için bölgesel kalkınma teorilerine yer vererek bütüncül bir değerlendirme ortaya koymak amaçlanmıştır.

Dördüncü bölümde, ekonomik entegrasyon aşamalarını Afrika kıtası özelinde analiz etmek tezimizin vaka incelemesi bakımından önemli görülmektedir. Afrika kıtasını incelerken kıtanın bölgesel anlamda örgütlenen ekonomik entegrasyon faaliyetleriyle kıta geneli muhtemel gümrük birliği girişimleri değerlendirilmiştir. Kıtanın Gündem 2063 vizyonu çerçevesinde 50 yıllık bir hedef belirlenmesi ve ilk gümrük birliği örgütlenmelerden olan SACU gibi örgütlenmelerin kıta içerisinde bulunması hem geçmişte kıta üzerinde birlik faaliyetlerinin bulunması açısından umut vaat edici hem de gelecek hedeflerine ulaşma konusunda deneyimli bir girişim olması bakımından değerli bulunmaktadır. Bu bakımdan kıta devletlerinin entegrasyon girişimlerine yaklaşımı bakımından bölgesel girişimlere yer verilmiştir.

Beşinci bölümde, Afrika kıtasında yapılan serbest ticaret anlaşmaları dikkate alınarak hem kıta içi hem de üçüncü ülkelerle yapılan STA'lar açıklanmıştır. AfB ile karşılaştırılan AB'nin de diğer ülkelerle yaptığı bazı STA'lara yer verilmiştir. Bu iki örgütlenmenin karşılaştırmasının yanında Afrika kıtasının gelecek 50 yıllık planı içerisinde olan Gündem 2063 vizyonu da değerlendirilmiştir.

Sonuç bölümünde, tezin kapsamı ve yapılan çalışmalar kısaca belirtilerek, çıkarılan sonuçlar ve ulaşılan hedefler ortaya konmuştur.

1.EKONOMİK ENTEGRASYON AŞAMALARI VE GÜMRÜK BİRLİĞİNİN ETKİLERİ

1.1.Entegrasyon Kavramı ve Örgütlenme Aşamaları

Ekonomik entegrasyon aşamaları birçok akademisyen, araştırmacı ve düşünür tarafından farklı yaklaşımlar benimsenerek tanımlanmıştır. Özellikle Bela Balassa¹⁶ ve Jacob Viner¹⁷ gibi yakın dönem araştırmacıları teorik olarak benzer yaklaşımlarla kategorilere ayırmışlardır. Balassa, gümrük birliği, serbest ticaret ve diğer ileri aşamaların da dahil olduğu anlaşmaları beş kategori halinde analiz etmiştir (Balassa, 1961). Bunlardan ilkinin üye devletlerin birbiriyle yaptığı ticarete engellerin kaldırıldığı fakat üçüncü ülkelerle yapılan ticarete ayrı politika belirledikleri serbest ticaret anlaşmalarıdır. İkincisinde ise serbest ticaret anlaşmasının koşullarını taşıdığı fakat üçüncü ülkelere karşı ortak tarifenin benimsendiği bir gümrük birliği anlaşmasının sağlanmasıdır. Üçüncü entegrasyon aşamasını ise bunlara ek olarak sermaye ve iş gücünün ortak dolaşımının sağlandığı ortak pazar olarak değerlendirmektedir. Dördüncü ve son olarak beşinci aşamayı ise ekonomik, politik ve siyasi anlamda uyumun sağlandığı bir aşamadan bahsederek entegrasyonun tam sağlandığı koşulları vurgulamıştır (Gawe, 2021:5).

Balassa'ya göre ekonomik entegrasyonun yerel düzeyde bölgesel oluşumlar esnasında gerek mali ve parasal gerekse de ekonomi politikalarından dolayı karşılaşılabileceği zorluklara karşı bütüncül perspektif yaklaşımının benimsenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bakımdan ekonomik entegrasyonun küresel ekonomi ve ticaretin bir bileşeni olduğu görülmektedir (Gawe, 2021: 5). Bu değerlendirmeler ışığında bir ülkenin ticaret anlaşması

¹⁶ Macar uyruklu uluslararası ticaret uzmanı olan Balassa, Johns Hopkins Üniversitesi'nde kalkınma ekonomisti olarak görev yapmaktaydı. DB bünyesinde araştırmacı ve politika danışmanı olarak görev yaptı. Balassa, yoksul ülkelerin büyümesi için ticaretin serbestleştirilmesini ve özelleştirmeyi teşvik ederek "neo-liberal" ekonomik kalkınma okulunun ilk savunucularından biri olarak görülmektedir. Hükümetlerin müdahale etmemesini benimseyen 1980 Washington Mütabakatı'nın yükselmesinde etkisi olduğu düşünülmektedir. <https://www.hetwebsite.net/het/profiles/balassa.htm>

¹⁷ Jacon Viner Chicago enstitüsünün önde gelenlerinden olup, Henry Simons ve Frank Knight ile Chicago ekonomi okulunun önemli iktisatçıları arasında gösterilmektedir. Maliyet teorisine, üretim teorisine ve uluslararası ekonomiye etki etmiş Kanada doğumlu Amerikalı bir ekonomisttir. Yaşadığı dönem içerisinde John Maynard Keynes'in görüşlerine muhalif fikirleriyle de tanınmaktadır. Büyük Buhran döneminde hükümetin harcama bütçelerinde yer alarak Keynes'in görüşlerinin hatalı olduğunu ve uzun sürmeyeceğini dile getirmiştir. Viner merkantalist düşünceye karşı olmuş ve özellikle dış ticaret konusunda çıkarttığı kitabıyla o döneme kadar ekonomistlerin yazmış oldukları yazıların hatalı olduğunu belirtmiş olup doğru yerleri bildirmiştir. Uluslararası ticaret teorileri üzerine yapmış olduğu çalışmalarla ön plana çıkan düşünür, uluslararası ticaretteki "damping" ve gümrük birliği örgütlenmelerindeki "ticaret sapması" üzerine yapmış olduğu tezle dikkat çekmiştir. <https://www.hetwebsite.net/het/profiles/viner.htm> 26.02.2025
https://stringfixer.com/tr/Jacob_Viner,https://www.britannica.com/biography/Jacob-Viner,https://www.econlib.org/library/Enc/bios/Viner.html, 17.06.2022

yapmak veya ekonomik entegrasyon aşamalarına dahil olmak istemelerinin başlıca sebepler arasında şunlar bulunmaktadır:

- Ekonomi politikalarını geliştirmek isteyen ülkeler üretim kapasitelerinde artış sağlamak ve tüketici pazarlarına ulaşımı kolaylaştırmak için verimliliği artırmayı arzulamaktadır. Bu durum ülkelerin refah seviyelerinin artmasına katkı sağlayacağından ekonomik entegrasyon anlaşmalarına dahil olmak istemektedirler. Bu şekilde yapmış oldukları ekonomik entegrasyon modeli ile ekonomik ve politik egemenliğinden taviz vererek ülke refahının genişlemesine katkı sunması amaçlanmaktadır.¹⁸
- Ekonomik entegrasyon anlaşmalarına dahil olmak isteyen ülkeler diğer ülke bloklarına karşı ekonomi ve politik alanlarda etkinliğini artırabilmek ve güçlü görünebilmek adına entegrasyonlara dahil olmayı istemektedirler.
- Entegrasyonların genellikle birbirine komşu olan ülkeler arasında kurulması daha yaygın görülmesinden dolayı birbirleriyle çıkar çatışmasına düşüp karşılıklı zarar göreceklere güçlerini birlikte kullanıp bu çalışmaların önüne geçmeyi hedeflemektedirler (Şanlı, 2004: 163-164).

Ekonomik entegrasyon teorileri devletlerin ikili veya bölgesel nitelikte yapmış oldukları ticari anlaşmaların ülkeler nezdinde entegrasyon düzeylerini ortaya koymasını sağlayan ticari anlaşmalar sürecidir. Ekonomik entegrasyon kavramını ortaya koyan ilk araştırmacılardan olan Jacob Viner'in 1950'li yıllarda öne sürmüş olduğu ve gümrük birliği örgütlenmelerinin de içerisinde yer aldığı bir süreçler bütünüdür (Emsen, 2019:27). Ekonomik entegrasyon kavramı ilk aşamada ülkelerin ticaretlerini artırmak için bölgesel girişimlerle yapmış oldukları ticaret anlaşmalarıyla başlamaktadır. Bu durum ülkelerin ekonomi politikalarının şekillenmesinde etkili olmaktadır. Ekonomik entegrasyonun ulaşılacak en iyi amacı tam serbestlik ve birlikteliğin sağlandığı durumdur. Bu bakımdan ikili anlaşmalardan tam birlikteliğin sağlandığı bölgesel örgütlenmelere giden süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹⁸ Burada bahsedilen egemenliğin devri egemenlikten vazgeçmek anlamında olmayıp yapılan ticari anlaşmalar çerçevesinde üye ülkeler karşılıklı tavizler vererek ticaretin sürdürülebilirliğini sağlamayı amaçlamaktadırlar. Ekonomik entegrasyon türlerinin yer aldığı anlaşmalarda, ekonomik ve politik egemenlik bir ülkeye veya kuruma tamamen devredilmeyebilir. Fakat bazı yetki ve kontroller ortak kurumlara veya kuruluşlara devredilmesi gerekebilir. Özellikle daha derin entegrasyon düzeylerinde üye ülkeler bazı alanlarda egemenliklerini ortak bir organla paylaşabilirler. Örneğin, AB üyesi ülkeler, bazı ticaret, tarım, balıkçılık ve çevre politikalarını AB kurumlarına devretmişlerdir. Bu tür anlaşmaların temel amacı, ekonomik işbirliğini ve entegrasyonu artırmak, ticaret engellerini azaltmak ve ekonomik büyümeyi teşvik etmektir. Ancak, egemenlik devri konusu her bir anlaşmanın ve entegrasyon düzeyinin özgün koşullarına ve hükümlerine bağlıdır. (Baldwin, Richard E. ve Wyplosz, Charles, 2020)

Uluslararası literatürde “entegrasyon” olarak bilinen kavram bazı çalışmalarda “bütünleşme” olarak kullanıldığı görülmüştür. Bu bakımdan iki terim arasında kavramsal inceleme yapma ihtiyacı duyulmuştur. Entegrasyon, ekonomik, politik ve sosyal bilimlerde daha sık kullanılan bir kavram olup gümrük birliği örgütlenmesini kapsayan genel bir bütünleşme anlamı taşımaktadır (Denker, Atabey, 2014:88). Bütünleşme kavramı ise birden fazla yapının bütün haline gelmesi yani bir bütünün parçaları arasında bulunan uygunluk durumu olarak tanımlanmaktadır. Bu bakımdan entegrasyon belirli unsurlara sahip yapıların birlikteliği olarak görülürken bütünleşme kavramında ise birden fazla unsurların tek bir yapı haline uyumlu ve ahenkli dönüşümü olarak yorumlanmaktadır (Şahin, 2018:82). İki kavram arasında sosyal, politik ve ekonomi alanlarında yapılan çalışmalarda çok ayrıştırıcı farklar bulunmasa da entegrasyon kavramının kullanımı tercih edilmiş olup aşağıdaki tabloda kısmen karşılaştırma yapılmıştır.

Tanım/Tür	Entegrasyon	Bütünleşme
Tanım	Farklı ekonomik veya sosyal birimlerin belirli bir amaç doğrultusunda bir araya gelerek ortak yapı oluşturması	Bazı parçaların bir araya gelerek oluşturacakları uyumlu ve işlevsel bütün
Kapsam	Genellikle ekonomik ve ticari birlikteliklerde	Sosyal, kültürel, politik, ekonomik alanlarda
Amaç	Ticaretin engellerinin kaldırılması, uyum ve ortak politika	Toplumsal, kültürel ve sosyal uyumun sağlanması
Parçaların Özgünlüğü	Özgünlük korunur	Azalırsa veya kaybolur
İlişki Türü	İş birliği	Birleşme
Hedef	Ortak	Tek
Sonuç	Çeşitliliğin korunması	Homojenlik

Tablo 1. Entegrasyon ve Bütünleşme Kavramları Arasındaki Temel Farklar (Yazar tarafından oluşturulmuştur.)

Entegrasyon ve bütünleşme genel anlamda benzer özellikleri barındırsa da kullanım alanları ve kapsamaları bakımından bazı farklılıklar görülmektedir. Entegrasyon da temel olarak ekonomi ve sosyal birimlerin ortak bir yapı oluşturmasından söz edilirken bütünleşmede ise parçaların uyumlu ve işlevsel bütünlük kurması üzerinde durulmuştur. Entegrasyon genel olarak ekonomi ve ticari birlikteliklerin oluşturduğu yapılar üzerinde dururken, bütünleşmede ise diğer alanlarda oluşacak uyum dikkati çekmektedir. Entegrasyon kurulmasının temel amacı ticaretin önündeki engelleri kaldırmak ve ticaretin serbestleşmesini sağlamak olarak karşımıza

çıkarken bütünleşmede ise belirli amaçlar çerçevesinde oluşturulacak uyum söz konusudur. İki kavram arasında genel bir çerçeve oluşturulmaya çalışılsa da iki kavramın ülkelerin oluşturacakları birliklerde kullanımında olumsuz bir durum bulunmamaktadır. Yani söz konusu kavramlar için belirgin, net bir sınırın olduğunu söylemek güçtür. Bu bakımdan kavramların kesin hatlarıyla birbirinden ayrılmayışı iki kavramın kullanımında birbirinden ayırmanın zor olduğunu göstermektedir (Alkan Aykaç, Karakaş, 2022:420). Fakat serbest ticaret, gümrük birliği, ortak pazar ve parasal birlik gibi ticaret anlaşmalarının sürecinin analiz edilmesi ve genel literatür kapsamında entegrasyonun kullanımı daha yaygın olarak kullanıldığı görüldüğünden entegrasyon kavramının kullanımı uygun bulunmuştur.

Bütünleşme ve uyum anlamları taşıyan "Entegrasyon" kelimesinin etimolojik kökeni Fransızcaya dayanmaktadır. Fransızca kökenli sözcük latince "integrare" kelimesinden türemiştir. Bu kelime, dokunulmamış, tam, bütün anlamlarına gelen "integr" kelimesinden türetilmiştir. Eylem olan bu kelime "tion" ekiyle isim haline gelerek "bütünleşme", "tamamlama" veya "bir araya getirme" anlamlarını taşımaktadır.¹⁹ Bu kavramın anlamı "birbirine eklemlenme veya birbirine eklemlenerek bütün haline getirme" olarak tanımlanmaktadır.²⁰

Ekonomik entegrasyon, ekonomik ilişki düzeyinin en uygun seviyeye ulaşması olarak tanımlanmaktadır (Tinbergen, 1965:3). Ekonomik entegrasyon, iki veya daha fazla ülkenin birleşmesiyle oluşturdukları örgütlenmelerin karşılıklı iş birliği çerçevesinde yapmış oldukları anlaşmaları gösteren aşamaların bütünüdür ifade etmektedir. Ekonomik entegrasyonun temel amacı iktisadi büyümeyi kolaylaştırmak, ticaretin önündeki engelleri ve kısıtlamaları kaldırmak ve ülkelerin refah seviyesini artırıp küresel ticaretin serbest hale gelmesini sağlamaktır. Bu kavram "iki veya daha fazla ülke arasında ticarete engel teşkil eden çeşitli kısıtlamaların ve engellerin kaldırılması süreci" olarak tanımlanmaktadır (Tekin, 2017:1174).

Ekonomik entegrasyon süreci tercihli ticaret gibi ikili anlaşmalarla başlayıp ekonomik, politik ve parasal birliğin sağlanmasıyla nihai aşamaya ulaşmaktadır. Bu bakımdan ekonomik ve ticari ilişkilerin karşılıklı anlaşmalarla entegrasyonu sağlanması sonucunda ülkelerin egemenlik haklarını bir üst kuruluş ile ortak karar mekanizmasına devrettiğini göstermektedir. Gümrük birliği örgütlenmeleri bu iki uç anlaşmanın da ortasında yer almaktadır. Gümrük birliği örgütlenmesinde üye ülkeler üzerinde statik ve dinamik etkiler oluşmaktadır. Bu etkilenmenin bir sonucu olarak ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkileri olmak üzere iki yönlü etkileri

¹⁹ <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/entegrasyon>

²⁰ <https://www.etimolojiturkce.com/arama/entegrasyon>,
[https://www.nisanyansozluk.com/kelime/entegrasyon,\(16.06.2022\)](https://www.nisanyansozluk.com/kelime/entegrasyon,(16.06.2022))

<https://sozluk.gov.tr/>

ve

bulunmaktadır. Aynı zamanda uzun dönem etkiler olarak rekabet, üretim, organizasyon, teknolojik ilerleme ve yatırımları teşvikleri gibi başlıca konular gümrük birliği örgütlenmelerin etkileri içerisinde bulunan dinamik etkileri bünyesinde gösterilmektedir (Erem, 2021:914-918).

Uyum Koşulları	Açıklamalar
Ticaret Faaliyetleri	Ticaretin serbestleşmesi, özendirilmesi ve ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasını sağlamak,
Kurumlar Arası Uyum	Ortak kurumlar ile uyumlu mevzuatların oluşturulması
Küresel Düzenin Temini	Üye ülkelerin ekonomik ve politikalarının sürdürülebilir bir istikrara kavuşması
Sosyokültürel Yapı	Toplumların sosyal ve kültürel yapılarında uyumun sağlanması,
Ulaşım ve Altyapı	Altyapıların geliştirilerek ulaşımın ticarete uygun hale getirilmesi,
Ekonomik Beklenti	Ekonomik politikalar arasında uyumun geliştirilmesi,
Politik Yaklaşım	Güven ve istikrarın sağlanması

Tablo 2. Ekonomik Entegrasyonun Başarılı Olabilmesi İçin Başlıca Uyum Koşulları (Yazar tarafından oluşturulmuştur)

Sonuç olarak ekonomik entegrasyonun başarılı olması üye ülkelerin sahip olacağı ekonomik, politik, sosyal, kültürel, ulaşım ağları ve altyapıları gibi birçok farklı kalemlerde ticaretin sorunsuz gerçekleşeceği koşulların sağlanması gerekmektedir. Bu bakımdan devletin kara, deniz, havayolu gibi ulaşım ağlarıyla sanayi, enerji gibi alt yapıları gelişmiş olmalıdır. Aynı zamanda birlik bilincinin oluşması sağlanarak, müştereken refahın artırılması amaçlanmalıdır. Ülkelerin kalkınma düzeyi, üretim kapasiteleri, kaynak çeşitliliği gibi belli başlı alanlarda gelişmişlik düzeyleri birbirine yakın olması devletin ekonomik unsurlarının tamamlayıcı nitelikte bulunması gerekmektedir (Hobikoğlu, 2007:66).

Tercihli Ticaret Anlaşması (TTA)

Ticaret anlaşmaları içerisinde kapsamı en dar olan anlaşma türüdür. Bir devletin anlaşmış olduğu diğer devlete karşı kendi kararıyla tek taraflı olarak sunabileceği tarife indirimi veya hiç tarife uygulamama durumunu ifade eden anlaşma türüdür. Yani devletlerin tek taraflı olarak ticarete ayrıcalık tanıdığı ve bunlar arasında gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan veya az gelişmiş ülkelere yaptığı ithalatlarda tercihli tarifeler uyguladığı durum olarak tanımlanmaktadır. Bu durum çerçevesinde gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkelere karşı uygulamış olduğu tarife indirimi veya sıfır tarife politikasına Genişletilmiş Tercihler Sistemi

denmektedir. Aynı zamanda üye ülkenin çok kayırlan ülke anlamına gelen, Genel Konsey tarafından karşılıksız olarak verilen muafiyetler de bulunmaktadır.²¹ Tercihli ticaret sisteminin tarihi arka planı dikkate alındığında çok taraflı ticaret sisteminde ülkelerin dünya ticaret sisteminden aldığı payı artırmak ve yeni pazar yerlerini keşfetmek için yöneldiği ticaret sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır.²²

Tercihli ticaret anlaşması, bölgesel ticaret anlaşmalarını teşvik eden ve üye devletler arasında yapılacak ticareti kolaylaştırmak için bölgesel girişimlerde bulunan bir anlaşma türü olarak da ifade edilmektedir.²³ Bölgesel ticaret anlaşmalarının görüldüğü ilk yerlerden olan Batı Avrupa'da İngiltere, sanayi devrimiyle birlikte 1820 yılında gümrük kısıtlamalarını indirmeye başlamış ve 1860 yılında Cobden-Chevalier anlaşması²⁴ ile ticaretin kısmen bölgesel anlamda canlanmaya başlamıştır. Bu iyimser atmosfer İtalya, İsviçre, İsveç, Norveç, Alman Hansa Stat, Hollanda, İspanya, Avusturya ve Portekiz arasında yaklaşık 20 yıl devam etmiştir (Aydoğuş, Masca, 2000:48-49). Tercihli ticaret anlaşmasının başlıca koşulları şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

- TTA'lara taraf olan devletler, ticaretlerini düşük maliyetlerle gerçekleştirerek ticaretin özendirilmesi için tarife indirimlerini veya tarifelerin tamamen kaldırılmalarını sağlamalı (Krugman, Obstfeld, 2009),
- TTA'lar kota ve ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasını amaçlar ve bu şekilde dolaylı olarak ticaretin serbestleşmesini ve ticaret hacminin artmasını sağlamaktadır (Baldwin, 2008).
- TTA'lar hangi ürünün tercihli ticaret anlaşması çerçevesinde değerlendirileceği konusunda menşe araştırması yapmaktadır (Bhagwati, Panagariya, 1996).
- TTA'lar taraf ülkelerin yapmış oldukları anlaşma müzakereleri kapsamında hangi ürünlerin/sektörlerin kapsam dahilinde değerlendirileceğine karar vermektedirler (Bayrakçı, 2021),

²¹ https://www.wto.org/english/thewto_e/glossary_e/preferential_trade_arrangements_ptas_e.htm

²² <https://gumrukrehberi.ca.tr/sayfa/tercihli-ticaret-anla%C5%9Fmalar%C4%B1>, (16.02.2022)

²³ <https://ceid.hu/preferential-trading-agreement-means/>

²⁴ İngiltere ve Fransa arasında yapılan anlaşma yüzyıllarca süren koruma politikalarından ayrılıp serbest ticaret salgını olarak tabir edilen ticaretin başlangıcı olarak anılmaktadır. En çok kayırlan ülke ve ikili tercihli ticaret anlaşmasının yaygınlaştığı bir sürece etki etmiştir. Günümüz serbest ticaret anlaşmalarına benzese de tüm tarifeler kaldırılmamıştır. 1875'ten sonra Cobden-Chevalier ağı çökmemiş olsa da serbest ticaret yolunda daha fazla ilerlemedi. https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtr11_forum_e/wtr11_11jan11_e.htm 26.02.2025

- TTA'lar aynı zamanda taraf ülkeler arasında yaşanacak anlaşmazlıkların çözümü kapsamında hızlı ve etkili sonuçlar almalı,
- TTA'lar ticaret ulaşımının hızlı ve güvenilir yapılabilmesi için ulaşım, altyapı ve lojistik konularında tedbirler almalıdır (Anderson, Van Wincoop, 2004:691-751).

Sonuç olarak TTA'lar diğer ticaret anlaşmalarına göre bazı spesifik konular üzerinde yoğunlaşabilir. Diğer anlaşmalar daha geniş kapsam alanına sahip olabilirken tercihli ticaret anlaşmalarında belirli sektör veya ürün üzerinden yapılabilir. Sektörlerde daha dar kapsamda anlaşma yapılabildiği gibi ülkelerde de sınırlı sayıda ülke veya tek ülkeye karşı tarife indirimi veya muafiyetler verebilmektedir. Bu bakımdan diğer anlaşmalar daha fazla ülkeleri kapsayabilir ve bölgesel nitelik taşıyabilmektedir. Aynı şekilde sınırlı ülkelerle yapılabildiğinden daha özel ve esnek olabilmektedir. Diğer anlaşmalarda ise tüm üyeleri bağlayabileceğinden daha katı ve değiştirilmesi nispeten zor olabilecek kuralların yer alabildiği genel anlam ifade edebilen anlaşmalar bulunmaktadır. Sonuç olarak tercihli ticaret anlaşmaları sınırlılık ifade ettiği için ticareti teşvik eden bir yanı varken diğer ticaret anlaşmalarının kapsamı daha geniş ve ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasını hedefleyen geniş amaçları olan birlikteliğin artmasını arzulayan anlaşmalardır.

Serbest Ticaret Bölgesi

Ekonomik entegrasyon aşamalarının ilk aşamalarından olan anlaşma türüdür. Devletler arası ticarete ticaretin önünde engel olarak görülen tarife benzeri uygulamaların kaldırılarak ticaretin kolaylaştırıldığı ve ticaretin artmasına destek olan bir anlaşma türüdür. Anlaşmayı yapan devletler arasında malların serbest dolaşımı olsa da üçüncü taraflarla yapılacak anlaşmalarda ülkelerin kendi kararını kendi verme özgürlüğü bulunmaktadır. Yani devletler serbest ticaret anlaşması yaptığı devletlerin haricinde üçüncü ülkelere ticaret anlaşmalarını bağımsız bir şekilde yapabilmektedir (Ayran Cihan, Sandalcılar, 2021:38). Diğer bir deyişle her ne kadar serbest ticaret anlaşması yapmış olsalar bile diğer ülkelere karşı yapılacak anlaşmalarda gümrük vergisi ve kota koyma konusunda kendi tarife cetvelini ve ticaret politikasını uygulama özgürlüğüne sahiptirler (Emsen, 2019:30). Bu durum gümrük birliği gibi kapsamlı örgütlenmelerde ayrılan en somut özelliği olarak görülmektedir.

	Avantajlı Yönleri	Dezavantajlı Yönleri
Ekonomik Etkenler	Ticaret hacminin artmasıyla ekonomik büyümeye katkı sağlar	Bölgesel ve sektörel ticaret artış/azalışlardan kaynaklı gelir dağılımında düzensizlikler olması
Ürüne Ulaşım	Tüketici ve üreticinin uygun fiyattan ürüne erişmesi sağlanır	
Rekabet Etkisi	Rekabetin artmasıyla üreticilerde Ar-Ge çalışmalarının artması ve kaliteli ürün üretmeye eğilim artmaktadır.	STA sonrası yabancı şirketlerinde ürünü daha uygun üretme durumu olduğundan yerli üreticilerin rekabet edemez hale gelmesi
Arz Çeşitliliği	Tüketicinin çeşitliliği artarak kaliteli ürüne erişme imkânı artar.	Artan ticaretle oluşan çevre kirliliğine tedbir alınmaması,
Etki Düzeyi	STA'ların yatırımı özendirmesiyle ekonominin olumlu etkilenmesi	STA sonrası yeni kültürlerle karşılaşılması olumsuz etkileyebilir

Tablo 3. Serbest Ticaret Alanının Avantaj ve Dezavantajları (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır)

STA'larla devletlerin ticaret hacmi artacağından ekonomik büyümede görece olumlu etkileri görülecektir. Ticaret hacminden cari açık vermemesi beklenir. Artan ticaretle bölgesel farklılıkların oluşması ve sektörlerde farklı alanlara kaymak veya bir bölgede toplanmak gibi durumlarda bazı ülkelerin sektörlerinde gerileme olacağı gibi bölgesel etkilerde ise bir bölgenin ileri gelişim sağladığı görülecekken diğer bölgenin geri kalabileceği durumlar yaşanabilecektir. Bu durum ülkelerin kendi koşulları ile ilintili olmakla birlikte yapılan anlaşma ile de bölgesel oluşmaların varlığı söz konusu olabilmektedir. Aynı zamanda STA ile tüketicilerin ürüne ulaşımını artacağı gibi ürün çeşidi artacağından kaliteli ürüne de ulaşım artması beklenmektedir. Üreticilerin ürün çeşidini, kalitesini artırmak için Ar-Ge çalışmaları yapması beklenmektedir. Bu durum rekabetin bir sonucu olarak görülmekte olup rekabet gücü zayıf olan üreticileri olumsuz etkilenme ihtimali bulunmaktadır. Artan ticaret çevre kirliliğine de sebep olacağından tedbir alınmaması çevre kirliliklerine sebep olabilecektir. STA ile anlaşılan devletlerde sermaye kayması da oluşacağından devletler yatırım özendirme teşvikleri ile yatırımları kendi ülkesine çekmek için çaba gösterirler. Bu durumun da devletler arasında insan sirkülasyonunu artıracığından kültür şoku etkisi yaşanabilecek durumların oluşması da muhtemeldir.

Sonuç olarak STA'lara taraf ülkeler arasında gümrük vergisi, tarifeler ve kota gibi ticareti kısıtlayan unsurların çıkarılarak ticaretin kolaylaşmasını ve artmasını

amaçlamaktadırlar. STA'lara üye devletler üçüncü ülkelerle kendileri anlaşma yapma özgürlüğünü elinde bulundurmaktadır. Bu durum üçüncü taraflara karşı devletlerin kendi dış politikalarını yansıtmalarını sağlamaktadır. Bunun bir sonucu olarak ise STA üyesi devletin üçüncü ülkelerle anlaşma yapması ticaret yönlendirici etki yapacağından üçüncü ülkelerin uygun gümrük tarifesi uygulayan ülke üzerinde ticaretini yapmalarına sebep olacaktır. Bu durum STA'ların ticaret sapması yaşamasına ve devletlerin vergi kaybına sebep olabilmektedir. Bu durumu etkisiz kılacak anlaşma ise gümrük birliği örgütlenmeleridir (Tezel, 2004:11).

Gümrük Birliği

Gümrük birliği, üye ülkeler arasında gümrük vergileri, eş etkili vergiler, miktar kısıtlamaları ve kota gibi ticaret önündeki tüm engellerin kalktığı, üye olmayan üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifelerinin uygulandığı bir ekonomik entegrasyon anlaşmasıdır (İsayev, 2013:196-197). Üye ülkeler arasında hiçbir engellemeye uğramadan serbest ticaretin dolaşımını sağlamaktadır. Üye ülkelerin kalkınma ve refah seviyelerini artıracak yakınlaşmanın olduğu ve ticaret sapmalarını ortadan kaldıracak ortak ticaret politikaların uygulandığı anlaşma türüdür (Tekin, 2017:1174-1175). Diğer bir tanımda gümrük birliği, egemen devletlerin birbiriyle ticaret yapmayı kabul ettikleri, üye olmayan ülkelere karşı ortak tedbirler aldığı, serbest ticaret anlaşmasından biraz daha kapsamlı fakat ortak Pazar kadarda geniş olmayan bir örgütlenme olarak tanımlanmaktadır (Ovâdek., Willemyns. 2018:1).

Gümrük birliği örgütlenme anlaşmaları ekonomik entegrasyon çeşitleri içerisinde en yaygın olarak görülen anlaşma türüdür. Gümrük birliği örgütlenmelerinin tarihsel süreci ele alındığında, ekonomi, sosyal ve siyasi gibi birçok alanda sıkıntıların yaşandığı Alman devletleri arasında ticaretin gerçekleşmesi için Alman Gümrük Birliği (Zollverein) olarak da bilinen ve 1834 yılında kurulan Zollverein Gümrük Birliği, gümrük birliği örgütlenmelerinin ilk örnekleri arasında yer almaktadır. Bugünkü Alman sınırları içerisinde de yer alan bölge ülkeleri arasında gerçekleşen bir ticaret, yaklaşık 144 farklı gümrük idaresinden 67 farklı gümrük tarifesiyle gerçekleşmekteydi. Bu durum ticaretin çıkmaza girmesi, gümrük faaliyetlerinin zorlaşması ve ticaretin yapılamaz hale gelmesi demekti. Alman devletlerinin ticaret yapabilmesi için Prusya öncülüğünde yeni bir ticaret anlaşmasının kurulması sağlanmış oldu. (Kılıç, 1967:41). Yakın dönemde ise Benelux Birliği²⁵ Belçika, Hollanda ve Lüksenburg'un aralarında bulunduğu üç

²⁵ İsmi Belgium, Netherland ve Luxembourg ülkelerinin baş harfinden ve 1943 yılında ekonomik iş birliklerini kuvvetlendirmek amacıyla Benelux para sözleşmesini imzaladı. 1944 yılında tarife topluluğu oluşturmak amacıyla gümrük birliği anlaşmasını imzaladılar. 1948 yılında yürürlüğe girerek 1958 yılında anlaşması imzalanan Benelux Ekonomik Birliği'nin de temelini oluşturmuştur. Birliğin temel amacı üye ülkeler arasındaki ticaretin önündeki

ülke 1944 yılında gümrük örgütlenmesi kurabilmek adına bir araya gelerek birliği oluşturmuştur.²⁶

Gümrük birliği örgütlenmeleri tarihsel süreç içerisinde bilinen ilk örnek olarak bulunan Zollverein Gümrük Birliği'nden günümüze kadar birçok gümrük birliği örgütlenmeleri birlik kurmuştur. Bunlar içerisinde AB gümrük birliği örgütlenmesi kuruluş ve genişleme süreçlerini tamamlamış ve birçok örgüt tarafından örnek alınan bir yapıya kavuşmuştur. Her örgütün üye ülke profiline göre örgütlerin başarılı olması değişkenlik gösterse de AB kurumsallaşma süreci, iç mevzuat, üye ülkelerin desteklenmesi ve uygulama prosedürleri bakımından örnek teşkil etmektedir. Bu bakımdan ülkelerin kendi gelişmişlik düzeyleri, ekonomik kalkınma, siyasi istikrarın sağlanması, eğitim, güvenlik ve bölgesel altyapı koşullarına göre birliğin kurumsallaşabilmesinde değişiklikler olabilmektedir. Ülkelerden beklenen bu türden temel bazı koşullar dikkate alındığında gümrük birliği örgütlenmesinin kurulması ve sürdürülebilirliği sağlanmasıdır. Bunun için yapılması gereken bazı uygulamalar şu şekilde sıralanabilmektedir²⁷:

İmtiyazlar	Ticareti kısıtlayan vergi, tarife, kota v.b. uygulamaların kaldırılması,
Üye İçi Tarife Yaklaşımları	Serbest dolaşımı sağlayacak tarifelerin getirilmesi,
Üye Dışı Tarife Yaklaşımları	Üçüncü ülkelere karşı ortak tarifenin belirlenmesi,
Üyeler Arası İlişki	Üye devletler arasında işbirliği ve koordinasyonun sağlanması,
Uyum	Devletler arası uyumun sağlanması,
Sorunlara Bakış Açısı	Sorunlara karşı çözüm üretecek kurumun oluşturulması,
Hukuki Altyapı	Hukuki zemini kuvvetli bir anlaşmanın yapılması,
Egemenlik Devri	Devletlerin egemenliklerinin bir kısmını devredeceği kurumun siyasi ve ekonomik iradesinin kuvvetli olması, (Rodoplu, 1996:3).
Ekonomik Uyum	Para ve maliye politikalarının uyumlu olması veya uyumlu hale gelmesi, (Yıldız, 2011:112).

Tablo 4. Gümrük Birliği Örgütlenmesinde Etkili Olan Bazı Unsurlar (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır)

kısıtlamaları kaldırarak ticaretin serbest hale gelmesini sağlamaktır. <https://www.benelux.int/fr/info-citoyen/union-benelux/a-propos-de-nous/histoire/> 27.02.2025

²⁶ <https://stringfixer.com/tr/Benelux/>, (19.06.2022)

²⁷ https://www.ab.gov.tr/gumruk-birligi_46234.html 27.02.2025

Sonuç olarak her ülke bloğu kendi içerisinde birlik oluşturup ticaret faaliyetleri başta olmak üzere ekonomik entegrasyon seviyelerini geliştirebilir. Bu örgütlenmelerin kurulması, sürdürülebilir olması ve gelişiminin devam edebilmesi için üye ülkeler arasında uyum gerekmektedir. Yukarıda belirtilen teorik anlamdaki uyum çerçevesinin sahada uygulanabilmesi için ekonomik ve siyasi iradeyle birlikte ülkelerin karşılıklı anlaşma düzeyinin gelişmiş olması da beklenir. Aksi halde ya kurulma sürecinde ya da kurulduktan sonra başarısız olup etkisiz bir birlik haline dönüşebileceği gibi dağılmasına kadar da gidebilmektedir. Bu bakımdan gümrük birliği örgütlenmelerinin kurulma süreci ve devamlılığı için uyum maddeleri önem arz etmektedir.

Ortak Pazar

Ortak pazar²⁸, ülkelerin kendi tarifelerinden taviz vererek ortak dış tarifeyi benimsemiş olduğu bir ekonomik entegrasyon türüdür. Bu anlaşmada ortak ticaret politikasına sahip ülkeler kendileri arasında sermaye ve emek faktörlerinin üye ülkeler arasında serbestçe dolaşımını sağlamaktadır. Ortak pazarın üye ülkelere sağlamış olduğu katkılar içerisinde gelişmiş ticaret imkânları ve yeni ticaret ağları yer almaktadır. Doğu Afrika'da 2005 yılında gümrük birliği örgütlenmesine giden Burundi, Kenya, Ruanda, Güney Sudan, Tanzanya ve Uganda gibi Doğu Afrika Topluluğu (EAC) üye ülkeleri ilişkileri geliştirerek mal, hizmet, sermaye ve emeğin serbestçe dolaşımını sağlamak için 2010 yılında EAC Ortak Pazarı²⁹ olarak kurulmuştur. Devletler kurulan bu entegrasyonla işlem maliyetlerinde azalma, daha büyük pazarlar oluşturma, yatırım ve sanayinin özendirilmesi, barış, sosyal kalkınma ve politik istikrarın sağlanması gibi alanlarda katkı sunması hedeflemektedir.³⁰

İnsanların, hizmetlerin ve malların serbestçe dolaşımını amaçlayan ve bunun için ekonomik entegrasyon sürecine giren bazı Avrupa ülkeleri, 1955 yılında Messina konferansında temelleri atılan ve 1958 yılında Roma Anlaşmasıyla AET yürürlüğe konuldu.³¹ Bu anlaşma ile üye ülke vatandaşları herhangi bir kamu otoritesinden izin almaksızın diğer üye ülkelerde çalışma ve yatırım yapma gibi eylemlerde bulunma hakkına sahip olmuştur (Tezel, 2004:12). 1939-1945 yıllarında İkinci Dünya Savaşının yıkıcı ve yıpratıcı sürecinden çıkan

²⁸ Ortak Pazar teriminin ilk kez 1956 yılında Spaak raporunda kullanıldığı ve Roma Anlaşmasının yürürlüğe girmesiyle bu terimin yaygınlaştığı Prof. Dr. S. Rıdvan Karluk'un "Avrasya Gümrük Birliği ve Türkiye'nin Üyeliği" başlıklı makalesinde belirtilmiştir. Spaak raporunun metnine ulaşmak için https://aei.pitt.edu/995/1/Spaak_report.pdf 25.02.2025

²⁹ Doğu Afrika Topluluğu ortak Pazar politikalarına ulaşmak için [EAC Common Market Protocol.pdf](https://www.eac.int/common-market) 27.02.2025

³⁰ <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/economics/common-market/> ve <https://www.eac.int/common-market> 27.02.2025

³¹ https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/eu-pioneers/walter-hallstein_en

Avrupa devletleri, başarının tüm devletlerin birlikte hareket ederek saldırıya imkân vermeyecek düzeyde anlaşma yapılmasında olduğunu düşünmüşlerdir. Bu bağlamda ve ilk amaç olarak da gümrük birliğinin kurulması konusunda anlaşmışlardır (Gönlübol, 1965:77). Bu anlaşmalarla ortak pazar şartlarına ulaşmak için gümrük birliği örgütlenmesine giden AET, bu süreçleri hızlıca tamamlayan başarılı örgütlenmeler içerisinde bulunmaktadır. Bu bakımdan ortak pazarın kurulması ve devamlılığının sağlanabilmesi için üye ülkeler üzerindeki bazı koşullar şu şekilde belirtilebilir:

Tarife Kısıtlamaları	Ticarete engel olarak görülen tarife uygulamalarının kaldırılması,
Serbest Ticaret	Ticaretin serbest bir şekilde yapılması için tedbirler alınması,
Serbest Dolaşım	Üye ülke vatandaşlarının barınma, iş yapma ve yaşama hakkı olması
Sermaye Transferi	Finansal entegrasyona katkısı olarak üye devletler arası sermayenin geçirgen olması,
Uyum	Üye devletler arasında ekonomik ve politik uyumun sağlanarak birliğin kurumları arasındaki işleyişe katkı sunabilmekte,
Hukuki Zemin	Ortak pazarın kurulumunda, işleyişinde veya sonradan çıkacak sorunlara karşı hukuki altyapısının kuvvetli olması,

Tablo 5. Ortak Pazarın Niteliği Konusunda Yapılması Gerekenler (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır.)

Sonuç olarak ortak pazar ekonomik entegrasyon aşamaları içerisinde ileri düzeyde bir anlaşma olarak görülmektedir. Bu bakımdan gümrük birliği örgütlenmelerinin kurulmasıyla birlikte ürün, hizmet, iş gücü ve sermaye yatırımları gibi birçok unsur açısından olumlu ayrılarak ileri düzeyde bir ekonomik entegrasyon modeli haline gelmiştir. Bu örgütlenme ile birlikte ekonomik ve siyasi politikaların daha uyumlu hale gelmesi ve derinlemesine bir iş birliği beklenmektedir. Bu bakımdan ekonomik entegrasyonun diğer aşaması olarak ise üye ülkelerin ekonomik ve parasal birlik konusunda ilerlemesi ve tam ekonomik birliğe ulaşması hedeflenmektedir.

Ekonomi ve Parasal Birlik

Ekonomi ve parasal birlik “Economic and Monetary Union (EMU)” olarak kavramlaşan ve AB’nin başarılı bir girişimle uyguladığı bir örgütlenmedir. Bu birlik malların, hizmetlerin, kişilerin ve sermayenin üye ülkeler arasında serbest dolaşımının yanı sıra ortak para politikası çerçevesinde kurların sabitleştirilerek maliye ve para politikaları üzerinde anlaşma sağlandığı sistemdir (Tunçsiper, Yakut, 1998:102). Üye ülkeler kendi para birimlerini sabit kur ile birliğin belirleyeceği para birimine endeksleyerek tek para, yani tek merkez bankasına bağlayarak

ekonomi ve para politikalarını yönetmektedirler. Üye ülkeler birliğin para biriminin uluslararası piyasadaki dalgalanmaya bırakırlar ve ortak para politikalarını destekleyen maliye politikası üzerinde çalışırlar. AB Maastrich kriterleri³² çerçevesinde parasal birliğin sağlanması bu tür birliğe güzel bir örnektir (İmer, 2013:3). Bu bakımdan ekonomik ve parasal birliğe en iyi örnek olan AB'nin ekonomik ve parasal birliğinin temel özellikleri şu şekilde belirtilebilir:

İşbirliği Düzeyi	Üye ülkeler arasındaki politik ve ekonomik koordinasyonu sağlamak,
Para Birimi	Tek para birimi üzerinde anlaşmanın sağlanarak ticaretin daha kolay ve hızlı yapılmasının sağlanması,
Para Politikası	Avrupa Merkez bankası (ECB) ³³ üye devletler adına para politikasını yürütmek ve geliştirmekten sorumludur (Turna, 2014:41-56).
Büyüme ve İstikrar Anlaşması	Mali disiplin, borçların kontrolü ve bütçe açıkları gibi konular üzerinde anlaşılmıştır. ³⁴

Tablo 6. AB'nin ekonomik ve parasal birliğinin temel özellikleri (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır.)

Single European Act (SEA)³⁵, AET üyesi ülkeler tarafından 1986 yılında imzalanarak 1987 yılında yürürlüğe girmesiyle, ekonomik ve parasal birliğin sağlanmasına önemli bir yer edinen bir anlaşmadır (Mumcu, 2007:37). Bu anlaşma aynı zamanda Delors raporunun³⁶ ve akabinde Maastricht anlaşması ile resmiyet kazanacak sürecin ilk adımları olarak görülmektedir. Parasal birlik söylemlerinin arttığı dönemde Tek Pazar, ekonomik ve parasal birlik söylemleri değer kazandığı görülmektedir. AB ekonomik entegrasyon sürecinin kurumsal anlamda gelişim sürecinin tamamlanmasının ilk adımları olarak görülmektedir.

³² Maastricht Kriterleri içerisindeki başlıklar temel olarak enflasyon oranı, faiz oranı, bütçe açığı, kamu borcu ve devalüasyon kriterleri gibi beş ana başlık altında değerlendirilmektedir. (Paksoy, Bayrı, Selci, 2018:109-117)

³³ ECB'nin sorumlulukları için https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/search-all-eu-institutions-and-bodies/european-central-bank-ecb_en

³⁴ 1994 yılında Frankfurt'ta kurulmuştur. Avrupa Para Enstitüsü'nün 1998 yılında görevlerini devretmesiyle ECB resmi olarak görevine başladı. Bankanın esas amacı birliğin üçüncü aşaması olan ekonomik ve parasal birliği tamamlamak için gerekli yasal mevzuatlar, yapısal dönüşümler ve teknik altyapı hazırlıklarını yerine getirmektir. Ortak para birimi olarak belirlenen Euro'nun para politikasının yönetilmesinden sorumludur. Bu bakımdan ECB, döviz işlemlerinin yürütülmesi, Euro bölgesi para politikasının belirlenmesi, Euro bölgesi ülkelerin rezerv durumlarının yönetilmesi ve ödeme işlemlerinin düzenli yönetilmesi gibi temel görevleri bulunmaktadır. (Turna, 2014:41-56)

³⁵ 1986 yılının 17 şubatında Lüksemburg'da ve aynı ayın 28'inde ise Lahey'de imzalanmıştır. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:a519205f-924a-4978-96a2-b9af8a598b85.0004.02/DOC_1&format=PDF

³⁶ Söz konusu rapor Ekonomik ve Parasal Birlik Hakkında Komite Raporu (The Report of the Committee on Economic and Monetary Union) olarak da anılmakta olup ekonomik ve parasal birliğin amacı, temel özellikleri, para sisteminin ne olduğu, bu birlikteliği yöneten temel ilkeler ve aşamaları ile birlikte sorunlar ve bakış açılarına yer verildiği gözlemlenmiştir. Özellikle ekonomik ve parasal birliğin kurulum süreci bakımından incelenilecek rapor olduğu gözlemlenmiştir (Delors, 1989:1-40).

AET döneminde 1988 yılında temelleri atılan ve 1989 yılında Avrupa Komisyonu başkanı Jacques Delors başkanlığında yapılan toplantı sonucunda AB'nin ekonomik ve parasal birliğe ulaşması için bir rapor sunarak Delors raporunun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu rapor ulusal para birimlerinden taviz vererek ortak para birimi Euro etrafında toplanılması ve ECB'nin kurulmasında öncülük ettiği için önemli görülmektedir. Aynı zamanda bu rapor 1992 yılında imzalanan Maastricht anlaşmasının³⁷ hazırlanmasında etkili rol alarak ekonomik ve parasal birliğin kurulmasını hızlandırmıştır. Rapor üç aşama halinde ekonomik ve parasal birliğin kurulması sürecinin temel adımlarını incelemektedir (Delors, 1989:1-40). Bunlar şu şekilde gösterilebilir:

- Ekonomik ve parasal birliğin ilk adımları içerisinde sermaye hareketliliğinin serbestleşmesi, ekonomik iş birliği düzeyinin artırılması, ekonomik reformların özendirilmesi ve üye ülkelerin aynı para birimi etrafında toplanmasının sağlanması gibi temel prensipler içerisinde açıklanmaktadır.
- İkinci aşamada ise ulusal ekonomik ve merkez bankasının koordinasyonunu sağlanmasıyla birlik içerisinde Avrupa Para Enstitüsünü (EMI) kurulması ve EMI'nin ECB'nin temellerinin atılmasına yardımcı olmasını sağlamak olmuştur.
- Üçüncü aşama olarak ise tam ekonomik ve parasal birliğin sağlanması için para politikasının sıkı bir şekilde uygulanması sağlanarak ve tek elden yönetilmesi için ECB'nin kurulması ve Euro para biriminin faaliyete sokulması hedeflenmiştir.

Sonuç olarak ekonomik entegrasyon aşamalarından ekonomik ve parasal birliğin en temel argümanı olan tek para ve tüm üye ülkelerince koordinasyonu sağlanan bir merkez bankasının kurulması olarak değerlendirilmektedir. Bu bakımdan SEA ile tek pazar düşüncesinin olgunlaşması ve akabinde Delor raporu ile ekonomik ve parasal birlikteliğin somut bir hale gelmesi ve Maastricht anlaşması ile resmiyet kazanarak süreç devam etmiştir.

Tam Ekonomik Birlik

Ekonomik entegrasyonun en ileri aşaması olarak gösterilen birlik türüdür. Üye devletler gümrük vergisi, tarife, ekonomi ve para politikalarının yanında son olarak iktisadi politikaların da ortak politika uygulamayı öngörmektedir. Bununla birlikte ekonomik politikaların tamamen uyumlaşarak ortak kurumlarla yönetilmesi hedeflenerek uluslar üstü bir

³⁷ Maastricht kriterleriyle ilgili birçok yayın olmasıyla birlikte anlaşmanın orijinal metninin internet ortamında bulunduğu fakat yayma, uyarılma ve dağıtım gibi haklarından ötürü ilgili anlaşma metninin 1997 versiyonu kaynak gösterim amacıyla paylaşılmıştır. https://www.cvce.eu/content/publication/1997/10/13/5a6bfc79-757f-4d53-9379-ad23cc2cc911/publishable_en.pdf 06.02.2025

kurumun oluşturulması sağlanır (Denker, Atabey, 2014:93). Tam ekonomik birliğin kurulmasıyla küresel finansal piyasaların kontrolünü ve serbest piyasa karşısında tüm engellerin kaldırılarak parasal birlik sağlanmış olur. AB'nin 2002 yılında üye ülkelerle birlikte Euro'yu piyasaya sürmesi, parasal ve finansal piyasaların kontrolü ile ekonomik entegrasyonun son aşaması olan tam ekonominin sağlanması bakımından bu alan için verilebilecek en iyi örnek olarak görülmektedir (Tekin, 2017:1175).

Üye ülkelerin ekonomik kararlarını birliğin üst yetkili organına devrettiği, maliye ve ekonomi politikalarının tek elden yürütüldüğü, tek merkez bankasının kurulmasının konu edildiği ve ülkelerin faiz politikası gibi ekonomik kararlar alma konusunda bağımsız karar alamadığı entegrasyon türüdür. Özellikle ekonomik alanda egemenliklerinden taviz veren ülkelerin kültürel, sosyal, ekonomik ve siyasal alanlardaki bağlarının güçlü olması beklenmektedir (Bora, 1996: 213). Bu bakımdan iktisadi bütünleşmesini sağlayan tam ekonomik birliğin daha ileri boyutu ise siyasi anlamda birliğin sağlanmasıdır. Söz konusu siyasi birliğin sağlanması ise ekonomik ve siyasi iradesini eyaletlerin birleşerek oluşturduğu bir yapıya teslim etmesi ile oluşturmaktadır. Günümüz yönetimler içerisinde ABD örnek olarak verilebilir (İmer, 2013:3-4).

1.1.1.Kavramsal Çerçeve ve Literatür İncelemesi

“Ekonomik entegrasyon” kavramının incelenmesinde “ekonomi” kavramı ön plana çıkmaktadır. “Ekonomi” kavramı ise kendi içerisinde “iktisat” kavramı ile anlam darlığı veya konunun kapsayıcılığını vurgulamak adına farklı yerlerde ve anlamlarda kullanılmaktadır. İktisat kelimesi Arapça kökenli olup istikamete yönelik tam hedefi gösteren “kast” kelimesinden türetilmiştir. “Ekonomi” kelimesi ise Yunan ve Fransızca kelimelere dayanmakta olup ülke, ülkeler grubu, bölge veya dünya genelini kapsayan üretim, tüketim, sermaye, yatırım ve emek gibi göstergelerin çerçevesini belirlemektedir. “Ekonomik” ile “ekonomi” arasında ki fark ise ilki bilim dalı ikincisi ise çerçevesini şekillendiren bilim dalı olarak ifade edilmektedir.³⁸

Bu tezde kullanılan bütünleşme kavramının uluslararası ve bazı yerel literatür kaynaklarda entegrasyon olarak kullanılmaktadır. Entegrasyon kavramının kökeni ise Latince de “integratio” kelimesinden türetilmiş olup birleşme veya parçaların bütün olarak bir araya gelmesi anlamı bulunmaktadır (Odabaş, 2012:3). Entegrasyon kavramı “birden fazla parçayı

³⁸ <https://www.mahfiegilmez.com/2019/10/iktisat-ve-ekonomi-ayn-sey-midir.html>, İktisat ve Ekonomi Aynı Şey Midir?, 20.06.2022

tek bir bütün altında toplama veya parçaların birbirine yakınlığını sağlamak için aradaki engelleri kaldırma” olarak da tanımlanmaktadır (Alistair, 2008:86).

Ekonomik bütünleşme kavramı uluslararası alanda 1949 yılında Avrupa Ekonomik İş birliği Teşkilatı (OEEC) toplantısında Paul G. Hoffman³⁹ tarafından dile getirilmiştir (Karluk., 2009:258). Ekonomik bütünleşme, ülkelerin üretim, tüketim, sermaye ve emek konularında egemenliklerini uluslar üstü yetkilerle donatılan ekonomik, parasal ve siyasi bütünlüğü sağlamış bir birliğe devretme sürecini ifade etmektedir (Develi, 2010:23). Ekonomik entegrasyon kavramı ise uluslararası literatürde gümrük birliği aşamalarını açıklar nitelikte kullanılmasından dolayı tez çalışmamızda entegrasyon olarak kullanılmıştır.

1.1.2. Gümrük Birliğinin Tarihçesi

Gümrük birliği örgütlenmeler içerisinde bilinen ilk örgütlenme Zollverein olarak bilinmektedir. 1834 yılında Alman devletleri arasında kurulmuş olan örgütlenme bağımsız egemen devletlerin oluşturduğu birleşik gümrük alanını kapsamaktadır. Ulusal siyasi sınırların ötesini kapsayan ilk uluslararası ticaret anlaşması olarak görülmektedir. Serbest ticaret anlaşması, ortak dış tarife ve açık gelir paylaşımı gibi alanlarda yapılan düzenlemeler Zollverein’in gümrük birliği olarak ifade edilmesine katkı sağlamıştır. Zollverein sadece ilk gümrük birliği değil aynı zamanda silsile şeklinde devam eden müzakereler sonucunda ortaya çıkan çok taraflı ticaret anlaşması olarak da görülmektedir (Ploeckl, 2019:1).

Zollverein’in kuruluş sürecinde Napolyon Savaşlarından⁴⁰ çıkmış, siyasi ve ekonomik sıkıntılar yaşayan irili ufaklı Alman devletlerinden oluşmaktaydı. Alman konfederasyonu çerçevesinde, altmışa yakın devletin varlığı, siyasi yapılanmalar ve düzenlemeler neticesinde otuz dokuza düşmüş ve Prusya öncülüğünde hem siyasi sorunlara çözüm için Alman birliği hem de iktisadi sorunlara çözüm olarak gümrük tarifelerinin düzenlendiği bir gümrük birliğinin kurulma temelleri atılıyordu (Çıtır, 2022:1418). İlk gümrük birliği örgütlenmesi olan Zollverein, savaştan çıkan ülkelerin dağılan siyasi ve ekonomik yapısının düzenlenmesi adına

³⁹ 1949 yılında OEEC başkanı olarak görev yapan Paul Hoffman ekonomik entegrasyonu gümrük tarifeleri, ödemeler üzerindeki engeller ve miktar kısıtlamalarının sürekli olarak kaldırılması olarak tanımlamıştır. Hoffman aynı zamanda ekonomik entegrasyonun dayanaklarını üç aşamada ortaya koymuş olup ilki, işbölümü ikincisi ürün, hizmet ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımı ve son olarak ise bu emtiaların sorunsuz ulaşımının sağlanması olarak göstermiştir. (Tahsin, 2007),

⁴⁰ Yaklaşık 22 yıl savaş içerisinde olan Fransa ve Britanya öncülüğünde diğer Avrupa ülkelerinin de çatışma ortamı içerisinde yaşandığı dönem olarak değerlendirilmektedir. Bu savaşlar içerisinde ön plana çıkan savaş ise İspanya, Portekiz ve Britanya ile Fransa’nın Yarımada Savaşları olmuştur. Her ne kadar Avrupa savaşları olarak bilinse de ticarete getirilen kısıtlamalardan dolayı Britanya ile ABD arasında gerginlik yaşanmıştır. <https://www.heritage.nf.ca/articles/economy/napolean-wars-economy.php> ve https://www.jstor.org/stable/pdf/6495.pdf?refreqid=fastly-default%3A920129b002a4a671c85d0bb301f045b4&ab_segments=&initiator=&acceptTC=1

hayata geçirilmiştir. Bu bakımdan gümrük birliğinden, ülkeleri ekonomik sıkıntıdan kurtaracak veya uzaklaştıracak, yani refah düzeyini artıracak bir etki beklenmektedir.

Zollverein Gümrük Birliği'nin özellikle iki önemli konuda olumlu etkileri görülmektedir. Birincisi endüstriye ulaşım ikincisi ise nüfus hareketliliğinde yavaşlamanın olmasıdır. Kömür ve demir gibi hammadde mamullerine ulaşım kolaylaşmış ve bu durum ticari ürünlerin çeşitlenmesine katkı sağlamıştır. Nüfus hareketlerinde yaşanan yavaşlama ve gerçekleşen tersine göç neticesinde barınma ve geçim sıkıntılarında iyileşme gerçekleşmiştir. Bu bakımdan Zollverein Gümrük Birliğinde yaşanan bu olumlu hava neticesinde üye devletleri ürün çeşitliliği sağlamış ve yurtdışı pazarlara erişim konusunda olumlu yansımalar görülmüştür. İrili ufaklı otuz dokuz Alman devleti ile kurulan Zollverein dönemin en güçlü devletlerinden olan Osmanlı devleti ile 1840 yılında yaptığı ticari anlaşma ile imtiyazlı ticaret yapma imkânını yakalamıştır. 1962 ve 1890 yıllarında yapılan anlaşmalarla bunun kapsamı genişletilmiştir (Çıtır, 2022:1432-1435).

Faaliyeti devam eden en eski gümrük birliği örgütlenmelerinden olan SACU⁴¹, ilk olarak 1880 yıllarında kurulsun da 1889 yılında İngiliz Koloni yönetimi ile Özgür Boer Cumhuriyeti arasında yapılan anlaşmaya dayanmaktadır. 1910 yılında yapılan yeni anlaşmayla aralarında Lesotho, Namibya, Botswana ve Swaziland'ın da bulunmasıyla resmi olarak kurulmuştur. Söz konusu ülkeler zaten Güney Afrika'nın bir parçası olduğundan hukuki bir üyeliği olmasa da doğal üye olarak gümrük birliğinden faydalanıyorlardı. Fakat 1966 yılında Botswana ve Lesotho 1968 yılında ise Swaziland'ın bağımsızlıklarını elde etmesi sonrası değişen siyasi düzenle yeni anlaşma yapılması elzem duruma gelmiş oldu. Bunun sonucunda BLS ülkeleri ile 11 Aralık 1969'da yeni anlaşma imzalandı.⁴² Her ne kadar bu sorunlar dile getirilse de etkili çözümler bulunamamış ve 2002 yılında yapılan toplantıda konular tekrar ele alınmıştır. 2002 yılında revize edilmesi, gümrük birliği anlaşmalarının döneme, zamana, üyelere ve diğer konjonktür durumuna göre revize edilebileceğini göstermiştir.⁴³

⁴¹ 1910 yılından 1969 yılına kadar Sacu'nun kazanımları ve Gümrük Birliği anlaşmasının ana çerçevesi şu şekildeydi: İthal edilen ürünlere karşı ortak gümrük tarifesinin uygulanması, birlik içerisinde ticaret hacminin ortak vergi havuzunda biriktirilmesi, Sacu üyesi ülkelerin kendi üretmiş olduğu ürünlerde serbest dolaşımın esas alınması ve özel tüketim gelirlerinin dağıtılmasında gelir paylaşım formülünün üretilmiş olması, <https://www.sacu.int/show.php?id=394>, 06.12.2023

⁴² <https://www.sacu.int/about-sacu/history-of-sacu>

⁴³ 11 Aralık 1969'da imzalanan gümrük birliği anlaşmasının artık 21. yüzyıldaki gümrük birliğinin ihtiyaçlarını yeterince karşılamadığını ve bu nedenle uluslararası ticari ilişkilerdeki güncel gelişmelerle uyumlu hale getirilmesi gerektiğini kabul ederek; SACU konularından sorumlu bakanların, hükümetlere 1969 SACU Anlaşmasını yeniden müzakere etme yetkisi veren 11 Kasım 1994 tarihli kararını akılda tutarak; 1969 Anlaşması'nın uygulanmasının, ortak politikaların ve ortak kurumların eksikliği nedeniyle engellendiğinin bilincinde; endüstriyel kalkınma

AB'nin oluşumunda etkili olan Benelüks birliği 1944 yılında Belçika, Hollanda ve Lüksemburg ülkelerinin oluşturduğu gümrüklü alan çalışması olarak gösterilmektedir. 1946 yılında Winston Churchill⁴⁴'in birleşik Avrupa devletlerinin kurulmasının güçlü bir Avrupa için elzem olduğunu vurgulamasıyla Benelüks ülkelerinin oluşturduğu bu birlik kurumsal bir yapıya dönüşmeye başlamıştır (Rodoplu, 1996:2). Üye ülkeler arasında Honduras, Nikaragua, Guatemala, Kosta Rika ve El Salvador'un bulunduğu Orta Amerika Ortak Pazarı (CACM)⁴⁵ da en köklü gümrük birliği örgütlenmelerindendir. CACM, Latin Amerika Serbest Ticaret Birliği (LAFTA) üyesi ülkelerle ticareti geliştirmek, sanayileşmenin gelişmesini sağlamak ve ihracatı teşvik etmek birliğin başlıca temel amaçları olarak ortaya çıkmaktadır.⁴⁶ Bu bakımdan CACM ayrıca Şili ve Panama gibi bölgesel örgütlerle serbest ticaret anlaşmaları yaparak bölgesinde ticaret hacmini geliştirmektedir (Genç, Berber, 2011:95).

1.1.3. Gümrük Birliğinin Tanımı, Kavramsal Boyutu ve Gelişim Süreci

Gümrük Birliği örgütlenmeleri, serbest ticaret anlaşmasından daha kapsamlı olan ve üçüncü ülkelere karşı ortak vergi, tarife ve diğer kısıtlamaların uygulandığı, üye ülkeler arasında mal ve hizmetlerin serbestçe dolaşımında olduğu bir örgütlenme olarak karşımıza çıkmaktadır. Gümrük birliği kavramı tanım olarak; *“Gümrük birliği, taraf ülkelerin mallarının tek bir gümrük alanı içinde, her nev'i tarife ve eşdeğer vergiden muaf biçimde, serbestçe dolaşabilmeleri ve tarafların, üçüncü ülkelere gelen ithalata yönelik olarak da aynı tarife*

politikasının uygulanmasına yönelik bir araç olarak tarifelerin öneminin kabul edilmesi; Ortak Gümrük Bölgesi dışından ithal edilen mallara aynı gümrük tarifeleri ve ticaret mevzuatının belirlenmesi ve uygulanması arzusunda olarak; üye Devletlerin farklı ekonomik kalkınma düzeylerini ve bunların küresel ekonomiye entegrasyon ihtiyacını dikkate alarak; küresel ticaretin serbestleştirilmesine ilişkin Uruguay Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakerelerinin sonuçlarını dikkate alarak; üye Devletlerin mevcut bölgesel ticaret düzenlemeleri ve ikili ticaret anlaşmaları açısından yükümlülüklerini kabul ederek; bir anlaşmazlık çözüm mekanizmasının üye devletler arasında ortaya çıkabilecek sorunlara karşılıklı olarak kabul edilebilir bir çözüm sağlayacağına inanarak; ifadeleriyle anlaşma metninde hem gerekçeler hem de yapılan anlaşmada dikkat edilecek hususlar belirtilerek gelecek dönemin Gümrük Birliği anlaşma metnin oluşturmuşlardır.

<https://www.sacu.int/uploads/documents/125758223bab6bd920ecdffe36a45553cf257e50.pdf>

⁴⁴ 1946 yılında Zürih Üniversitesi'nde bir konuşma yapan Churchill, henüz İkinci Dünya Savaşı'ndan yeni çıkan Avrupa ülkeleri karşısında Fransa ve Almanya'nın kalıcı barış içerisinde Birleşik Avrupa söylemlerini ortaya atması o dönemde ütopya olarak algılanmıştı. Bu söylemleri Churchill'in yapması Birleşim Krallığın Avrupa'ya olan yaklaşımını da gösteriyordu. (Soytürk, M. 2017:72-82)

⁴⁵ 1960 yılında Guatemala, El Salvador, Honduras ve Nikaragua arasında Managua'da da imzalanan anlaşma ile ekonomik entegrasyon için ilk adımlarını attılar. Diğer gümrük birliği anlaşmalarında beklenen üçüncü ülkelere karşı yapılan anlaşmalarda birlik ilkelerine aykırı anlaşma yapılmaması gerekmektedir. <http://www.sice.oas.org/trade/camertoc.asp> 28.02.2025

⁴⁶ <https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/content/customs-unions>,
<https://study.com/academy/lesson/customs-union-definition-theory-quiz.html>

oranlarını ve aynı ticaret politikasını uygulamaları anlamındadır.” şeklinde tanımlanmaktadır.⁴⁷

Gümrük birliği terimi GATT’ın 24. Maddesinde gümrük bölgeleri kavramından ne anlaşılması gerektiğini açıklamaktadır. Bu madde içerisinde gümrük bölgesinin diğer bölgelerle ticaretinden tarife ve diğer ticaret düzenlemelerinin uygulandığı bölge olarak ifade edilmektedir. Aynı zamanda Gümrük birliğin örgütlenmesiyle üye ülkelerin komşuları ile olan ticaretlerinde sınır trafiğini kolaylaştıracak avantajlar sağlamalarına ve İkinci Dünya Savaşından kaynaklanan barış anlaşmalarına mualif olmamasını temin etmelerini vurgulamıştır. Ayrıca gümrük birliği anlaşması ile taraf ülkelerin entegrasyonu ve ticaretin serbestleşmesini amaçladıklarını kabul etmiş olduğunu belirtmektedir. Bu bakımdan söz konusu madde içerisinde gümrük birliği tarife ve vergilendirmelerin kapsamı verilerek gümrük birliğinin temel kuruluş amacı olan üye ülkelerin üçüncü ülkelere karşı ortak tarife ve diğer ticaret işlemlerinin uygulanması gerektiği vurgulanmaktadır. Sonuç olarak GATT’ın 24. Maddesinin 8.fikrasında gümrük birliği kavramından anlaşılması gereken çerçeve belirtilmektedir.⁴⁸

Gümrük birliği kavramının tanımlandığı bir diğer anlaşma ise Roma Anlaşmasının 9. Maddesinde bulunmaktadır. Bu madde içerisinde gümrük birliğinin mal ticaretini kapsayan tüm gümrük vergi ve tarifelerinin kaldırılmasını ve üçüncü ülkelere karşı ortak tarife, vergi ve diğer ticaret unsurlarının uygulanmasını kapsamaktadır. 1957 yılında imzalanan Roma Anlaşmasında gümrük birliğine taraf ülkelerin anlaşma metninden kaynaklanan hükümlere aşamalı olarak uygulamasına ilişkin hükümler bulunmaktadır.⁴⁹

Ülkeler ekonomik entegrasyonun ilk aşaması olan tercihli ticaret anlaşması ile başlayabileceği gibi gümrük birliği bağlamında örgütlenerek nihai hedef olarak tam ekonomik bütünleşmeyi sağlayabilirler. Bu bakımdan gümrük birliği örgütlenmelerinin de nihai hedefi tam ekonomik bütünleşmeyi sağlamak olmalıdır. Avrupa devletlerinin bir kısmıyla kurulan gümrük birliği hem üyelerin genişlemesi hem de sırayla ortak pazar ve adeta tek süper devlete dönüşüm süreci devam etmektedir. Bu bakımdan nihai amaç olan tam ekonomik bütünleşmenin sağlanması yolunda kurulacak gümrük birliklerinin temeli çok önem arz etmektedir.

⁴⁷<https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-gumruk-birligi.tr.mfa#:~:text=Tan%C4%B1m%20olarak%20g%C3%BCmr%C3%BCK%20birli%C4%9Fi%3B%20taraf,ayn%C4%B1%20ticaret%20politikas%C4%B1n%C4%B1%20uygulamalar%C4%B1%20anlam%C4%B1ndad%C4%B1r.>

⁴⁸ https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47_e.htm

⁴⁹ <https://netaffair.org/documents/1957-rome-treaty.pdf>

1.1.4. Gümrük Birliğinin Oluşum Aşamaları

Gümrük birliği örgütlenmelerinin kurulum sürecinde devletlerin kendi koşulları ve bölgesel koşullar belirleyici olmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde 1818 yılında Alman devletlerinin oluşturduğu gümrük birliği girişimi birçok küçük devletin Prusya'nın öncülük etmesiyle ortak ticaret yapma ve sorunlara çözüm bulmayı amaçlayarak ortaya çıkmıştır (Ovâdek., Willemyns. 2018:4). 1815 Viyana Kongresi ile Alman devletlerinin siyasi ve ekonomik anlamda dağılması Prusya'nın daha fazla Alman devletini kontrol altına alarak siyasi birliğin kurulmasını sağlamıştır. Bu durum 1834 yılında Zollverein'in kurulmasını sağlamıştır. Zollverein'in kurulması Ploeckl'a göre egemen ve bağımsız ulusların ortak bir gümrük alanı oluşturduğu ilk uluslararası ticaret anlaşması olarak yorumlanmıştır (Öztürk, 2023:403). Bu anlamda ilk gümrük birliği örgütlenmesi olarak değerlendirilen Zollverein siyasi ve ekonomik anlaşmaların olduğu birçok küçük devletin sorununa gümrük birliği marifetiyle çözüm bulmak amaçlanmış ve gümrük birliği oluşum süreci tamamlanmıştır.

Afrika kıtasındaki ilk gümrük birliği örgütlenme oluşumu ise Napolyon savaşları ile Fransa'nın Hollanda'yı işgal etmesiyle İngiltere'nin Ümit Burnu'nu ele geçirmesiyle başlamıştır. Bu süreç sonunda her ne kadar Hollanda geri almış olsa da ilerleyen yıllarda İngiltere tekrardan ele geçirecekti. 1814 yılında Güney Afrika İngiltere'nin sömürsü olarak tanınacak ve Ümit Burnu olarak anılacaktı. İlerleyen yıllarda Boer adı verilen Hollanda asıllı Avrupalılar ile İngiliz askerleri savaşacak ve galip gelecekti. Boer'ler daha da ilerlemek istemelerinin yanında İngilizler Kanada'dan yardım istemek zorunda kalmıştır (Tandoğan, 2011:120). Bu süreç içerisinde Ümit Burnu ve Orange özgür devleti arasında 1889 yılında yapılan anlaşma ile ilk ortak tarife ve gelir bölüşümü anlaşması olarak tarihte yerini aldı. Güney Afrika'nın kurulmasından sonra 1910 yılında Bechuanaland, Basutoland, Swaziland ve Güney Afrika arasında ortak tarife ve gelir havuzu oluşturmaya yönelik anlaşma yapıldı. Günümüzde SACU olarak bilinen bu örgütlenme oluşum sürecinde karşılaşmış olduğu zorlukların üstesinden gelerek günümüze gelene kadar oluşumunu geliştirerek varlığını sürdürmüştür. Günümüzde de DTÖ'nun bölgesel ticaret anlaşmalarını kaydettiği veri tabanına göre 29 uluslararası anlaşma bulunmakta fakat 16 gümrük birliği yürürlükte bulunmaktadır (Ovâdek., Willemyns. 2018:4).

1.1.5. Gümrük Birliğinin Gereklilikleri

Ekonomik entegrasyon aşamaları ülkelerin ekonomik, sosyal ve siyasal seviyelerinde iyileşmelerin artması ve özellikle iki veya daha fazla ülkenin ortak dış ticaret politikası belirlediği gümrük birliği sürecinde refah düzeylerinde artış için entegrasyonun gerekliliği

oldukça fazla önem arz etmektedir. Ekonomik entegrasyonun sağlanması için üye ülkeler arasında ticaret engellerinin kaldırılması ile ortak tarifeler belirlenerek üçüncü ülkelere karşı ortak politika uygulanması gerekmektedir. Gümrük birliği örgütlenmelerinde kurumlar arası uyum ve anlaşmazlıkların giderilmesi için koordinasyonun ve gerekli yasal düzenlemelerin yapılması için hukuki zeminin sağlanması gerekmektedir. Bu bakımdan gümrük birliği örgütlenmelerinin kurulması için ülkeler arası uyum, yasal düzenlemeler ve ticaretin önündeki engellerin kaldırılması gerekir.

Tarife ve Kota	Üye ülkeler arasındaki ticaretin devamlılığı için vergi, kısıtlama ve kotanın kaldırılması,
Dış Tarife	Üye ülkeler üçüncü ülkelere karşı ortak dış tarife belirlemeli,
Uyum Politikası	Üye ülkeler ticaret ve diğer alanlardaki politikalarını uyumlu hale getirmeli
Hukuki Altyapı	Sorunların çözümü ve birlik kurallarının uygulanması için ortak kurumların oluşturulması,
Ekonomi Politikaları	Vergi sistemi ve oluşabilecek rekabet koşullarında üye ülkelerini kapsayıcı olması,
Coğrafi Yakınlık	Üye ülkelerin ticaretlerinin aksamadan sürekliliğinin sağlanması için coğrafi anlamda yakın olması olumlu görülmektedir.

Tablo 7. Gümrük Birliği Örgütlenmesinin Bazı Gereklilikleri (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır.)

Gümrük birliğini oluşturmak isteyen ülkelerin ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yapıları ve bölgesel koşullar ile ticarete konu diğer unsurlar arasındaki farklılıklar ve uyum düzeyi kurulacak birliğin başarılı olmasını etkilemektedir. Gümrük birliğinde ülkeler birbirinin özelliklerinden etkilenmekte olduğundan, birliğin başarıya ulaşması da belirli unsurlar dikkati çekmektedir. Bunlar arasında üye ülkelerin ekonomi yapılarının birbirine yakın olması yapılacak ticarete ve amaçlanan refah düzeyinin artışında etkili olabilecektir. Üye ülkeler içerisinde tamamlayıcı ve rakip mal ticareti yoğun ülkelerin olmasıyla ikame mal ve ticaret hacimlerinde artış gözlemlenmektedir. Bu durum üye ülkeler arasındaki ithalat ve ihracat oranlarında değişmelere sebep olacağı gibi sermayenin de yer değiştirmesine ortam hazırlayacaktır (Bora, 1996: 212-213). Bu durumlar karşısında üye ülkelerin alt yapılarının hazır olması entegrasyonun başarılı olmasında olumlu etken olarak görülmektedir. Son olarak üye ülkeler arasında coğrafi yakınlık olması ve tüketici tercihlerinin de benzer olması ortaya

çıkacak entegrasyonun başarılı olmasında önemli etken olarak gösterilmektedir (Kılınç Savrul, Özel, 2014).

1.2. Gümrük Birliğinin Etkileri

Gümrük birliği örgütlenmesinin üye ülkeler üzerinde birtakım etkileri bulunmaktadır. Devletlerin birliğe dahil olmasıyla ticari kısıtlamalar ortadan kaldırılarak ticaretin serbestleşmesi sağlanır. Bu durum üye ülkelerin ticaret hacmi ve küresel ticaretin artmasına sebep olur. Artan ticaret hacmi ile gümrük birliğine üye ülkelerin refah seviyelerinde artış yaşanması hedeflenir. Richard G. Lipsey ticaret hacmi üzerinden doğal ticari ortak hipotezini ortaya atmıştır. Bu düşünceye göre eğer devletler gümrük birliği örgütlenmesine dahil olduktan sonra üye ülkeler arasındaki ticarete artış olup üçüncü ülkelerle olan ticarete azalış söz konusu ise burada gümrük birliğinin refah artırıcı etkisinin söz edilebilmektedir (Dura, Yıldırım, 2007:143).

Gümrük birliği örgütlenmesinin üye ülkeler üzerinde ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkileri gözlemlenmektedir. Gümrük birliğinin refah artırıcı etkisi ticaretin serbestleşmesini ve küresel bir anlam kazanmasını sağlarken, ticaret saptırıcı etkisinde ise üye ülkeler için korumacı etki sağlayabilecek senaryoları doğurabilmektedir. Bu bakımdan Gümrük birliği, hem küresel ticaret açısından dinamizm etkisi oluşturacak hem de üye ülkeler açısından korumacı önlem niteliği kazandıracaktır (Emsen, 2019:28).

Araştırmacılar ve çeşitli bilim adamları, gümrük birliğine üye ülkelerin üretim yoğun ve tüketim yoğun hallerine göre gümrük birliğinin olası etki düzeylerinde çeşitlilik oluşturabileceğini vurgulamaktadır. Bazı düşünürler üretim odaklı analizler ortaya koyarken bazı düşünürler ise ikisini de dikkate alarak birini diğerine tercih etmeden analizler yapmaktadır. Jacob Viner yapmış olduğu analizlerde daha çok üretim odaklı analiz yapmış ve tüketimi göz ardı etmiştir. Lipsey ise tüketimi de dikkate alan olası gümrük birliğinin kurulmasından sonra üye ülkelerin tüketim alışkanlıklarında değişen fiyat farklılıklarından dolayı değişiklikler yaşanacağını belirtmektedir (Akkoyunlu, 1998:175). Gümrük birliği öncesi tüketim alışkanlıkları belli olan ülkelerin üyelikten sonra ortaya çıkacak fiyat azalışlarından doğan sebeplerle tüketim ürünlerinde değişikliklerin yaşanacağını ortaya koymuştur. Bu durumun da üye ülkeler arasında refah artırıcı veya farklı açılardan olumlu veya olumsuz

etkilenmelere yol açacaktır. James Meade⁵⁰ ise Jacob Viner'in sabit maliyetler üzerinden yapmış olduğu analizi yumuşatarak değerlendirmiştir (Emsen, 2019:28).

Gümrük birliğinin ana amacı öncelikle üye ülkelerin refah düzeyini artırmak olsa da küresel ticaretin engelsiz ilerlemesini de yine kendi menfaatlerinin devamlılığı için önemli görmektedirler. Her ne kadar ticarete en iyi koşulların oluşması hedeflenmiş olsa da bu koşulların olmaması durumunda “ikinci en iyi” yani bazı engellerin bulunmasına rağmen ticaretin serbest koşulların devamlılığını sağlayacak diğer yakın ikinci en iyi koşullarla devamlılığı sağlanması amaçlanmaktadır. Bu durum Lipsey ve Kelvin Lancaster tarafından 1956 yılında “ikinci en iyi kuram” olarak belirlenmiştir (Lipsey, Lancaster, 1956:11-32). 1957 yılında yapmış olduğu çalışmalarına göre küresel refah düzeyinin artması için tam rekabet ortamı ve serbest ticaretin sağlanması en iyi seçenek olarak görülmektedir. Fakat bunun sağlanamaması durumunda ikinci en iyi seçenek olarak üye ülkeler arasında ticaretin serbestleşmesini sağlayan ve üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifelerinin uygulandığı bir ticaret ortamını savunmaktadırlar. Yani aslında gümrük birliği örgütlenmelerinin küresel ticaretin tam serbestleşmesinin sağlanamadığı durumlarda ortaya konulacak en iyi seçenek olarak görmektedirler (Emsen, 2019:28). Gümrük birliği örgütlenmelerinin ve diğer entegrasyon aşamalarının etkileri dikkate alındığı zaman ekonomik entegrasyonun üye devletlere olan etkileri özetle şu şekilde sıralayabiliriz:

Piyasa Genişlemesi	Birlik kurulmasıyla üye ülkeler arasında ticaret ve gelirlerin artmasına katkı sunarken piyasanın genişlemesini sağlar,
Rekabet Artışı	Üye sayısının artmasıyla ortak koşullar çerçevesinde devletler etkinlik ve verimliliklerini artırmaya çalışacaklardır,
Ölçek Ekonomisi	Üye sayısında artış ve genişleyen piyasa karşısında ölçek ekonomisinden faydalanma politikasında artış gözlemlenir,
Makroekonomik Etkiler	Üye ülkelerin sayısının artmasıyla büyüme, işsizlik, enflasyon ve ödemeler dengesindeki değişimde entegrasyonun etkisi incelenir.
Teknolojik Dağılım	Birliğin kurulmasıyla birlikte üye ülkelerin bilgi paylaşımı artacak ve bu durum verimliliğin artmasını sağlayacaktır.

Tablo 8. Ekonomik Entegrasyonun Üye Devletlere Olan Etkileri (Aslan, Kaplan, 2008)

⁵⁰ Viner ile birlikte James Edward Meade ortaya koymuş olduğu eserlerle gümrük birliği kavramının gelişiminde etkili olmuşlardır. Gümrük birliğinin genel tanımı olan üye ülkeler arasında ticaretin serbest dolaşımını sağlayıp üçüncü ülkelere karşı ortak tarife uygulanmasıyla birlikte gümrük vergi gelirlerini ortak havuzda toplandığı bir yapı olarak değerlendirmişlerdir. (Özdemir, Aytekin, 2016)

1.2.1. Olumlu Etkileri

Gümrük birliği örgütlenmeleri üye ülkeler arasındaki ticaretin artmasını sağlamaktadır. Bu durum birliğin kurulmasıyla üye ülkeler arasındaki kota, tarife, vergi ve diğer kısıtlamaların kaldırılması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Ticaretin artmasıyla üye ülkeler ürünlerin daha kaliteli ve ucuza üretilmesini sağlayacaktır (Balassa, 1961). Üreticinin kaliteli ürün çeşitliliğini artırması sonucunda tüketicinin de ürüne hızlı, kolay ve kaliteli olarak ulaşma imkânı artıracaktır. Tüketici ve üreticinin sınırlı kaynaklara erişimini hızlandıracak ve yaşam kalitesini artıracaktır. Bu durum dünya kaynaklarının verimli kullanılması ve ülkelerin refah seviyelerinin artması konusunda olumlu yansımalarını göstermekte olup uluslararası refahın olumlu etkilenmesine katkı sağlayacaktır (Hobikoğlu, 2007:71).

Gümrük birliği örgütlenmesinin kurulmasıyla üye ülkeler arasında rekabet yaşanacaktır. Oluşan rekabet sonrası üreticiler, Ar-Ge çalışması yaparak ürün çeşitliliğini artırma ve kaliteli ürün ortaya çıkarıp diğer ülkelerde rekabet edilebilir seviyeyi korumayı hedeflerler. Tüketici bu durumdan olumlu etkilenecek kaliteli ürünü ucuza alma imkânı yakalayacaktır. Sonuç olarak oluşan rekabet durumuyla üreticinin rekabet edilebilir düzeyi elde ederek teknoloji ve inovasyon alanında kendini yenileyen bir konuma gelmesini sağlayacaktır. Tüketici ise üreticiler arasında rekabetin oluşmasıyla ürün çeşitliliğini daha kaliteli ve ucuz olarak alma imkânı elde edecektir (Hobikoğlu, 2007:70).

Devletler kendi aralarında yapmış oldukları anlaşmalarla ticaretlerini artırmak, teknolojilerini geliştirmek ve diğer alanlarda ülkelerin tecrübelerinden faydalanmayı amaçlamaktadırlar. Özellikle üye ülkelerin iş dünyasına kurumsallık, teknoloji ve bilgi ticaretinin yollarını açarak şirketlerin Ar-Ge, inovasyon ve iyi teknolojiyi geliştirme gibi alanlarda bilgi rehberliği ve tecrübeden faydalanma imkânı doğmaktadır. Ülkelerin diğer bir amacı ise gümrük birliği örgütlenmesi gibi üye devletler arası ortak tarifelerin olduğu anlaşma türlerinde sermaye geçişlerine önem vermektedirler. Devletler yabancı sermayeyi kendi ülkelerine çekme imkanları bulmaktadırlar. Yabancı yatırımcılar ve sermaye sahipleri gümrük birliği örgütlenmesiyle daha geniş bir pazar imkânı buldukları için yabancı yatırımcıların artmasında olumlu etki sağlamaktadır (Baldwin, Wyplosz, 2015),

Gümrük birliği örgütlenmelerinin kurulmasının ana amaçlarından olan ticaret yaratıcı etki de bulunmaktadır. Bu durum kaynakların daha verimli tahsis edilmesini sağlamaktadır. Üye ülkelerin kendi kaynaklarını verimli kullanma konusunda uzmanlaşma sağlanmasıyla verimlilikte artış söz konusu olmaktadır. Bu durum maliyetlerde düşüşe sebep olduğu gibi ekonomik büyümeye katkı sağlayacaktır (Mattoo, Mulabdic, Ruta, 2019:13). Devletlerin

gümrük birliği örgütlenmelerine dahil olmasıyla daha büyük bir pazara erişmenin yolu açılacaktır. Geniş pazara sahip olan şirketlerde ise üretim maliyetlerinin azalmasına ve şirketlerin ölçek ekonomilerinden faydalanmalarını sağlamaktadırlar. Aynı zamanda üye devletlerin kendi iç yapısı içerisindeki idari ve bürokratik çıkmazların ötesine geçerek daha hızlı, kolay ve düşük maliyette ticaretin gerçekleşmesi sağlanabilmektedir (Pelkmans, 2001).

Birlik içerisinde daha az verimli ülkelerin birlik içi ticaret hacminin artmasına katkı sağlayacaktır. Ticaret yaratılmasından kaynaklanan sebeplerle elde edilen kazançlar, ticaret sapmasından kaynaklanan sebeplerle elde edilen kazançlardan daha fazla olursa üye ülkeler içerisinde ekonomik refah düzeyinin artmasına yol açacaktır. Yani ticaret yaratıcı etkinin yüksek olması dünya ticaretinin verimli kullanıldığını ve ülkelerin refah seviyelerine olumlu yansıdığını göstermektedir. Bu durum maliyetlerin de azalmasına katkı sağlayacak ve gümrük birliğinin olumlu etkisinden söz etmek mümkün olacaktır (Hobikoğlu, 2007:71).

Gümrük birliği örgütlenmesi ekonomik entegrasyonun aşamaları içerisinde bulunmasına rağmen tam entegrasyon için geçiş görevi üstlenmektedir. Gümrük birliğinin kurulması ile entegrasyonun diğer adımları olan para ve mali birlik, ortak pazar, siyasi ve ekonomik tam birliğin sağlanması gibi entegrasyonun diğer aşamalarına ulaşma hedefi bulunmaktadır. Gümrük birliği örgütlenmelerinin sağlanması sonrasında üye ülkeler karşılıklı ekonomik ve politik alanlarda anlaşmalarıyla birlikte çatışma ihtimalleri azalacağı, siyasi istikrarın artacağı ve küresel ekonomik yapının güçlenmesine katkıda sağlayacağı beklenmektedir. Çünkü serbest ticareti artıran bir anlaşma olduğu gibi ticaretin idari ve mali yönünü hafifletip ekonomik entegrasyonu özendirici bir unsurdur. Bu bakımdan ekonomik entegrasyona yardımcı olan önemli adımı bulunmaktadır.⁵¹

Devletlerin karar verme aşamasında ekonomik ve politik kaygıları, dürtüleri ve beklentileri etkili olmaktadır. Kendi vatandaşlarının ve ülke bütünlüğünün menfaatlerini düşünerek hareket etmektedir. Konunun mahiyeti ne olursa olsun devletler arası anlaşmalara konu olan durumlarda devletler her zaman menfaatlerini tam karşılayacak bir anlaşmayı diğer tarafa kabul ettirme durumları bulunmamaktadır. Burada devletlerin diplomasi gücü ve müzakere edebilme potansiyeli yapacağı anlaşma veya kuracağı ortaklıkta etkili olacaktır. Bu minvalde gümrük birliği örgütlenmesinin kurulmasıyla üye ülkeler üçüncü ülkelerle yapacağı anlaşmalarda bir blok halinde taraf olacağı için devletlerin müzakere edebilme gücünün artmasını sağlayarak avantajlı konuma ulaşabilir (Bhagwati, 1993).

⁵¹ <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/economics/customs-union/>

1.2.2. Olumsuz Etkileri

Gümrük birliği örgütlenmelerinde üye ülkeler kendi içerisinde ortak tarife ve üçüncü ülkelere karşı ise ortak kısıtlamalar çerçevesinde ticaretlerini yürütmektedirler. Devletlerin üçüncü ülkelerle yapacakları ticarete gümrük birliğinin koşulları dışında bir anlaşma yapmaması daha iyi ilişki kurabilecek ülkelere karşı gelir kaybı ortaya koyabilmektedir. Tabii ki burada üye olmadan önce ve sonrasında mukayesesi yapılmalıdır. Üçüncü ülkelerle karşılaşılan bu durum olumsuzluk oluştursa da devletlerin üye olduktan sonra kazanımı artmış da olabilir. Farklı bir bakış açısı ile üye ülkelerin birliği sağlanmasıyla kendi içerisinde yapmış oldukları ticarete ortak tarife uyguladıklarından üçüncü ve daha verimli ülkelerle ticareti azalacaktır. Bu durum ticaret sapması olarak anılmaktadır. Aynı şekilde bazı ürün ve hizmetlerde verimsiz üye ülkelerle ticaret yapmak zorunda kaldığından bu durum kaynak dağılımında verimsizliğe sebep olmaktadır (Mattoo, Mulabdic, Ruta, 2019:13).

Gümrük birliği örgütlenmesi kurulduktan sonra korunmaya ihtiyacı olan şirketler veya gelişime açık olan sektörlerle karşı devletler ortak tarife belirlediklerinden birlik dışı tarife belirlemesi güçtür. Bu bakımdan üye devletlerin korumacı politikalara alışmış sektörlerle sahip şirketler de gümrük birliğinin getirmiş olduğu rekabet koşullarına ayak uyduramayıp olumsuz şekilde etkilenebilmektedirler. Bu durum öncelikle küçük çapta endüstrileri etkileyerek iş gücünde azalmaya veya ekonomide durağanlaşmaya sebep olabilmektedir.

Entegrasyonun sağlanması için birliğe üye olacak devletler arasında uyum beklenmektedir. Bu uyum politik, ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda uyumu aramaktadır. Özellikle gelişmiş, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin olduğu bir gümrük birliğinden söz edildiğinde altyapı yetersizliğinin olduğu bir ülkede her devlet aynı etkiyi göremeyecektir. Altyapı yetersizliği olan devletler bağlı bulunduğu gümrük birliğini olumsuz etkileyerek entegrasyonun geneline yansıyabilecektir. Bu durum gelişmiş ülkelerde az görülürken gelişmekte olan ülkelerin kazanımlarını sınırlayacak ve entegrasyona olumsuz etkileri olabilecektir (Aydoğan, O. 2007:13).

Gümrük birliğinin kurulmasıyla devletler kendi egemenliklerinden taviz vererek bir üst kurum vasıtasıyla ticaretlerini devam ettirmektedirler. Örgütlenme ile oluşan devletlerin karşılıklı bağımlılığı neticesinde üye ülkeler birbirlerinin ekonomik ve politik durumlarından etkilenebilmektedirler. Üye ülkelerin birinde yaşanacak ekonomik kriz, politik anlaşmazlık veya daha farklı sorunların oluşması diğer ülkelere de sıçrayarak birliğin tamamını etkileyebilmektedir. Kurumsallaşması açısından en iyi örnek olan AB'nin içerisinde Yunanistan ve İtalya'da yaşanan ekonomik krizin diğer üye ülkelerde de olumsuz yansımaları

olmuştur. Aynı zamanda Brexit sürecinde de İngiltere'nin ayrılması ile sonuçlanan politik fikir ayrılıkları gibi durumlar birliğin genelini etkileyebilmektedir. Aynı zamanda Mercosur üyesi ülkeler arasında Brezilya ve Arjantin arasında yaşanan problemlerden ötürü ticari anlaşmazlıklar yaşanmış ve bu durum birliğin istikrarını olumsuz etkilemiştir (Bhagwati, 1993).

Gümrük birliği örgütlenmesine üye ülkeler karşılıklı tarife ve diğer kısıtlamaları kaldıran anlaşmadan sonra üye ülkeler üçüncü ülkelerle yapacağı ticarete alternatif olarak kendi birlik üyesi ülkelerini tercih etmeye başlamaktadır. Bu durum birlik içi ticareti artırırken birlik dışı ticaretin azalmasına sebep olabilmektedir. Gümrük birliğinin ruhuna uygun olarak birlik üyelerinin ticareti artmış olsa da bu durum üçüncü ülkeler arasında ticaretin azalmasına ve uluslararası ticaretin olumsuz etkilenmesine sebep olacaktır (Krugman, 1991).

Zollverein gümrük birliğinin kurulmasıyla üye ülkeler içerisinde birlik havası oluşarak olumlu yansımaları olmuştur. Her ne kadar olumlu havanın oluşmasıyla dönemin Alman imparatorluğu hukuku içerisinde zemin bulmasıyla şirketlerde kartelleşmeler görülmüştür. Kartelleşme sayıları imparatorluğun başında yaklaşık dört civarı görülürken, 1890 yıllarında yüzleri, Birinci Dünya Savaşı döneminde ise binleri bulmuştur (Çıtır, 2022:1432). Bu durum söz konusu dönemde olumlu olarak değerlendirilmiş olsa bile, serbest piyasanın ve rekabet gücünün hâkim olduğu günümüzde etkilerinin olumsuz olduğu görülmektedir. Kartelleşme⁵², birden çok teşebbüsün piyasayı kontrol etmesi, yönlendirmesi ve rekabeti önlemek adına yapmış oldukları ve diğer teşebbüslerin hürriyetlerini etkileyen faaliyetleri olarak tanımlanmaktadır (Ergün, 2019:16). Özellikle üye devletler arası ticaretin arttığı ve üçüncü ülkelerle ortak koşullarda ticaretin yürütüldüğü gümrük birliği örgütlenmelerinde oluşabilecek kartelleşme diğer orta ve küçük şirketleri olumsuz etkileyecektir.

1.2.3. Statik Etkisi

Gümrük birliğinin statik ve dinamik olmak üzere iki tür etkisi bulunmaktadır. Statik etki ülkelerin refah düzeyi ve kısa süreli analizle ortaya konan ve ekonomik yapılarında hemen görülebilen etkilerdir. Başka bir söylemle statik etki, ülkelerin milli geliri üzerinde bir defada meydana getirdiği etkiyi ölçen analiz yöntemidir (Dura, Yıldırım, 2007:142). Statik etki genel olarak refah, ticaret yapısı ve kaynak dağılımı gibi konular üzerinde sıklıkla karşılaşılmaktadır. Bunların dışında gümrük birliğini statik etki çerçevesinde etkileyebilecek koşullar ise gelir

⁵² Devlet, para, kredi, sermaye, mal ve hizmet piyasalarının sağlıklı ve düzenli işlemelerini sağlayıcı ve geliştirici tedbirleri alır; piyasalarda fiili veya anlaşma sonucu doğacak tekelleşme ve kartelleşmeyi önler. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Dördüncü Kısım, Mali ve Ekonomik Hükümler İkinci Bölüm, Ekonomik Hükümler Madde 167, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>

transferleri, fiyatlar üzerindeki etkiler, rekabetin artması ile yerel endüstrilerin etkilenmesi gibi belli başlı konular gösterilmektedir. Gümrük birliği örgütlenmelerinin statik etkileri ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler üzerinden analiz edilmektedir (Erem, 2021:910). Jacob Viner gümrük birliği örgütlenmelerinin statik etkilerini ticaret yaratma ve ticaret sapma olarak iki kısımda değerlendirmektedir (Akkoyunlu, 1998:172-173).

“...korunan malın yurtiçi fiyatının, yurtdışı fiyat ile gümrük vergisi toplamından düşük olması nedeniyle, gümrük birliği öncesi ithal edilmeyen ancak gümrük birliği sonrasında birlik üyesi ülkelerden ithal edilmeye başlanan bazı mallar bulunmaktadır. İki ülkenin üretim yerleri arasındaki bu değişme, üretimin yüksek maliyetli ülkeden düşük maliyetli ülkeye kayması anlamına gelmektedir. Gümrük birliği öncesinin gümrük vergileri göz önüne alındığında bile en ucuz kaynak olduğu için üçüncü ülkelerden ithal edilen birtakım mallar, gümrük birliği sonrasında birlik üyesi ülkeden ithal edilmeye başlanacaktır. Bu durumda, üretimin yerinde meydana gelen değişme, birlik üyesi iki ülke arasında değil ucuz maliyetli üçüncü ülke ile yüksek maliyetli gümrük birliği üyesi ülke arasındadır.” (Viner, 1950:43)

Gümrük birliği örgütlenmesinin kurulmasıyla üye devletlerin karşılıklı tarife, kota ve diğer kısıtlamaları kaldırmasıyla ithalat ve ihracat kalemlerinde değişmeler gözlemlenecektir. Bu değişim üretim yerleri, tüketim alışkanlıkları, ithalat ve ihracat ülkelerinde gerçekleşebilecektir. Bu değişim sonrası üye devletlere ait olan şirketler daha önceden üçüncü ülkelerle ticaret yapıyorken birlik sonrası üye ülkelerle ticaret yapmaya kaydığı görülmektedir. Bu durum şirketlerin maliyetinde azalmalara sebep oluyorsa ticaret yaratıcı etkinin görüldüğünü ve gümrük birliği örgütlenmesinin amacına uygun olduğu görülecektir. Aksi durum da maliyet olarak üçüncü ülkeler üye ülkelerden daha aşağı mâl ediyorsa fakat birliğin sağladığı vergi, tarife veya diğer kısıtlamalardan dolayı üye ülkelerin şirketleri makul görünüyorsa bu durum da üye ülkelerin ticaretlerinde kayıp görülmektedir.

1.2.3.1.Üretim Etkisi

Gümrük birliği statik etkilerinden üretim etkisi, genel olarak tüketici tercihlerinin yurt içi üreticilerden ve üçüncü ülke üreticilerinden birliğe üye ülkelere kayması sonucu oluşan olumlu ayrışma olarak tanımlanmaktadır (Erem, 2021:910). Viner, ticaret yaratma etkisinde ülke içerisinde yüksek maliyetlerle üretilen bir ürünün gümrük birliğinin sağlanması sonrasında daha düşük mâl edebilme imkânının olmasını vurgulamaktadır. Yani birliğe üye ülkelerden daha düşük maliyetle üretilmesi sonucu pozitif ithal ikamenin oluşmasıyla ortaya çıkan olumlu ayrışma olarak tanımlamıştır. Ticaret sapmasını ise üçüncü ülkelerle yapılan ticarete daha makul düzeylerde gerçekleşen ticaretin, gümrük birliği sağlanmasıyla tarifelerin oluşması

neticesinde üçüncü ülkelerle yapılan ikili anlaşmaların sağladığı pozitif ithal ikamenin oluşması sonucu ortaya çıkan olumsuz ayrışma olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda Viner, ticaret yaratma etkisinin üye ülke üzerinde refah artırıcı, ticaret saptırıcı etkinin ise üye ülke üzerinde refah azaltıcı etkisi bulunmaktadır (Aynagöz, 2002:26). Refah artırıcı etkinin bulunması gümrük birliğinin temel amacıdır. Refah azaltıcı pozisyonunda olan gümrük birliğine üye ülke, üyeliğinin geleceğinin sorgulamak veya üyelik şartlarının değişmesini veya birlik tarifelerinin revize edilmesinin talep edebilmektedir.

Ticaret yaratma etkisinden söz edilen bir gümrük birliğinde üye ülkeler kendi içerisinde ticaret yaptığı için birlik içerisinde ürünlerde profesyonelleşme ve birlik içi ticaret hacminde artış söz konusu olmaktadır. Daha ucuz ithal ikameye ait birlik üyesi ülkelerle yapılan ticaret, yurt içi üretim çeşitliliğinde değişikliklere yönelmeye sebep olmaktadır. Bu durum üçüncü ülkeler olan birlik harici ülkelerde ticaret sapmasına yol açacağında küresel ticarete daralmaya sebep olabilecektir. Dünya refah düzeyine etkisi olabilecek bu düzeyde bir ticaret sapması küresel ticaret akışını ve kaynaklarda yaşanacak düzensizliğe sebep olabilecektir. Bu durum ticaret sapma etkisinin ticaret yaratma etkisinden büyük olması sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak ticaret yaratma ve ticaret sapma arasındaki ilişki üretim etkisinin refah düzeyine yansımaları olarak değerlendirilir. Ticaret yaratma etkisinin ticaret sapma etkisi arasındaki farkın pozitif olması gümrük birliğinin toplumsal refah düzeyini artırdığı söylenebilir. Dünya ülkelerinin refah düzeylerinde artış olması gümrük birliğinin ortak tarifelerinin büyüklüğü ile ilişkilidir. Eğer ortak tarifeler, gümrük birliği öncesi tarifelerde düşük kalırsa bu durum üçüncü ülkeler nezdinde ve dünya geneli refah düzeyinde artışa işaret etmektedir. Diğer türlü ise ortak gümrük tarifelerinin gümrük birliği öncesi tarifelerden pahalı olma durumunda ise ticaret sapmasından yani küresel ticaretin daralıp, üçüncü ülkelerde refah kaybına sebep olacaktır (Halıcıoğlu, 1997:62). İlk durumda gümrük birliği üye ülkeleri kendi kazançlarından feragat edip küresel ticaret sisteminin işleyen çarklarına olumlu katkıda bulunmaktadır.

1.2.3.2. Tüketim Etkisi

Gümrük birliğinin tüketim etkisi olumlu ve olumsuz olmak üzere iki kısımda değerlendirilmektedir. Olumlu etkisi, ticaret yaratma etkisi ile birlikte üye ülkelerde yaşanan arz fazlası veya birliğin getirdiği koşullardan ötürü ucuza satılan bir ürünü veya hizmeti diğer üye ülkenin fazlaca tüketmesi sonucu ortaya çıkan refah artışı olarak değerlendirilmektedir. Olumsuz etki ise, gümrük birliği örgütlenmesinin kurulmasıyla ticaret sapmasının ortaya çıkması sonucu oluşmaktadır. Yani birliğe üye bir ülke birlik kurulmadan önce bir malı veya

hizmeti daha uygun ithal ederken birlik kurulduktan sonra tarifelerin yükselmesi sonucu elde ettiği verimin azalmasıyla ortaya çıkmaktadır (Kılıç, 2005:29). Birliğin kurulması sonucu artık birlik üyesi ülkelerden daha pahalı fiyata alarak tüketim arzında düşüşün görüldüğü ve meydana gelen bu ticaret sapmasının üye ülke açısından olumsuz etkilendiği söylenebilir.

Etki	Açıklama	Olumlu Etkiler	Olumsuz Etkiler
Ticaret Yaratma	Gümrük birliği üyesi ülkeler arasındaki gümrük kısıtlamalarının kalkmasıyla, daha önce birlik dışından yüksek maliyetle ithalat yapılan ülkelere, birlik içindeki daha düşük maliyetli üreticilere yönelmesi (Akça, E. E., Bal, H., Çağlayan, M., 2017:6)	Üye ülkeler arasında ticaretin artması, tüketici refahının artması, kaynakların daha verimli kullanılması.	-
Ticaret Saptırma	Gümrük birliğinin ortak gümrük tarifesi nedeniyle, birlik dışındaki daha düşük maliyetli üreticilerden yapılan ithalatın azalması ve birlik içindeki daha yüksek maliyetli üreticilerden yapılan ithalatın artması.	-	Kaynakların etkin kullanılmaması, tüketici refahının azalması, verimsiz ticaret oluşması
Tüketim Etkisi	Gümrük vergilerinin kalkmasıyla ithal malların fiyatlarının düşmesi ve tüketimin artması.	Ticaret yaratma etkisi olduğunda tüketici refahında artma görülebilir.	Ticaret sapma etkisi varsa tüketici refahında azalma görülebilir
Üretim Etkisi	Gümrük vergilerinin kalkmasıyla birlik içindeki üreticilerin rekabet gücünün artması ve üretimlerinin artması.	Üretimin artması, ölçek ekonomilerinden yararlanma imkânını artırabilir.	Üretimin artmasıyla rekabet artar ve küçük şirketler olumsuz etkilenebilir.

Tablo 9. Statik Etki Unsurları ile İlgili Karşılaştırma (Yazar tarafından hazırlanmıştır)

Gümrük birliğinin kurulmasıyla ülkelerin ithalat ve ihracat oranları, birinin diğeri üzerindeki değişimin olmasıyla ülkelerin ticaret hadlerinde de değişimler meydana gelmektedir. Kısaca bir ülkenin gümrük birliğine girmesi ile ithalatında veya ihracatında meydana gelen artış veya azalış sonucunda ticaret hadlerinin ülke için olumlu veya olumsuz olduğu konusunda analiz imkânı sağlamaktadır (Karluk,1998:224). Bu bakımdan birliğin

kurulmasından sonra tarife ve kotaların kaldırılarak üçüncü ülkelere karşı ortak tarifenin uygulanması birlik üyesi ülkelerde veya üçüncü ülkelerde ticaret hadlerinden kaynaklı refah değişikliği etkisi yapmaktadır. Bu bakımdan tüketim ürünleri fiyatlarında değişiklikler olacağı ve hem birlik üyesi ülkelerde hem de birlik dışı üçüncü ülkelerde yaşanacak ticaret değişikliği refah düzeylerinde artış veya azalış gösterebilecektir.

1.2.4.Dinamik Etkisi

Dinamik etkiler, gümrük birliği örgütlenmelerinin uzun süre içerisinde Gayri Safi Yurt İçi Hasılasında (GSYİH) meydana getirmiş olduğu değişimlerdir. Bu değişimleri etkileyen başlıca unsurlar arasında rekabet, yatırımları özendirme, ölçek ekonomileri, dışsal ekonomiler, teknolojik ilerleme ve kutuplaşma etkisi gibi temel bazı konular bulunmaktadır. Bu başlıklara kısa olarak değinilmesi gerekirse öncelikle rekabet etkisi hem yabancı yatırımcıların artmasıyla hem de üye ülkeler marifetiyle dış ticaretin artması sonucu ortaya çıkmaktadır. Gümrük birliğinin yapısı gereği üye ülkeler arasında yatırımı özendirici faaliyetlerle yabancı yatırımcıların yerlerinde değişikliklerin gerçekleşmesi sonucu yatırım özendirilmektedir. Pazarın genişlemesi sonucunda yerel firmaların diğer üye ülkelerindeki ticaretten faydalanarak kendi potansiyellerinin artması için yeni girişimlerde bulunabilmelerine de ölçek ekonomisi etkisi olarak değerlendirilmektedir. Birliğin getirmiş olduğu arz talep değişimleri sonucunda şirketler üzerinde özel ve genel anlamda maliyetlerin aşağı yönlü indirmesine dışsal ekonomilerin etkisi olarak değerlendirilmektedir. Rekabetin artması, büyük pazar hacmi imkânının yakalanması ve yabancı sermayenin yer değiştirme potansiyeli gibi birçok unsurun teknolojik ilerlemeyi tetiklemektedir. Son olarak ise birlik üyesi ülkeler arasında bir bölgede veya bir ülkede üretim faktörlerinin yoğunlaşması durumunda ortaya kutuplaşma etkisi doğacaktır (Dura, Yıldırım, 2007:146-148).

Dinamik etkileri Statik etkiler gibi kısa süreçte meydana gelen etkilerden ziyade, uzun süreçte yaşanan milli gelir, kalkınma hızı ve ekonomik refah gibi unsurların ortaya koyduğu dinamik etkenlerdir (Uyar, 2000:11). Yani dinamik etki, ülkelerin refah düzeyini ve ticaretinde meydana gelen değişimleri yansıtmaktayken statik etki ise daha çok teknolojik gelişmişlik ve iktisadi yapının sabit olduğu koşullar çerçevesinde meydana gelen refah düzeyi ve ticaret hacmini ifade etmektedir. Bu bakımdan dinamik etkiler ülkelerin üretim artış hızı üzerine odaklanıp orta ve uzun vadeli analiz yaparken statik etki ise kısa süreli veriler üzerinde durduğundan daha basit analiz düzeyi olduğu düşünülmektedir. Yani hem dinamik hem de statik etkiler ülkelerin dahil olacağı gümrük birliğinin özel şartları ile kendi koşullarını bu bağlamda analiz etme imkânı bulabilmektedir.

Ülkeler kendi iç piyasa koşulları ve yapmış oldukları ikili ve diğer anlaşmalarla belirli bir ticaret hacmine ve piyasa koşuluna sahip olmaktadır. Fakat gümrük birliği örgütlenmeleri üye ülkelere küçük piyasa koşullarından geniş çaplı ve büyük piyasa koşullarına erişim imkânını sağlamaktadır. Bu bakımdan piyasanın büyümesiyle içsel piyasa koşullarından dışsal piyasa koşullarına ulaşarak ekonomik yapı, teknolojik gelişmişlik, uzmanlaşmanın yaygınlaşması ve yabancı yatırımların karşılaşmış oldukları belirsizliğin minimize edilerek güvenin sağlanması gibi etkileri bulunmaktadır (Özdemir, Aytekin, 2016:49).

Opsiyonlar	Statik Etki	Dinamik Etki
Süreç Analizi	Kısa dönemde etki gösterir	Uzun dönemde etki gösterir
Temel İlgi	Kaynakların kullanımı	Büyüme, Kalkınma ve Yapısal Dönüşüm
Temel Etkiler	Ticaret Yaratıcı ve Ticaret Saptırıcı	Ölçek ekonomileri, rekabet ve yatırım artışı
Refah Etkisi	Kısmi refah artış veya azalış	Genellikle refah artış
Örnek	Yerel üretimin azalması veya artması	Teknolojik gelişme ve yatırımların artması

Tablo 10. Statik Etki Ve Dinamik Etki Arasındaki Farklar (Yazar tarafından oluşturulmuştur)

Sonuç olarak statik etki ile dinamik etki arasındaki temel farklılık dönemsel etkilerin uzunluğunu ön plana çıkarmaktadır. Kısa dönem içerisinde yaşanan etkiler statik etki olarak, uzun dönem içerisinde gösterilen etkiler ise dinamik etki olarak değerlendirilmektedir. Statik etkilerde kaynakların kullanımı ön plana çıkarken dinamik etkilerde ise büyüme, kalkınma ve yapısal dönüşüm gibi uzun döneme etkileyen unsurlar bulunmaktadır. Gümrük birliği örgütlenmelerin kota, vergi ve tarife gibi kısıtlamalarda yaşanan değişimlerle ticaret yaratma ve ticaret sapma etkilerinin oluşması statik etkilerin anlık yaşayacağı etkiler olarak değerlendirilirken ölçek ekonomisi, rekabet gücü ve yatırım artışı gibi zamanla değişiklik yaşanabilecek konuların bulunması ise dinamik etkiler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Gümrük birliği örgütlenmesinin ana amacı olan refah düzeyinde ise statik etkiler dönemsel artış veya azalış gözlemlenirken dinamik etkilerde ise üye ülkeler refahın artması için politika düzenlemesi ve uyum sağlama gibi konuları uzun vadeye yayarak refahlarında artış yaşanmasını çabalarlar. Örnek olarak statik etkilerde üretimde anlık azalış veya artış olurken dinamik etkilerde uyum sağlama, teknolojik gelişim, tecrübeden yararlanma, sermayenin yer

değiştirmesiyle yatırımın özendirilmesi gibi konularda zamana yayılan bir iyileşme çabası bulunmaktadır.

1.2.4.1. Ölçek Ekonomisi

Ölçek ekonomisi, bir şirketin üretim esnasında girdilerle çıktılar arasındaki uzun dönemdeki farkları incelemektedir (Yaslıkaya, 2019:166). Bunun temel amacı ise üretim maliyetlerinin azaltılmasıyla ürünün veya hizmetin miktarının artırılması sağlamaktır. Eğer üründe veya hizmette yaşılan miktar artışı maliyetin azalmasını destekliyorsa yaşanan ölçek ekonomisi pozitif anlamda gerçekleşmiş olarak değerlendirilmektedir. Tam tersi durum olan miktar artışının yaşanması maliyetlerde azalma yerine maliyet artışına sebep oluyorsa gerçekleşen ölçek ekonomisinin negatif olarak değerlendirilmektedir. Yakın dönemde Rusya'nın Ukrayna ile savaşı esnasında enerji hatlarını AB için bir tehdit unsuru olarak kullanması AB'nin enerji arz güvenliğini sorgulamasına sebep olmuştur. AB gibi gelişmiş ekonomilerden oluşan gümrük birliği örgütlenmelerinde bile enerji arz güvenliğinin sağlanamama riski Cezayir, Libya, Nijerya, Mısır, Mozambik gibi ülkelerden enerji tedarik yoluna sevk etmiştir (Yalçınkaya, Arslan, 2024: 82-94). Burada AB, Rusya'nın politikalarından dolayı enerji arz güvenliğini sağlamak için daha uzak ve maliyetli bir güzergâh seçiyorsa politik unsurların ekonomiyi etkilemesi sonrası ölçek ekonomisinin negatif yönlü etkilediği söylenebilir. Aynı dönemde Türkiye'nin AB'ye olan enerji ihracatında artış yaşanması sonucu gerçekleşmiş olursa ölçek ekonomisinin olumlu yönde etkilendiği söylenebilir.

Paul Krugman ölçek ekonomisi üzerine yoğunlaşarak büyük şirketlerin küçük şirketler karşısındaki üstünlüğünü belirtmiştir. Ölçek ekonomisi içsel ölçek ekonomisi ve dışsal ölçek ekonomisi olarak iki bölümde incelenmektedir. Paul R. Krugman ve Elhanan Helpman gibi iktisatçılar, içsel ölçek ekonomisine yoğunlaşırken, Kemp ve Negishi gibi iktisatçılar ise dışsal ölçek ekonomilerine odaklanarak o alanda çalışmalar yapmıştır.⁵³ Ölçek ekonomisinde eğer şirket veya kurum, kendi içerisindeki sebeplerden etkilenecek maliyetlerde azalış veya artış durumları yaşıyorsa bu içsel ölçek ekonomisi olarak değerlendirilir. Şirket veya kurumda her şey planlandığı gibi seyreitse de sektörel etkilenmelerden gerçekleşen maliyetlerde azalış veya yükseliş varsa dışsal ölçek ekonomisi olarak tanımlanmaktadır. Ölçek ekonomisini etkileyen temel özellikler, üretim miktarının artırılması, üretim maliyetinin düşürülmesi, pazar payının artırılması, rekabet gücünün artırılması, uygun fiyatlı satış gibi temel maddeler dikkati çekmektedir.⁵⁴

⁵³ https://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2015/08/semp6_20.pdf

⁵⁴ <https://www.mikro.com.tr/olcek-ekonomisi-nedir/>

Gümrük birliği gibi birçok ülkenin entegrasyonu ile kurulan ticari anlaşmalarda ülkelerin ticari kararlarını önceden tespit etmek ve ölçek ekonomisi kavramını değerlendirmek güçtür. Fakat bu değerlendirmenin yapıldığının varsayılması durumlarda, şirketler ölçek ekonomisinin pozitif etkisi sonucunda maliyetleri azaltmayı başararak yapılan gümrük birliği anlaşmasıyla önceden ithal ettikleri ürünleri şimdi ihraç etmeye başlama imkânları doğacaktır (Hobikoğlu, 2007:68). Gümrük birliği örgütlenmelerinde devletlerin uyumu ve ahenkli olması, üye devletler arasında yaşanacak politik çıkmazların önüne geçeceğinden karşılıklı ekonomik maliyetlerde düşüş yaşanmasında katkı sağlayacaktır. Bu bakımdan sağlıklı bir üretim artışı, maliyetleri düşüren ve seri üretimi destekleyen koşulların oluşması ile üretim kapasitesinin artışının oluşmasına zemin hazırlayacaktır. Özellikle coğrafi anlamda birbirine yakın devletlerin aralarında yapmış oldukları anlaşmalarla devletler karşılıklı bağımlılıklarını dengeleme veya üstünlük kurma açısından ölçek ekonomisine önem vermektedir.

Opsiyonlar	Gümrük birliği öncesi	Gümrük birliği sonrası
Pazar	Sınırlı pazar koşullarında ölçek ekonomisinden az faydalanır	Geniş Pazar ortamında şirketler daha fazla ürün ve hizmet satmak için ölçek ekonomisinden faydalanır.
Uzmanlaşma	Ticaret alanı kısıtlı olduğu için deneyim imkânı azdır	Ürün ve hizmetlerde profesyonelleşme ile maliyetler azalarak ölçek ekonomisinin etkisiyle büyümeye katkı sağlar
Rekabet	Devletler birbirinden bağımsız anlaşmalar yaptıkları için rekabet ihtimali azdır	Üye ülkelerle entegrasyon arttığı için ortak koşullarda rekabet ortamının artmasını ve ölçek ekonomisinin kullanılmasını sağlar
Yatırım	Piyasanın sınırlı olması yabancı yatırımı çekmeyebilir. Bu da ölçek ekonomisini etkisiz kılabilir.	Yabancı yatırımın gelmesiyle ölçek ekonomisinde iyileşmeler yaşanarak üretim kapasitelerinde artışlar olur
Teknoloji	Teknoloji transferinin az olması ölçek ekonomisinin kullanımını daraltabilir.	Teknolojik transferi arttığı için şirketler ölçek ekonomisini verimli kullanmak adına yeni teknolojilerden faydalanma imkânı bulurlar
Gümrük Prosedürleri	Vergi, kota, tarife ve diğer kısıtlamaların olması ölçek ekonomisinin kullanımına ihtiyacı azaltabilir.	Gümrük kısıtlamalarının olmadığı ortamda şirketler ölçek ekonomisini kullanma konusunda istekli davranır.

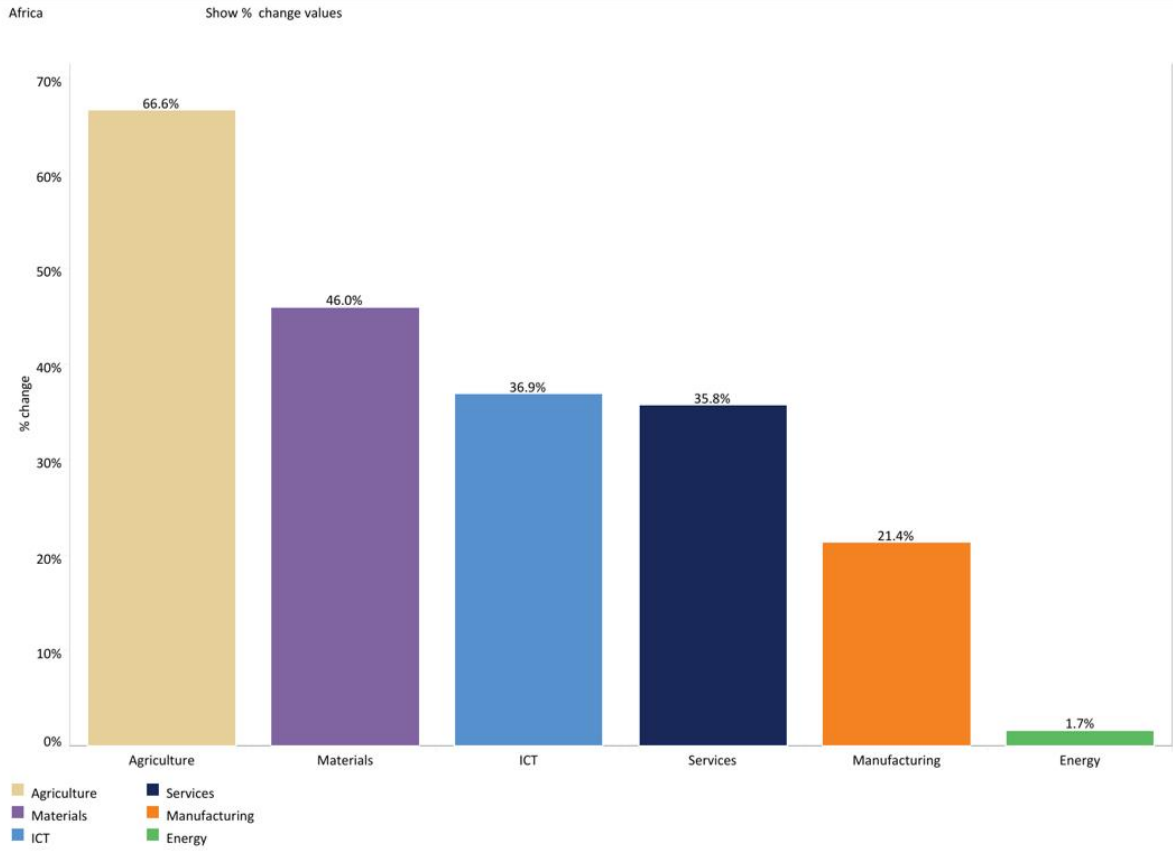
Tablo 11. Gümrük Birliğinin Ölçek Ekonomilerin Kullanılması Üzerine Etkileri (Yazar tarafından oluşturulmuştur)

Sonuç olarak, gümrük birliği örgütlenmesi sonrasında üye devletler gümrük kısıtlamaları ve engelleri göz ardı ederek geniş pazar imkanını elde ederler. Pazar genişliğinin bir etkisi olarak rekabette artış ve teknoloji transferleri imkânı doğmaktadır. Bu bakımdan devletler kendi şirketlerini ve vatandaşlarının menfaatlerini koruma yoluna gidecektir. Bu durumun etkisi ve sonucu olarak devletler yatırımları özendirip ve şirketlerin ölçek ekonomisini kullandığı bir düzeye gelmesi muhtemel gözükmemektedir. Gümrük birliği öncesinde ise daha dar pazar imkânlarında sınırlı ticaret hacmi ile ve rekabetin az olduğu bir ortamda ölçek ekonomilerinden faydalanma iştahı da az olmaktadır. Bu bağlamda gümrük birliğinin doğası gereği artan ticaret hacmi sonucunda pozitif ayırmak isteyen şirketler maliyeti azaltmak veya aynı maliyetle daha fazla ürün çıkarmak için ölçek ekonomilerinden faydalanma yoluna gideceklerdir. Eğer gümrük birliği gibi piyasa hacminin genişlemesine sebep olan durumlarda şirketlerin rekabet edemediği ve ölçek ekonomisinin de negatif etkisine maruz kaldığı durumlarda şirketlerin piyasadan çekilme durumu ortaya çıkabilecektir (Hobikoğlu, 2007:68). Bu anlamda gümrük birliği örgütlenmeleri veya diğer entegrasyon aşamalarının ölçek ekonomilerine etkisi devletlerin ve şirketlerin rekabet düzeyi ile de ilgilidir.

1.2.4.2.Dış Ticaretin Artması

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa kıta ülkelerinin ekonomik çöküntü yaşaması ABD öncülüğünde birçok uluslararası kuruluşların ve örgütlerin kurulmasını sağlamış ve ticaretin önündeki engellerin kaldırılarak serbest ticaretin yaygınlaşmasının zemini hazırlanmıştır. Bu bakımdan uluslararası piyasalarda güvenin artması ve sorunsuz ilerlemesi için de GATT gibi uluslararası kuruluşlar kuruldu. Savaşlardan yıpranan devletler GATT gibi uluslararası kuruluşların şemsiyesi altına girmişlerdir. Bunun yanında AB gibi bölgesel örgütlenmelerin artmasıyla ticaret hacmi artmaya başlamış ve uluslararası ticarete artış yaşanmıştır.

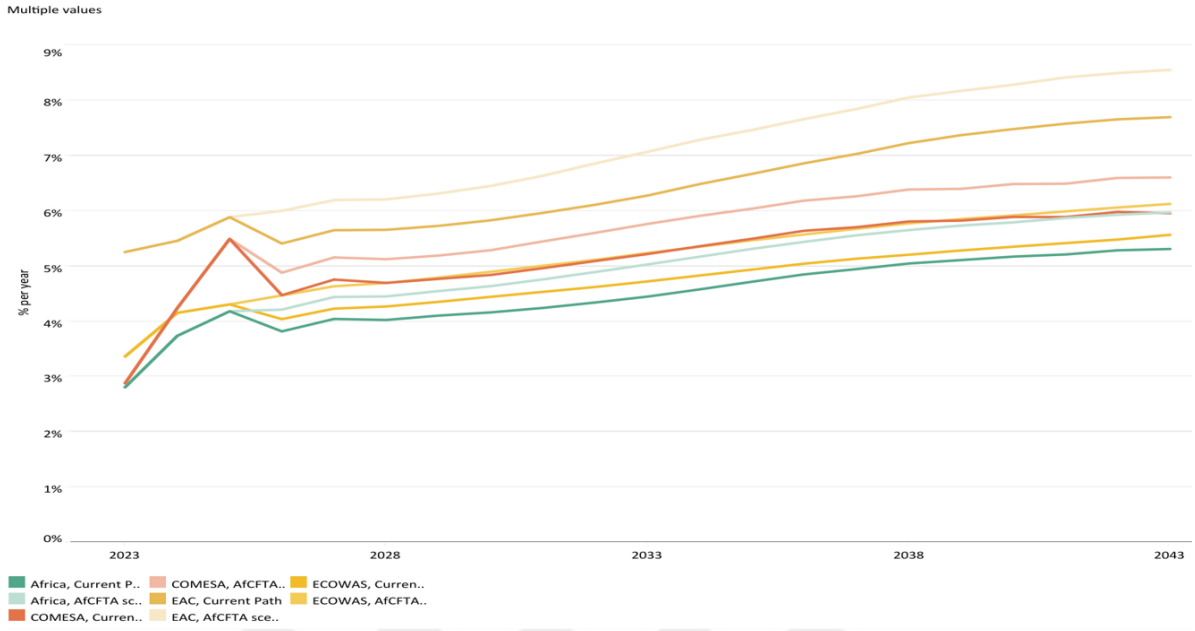
Serbest ticaret anlaşması ve gümrük birliği örgütlenmesi gibi anlaşmaların üye ülkeler arasında ticareti artırdığı gözlemlenmektedir. Gümrük birliği ve serbest ticaret anlaşmasına taraf ülkelerin olumlu veya olumsuz etkilemeleri göz ardı edilerek düşünüldüğünde ticaret hacimlerinde artışlar gözlemlenmiştir. Bu bakımdan Afrika kıtasını kapsayan bir gümrük birliği örgütlenmesinin olmadığı fakat 2021 yılında AfCFTA'nın yürürlüğe girmesiyle kıta genelini kapsayan serbest ticaret anlaşmasının gelecek projeksiyonunda kıta ticaretine yansımaları mevcut verilere göre kısmen analiz edilebilmektedir. Bu veriler aşağıdaki grafiklerde verilmektedir:

Grafik 1. AfCFTA Senaryosunda Sektörlere Göre İhracat Değerlerindeki Artış,2043
(futures.issafrica.org)

Kıta genelinin gelecek ticaret artış projeksiyonunda oransal olarak sektörler görülmektedir. Oransal artış değerlerine göre tarım sektörünün en fazla artan sektör olarak öne çıkması kıta genelinde üretilecek tarım ürünlerinin artacağına ve bunların ihracata konu olabilme ihtimalinin yüksek olduğu artış oranından tahmin yürütülebilmektedir. Tarım sektörünün %50 oranının üzerinde artış göstermesi kıta geneli yapılan anlaşmanın 2043 yılına kadar olan veriler kapsamında olumlu etkilendiği görülmektedir. Diğer üç sektörde oransal olarak ciddi artış gösterdiği ve AfCFTA'nın kıta genelini kapsayan olumlu havasını yansıtmaktadır. Enerji sektörünün ise oransal olarak en az artışı yaşayan sektör olması AfCFTA ve gelecekte muhtemel gümrük birliği anlaşmalarında enerjiye ihtiyacın olduğunu ve enerji ihracatı konusunda fazla artmadığı şeklinde analiz edilebilir. Çünkü gümrük birliği gibi örgütlenmelerde sanayileşmenin artmasıyla ticaret hacminin de artacağı bu bakımdan enerji ihtiyacının kendi kaynaklarından kullanılarak idracat olarak değerlendirilmemesi hedeflenmektedir. Burada da AfCFTA'nın gelecek senaryosunda sanayi alanında gelişmelerin olacağı bunun ticareti artıracığı ve enerjiye olan talebin de benzer oranda artacağı

düşünülmektedir. Bu bakımdan AfCFTA gibi örgütlenmelerin kuruluş ve gelişim süreçleri dikkate alındığında enerji yerel kaynaklarda kullanılması amaçlanabilmektedir.

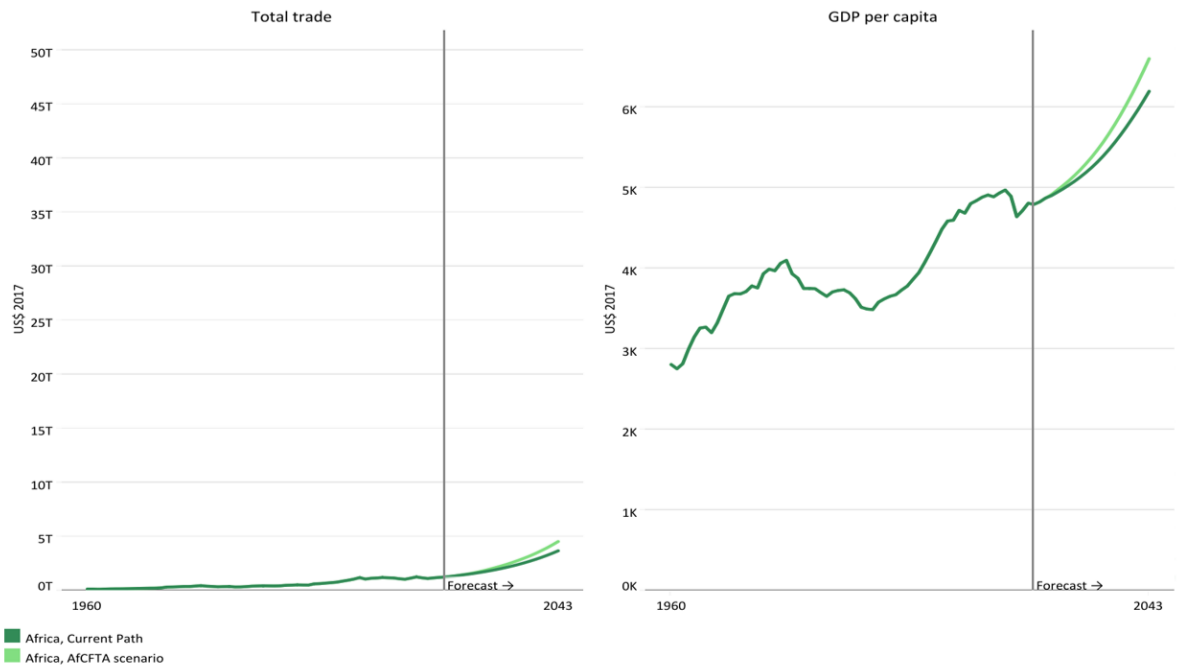

Grafik 2. Mevcut Durumda ve AfCFTA Gelecek Senaryosunda Bölgesel Örgütlenmelerin GSYİH Büyüme Oranları 2023-2043 (futures.issafrica.org)

Afrika kıtası içerisinde bulunan COMESA, EAC ve ECOWAS ile birlikte AfCFTA'nın gelecek projeksiyonunun karşılaştırmasında 2023-2043 yılları arasında GSYİH açısından tahmini büyüme oranları verilmiş ve her bölgenin farklı oransal değerlere sahip olduğu ve gerçekleşen değişim oranlarında da farklılıklar bulunduğu gözlemlenmiştir. Öncelikle tüm bölgesel örgütlenmeler AfCFTA'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte GSYİH oranlarının artış göstereceği görülmektedir. Burada AfCFTA'nın bölgesel örgütlenmelere olumlu etkisi görüldüğü gibi genel değerlendirme yapılması gerekirse Afrika ülkelerinin de kıta geneli yapılan anlaşmadan olumlu etkileneceği görülmektedir. Bu bakımdan mevcut veriler ışığında ve gelecek projeksiyonunda GSYİH'nın arttığı bunda ülke refahına olumlu yansımaları olacağı gözlemlenebilmektedir.

Afrika kıtası içerisindeki bölgesel örgütlenmelerden oransal değerler olarak en fazla etkilenen EAC olduğu gözlemlenmiştir. EAC'nin mevcut veriler ile AfCFTA sonrası gelecek projeksiyonunu gösteren verilerde, aradaki farkın en fazla pozitif ayrıştığı bölgesel örgütlenme olduğu görülmektedir. Afrika kıta geneli hem en yüksek orana sahip hem de en fazla pozitif ayrıştığı gözlemlenen örgütlenme olacağı gözlemlenmiştir. EAC'nin ardından gelen COMESA ise mevcut verilerin üzerine çıkarak yine AfCFTA'dan olumlu etkilendiği görülmektedir. Aynı şekilde ECOWAS da AfCFTA'dan olumlu etkilenmiş olsa da daha düzenli bir yapıda olduğu

görülmektedir. AfCFTA'nın verileri ise tüm örgütlenmelerin verilerinin altında olduğu ve gelecek projeksiyonda da fazla yükselişin olması gözlemlenmiştir. EAC, COMESA ve ECOWAS gibi örgütlenmelerin dışında kalan ülkelerin ekonomik verileri aşağı çektiği gözlemlenmektedir. Bu bakımdan kıta genelini kapsayacak olası bir gümrük birliği örgütlenmesinde de büyüme oranlarını aşağı çekme ihtimali bulunmaktadır. Bu veriler üye devletler arası uyumun önemini göstermekte ve devletlerin altyapı, sosyal, politik ve ekonomik gibi temel konular başta olmak üzere diğer alanlarda da karşılıklı işbirliğinin önemini göstermektedir.

Grafik 3. Toplam Ticaret ve Kişi Başına Düşen GSYİH 1960-2043 (futures.issafrica.org)

Afrika kıtası toplam ticaret verilerine göre günümüze gelene kadar geçen sürede sert hareketlerin olmadığı, düzenli bir veri akışı görülmektedir. Fakat günümüz verilerinden 2043 yılına kadar geçecek sürede tahmini toplam ticaret verilerinde yukarı yönlü düzenli bir artış görülmektedir. Bu durum kıta Afrikası olarak gelecek dönemin ticaret verileri bakımından olumlu olarak izlenmektedir. Ayrıca 2043 yılına yaklaştıkça AfCFTA etkisini daha fazla göstererek pozitif ayrıştığı gözlemlenmektedir.

Kişi başına düşen GSYİH verilerine göre günümüze gelene kadar dalgalı bir seyir takip ettiği görülmektedir. Dönemsel olarak zirvede olan GSYİH bazen ise aşağı yönlü seyir takip ederek düzensiz olduğu görülmüştür. Bu durum kişilerin hayat kalitelerinde dönemsel

etkilenmeler olduğunu göstermektedir. Fakat günümüz verilerinden sonra düzenli bir artış öngörülmüştür. AfCFTA'nın etkisi ise yine 2043 yıllarına yaklaştıkça günümüz verilerinden olumlu ayrılarak kıta geneli için faydalı olduğu gözlemlenmiştir.

Sonuç olarak bölgesel anlaşmaların arttığı, ülkelerin ekonomik, politik, güvenlik ve diğer alanlarda bloklaşmaların yaşandığı bir döneme içerisinde bulunmaktayız. Afrika kıtasında ise irili ufaklı bölgesel oluşumlar bulunmakta ve üye devletlerin refah seviyesini artırmak için çaba sarfetmektedir. Bu örgütlemeler gösteriyor ki, devletler halkının refahını artırmak için işbirliğini çıkar yol olarak görmektedir. AfCFTA gibi kıta genelini kapsayan bir serbest ticaret anlaşmasının olası kıtanın entegrasyon anlamındaki gelecek tahmini verilerle mukayese edilme imkanı sunmuştur. Gümrük birliği örgütlenmelerinin dış ticarete etkisini göstermek adına Afrika kıta genelini kapsayan henüz bir gümrük birliği örgütlenmesi bulunmadığından gümrük birliğinin dış ticaret üzerindeki etkisini analiz etmek için, AB gümrük birliği örgütlenmesine sonradan dahil olan Türkiye'nin 1969- 2015 yılları arasındaki ticaret verileri incelenerek gümrük birliği öncesi ve sonrası dönemdeki etkisi şu şekilde analiz edebilmiştir⁵⁵:

⁵⁵ Afrika kıta genelini kapsayan AfCFTA'nın 2021 yılında imzalanmasıyla kıta genelini kapsayacak bir entegrasyon anlaşmasının etkileri görülmeye başlanmıştır. Tezimizin son bölümünde Afrika genelini ilgilendiren grafikler bulunmakta olup gelecek projeksiyonda AfCFTA'nın varlığı devam ederse kıta ticaretine nasıl etki edeceği detaylı analiz edilmiştir.

Yıllar	AB İhracat Değeri	AB İthalat Değeri	AB Toplam Dış Ticaret	Genel İhracat Değeri	Genel İthalat Değeri	Toplam Dış Ticaret	Toplam Dış Ticarette AB'nin Payı
1969- 1972	1.560	2.584	4.143	15.620	30.755	46.375	9%
1973- 1976	3.479	5.995	9.473	28.276	42.440	70.716	13%
1977- 1980	5.437	5.767	11.204	46.436	66.587	113.024	10%
1981- 1985	12.800	18.742	31.542	31.265	49.110	80.375	39%
1986- 1990	27.818	36.066	63.884	53.891	77.690	131.581	49%
1991- 1995	46.126	66.769	112.895	83.394	132.325	215.719	52%
1996- 2000	72.040	126.864	198.904	133.821	233.280	367.101	54%
2001- 2005	102.254	181.608	283.862	251.299	376.607	627.906	45%
2006- 2010	272.604	331.440	604.044	540.860	838.075	1.378.935	44%
2011- 2015	317.261	439.506	756.767	854.732	1.363.981	2.218.713	34%

Tablo 12. Yıllara Göre AB-Türkiye Ticaret Verileri (Özdemir, Aytekin, 2016:52)

Gümrük birliğinin dış ticaret üzerine etkileri ticaret hacminde ciddi oranlarda artış sağladığı gibi ülkelerin ihracat ve ithalat değerlerinde gözle görülür farklılıklar olabilmektedir. Yukarıdaki tabloda Türkiye ve AB arasında yıllara göre gerçekleşen ticaret rakamlarında özellikle gümrük birliği öncesi ve sonrası dönemlerde dikkate alınarak yaşanan olaylar ve yapılan anlaşmaların etkisiyle yıllara göre değişimler gösterilmektedir. Tabloda yer alan veriler ışığında 1980 öncesinde AB'nin Türkiye dış ticaretindeki payı 1980 sonrasına göre ciddi oranda az yer kapladığını göstermektedir. 1980 öncesi dönem kendi içerisinde değerlendirildiğinde

Katma Protokolün yapıldığı 1973 yılının ticaret payları artışına pozitif destek sağladığına şahit olmaktadır. Bu oranlar Türkiye'nin dış ticaretindeki payının 1969-1972 yılları arasında 9%, Katma protokolün olduğu 1973 yılının etkisiyle 1973-1976 yılları arasında 4% puanlık bir artışla 13% olarak karşımıza çıkmaktadır. Devam eden dönem olan 1977-1980 yıllarında ise 10% oranına gerilemektedir.

1980 yılı öncesi Türkiye'de siyasi istikrarsızlıkların yaşandığı ve akabinde 1980 darbesinin gerçekleştirilmesi ile Türkiye-AET ilişkileri durma noktasına gelmiş olsa da 1980-1985 yıllarında bir önceki döneme göre AB'nin Türkiye dış ticaretindeki payının ciddi oranda arttığını gözlemlemekteyiz. Bu dönemde 1980 yılında yapılan 1/80 sayılı Ortaklık Konseyi Kararları doğrultusunda tarım ürünlerinin 1987 yılında kadar gümrük vergilerinin sıfırlanması kararının olumlu yansıdığı görülmektedir.⁵⁶ 1991-2000 yılları arasında gümrük birliğinin Türkiye ile AB arasında onaylanmasının Türkiye dış ticaretinde AB'nin payının zirve yaptığı dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu minvalde üç analizde de görüldüğü üzere gümrük birliği örgütlenme sürecinde ve bu entegrasyon sürecinin aşamalarında yapılan protokoller ve aşamalar esnasında gerçekleşen anlaşmaların birliğe bağlı ülkelere pozitif yansımaları olmuştur. Bu bakımdan gümrük birliğinin dış ticarete etkisinin ticaret hacminin artmasında ve ülkelerin ticaret paylarında değişikliğe sebep verdiği görülmüştür. Gümrük birliğinin kendi içerisinde üye ülkeler arasındaki ticarete her ülkenin aynı oranda pozitif etkiyi görememesi haricinde ticareti canlandırdığı söylenebilir.

1.2.4.3. Teknolojik İlerleme

Gümrük birliğinin kurulmasıyla üye ülkelerin ticaret hacimlerinden artış beklenmekte olup bu doğrultuda ülkelerin rekabet gücünde ve özellikle teknolojik düzeydeki deneyimlerden karşılıklı etkileşim beklenmektedir. Gümrük birliği örgütlenmesi birliği ileriye çeken lider ülke olarak tabir edeceğimiz gelişmiş ülkeler ile onları takip eden ve takipçi olarak tabir edeceğimiz az gelişmiş ülkelerin toplanması ile ülkelerin çıkarlarının göz önünde bulundurulmasıyla kurulmaktadır.

Gümrük birliği ülkeleri teknoloji transferi yaparak ortak gelişimi sağlamayı hedeflemektedirler. İlk aşamada gelişmiş ülkelerin çıkarına gibi görünecek olan bu örgütlenmenin ilerleyen dönemlerde teknoloji transferlerinin gerçekleşmesiyle takipçi ülkelerinde pozitif etkilenmesi beklenmektedir. Bu bakımdan takipçi ülkelerin entegrasyon sonrası teknoloji paylaşımıyla bilgi-birikimlerini artması, birliğin başarılı olmasında etkili

⁵⁶ <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/avrupa-birligi/turkiye-ab-iliskilerinin-kronolojisi/1980-1989>

olacağı düşünülmektedir. Gümrük birliğinin kurulması sonrasında takipçi ülkelerde herhangi bir olumlu yakınsamanın olmaması tam tersi durumun olmasına yani git gide artan ticaret açığı ve gelişim sağlayamayan teknoloji seviyesiyle takipçi ülkeler açısından örgütlenmenin başarısız olmasına yol açacaktır (Aslan, Kaplan, 2008:3).

Opsiyonlar	Gümrük birliği öncesi	Gümrük birliği sonrası
Teknoloji Transferi	Teknoloji paylaşım düzeyinin az olduğu gözlemlenmektedir.	Gelişmiş ülkelere teknoloji paylaşımının ve bilgi-birikimin arttığı görülmektedir.
Rekabet	Teknolojik paylaşım az olduğundan rekabette azdır.	Üye ülkelerle iletişim fazla olduğundan teknoloji ve rekabette fazladır.
Uyumlaşma	Uyum sağlamasını gerektiren bir örgütlenme olmadığından uyumlaşma azdır.	Birliğin tüm üye devletlerinin uyumlaşma çabalarıyla birliği daha ileriye taşımak için gayret ederler.
Dijital Dönüşüm	Gelişmekte olan ülkelere göre gelişmiş ülkeler hızlı ilerler	Gelişmekte olan üye devletlerin gelişmiş üye devletlere uyum sağlayarak dijital dönüşümü sağlaması
İş gücü	Nitelikli iş gücünün az olduğu gözlemlenir	İş gücü değişimlerinden bilgi, beceri ve deneyimde gelişirler
Çevre	Enerji ve diğer çevre ürünleri yüksek maliyetten az görünür	Birliğin çevre standartlarına uyum sağlayarak sürdürülebilir teknolojiye ulaşması hızlanır

Tablo 13. Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrası Dönemde Teknolojik Etkilenme (Yazar tarafından oluşturulmuştur)

Gümrük birliği öncesi ülkeler arasında teknolojik transferi olmayacağından teknolojik gelişmişlik farkı artarken gümrük birliği sonrası gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere teknoloji transferi artacaktır. Bu bakımdan gümrük birliğinin sağlanmasıyla ülkelerin teknolojik transferleri ve Ar-Ge çalışmalarında gelişme kat etme imkânı doğacağından teknolojik seviyelerinde artış gözlemlenebilecektir. Burada ülkelerin ve kendi içerisindeki şirketlerin girişimleri oranında fayda mekanizmaları yükselecektir. Üye ülkeler arasında teknolojik gelişim farklılıkları olması normal bir süreç olarak gözlemlenmektedir. Bu durum rekabeti doğuracak ve teknolojilerini geliştirmeleri yönünde tetikleyici güç olacak. Sonuç olarak gümrük birliği sonrası devletlerin karşılıklı etkileşimi artacağından dolayı her alanda rekabet, uyum, kalitenin artırılması, yaklaşım biçimlerinde değişiklik ve iyiye dönüşüm için çaba gibi devletleri dinamik tutan sebepler doğacaktır.

1.2.4.4.Yatırımları Özendirme

Gümrük birliği örgütlenmeleri ticaret hacmi, piyasa çeşitliliği, teknoloji bilgi paylaşımları ve makroekonomik anlamda yaşanacak piyasa genişlemesi gibi birçok alanda etkinliğinin artması birliğe üye ülkeler üzerinde yatırımı artırıcı etki yapabilmektedir. Bu bağlamda gümrük birlikleri doğrudan yatırım çekebilme potansiyelini taşımaktadır. Bu bakımdan birlik üyesi ülkelerde birbirleriyle rekabet oluşturarak sermayeyi yani yabancı yatırımları kendi ülkelerine çekmeye çalışırlar.

Yatırımlar genelde sabit veriler üzerinde gerçekleştiğinde gayri safi hasıla ve alt yapı çalışmalarında doğrudan yabancı yatırımın pozitif etkilendiği görülmekte olup, gümrük birliğinin varlığının olduğu bir süreçte doğrudan yabancı yatırımın negatif etkilendiğini vurgulamaktadır. Buna örnek olarak ise gümrük birliği örgütlenmelerinden EAEU'nun doğrudan yabancı yatırımcıları olumsuz etkilediğini öne sürmektedir. Bu bakımdan birlik çerçevesinde yabancı yatırımın özendirilmesi yapılacak politikalar çerçevesinde daha belirleyici olacağı kanaati üzerinde durulmaktadır (Yerkezhan, Bulat, 2017:960-965).

Gümrük birliğinin doğrudan yabancı yatırımlarının önündeki zorlukları kaldırmak ve yabancı yatırımları özendirmek adına, gümrük birliklerinin üye olmayan ülkelere doğrudan yabancı yatırıma teşvik edeceği ve stratejik olarak üye ülkelerin dış tarifelerini düşürmeye yönelik adımların olabileceği vurgulanmaktadır (Yıldız, 2013:298-316). Gümrük birliği ile diğer entegrasyon aşamalarından serbest ticaret anlaşmasının doğrudan yabancı yatırım çekebileceğini fakat refah artırıcı bir düzeyde yabancı yatırımın teşvik edilmesi konusunda gümrük birliğinin daha etkili olduğu düşünülmektedir (Raff, 2002).

1.2.4.5.Kaynak Hareketliliği

Kaynak hareketliliği (mobilizasyonu) toplumsal yapı içerisinde kaynakların hareketliliği, değişimi ve gerilemesi gibi hareket halinde olan ve her zaman harekete geçme anlamında kullanılmaktadır. Toplumsal süreçte belirli koşullardan etkilenen kaynakların, hareket halinde olarak yer değiştirdiği görülmektedir. Bu durum toplumsal faydayı gözeten, ona uygun hareket değişiklikleri yapan, şirketler kendi kâr maksimizasyonu için, örgütlenmeler ise bünyesinde bulunan üye devletler için kâr maksimizasyonunu düşünmektedir. Bu bakımdan kaynak hareketliliğinin ekonomik analizi yapılacak olursa bireylerin yani şirketlerin ve örgütlenmelerin zararlarını minimize etmek kârlarını artırmaya çalışarak politika değişikliklerinde bulunduğu durum olarak tanımlanmaktadır. Yani örgütlenmelerde her üye devletin zararlarını azaltmak, kârını ise artırmak için kâr maksimizasyonunu artırma hedefleri bulunmaktadır (Uysal, 2009:219).

Örgütlenmeler içerisinde emek ve sermayenin hareketleri kaynaklarında kullanımı ile ilgili olduğu düşünülmektedir (Hobikoğlu, 2007:70). Çünkü emek, sermaye, gümrük vergisi ve dış ticaret koşullarındaki değişimler kaynak hareketliliğinin yönünü değiştirebilmektedir. Gümrük birliğinin kurulmasıyla ulaşılabilirlik imkânlarında değişimler yaşanacağından gümrük birliği koşullarında sermaye akışının artması ve dolayısıyla kaynak hareketliliğinde değişimlerin yaşanması beklenmektedir. Aksi takdirde sermaye yoğun bir ülkeye erişimin kısıtlı olduğu bir ortamda gümrük birliği şemsiyesi altında emek ucuz bir ülkeye talep artacak ve sermayenin kullanım verimliliği de artacaktır. Dolayısıyla kaynak hareketliliği artacaktır.

Üye devletlerin refah düzeyinin artması için kurulan gümrük birliği örgütlenmesi, tüm üye devletlerin faydasını artıracak politikalar uygulamayı amaçlamaktadır. Bu örgütlenmeler gibi birliklerin kurulmasıyla yapılacak tarife, kota, vergi ve ticaretin diğer uygulama alanlarının belirlenmesiyle üye ülkeler arasında kaynak hareketliliği oluşacaktır. Üye devletler arasında toplumsal hareketliliğin artmasıyla ekonomik düzenin kurulması ve arz-talep dengesine göre kaynakların hareketlerinin şekillendiği de görülmektedir (Uysal, 2009:219).

Küçük bir gümrük birliğinde kaynak paylarını etkilemesi zor olduğundan kaynak hareketliliği yaşanması güç olacaktır. Büyük gümrük birlikleri olarak tabir edeceğimiz küresel piyasayı etkileyen ve hatta yön verebilen bir gümrük birliği ise kaynak hareketlerinin yaşanmasında etkili olacaktır. Bu bakımdan küçük payların bulunduğu gümrük birliklerinde fiyatları etkileme imkânı olmayacaktır. Küresel etkiye sahip olan büyük pay sahipli gümrük birliklerinde ise fiyata etki artacak ve küresel fiyatların belirlenmesine sebep olacaktır (Hobikoğlu, 2007:70).

Sonuç olarak şirketlerin ve örgütlenmelerin kaynakları verimli kullanmak için koşullar nispetince çeşitli politika değişiklikleri yapmaktadır. Bu politika değişimleriyle örgütlenmelerdeki üye devletler kendi zararını en aza indirmek ve kârını maksimize etmek için çabalarlar. Birlik koşulları çerçevesinde olan bu durumla aslında kaynak hareketliliğinde emek ve sermayenin yönü değişmektedir. Hareketlerin yer değiştirmesinde emek ve sermayenin verimli kullanılması hareketin ortaya çıkmasında etkilidir (Uysal, 2009:221).

1.2.4.6.Döviz Rezervlerinin Artırılması

Gümrük birliğinin en temel amacı ülkelerin refah düzeylerinde artış meydana getirmek olup bu bağlamda birlik sonrası var olacak potansiyel ticaret hacminden etkilenip ticaret artışına ve yönlendirilmeler söz konusu olacaktır. Özellikle birlik sonrası dinamik etkilerden dolayı ticaret artışları görülebilmektedir (Morgil, 2000:192). Ticaretin artmasıyla birlikte gümrük

birliği örgütlenmeleri, kaynak verimliliğini artırma, büyük pazara hitap etme ve döviz rezervindeki değişimleri kontrol edebilmeye çalışmaktadırlar. Özellikle ticareti hacminin artmasıyla birlikte döviz rezervlerinde artış yaşanması beklenmektedir. Bu bakımdan ekonomik entegrasyon sürecini devam ettiren ülkeler bulundukları birlik şartları altında birbirinden etkilenmektedirler. Aynı şekilde üye ülkeler kendi para birimlerinde kurları düşük veya yüksek tutması diğer ülkelerin ödemeler dengesinde bozulmalara yol açacaktır (Kılınç, Özel, 2014:48). Bu durum neticesinde gümrük birliği gibi örgütlenmelerin ilerleyen aşamalarında parasal birliğin kurulması beklenmektedir.

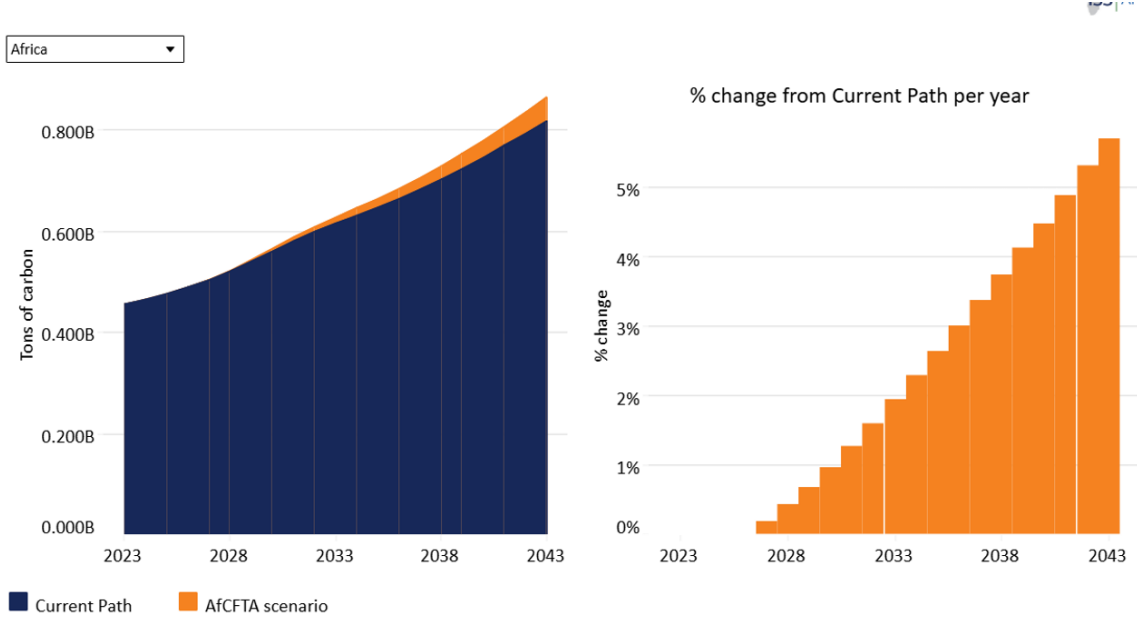
Ekonomik entegrasyon aşamasının ilerleyen aşamalarında üye devletler arasında parasal birliğin sağlanması amaçlanmaktadır. Devletler politik ve ekonomik anlamda kurmuş oldukları birlikte döviz kurlarını birbirine uyumlu hale getirmelilerdir. Her ne kadar gümrük birliği örgütlenmesi ile ticaretin önündeki kısıtlamalar kalkmış olsa da üye ülkelerin uygulamış oldukları döviz kuruna uyumsuz olmaları birliği olumsuz etkileyebilecektir (Dereli, 2014:18). Bununla birlikte entegrasyon aşamalarının ilerleyen aşamalarında örgütlenmenin parasal birlik sağlaması beklenmektedir. Parasal birlik, üye devletleri belirli kurlar dikkate alınarak üçüncü ülkelere karşı tek para biriminin uygulanmasını sağlayan bir sistem olarak görölmektedir. Birlikler vasıtasıyla devletler para ve maliye politikalarının şekillendirmekte olup dış dengeler sağlamak için döviz rezervini korumaya çalışacaklardır (Benli, F., 2013:26-28).

1.2.4.7.Sanayileşme Hızının Artırılması

İlk gümrük birliği örgütlenmelerinden olan Zollverein'in faaliyete geçmesiyle ticari emtia ve faaliyetler hızlanarak altyapı çalışmaları yenilenmiştir. Bu durum demiryolu gibi ulaşım ağlarının gelişmesine katkı sağlamıştır. Ulaşım sektöründe yaşanan gelişmeler, daha ucuza ve hızlı ulaşımın sağlanması arayışlarını beraberinde getirerek nakliye sektörünün gelişmesini ve bu alanda profesyonelleşmeyi sağlamıştır. Demiryolunda yaşanan gelişmeler birliğin endüstrileşmesini de hızlandırmıştır. Dönemin en büyük sanayi güçleri içerisinde yer alan ABD ve Büyük Britanya ile birlikte Zollverein de üçüncü sanayi gücü olarak yerini almıştır. Gümrük Birliğinin sağlanması ile hammadde işleme, ulaşım, sanayi ve diğer bağlantılı olan birçok alanda gelişmeler yaşanmış ve küresel sanayi güç haline gelmesi Gümrük Birliği örgütlenmelerinin kıymetini gözler önüne sermektedir (Çıtır, 2022:1429).

Yatırım, istihdam, işsizlik ve cari açıkla yakından ilgili olan sanayileşme kavramı, ülkelerin ekonomik, sosyal ve politik alanlarla ilgili değişimlere üretim tekniklerini maliyetleri azaltmak ve ürün kalitesini artırmak için geliştirmeyi kapsamı olarak tanımlanmaktadır. Bu bakımdan sanayileşme sadece tüketim ve üretim mallarının gelişimini veya genişlemesi için

gösterilen çabayı içermeyip toplumsal gelişimi ilgilendiren bilgi, teknoloji ve kültür paylaşımını ilgilendiren bir konumda bulunmaktadır (Koç, Şenel, Kaya. 2018:16).

Grafik 4. Mevcut Durumda ve AfCFTA'nın Gelecek Projeksiyonunda Karbon Emisyonunun Değişimi, 2043 (futures.issafrica.org)

Sanayileşme, ekonomik büyüme ve enerji üretimi gibi faktörler karbon emisyonunun belirtilerini göstermektedir. AfCFTA sonrası kıta genelindeki karbon emisyonu tahmini değişim verileri 2023-2043 yılları arasında düzenli artış göstermektedir. Karbon emisyon miktarının yıllar geçtikçe arttığı ve hatta AfCFTA'nın faaliyete geçmesiyle ve özellikle 2033 yılından sonra makası açarak yükselişin devam ettiği görülmektedir. 2028 yılına kadar günümüz verileriyle AfCFTA sonrası değişimin hiç olmadığı 2028 yılından itibaren düzenli artış gözlemlenmektedir. Özellikle AfCFTA'nın faaliyete geçmesiyle karbon emisyon miktarındaki artışın daha da belirgin olacağı görülmektedir. Bu artışın sebebi olarak kıta içerisinde sanayileşmenin artmasının beklenmesi ve karbon emisyonu sebep olan koşulların oluşmasından dolayı artması beklenmektedir.

1.2.4.8. Ticaret Akımları Üzerine Etkiler

Tinbergen (1962), Pöyhönen (1963) ve Linnemann (1966) uluslararası ticarete çekim modeli kavramını ilk kez kullanan düşünürler olarak bilinmektedir. Yaklaşımlarının uluslararası ticaret akımları açısından doğru olarak analiz edildiği bilinmektedir (Tan., Güneş., Aktaş-Yeşilyurt. 2022:106). Söz konusu düşünürler tarafından uluslararası ticaret akımlarının açıklanması için Newton'un çekim yasasından esinlenen çekim modeli kavramını açıklamışlardır. Daha sonra Linnemann, Anderson (1979) ve Bergstrans (1985) tarafından

geliştirilmiş olup temelleri bu dönemde atıldığı bilinmektedir. Teorik temellerin atılmasının akabinde uygulamada da başarıların elde edilmesi birçok alanda kullanılmasını sağlamıştır (Karluk, Artan 2010:307). Anderson üç bakımdan çekim modelinin etkilerini vurgulamıştır. Bunlar içerisinde ilki her ülkenin bir mal üzerinde uzmanlaştığı ve her ülkenin diğer ülkelerde üretilen ürünü olduğunu belirtir. İkinci olarak her ülkenin bölgesel olarak alacağı ürününün olduğunu vurgulamıştır. Üçüncü olarak ise gümrük tarifesi ve taşıma maliyetleri gibi bir gerçekliğin olduğunu belirtmiştir (Tan., Güneş., Aktaş-Yeşilyurt. 2022:107). Özellikle üçüncü olarak belirtilen durumda günümüz uluslararası ticarete tarife, kota, vergi veya taşıma maliyetleri gibi bir gerçeklik var ve ülkeler ticaretlerini artırmak için bu yükten kurtulmak istemektedir.

Çekim modeli üzerine yapılan bazı çalışmalara göre özellikle ihracat ağırlıklı ülkelerde GSYİH ve nüfusun ticaret akımının seyrini olumlu etkilediği belirtilmiştir. Gümrük birliğine üye ülkelerin birbirine olan uzaklığı ise olumsuz unsur olarak görülmektedir. Özellikle başkentlerindeki uzaklığın artması olumsuz bir unsur olarak görüldüğü yapılan araştırmalarda belirtilmiştir (Genç, Artan, Berber, 2011: 208). Kısacası çekim modelinin temel argümanı olan bu yaklaşım GSYİH ile doğru orantılı, ülkeler arası mesafe ile ters orantılı olduğunu öne sürmektedir.

İthalat ve ihracatı etkileyen birçok unsur olduğu gibi gümrük birliğinin kurulmasıyla ülkeler kendi ekonomik, sosyal, siyasal, demografik nüfus yapısı ve sayısı, birliğe yakınlık, ortak dil faktörü gibi birçok unsura bağlı olarak ticaretlerinde negatif ve pozitif etkilenmeler yaşamaktadırlar. Bu unsurların içerisinde ortak dil, gümrük birliğine üye ülkelerin ticaret akımlarını pozitif etkileyen unsurlar içerisinde görülmektedir (Karluk, Artan 2010:312).

Sonuç olarak ticaret akımını analiz eden çekim modeli aynı zamanda entegrasyon aşamalarından gümrük birliği ve serbest ticaret bölgeleri gibi bölgeselleşme hareketleri üzerinde de etkisini açıklamıştır. Bu bakımdan Viner'in çalışmaları ve diğer bölgeselleşme araştırmaları ticaret akımlarının, üye olan ve olmayan ülkeler üzerine olan etkilerini analiz etmektedirler. Bu bağlamda Avrupa'da kurulan AET ve EFTA'nın kurulmasıyla bölgeselleşme çalışmaları başlamış ve temel amaç olan ticaretin artırılması olan girişimin geri kalmış ülkelerin oluşturduğu Afrika'ya da yayıldığı belirtilmektedir (Genç, Artan, Berber, 2011: 213). Bu durum ticaretin artmasını isteyen ülkelerin AB gibi kurumsallaşma girişimleri esnasında veya ilerleyen dönemlerde örnek alarak kendi örgütlenmesine uyumlaştırmaya çalışmaktadırlar. Afrika kıta ülkeleri de yakın dönemde küresel aktör olma hedefi koyarak örgütlenme girişimlerine başlamış ve ilk adım olarak AfCFTA'nın kurulmasını sağlamışlardır.

2.POLİTİK EKONOMİ YAKLAŞIMI VE ULUSLARARASI KURULUŞLAR

2.1. Politik Ekonomi Yaklaşımı Üzerine Gümrük Birliği Örgütleri

Ekonomi ve politikanın ortak bir bilim dalı olarak hem ulusal hem de uluslararası anlamda değerlendirilmesi literatürde yeni bir bilim dalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde yer alan UPE kavramının 1970’lerde ortaya çıkması hem politik hem de ekonomi alanında geniş perspektifte analiz etme imkânı sunmaktadır (Al, 2015:144). UPE bilim dalı 1970’lerden önce neredeyse hiç gündemde olmayan bir bilim dalıyken günümüzde birçok çalışmaya atıf yapılan ve ilgi gören bilim dalı haline gelmiştir (Frieden, Lake, 2003:1).

Politik ekonomi⁵⁷, 18.yy’da insanların ihtiyaçları ve üretim bölümünde gerçekleşen gelişmelerden dolayı ortaya çıktığı düşünülmektedir. Söz konusu dönemde ulus devletlerin ortaya çıktığı, zenginlik kavramını ifade eden altın ve gümüş paraların varlığı ve o dönem devletin ekonomi ile ilişkisi olduğundan politik ekonomi kavramı daha etkin kullanılmaktaydı. İlerleyen dönemde sivil-devlet ayrımının var olması sonucunda artık ekonomi bilimi daha çok özel sektör merkezli düşünölmeye başlandı. Modern iktisat biliminin temellerini oluşturduğuna inanılan Adam Smith’in⁵⁸ Ulusların Zenginliği⁵⁹ eseri 1776’da yayınlanmıştır. Adam Smith etkili devlet, kurumlar ve ekonomi kavramlarını ayrı tutmak isteyerek ekonomiyle ilgili gerçekleri tespit etmeye çalışmıştır. Bununla birlikte John Stuart Mill’in kitabı Politik Ekonominin Prensiplerinde⁶⁰ ise politik ekonomiye vurgu yapmaktadır. Bu düşüncelerle Mill ve bazı düşünürler, politika ile ekonomi arasındaki sınırları kaldırarak bu kavramları birlikte kullandıkları gözlemlenmiştir (Pınar, 2021:93). Dönemsel koşullar ve devlet-sivil yapılanması

⁵⁷ Politik ekonomi kavramının tarihsel dönüşümü içerisinde eserin orijinal ismi olan “traité de l’économie politique” olarak Antoine de Montchrétien tarafından 1615 yılında “Economie Politique” olarak kullanıldığı görölmüştür. Ardından kavram Fransız yazar Jean-Jacques Rousseau tarafından 1755 yılında “Discours sur l’Economie Politique” eseriyle kavram aynı şekliyle kullanılmıştır. David Ricardo ise 1817 yılında “On the Principles of Political Economy and Taxation” eserinde “Political Economy” olarak kullanmıştır. Daha sonra 1848 yılında John Stuart Mill tarafından “Principles of Political Economy” eseriyle “Political Economy” olarak kullanıldığı görölmüştür. Ardından 1879 yılında ise W. Stanley Jevons tarafından “The Theory of Political Economy” ismiyle eser yayınlanmış ve “Political Economy” olarak kavramın kullanımı devam ettiği gözlemlenmiştir.

⁵⁸ 18.yy İskoçyalı düşünürlerden olan Adam Smith serbest ticaret ve liberal politikaları savunarak hükümetlerin piyasalara karşı sınırlı müdahalesini savunmaktadır. Bu sınırlı müdahale yalnızca haksız rekabet durumlarında devletin müdahalesini uygun görmektedir. <https://www.worldhistory.org/trans/tr/1-22469/adam-smith/>

⁵⁹ Adam Smith’in Ulusların Zenginliği kitabıyla serbest ticaretin savunulması, devletin ekonomik rolünün sınırlandırılması, uluslararası iş birliğinin önemi, ekonomik büyümenin kaynakları ve merkantilizmin eleştirilmesi gibi kavramlarla politik ekonomiye olan etkilerinden bahsedilmektedir. Adam Smith, "Ulusların Zenginliği", 1776.

⁶⁰ J.S.Mill’ in kitabı Politik Ekonominin Prensipleri adlı eserinde klasik iktisat düşüncesini geliştirerek politik ekonomi alanında önemli tespitlerde bulunmuştur. Sosyal reform, gelir dağılımı gibi birçok alanda fayda ve özgürlük kavramlarıyla çalışmalar yapan Mill, bireyin mutluluğunu gözeterek ahlaki duruşun liberal bir toplumsal harekete dönüşmesinden söz etmektedir. Bu durum onun politika ve iktisat olgularının ayrı düşünölmeyeceği gibi bu düşüncesini besleyen kavramlar olarak değerlendirilmektedir. Siyaset yapanların görevinin bireyin çıkarlarını öncelemesi ve bunu güvence altına alması gerektiğini söylemektedir. (Uzelli, 2019:6)

sonucunda bazı kaynaklara göre politik ekonominin kökenini oluşturduğuna inanılan bu eserler çıkmış olduğu dönemde politik ekonomi olarak disipline edilmiştir (Sezgin, 2005:140). David Ricardo ise “On the Principles of Political Economy and Taxation” adlı eseri ve döneminde yayınlamış olduğu çalışmalarda iktisadi problemlerle kamusal tartışmalarda 1830 yıllarında öne çıkan yayınlar arasında olmuş ve politik ekonominin kapsamlı çerçevesini sunmuştur (Kaymak, 2024:851).

18.yy’da politika ve ekonominin birlikte kullanılmasının ardından bu iki kavram ilerleyen dönemde sivil ve devlet ayrılmasından dolayı ayrı disiplinler olarak incelenmiştir. Fakat yapılan analizlerin daha kapsamlı olabilmesi ve bütüncül yaklaşımın korunabilmesi için tekrardan politik ekonomi olarak analiz edilmesinin gerekliliği artmıştır. Politik ekonominin üç temel alt başlığının bulunduğu düşünülmektedir: İlk olarak hükümet ve sınıflar arasındaki güç ilişkisidir ki bu durumda özellikle kaynak kullanımında ön plana çıkmaktadır. İkinci olarak ise, uluslararası ilişkiler disiplininin ekonomi perspektifinden incelenmesiyle ve üçüncü ise gelir dağılımı olarak karşımıza çıkmaktadır (Eren, 2022:7-16). Bu bakımdan UPE kavramı sadece ekonomik verilerle matematiksel bir yapı olarak veya sadece siyasi analizlerle açıklanan bir bilimin ötesine geçerek siyasi, ekonomik, sosyal ve tarihi süreç bağlarını kapsayan geniş bir perspektif alanı sağlamaktadır.

UPE gelişen toplumlarda ülkelerin, şirketlerin ve diğer örgütlerin birbiriyle olan ilişkilerini hem ekonomi hem de siyaset bilim dallarını kapsayacak şekilde analiz etmektedir. UPE bilim dalının ilgileri arasında devletler, uluslararası kuruluşlar ve çok uluslu şirketler bulunmaktadır. Temel anlamda her iki disiplinin birleşimi ile kapsayıcı analiz ortaya koyan bilim dalı daha derin analiz yapılmasını elzem kılmaktadır. UPE değerlendirilirken güç ve refahın birlikte ele alınması sürdürülebilir analiz yöntemi için etkili görülmektedir (Al, 2015:147). Bu bakımdan politik ve ekonomi bilim dalları ayrı ayrı düşünüldüğünde her iki bilim dalının yaklaşımları içerisinde bulunan Realizm ya da Merkantilizm, Liberalizm ve Marksizm yaklaşımları UPE’nin üç temel teorisi olarak değerlendirilmektedir (Al, 2015:144).

Marksist yaklaşım, gereği kapitalizmin olduğu durumlarda sermaye sınıfının piyasayı şekillendirmesinden dolayı sistemsel sıkıntıların varlığından söz etmektedir. Bu durumda sermaye sınıfının varlığının sistemik problemleri kendi içinde barındırmasından söz edilmektedir. Değer yargısına sermaye sınıfı tarafından el atılmasının sağlıklı piyasa koşullarını oluşturamayacağı ve bu durumla ekonomik sistemin kurulmasının önüne geçileceği düşünülmektedir (Pınar, 2021:98).

Liberal yaklaşım⁶¹, piyasaları konu alan uluslararası ekonomi ile devlete vurgu yapan uluslararası ilişkiler arasında evrilen bir yaklaşım türü olarak değerlendirilmektedir (Paul, 2018). UPE’de liberal yaklaşımın anlaşılabilmesi ulusal politik ekonomi ile UPE’nin karşılıklı ilişkisinin anlaşılması ile gerçekleşebileceği düşünülmektedir. Bu bakımdan liberal yaklaşım, iç politikanın rolünü UPE’ye entegre etme çabası olarak değerlendirilmektedir.

Realist yaklaşım (Gerçekçilik), pozitivist akımdan beslenen, insan ve hayatı olduğu gibi yansıtmayı amaçlayan 19. yy’da ortaya çıkmış bir sanat dalı olarak ifade edilen yaklaşımdır. Realizm her ne kadar köklerini romantizm yaklaşımından aldığı değerlendirilse de kapitalizmin getirmiş olduğu acımasız dönem şartlarına uyum sağlayarak ortaya çıktığı değerlendirilmektedir. Realizm gerçeği olduğu gibi tüm çıplaklığıyla ortaya koymayı hedeflediği için gözlem gücünün çok yüksek olması gerektiğini düşünür ve olanı olduğu gibi iletmeyi esas kabul eder (Fıncıoğlu, 2016:234-246).

Realist bakış açısına göre politik ekonomi, uluslararası güç dağılımında gerçekleşecek her değişimin uluslararası ekonominin biçimini ve türünü nasıl etkilediği ile ilgilenmektedir. Bu sorunsal çerçevede mal, sermaye ve hizmetlerin dolaşımında hegemonik istikrar teorisinin⁶² hâkim olduğu düşünülmektedir. Bu teori kapsamında tek bir güç etrafında toplanarak sistemi istikrara kavuşturmak arzusunda olan bir düşünce olarak değerlendirilmektedir. Bu bakımdan realist bir güç arayışının uluslararası ekonomiyi etkileyeceğinden söz edilmektedir (Frieden, Lake, 2003:12).

UPE kavramının açıklanmasında realizmin önemli yeri vardır ve bu kavram dikkate alınmadan UPE’nin açıklanmasının eksik olacağına inanılmaktadır. Çünkü realizmin UPE üzerinde ülkenin çıkarı, ekonomi politikasının şekillenmesi, kalkınması ve refah seviyesinde artışın sağlanabilmesi için uyumlu ticaret anlaşmaların yapılması gibi temel ilkeler üzerinden devlerin rolünün göz ardı edilemeyeceği düşünülmektedir (Düzgün, 2020:256). Realizmin başlıca ilkeleri şu şekilde gösterilmektedir:

⁶¹ Liberal yaklaşıma katkı yapan düşünürler: Merkantilizm’e karşı Adam Smith devrimi, karşılaştırmalı üstünlük teorisi ile David Ricardo, kamu-özel güç arasında orta yol bulma girişimleriyle Keynesçilik, liberalizmi ve serbest ticareti savunmasından ötürü Friedrich Hayek’i ve son olarak makroekonomi ve mikro ekonomi ile ilgili söylemlerinden ötürü Milton Friedman (Hammood, 2011:187-222)

⁶² Yunanca kökenli olan hegemonya kelimesinin anlamı, en güçlü olan, başkalarını kontrol etme kabiliyeti olan anlamında tanımlanmaktadır. Hegemonik istikrar teorisi, dünya sisteminde arzulanan düzenin sağlanması için tek egemen gücün uluslararası alandaki varlığından söz etmektedir. Söz konusu bu teori 1945 yılından beri UPE eğilimleri hakkında bilgi vermektedir. Bu teori farklı güç unsurlarına sahip ülkelerin uluslararası ekonomi faktörlerinde belirleyici unsur olduklarını söylemektedirler. (Baykal, 2021:14)

- Uluslararası sistemde devletleri yöneten üst bir sistem olmadığından her devlet kendi güç mücadelesini göstererek güvenliklerini sağlamak zorunda kalmışlardır. Realist yaklaşım güç kavramını merkezine alarak anarşi, güçler dengesi, ulusal çıkar, ulus-devlet, hegemonya gibi temel kavramlar üzerinden güvenlik ve uluslararası ilişkiler içerisinde inceler.⁶³
- Devletler her zaman kendi çıkarlarının maksimum seviyeye ulaşmasını istemekte olup güç kavramının bakış açısıyla tanımlanmalıdır.
- Uluslararası politikanın ekonomi ve hukuktan ayrı olduğunu, devletlerin politik gücünden ve çıkarlarından bahsetmektedir (Düzgün, 2020:262).

Ekonomi ve politika kararlarının uygulanmasında bazı hususların uygulanması konusunda devletin tutumu değişiklik göstermektedir. Öncelikle sermaye sahiplerinin bir kesimi serbest piyasa koşulları gereği zarar etmesi ülke genelinde refahın artmasına rağmen oluyorsa devlet burada alacağı kararlarda zarar gören kesimi telafi edebilecek kararlar alıp sürecin devamlılığını sağlayabilir. Tam tersi durumda bir kesim zenginleşiyor fakat ülke genelinin refahında azalma söz konusu ise devlet mekanizması korumacı önlemler alabilecektir. Diğer hususta ise uluslararası para politikasının gelişmiş ülkeler tarafında yönetilmesi gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkeleri olumsuz etkileyebilmektedir. Bu durumda gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkeler üzerinde baskı unsuru olarak kullanılma ihtimalini sürdürmektedir. Bu iki durumda da ekonomi ve politikanın birbirinden ayrı düşünülmemesi gerektiği, tarihin tüm dönemlerinde ekonomik faaliyetlere karşı devletin muhakkak bir söyleminin ve eyleminin olabileceğini ortaya koymaktadır (Pınar, 2021:111). UPE'nin gümrük birliği örgütlenme sürecindeki alabileceği bazı roller şunlardır:

⁶³ 17.yy'da İngiliz filozof Thomas Hobbes egemen devletlerin kurulmadan önce vahşi hallerinden bahsetmektedir. Doğanın vahşi ve acımasız hallerinden bahsederken insanın bu güvensiz atmosferden kurtulması için daimi özgürlüğün yolunu araması tavsiye edilir. J.J.Rousseau'nun "Toplumsal Sözleşmeler" kavramına referans gösterilen Hobbes, güç ve yetkinin genişleyerek yer bulduğu Leviathan devlet yaklaşımını vurgulamıştır. <https://trguvenlikportali.com/ders-2-realizm/> Hobbes eserinde Leviathan'ı yapay bir insan bedeni gibi tanıtmış ve gerçek insan bedeni gibi analiz etmiştir. Toplumsal sözleşme ile ortaya çıkan egemenlik kavramı ve devletlerin kamu otoritesi arasındaki bağı kurmaktadır. (Karaduman, 2020:114-137)

Yaklaşımlar	Analiz	Örnekleme
Politik Yaklaşım	Devletler arası siyasi bağların sağlanmasıyla karşılıklı güven ve işbirliği artacaktır. Aksi durumda gümrük birliği gibi egemenlik haklarını kısmen devredilen anlaşmalarda birliğin sürekliliği zarar görebilecektir.	Yunanistan, ABD ve Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü'nün (NATO) Kıbrıs harekâtı önlemek için hiçbir şey yapmadığı gerekçesiyle NATO'nun askeri kanadından ayrıldı. Fakat 1976 yılında Yunanistan NATO üyesi olmak istemiş olsa da Türkiye'nin vetosuyla alınmamıştır.
Ekonomik Yaklaşım	Üye devletlerin karşılıklı ekonomik uyumlarının olması gerekmektedir.	SACU üyesi devletlerden Güney Afrika'nın diğer üye devletlere göre gelişmiş olması, gelişmemiş devletlere destek vermiş olsa da küçük şirketler açısından olumlu görülmemektedir.
Güç Dengesi	Üye devletler birliğin sağlamış olduğu imkân ile üçüncü ülkelere karşı müzakere gücü artmaktadır.	AB ve ABD arasındaki Transatlantik Ticaret ve Yatırım Anlaşması (TTIP) tüm üye devletlerin faydalanması ve olası üçüncü ülkelerle yapılacak anlaşmalarda fırsat sağlama imkânı oluştu.
Uluslararası Koşullar	Uluslararası kriz, salgın, çatışma gibi konular birliği olumsuz etkileyecekken, ekonomik, politik ve diğer konularda ise uluslararası konjonktürün olumlu olması birliği de olumlu etkileyecektir.	2020 yılında çıkan Covid salgını sırasında serbest ticaret anlaşması kurmaya çalışan Afrika kıtası 2021 yılında AfCFTA'nın yürürlüğe girmesiyle Covid gibi salgınlara karşı tedbirli olması gerektiği anlaşıldı.

Tablo 14. UPE'nin Gümrük Birliği Örgütlenme Sürecindeki Katkısı (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır)

UPE yapısı gereği farklı yaklaşımlarla ilişki kurarak daha geniş bir anlama hitap edebilmektedir. Özellikle tabloda gösterilen uluslararası olaylarda devletlerin karar verme alanlarında hem ekonomik hem de politik etkileri söz konusudur. Bu bakımdan özellikle devletlerin ekonomik ve politik sistemi birlikte ele alması UPE'nin temel özelliklerindendir. Aynı zamanda küreselleşme UPE gelişim alanını hızlandırmaktadır (Al, 2015:147). Bu iki temel özellikte gümrük birliği gibi örgütlenmelerin hem küresel etkileri ve devletlerin yaklaşımları hem de birliğin oluşması ile devletlerin politik ekonomiyi birlikte öğütterek karar

alma sürecine gitmektedirler. Bu bakımdan UPE gümrük birliği örgütlenmelerini analiz etmede çok boyutlu yaklaşım sergilemesi bakımından kıymetli görülmüştür.

1834 yılında Alman devletlerinin birleşmesiyle iktisadi birliğini sağlamak için kurulan Zollverein Gümrük Birliği, ulaşım ve sanayi gibi birçok alanda olumlu etkileri olmuş ve endüstrileşmesi hızlanarak dönemin üçüncü büyük sanayi gücü haline gelmiştir. 1871 yılında Fransa, Almanya ile anlaşma yapmak zorunda kalarak Frankfurt Barışı anlaşmasını imzaladı. Bu süreçle siyasi birliğini sağlayan Alman devletleri, Fransa'dan alınan Alsace Lorraine⁶⁴ bölgesinde bulunan maden yataklarını da birliğin hizmetine sunmuştur (Çıtır, 2022:1430). Siyasi birliğin sağlanması sonucunda elde edilen değerli maden yataklarının iktisadi birliğinin etkisiyle üye ülkelere sunulması, siyasi ve ekonomik birlikteliğin ticari örgütlenmeye olan etkisi olarak değerlendirilebilir. Bu anlamda Zollverein, UPE'nin temel tezi olan politika ve ekonominin aynı ekseninde değerlendirilmesi bakımından kıymetli görülmektedir.

20.yy'ın başlarında Sırp ve Bulgarların yapmış oldukları gümrük birliği anlaşması, gümrük birliği örgütlenmelerinin politik ve ekonomik etkilerinin aynı ekseninde değerlendirilmesi gerektiğine örnek niteliğinde olmuştur. Gümrük birliği örgütlenmelerinin temel amacı ticaretin önündeki kısıtlamaların kaldırılarak ülkelerin refah düzeylerinde artış sağlamaktır. Bu durum ekonomi ekseninin daha ağırlıkta olduğunu vurgulamaktadır. Sırp ve Bulgar devletleri arasında ticaret faaliyetlerini geliştirmek amacıyla kurulan gümrük birliğini dönemin büyük devletlerinden Avusturya-Macaristan imparatorluğu tehdit niteliğinde görmüştür. Sırp devletine ambargo uygulaması ile devam eden süreç Domuz Savaşları olarak tabir edilen ticari anlam taşıyan çatışmaların fitilini ateşlemiştir (Çetin, 2020:1405). Bu bakımdan gümrük birliği örgütlenmelerinde üye devletler için refah artışı amacı güdülse de diğer devletler için tehdit oluşturma algısının ortaya çıktığını görmek politik ekonomi çerçevesinden incelemeyi elzem kılmaktadır.

2.1.1.Ekonomi Ekseninde

Gümrük birliğinin temel amacı, üye ülkeler arasındaki ticareti artırmak ve refah düzeyinde artış sağlamaktadır. Her ne kadar temel amaç olarak ticareti artırmak hedeflense de ticaret sapma etkisinin de olması gümrük birliği örgütlenmelerinin ekonomik etkisinin

⁶⁴ Fransa'nın doğusunda yer alan Alsace Lorraine, stratejik konumu gereği Ren nehrinin üzerinde bulunması askeri ve ticari bakımdan önemli görülmektedir. Ayrıca sanayileşme sürecinde bulunan Alman devletinin zengin kömür ve demir yataklarının bulunduğu bölgeye hâkim olması Alman devleri içinde avantajlı görülmektedir. Birinci Dünya Savaşının bitiminde Versay anlaşmasıyla bölge Fransa'ya geri verilmiştir. İkinci Dünya Savaşında Almanya bölgeyi tekrar almış olsa da savaş sonucunda tekrardan Fransa'ya verilmiştir. Günümüzde Fransa'nın hâkimiyetinde varlığını sürdürmektedir. <https://www.sosyalciniz.net/alsas-loren-sorunu/>

karmaşık bir hale dönüşmesine sebep olmaktadır. Bunun yanında liberal yaklaşımı benimseyen devletlerin, gümrük tarifelerinin yüksek ve değişken olduğu koşullara maruz kalacağı bir durum, devletler açısından istenmeyen bir seçenek olarak görülmektedir. (Michalopoulos, Tarr, 1997). Özellikle devletler politikası ekonomi odaklı olan durumlarda ticaret yaptığı diğer devletlerle uyum içinde olmak isteyeceğinden anlaşması daha liberal yaklaşıma yakın olmasını arzularlar. Bu bakımdan ticaret sapmasına uğramak istemeyen ve ticaretini sürdürülebilir bir düzlemde devam ettirmek isteyen devletler ya gümrük birliğine dahil olmak veya var olan gümrük birlikleriyle uyum içinde olmayı amaçlamaktadırlar.

Ekonomik entegrasyon sonrası üye devletlerde hem birlik içerisinde hem de birlik dışında ticaret akışında değişimler gözlemlenmektedir. Ülkelerin bazı mallarda birlik sayesinde ihracatları artacağı gibi bazı mallarda ise azalmalar gözlemlenecektir. Örneğin Türkiye gümrük birliğine üye olduktan sonra ara mallarda ihracatının arttığı görülmekte olup tüketim mallarında ise azalmalar görülmüştür. Bu bakımdan birlik sonrası ülkelerde ticari değişimler görülebilmektedir (Kalaycı. Artan. 2015). Gümrük birliği örgütlenmeleri ekonomi ekseninde özet olarak şu şekilde incelenebilmektedir (Özdemir, Aytekin, 2016:46-59):

Ticaretin Artması	Tarife, kota, vergi ve diğer kısıtlamaların kaldırılmasıyla ticaret serbestleşir, ürün ve hizmetler daha kolay ve hızlı dolaşımı sağlanır.
Ekonomik Değişim	Kısıtlamaların kalkmasıyla üretim ve ticaret artar, yeni iş sahaları ortaya çıkar. Devletlerin refah seviyesi artar ve ekonomik büyüme ortaya çıkar
Rekabet	Pazarın genişlemesiyle rekabet artar. Üretici kaliteli ürün üretmeye çalışır, tüketicide kaliteli ürüne kolay, ucuz ve hızlı erişme imkânı oluşur.
Verimlilik	Şirketler verimliliği artırmak için ölçek ekonomisini kullanır. Maliyeti azaltıp üretim miktarını artırmaya çalışırlar.
Yatırım	Sermaye sahipleri genişleyen pazar imkânında yeni yatırım fırsatları bulurlar.
Ticaret Politikası	Ortak tarifeyeyle ülkeler ticaret sapmasına maruz kalabilmektedir. Birlik ticaret yaratma etkisini ticaret sapma etkisinden fazla yapmak için çabalamalı,
Gelir Dağılımı	Üye devletler konumları, sektörel üretim kabiliyetleri, ekonomik yapısı ve diğer bazı özelliklere göre gelirleri farklı olabilmektedir.

Tablo 15. Gümrük birliği örgütlenmelerinin ekonomik ekseninde değerlendirilmesi (Yazar tarafından hazırlanmıştır.)

Gümrük birliği örgütlenmelerini ekonomik açıdan değerlendiren bazı akademisyenler ve ekonomistler hem olumlu hem de olumsuz yönlerini belirtmişlerdir. Yukarıda da belirtilen ekonomi eksenini üzerinde etkilerinden ticaret artışı, rekabet gücü ve yabancı yatırımlarında yer aldığı ekonomik reformlar gibi temel bazı konularda olumlu yansımalarından söz etmek mümkündür. Olumsuz olarak görülecek unsurlar arasında en bilinen kavram olarak ticaret sapması bulunmaktadır. Gelir dağılımı, üye ülkeler arasındaki uyum sorunları sonucunda anlaşmazlıkların çıkması ve birbirine bağımlılık arttığı için herhangi bir ülkede çıkacak kriz, şok veya farklı olumsuz bir durumun üye ülkelerin genelini etkileme durumu söz konusudur. Aynı zamanda rekabete uyum sağlayamayan küçük şirketler olumsuz etkilenebilmektedir.

2.1.2. Politik Eksende

Gümrük Birliği örgütleri, üye devletlerin bölgesel istikrarını sağlamak ve üye devletlerin uyum içerisinde oluşabilecek krizleri bertaraf etmesi için çaba sarfederler. Üye devletler arasındaki uyumun kapsamı siyasi, politik ve diplomatik ilişkilerinin güçlenmesini sağlamaktır. Çünkü her ne kadar devletler ekonomik ilişkiler açısından sıkıntı yaşamazlar da politik eksende uyumsuzluk birliğin dağılmasına sebep olabilecektir. Üye devletler egemenlik kapsamındaki bazı haklarını bir üst kuruma devrettiklerinden devletler arasındaki ilişkiler artacak ve üye devletler arasında uyum sağlanacaktır. Bu durum ülkeler arasındaki ilişkileri artıracak ve üçüncü ülkelere karşı güçlü bir iletişim düzeyi kurulacaktır. Politik ekonomi yaklaşımı şemsiyesi altında, gümrük birliğine üye devletlerin politik eksende değerlendirilmesi şu şekilde özetlenebilir:

Siyasi İşbirliği	Ortak tarife ve ticaret politikaları belirleyerek ticareti serbestleştirme çalışmaları ekonomik sonuçlar doğarsa siyasi ilişkileri de beslemektedir.
Müzakere Gücü	Birliğe üye olmanın vermiş olduğu avantajlarla üçüncü ülkelere karşı müzakere gücünü artıran etki yapması
Rekabet Unsuru	Rekabetin artmasıyla ileriye yönelik hedefler artarak sadece ekonomik değil politik anlamda da devletler rekabet unsurundan etkilenmiştir (Aslan, 2023).
Egemenliğin Devredilmesi	Egemenliklerin bir kısmı bir üst kuruma devredildiği görülmektedir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan çıkmalarına rağmen Avrupa'da kömür ve çelik gibi iki savaş malzemesi konusunda egemenliklerini bir üst kuruma devretme kararı aldılar (Aydoğan, O. 2007:30).

**Tablo 16. Gümrük birliği örgütlenmelerinin politik eksende değerlendirilmesi
(Yazar tarafından hazırlanmıştır.)**

2.1.2.1.Gümrük Birliğine Taraf Ülkelerin Bakış Açısı

Gümrük birliği örgütlenmelerine taraf ülkelerin hepsi aynı şekilde fayda sağlamayabilir. Üye ülkeler arasında ekonomik, sosyal ve politik farklılıklar nedeniyle Gümrük Birliği'nin etkileri değişkenlik gösterebilir. Bu bağlamda özellikle gelişmiş ekonomilere sahip ülkelerde, ticaret hacimlerinin artması ve pazar erişimlerinin genişlemesi gibi birçok pozitif etkiler görülebilir. Fakat az gelişmiş ülkelerde ise rekabet unsuru ve yerel sanayilerin özellikle gümrük birliğinin kurulmasından sonra büyük ölçekli şirketlere karşı rekabet edememe durumlarından dolayı olumsuz etkilerle karşılaşabilir (Özdemir, Aytekin, 2016:48).

Gümrük birliğine üye olmuş devletlerin birlikten sağlamış oldukları fayda az olmasına rağmen üye ülke olarak devam etme arzusunda olduğu gözlemlenmektedir. Bu durumun başlıca sebepleri arasında gümrük birliği örgütlenmelerinin sağlamış olduğu serbest ticaret imkânı yatmaktadır. Serbest ticaret ile devletlerin ticaret hacimlerinde artış olması beklenmektedir. Ticaret hacminin artmasıyla üye devletlerin şirketleri kurumsal kimlik kazanarak bilgi, teknoloji ve deneyim gibi alanlarda sağlamış olduğu faydadan dolayı olumlu etkilenmektedirler. Özellikle bu durum uzun vadede refah düzeyinin ve ekonomik büyümenin artmasına olumlu yansıyabilmektedir. Diğer taraftan ise ülkeler arasında siyasi ve diplomatik ilişkilerin artmasına destek sağlamaktadır. Özellikle üye ülkelerin küresel anlamda üçüncü ülkelere karşı kuracağı ilişkilerde elinin güçlü olmasını sağlayacağı öngörülmektedir.

Sonuç olarak gümrük birliği örgütlenmeleriyle ülkelerin ticaret hacimlerinde, ekonomik büyüme ve refah seviyelerinde artış söz konusu olsa da egemenliklerini devretmesi konusunda üye ülkelerin bazısında ekonomik ve sosyal sonuçlar doğurabilmektedir. Bu riskler ekonomik yönden zayıf olan rekabet gücü kuvvetli olmayan ülkelerde daha sıklıkla karşılaşılmaktadır. Çünkü gümrük birliği örgütlenmesi sonucunda tüm kısıtlamaların kaldırılmasıyla birlikte serbest piyasa koşullarının hâkim olduğu bir ortam oluşmakta ve bu durum ülkeleri ve şirketleri rekabete sevk ettiğinden bu hareketliliğe uyum sağlayamayanlar olumsuz etkilenebilmektedir. Tabi ki bu durum öngörülen bir durum olduğu için birliğin uyumlaştırma çalışmaları içerisinde kurumlar arası uyumun sağlanabilmesi ve devletler arası gelir dağılımı arasındaki farkın asgari düzeye indirilmesi gümrük birliğinin sürdürülebilirliği açısından da önemli görülmektedir.

2.1.2.2.İlerleme Raporlarında Gümrük Birlikleri

AfB Gündem 2063 vizyonu içerisinde gelecek 50 yıllık hedeflerin belirlendiği eylem planı, dönemler halinde verilecek raporlarla belirtilmektedir. Bu hedefler içerisinde temel olarak kıta içi problemleri azaltmak, ticaret hacmini artırmak ve küresel bir güç haline gelmeyi hedeflemek bulunmaktadır. Gündem 2063 eylem planı ana belgesi içerisinde yer alan ekonomik

entegrasyon aşamalarından Gümrük birliği ve serbest ticaret anlaşması ile ilgili hususlar şu şekildedir:

- Sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için büyüyen, gelişmiş bir Afrika: Kıta içi ticaretin artması ve küresel ticaretteki payını artıran koşulların oluşması, bölgesel ve kıtasal anlamda etkinliğinin sağlanması,
- Flagship Project: Ortak tarihi ve kültürünü koruyarak ekonomik büyüme ve kalkınmayı sağlamayı amaçlamaktadır. Altyapı, eğitim, ekonomi, teknoloji ve sanat gibi birçok alanda hedefler belirlemiş olan birlik, serbest ticaret ve kıta genelini kapsayan tüm vatandaşların serbest dolaşımı için de çalışmalar yapmaktadır.⁶⁵ Dünyanın en büyük serbest ticaret anlaşması olan AfCFTA imzalayarak gümrük birliği örgütlenmesi ve diğer aşamalara ulaşma hedeflerine giden süreci hızlandırmış olmuştur.

Sonuç olarak AfB ekonomik entegrasyonu, AfCFTA yürürlüğe girmesiyle kıta geneli anlaşmanın sağlanmasını ve gelecek entegrasyon modellerini destekler niteliktedir. Birlik 50 yıllık hedefi olan Gündem 2063 vizyonu ve açıklanan raporlarda belirtilen AfCFTA'nın kurulmasıyla gümrük birliği örgütlenmeleri gibi ekonomik entegrasyon aşamalarına önem vermektedir. Söz konusu bu anlaşma, kıta içi ticareti artırması, ekonomik büyümeye destekleme, bölgesel değerin artmasını sağlama, Afrika kıtasını küresel ekonomide daha rekabetçi hale getirme, istihdam oluşturma ve sürdürülebilir kalkınma konular açısından önemli bir yerde bulunmaktadır. Bu bakımdan AfCFTA mal ve hizmet ticaretinin devletlerin kısıtlamaları olmaksızın kıta içerisinde dolaşımının serbest olduğu, fikri mülkiyet ve rekabet koşullarını kapsayan bir anlaşmadır. Bu anlaşma ile pazar entegrasyonunu derinleştirilerek gelecek 10 yıllık hedefte ticaret hacmini %10-%13 seviyelerden %25 seviyelerine ulaşmasını hedeflemektedirler.⁶⁶ Bu hedefe veya daha fazlasına ulaşmak için kısıtlamaların kaldırıldığı bir ticaret ortamını uygulamayı zorunlu kılmaktadır. AfCFTA başarılı bir süreçte devam ettikçe diğer ekonomik entegrasyon modellerinin hayat bulması için uygun koşullar oluşmuş olacaktır.

2.1.2.3.Afrika Kıta Ülkelerinin Birliğe Bakışı

Afrika kıta ülkeleri yıllardır süregelen sömürgeci politikalara maruz kalmasından dolayı kendi bağımsız kararlarını alamamış, egemen toplum standartlarını yaşayamamış bir kıta topluluğu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kıta içerisinde devletler arası ikili veya çok taraflı kısıtlı anlamda bölgesel anlaşmalar olsa da, kurumsal anlamda AfCFTA gibi kıta geneline yayılmış kuvvetli birliktelik yakın döneme kadar olmamıştır. İlk gümrük birliği

⁶⁵ <https://au.int/en/agenda2063/flagship-projects>

⁶⁶ <https://au.int/en/trade-and-industrial-development>

örgütlenmelerden birinin kıta ülkesi Güney Afrika öncülüğünde yapıldığı ve bu tecrübenin ilerleyen yüzyılda kıta geneline yayılan entegrasyon girişimlerine katkı sunma ihtimali göz önünde bulunmaktadır. Bu bakımdan ekonomik entegrasyonun tarihi süreç içerisinde kıta devletlerinin irili ufaklı bölgesel anlaşma yaptıklarından ötürü deneyimleri bulunmaktadır. Afrika ülkeleri geçmiş tecrübelerinden ve birlikte hareket etme arzusundan dolayı ekonomik entegrasyon ve bölgesel iş birliklerine sıcak bakmaktadır. Bu bağlamda Gümrük birliği örgütlenmeleri gibi faaliyetlerin kıta ülkelerine olumlu olabileceği ve stratejik önemini artıracığı düşünülmektedir.

2018 yılında kurulmuş olan ve günümüzde 55 üyesi bulunan AfCFTA, kıta ülkelerini kapsayan serbest ticaret anlaşması olarak karşımıza çıkmaktadır. AfCFTA'nın amacı kıta potansiyelini açığa çıkaracak ortamın hazırlanması ve ticaret alanının oluşturulmasıyla kıta ticaretinin artırılmasında kolaylık sağlamaktır. AfCFTA'nın hedefi gümrük vergileri düzenleyerek ticaretin önündeki engelleri kaldırmak ve ekonomik büyümeyi teşvik edici hamleler yaparak kıta ülkelerinin kalkınmasına destek olmaktır⁶⁷. Kıta ülkeleri ikili anlaşmalardan ziyade AfCFTA gibi anlaşmalar sayesinde küresel piyasalarda rekabet gücünü artırmakta ve daha büyük pazarlara erişimi kolaylaştırmaktadır. Bu tür anlaşmalar ülkelerin politik ve ekonomi alanlarında kurumsallaşmalarına destek olduğu gibi bölgesel istikrarı ve siyasi iş birliklerinin artırarak diplomasi alanında güçlü konuma gelmesini sağlamaktadır (Ateş, 2024). Bu bakımdan kıta ülkelerinin kapsamlı bir entegrasyona olumlu bakış açıları şu şekilde belirtilebilir:

- **Ekonomik Büyüme Katkısı:** Kıta içerisinde ticaretin serbestleşmesi ile ülkelerde ticaret hacminin artmasına, bu da rekabet gücünün artmasına ve şirketlerin verimliliği artırabilmek için ölçek ekonomisini kullanmasını sağlayacaktır. Bu durumun bölgesel kalkınmaya destek olacağını ve ülke ekonomilerinin büyümesini hızlanacağına inanılmaktadır. Bu bakımdan kıta geneli ülkeler olumlu görmektedir. Burada ekonomik, altyapı ve diğer alanlarda geri kalmış Afrika ülkelerinin uyum sağlaması çok önemlidir. Aksi durumda rekabet edemez duruma gelecek ve örgütlenme destek verse de uzun sürede örgütlenmeyi de olumsuz etkileyebilecektir.
- **İş Gücüne Destek:** Kıta geneli genç nüfusun fazla olması serbest piyasa koşullarında iş gücünün daha rahat iş bulma imkânını doğurmaktadır. Aynı zamanda gümrük birliğinin

⁶⁷ <https://au-afcfta.org/>

sağlayacağı imkân ile gelişmiş ülkelerin bilgi, tecrübe, eğitim ve teknolojilerinden yararlanarak iş gücünün kaliteli hale dönüşmesini sağlayacaktır.

- Yoksulluğun Azalması: İş gücünün artması sonucunda hayat standartlarında iyileşmenin görülmesine ve yoksul vatandaşların durumlarını düzeltmesine katkı sağlamaktadır⁶⁸.
- Rekabet Gücünün Artması: AfCFTA'nın yürürlüğe girmesiyle ülkelerin ticaret hacimlerinde, teknoloji, altyapı ve diğer hususlarda artış gözlemlenmesine ve AfCFTA'nın uygulama alanının genişlemesiyle kıtanın küresel piyasada rekabetçi konumuna gelmesine katkı sağlayacaktır.
- Siyasi İstikrar: Kıta genelinde ülkelerin ekonomik işbirliğinin artmasıyla ülkelerin birbiri ile olan siyasi bağları ve neticesinde karşılıklı güvenin artmasıyla istikrarlı bir sürecin oluşmasına katkı sağlayacaktır.

Kıta genelinde devletler arasında gelişmiş, az gelişmiş ve zengin kaynaklara sahip ülkelerin olduğu gözlemlenmektedir. Bu durum tüm devletlerin kendi özel koşullarına göre AfCFTA'ya bakışını değiştirmektedir. Ülkeler kendi ekonomik yapılarına göre birliği değerlendirmektedir. Öncelikle kıta içerisinde görece daha gelişmiş ülkeler olan Güney Afrika, Mısır, Nijerya ve Kenya gibi ülkeler büyük pazara sahip olma, gelişmiş sanayi imkânının olması ve altyapı gibi diğer ülkelere göre daha gelişmiş düzeyde bulunması bakımından AfCFTA'dan en fazla fayda sağlayacak ülkeler olarak gözlemlenmektedir.⁶⁹ Az gelişmiş ülkelerde ise pazar erişimi, yabancı yatırım çekme ve teknoloji transferine erişim gibi konularda birlikten olumlu etkilenmesi düşünülmektedir.

Kıta devletlerinin kendi özel durumlarına göre farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Aynı şekilde gelişmiş ülkelerde ucuz mal girdisinin yerel üreticiyi etkilemesi, devletin vergi kaybı, az gelişmiş ülkelere gelecek ucuz iş gücünün kendi iş gücü yapısını bozacağı endişesi gibi bazı konulardan dolayı çekimser kalmaktadırlar. Az gelişmiş ülkelerde bulunan üreticiler ise gelişmiş ülkelerdeki üreticiler karşısında yerel üreticilerin rekabette güçlük çekmesi, anlaşma gereği altyapı, ekonomik reform ve kurumsal düzenlemelere uyum konusunda az gelişmiş

⁶⁸ Grafikler içerisinde Afrika kıtasının geneline hitap eden gelecek yoksulluk grafiği bulunmaktadır. Söz konusu grafik konu başlığı "Mevcut Durumda ve AfCFTA'nın Gelecek Projeksiyonuna Göre Yoksulluk Durumu,2043" olarak bulunmaktadır.

⁶⁹ Grafikler bölümünde "AfCFTA Gelecek Projeksiyonunda İhracat Kazanımları, 2043, AfCFTA Gelecek Projeksiyonunda İthalat Kazanımları,2043" iki başlık içerisinde gelişmiş ülkeler olarak belirtilen ülkelerin ticaretleri görülmektedir.

lkeler bakımından mali yükünün fazla olması ve devletin vergi kaybı gibi temel bazı konularda az gelişmiş ülkelerin endişeleri bulunmaktadır.

Afrika kıtası zengin kaynakların bulunmasından dolayı bazı ülkeler bu kaynakların kullanımını konusunda daha geniş pazarlara katma değeri yüksek ürün yelpazesıyla çıkmak istemektedir. Bu bakımdan bu ülkelerin olumlu anlamda beklentileri olduğu gibi bazı endişeleri bulunmaktadır. Kaynak zengini ülkelerin serbest ticaretin olmasıyla sahip olduğu zengin kaynaklarına odaklanıp bu alana aşırı bağımlılığının artırmasıyla diğer sektörlerin gelişiminin engellemesinden endişe edilebilmektedir. Literatürde Hollanda Hastalıęı⁷⁰ olarak tabir edilen bu durum kaynak sahibi ülkelerin karşılaşmaktan endişe ettiği bir durum olarak belirtilmektedir. Bu duruma örnek olarak Nijerya'nın ihracat gelirinin %95'ini petrol ve doğalgaz gibi enerji sektörü karşılamaktadır (Efeğlu, Pehlivan, 2018:202). Bu durum Nijerya veya bu ticaret oranlarına sahip ülkeler için diğer sektörleri ihmal ettiklerinde karşılaşabilecekleri durum olarak gözlemlenmektedir. Aynı zamanda kaynaklardan gelen gelirin payı yüksek olursa olası fiyat dalgalanmalarından olumsuz etkilenebilecektir.

Sonuç olarak ekonomik entegrasyon aşamalarında ülkeler bu türden endişeleri ve olumsuz etkilenmeleri öngörebilmektedir. Bu bakımdan devletlerin alabileceği tedbirler arasında, az gelişmiş ülkelere uyum sürecinde mali ve teknik destek sağlanması, kısıtlamaların kademeli kaldırılarak şok etkisinin yaşanmasının önüne geçilmesi ve menşe kuralları belirlenmesi gibi yerel üreticilerin korunması ve desteklenmesi konusunda önlemler düşünülebilmektedir. Afrika kıta geneli için ise AfCFTA'nın yürürlüğe girmesiyle anlaşmanın uygulanması ve derinleştirilmesi diğer ekonomik entegrasyon aşamalarına ulaşma imkânı ortaya çıkacaktır. Bu bakımdan belirtilen hususlar ışığında, Afrika kıta lkelerinin AfCFTA gibi anlaşmalarda tecrübe ettiği üzere gümrük birliği örgütlenmelerine yaklaşımı, ekonomik kalkınma, bölgesel entegrasyon ve ülkelerin refah düzeylerinde artışı sağlama gibi hedefleri doğrultusunda oldukça olumlu ve destekleyici bir nitelik taşımaktadır.

⁷⁰ Hollanda Hastalığı kavramını ilk kez 1977 yılından The Economist dergisinde duyulmuş olup doğal kaynak keşfiyle ülkelerin üretim faktörlerinde kaymanın yaşanarak eski üretim alışkanlıklarından zengin kaynaklara geçmesiyle meydana gelen daralardan söz etmektedir. En büyük etkiler arasında tarım ve sanayileşmede gerilemenin görülmesi sonucu sektörlerde daralmaların yaşanması olarak düşünülmektedir. Bu tezle zengin doğal kaynaklara sahip ülkelerin ekonomik büyüme gösterdiğiyle ilgili düşünceler zamanla değişerek zengin doğal kaynakları sahip ülkelerdeki ekonomik büyümenin zamanla daraldığı gözlemlenmiştir. Çünkü doğal kaynaklardan dolayı artan refah seviyesi ve nakit bolluğunun verimli alanlara harcanamamasından dolayı uzun vadede daralma yaşanmasına sebep olmaktadır. (Alağz, Paksoy, 2023:450-463)

2.1.2.4.Afrika Birliği Örneğinde Gümrük Birliği Örgütlenmelerine Eleştirel Bakış

Afrika kıta genelini kapsayan ve dünyanın en büyük serbest ticaret anlaşması olan AfCFTA'yı kıta ülkelerinin kabul etmesiyle, kıta devletlerinin ekonomik entegrasyona olan talebi açıkça göstermektedir. Bu devletler hem ticaretlerini geliştirmek hem de politik gücünü artırmak için anlaşmalar yapmaktadırlar. Fakat kıta ülkelerinin her birinin yapıları birbirinden farklı özelliklere sahip olduğu görölmektedir. Üye ülkelerin karşılaşmış olduğu zorlukları şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

- Üye Devletlerinin Yapısal Farklılıkları: Üye ülkeler arasında altyapı ekonomi, ticaret, siyasi ve diğer alanlarda problemlerin bulunması ülkeler arası uyumu zorlaştırmaktadır.
- Bürokratik Engeller ve Gümrük İşlemleri: Ticaretin kolaylaştırılması hedeflenirken karmaşık gümrük işlemleri ticareti zorlaştırmaktadır.
- Yerli Sanayicilerin Korunması: Bazı devletler yerel sanayicilerini korumak adına gümrük tarifelerini düşürmekten imtina edebilirler.
- Vergi Gelirlerinde Azalma: Bazı kıta devletlerinin ekonomik durumu kötü olduğundan olası tarife, vergi, kota ve diğer prosedürlerin kaldırılması veya oranlarının azaltılmasıyla devletlerin gelirinde azalma söz konusu olabilmektedir.
- Rekabet Gücü: Kıta ülkelerinin ekonomik durumu kötü olduğundan rekabet edememe durumu oluşabilmektedir. Bu bakımdan bazı şirketler korumacı politikalarla ayakta duruyor olabilir. Bu bakımdan bu tür şirketler zorlanabilir ve iş gücünde azalmalar görülebilir. Aynı zamanda bu durum bölgesel güvenlik ve istikrarı olumsuz etkileyebilir.
- Altyapı Sorunları: Kıta devletlerinin ekonomik sıkıntılarının olması ve altyapılarının ticarete elverişli olmaması ticaretin gelişmesini yavaşlatabilir. Bu durum Gündem 2063 vizyonunun hedefleri arasında olup ilerleyen süreçle iyileşmelerin olacağı düşünülmektedir.
- Finansman Sorunu: İşletmelerin üretim kapasitelerinin sınırlı olması ve işletme sermayelerinde finansmana erişimin az olması uluslararası ticarete katılımı azaltabilir.

Gümrük birliği örgütleri üye ülkelerin ticaret faaliyetleri incelendiği zaman sektörel farklılıklardan kaynaklanan ithalat ve ihracat ürünleri değişmektedir. Herhangi bir üye ülkenin ticaret faaliyetlerinde gümrük birliğinden önce yapmış olduğu ithalat ve ihracat ürünleri ile gümrük birliğine üye olduktan sonra yapmış olduğu ticarete ithalat ve ihracat kalemlerindeki sektörlerde farklılıklar yaşanmaktadır. Örneğin Türkiye'nin dahil olduğu AB Gümrük

Birliği'nde üyelikle beraber yatırım ve ara malların ihracatında artış gözlemlenirken, tüketim mallarının ihracatında ise düşüşün yaşandığı gözlemlenmiş ve bu durum dış ticaret üzerinde karışıklıklara sebep olmuştur (Kalaycı. Artan. 2015).

AfB'nin arzuladığı ekonomik entegrasyonun sağlanması ile Gümrük Birliği, Ortak Pazar ve Parasal Birlik gibi aşamaları başarılı bir şekilde uygulamak ve kıta içerisindeki ekonomik problemleri daha başta aşmaya çalışmak istemektedir. Fakat Gümrük birliğinin doğası gereği tüm ülkeler benzer faydayı sağlayamamakta ve üyelerin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler içerisinde olması birliği daha başarılı kılacağı öngörülmektedir. Afrika kıtası devletlerinin bağımsızlıklarını yakın dönemde elde etmeleri ve ekonomik koşulların çok geride olması birliğin başarısının sorgulanmasına sebep olmaktadır. Aynı zamanda kıta ülkelerinin kendine has problemlerinin varlığı ekonomik entegrasyonun bu koşullar çerçevesinde başarı ihtimalini düşürmektedir. Mevcut bu problemlerin bilindiği, bu problemlerin çözüme kavuşması ve ekonomik entegrasyonun başarılı bir şekilde kurulup devamlılığının sağlanması adına Gündem 2063 vizyonu ortaya atılarak teorilerin pratiğe dönüştürme yılları olarak hedef konulmuştur.

2.1.3.Diplomasi Ekseninde

Politik ekonomi ülkelerin üretim, tüketim ve dağıtım gibi temel ekonomik süreçlerinde devletin belirleyici rolü ve güç ilişkisini içeren ekonomik ve toplumsal sonuçları olan bir disiplin olarak değerlendirilmektedir. Özellikle devletler arası karşılıklı bağımlılık ve entegrasyon gibi bütünleşme girişimlerinde oluşacak krizlere ve sorunlara karşı devletlerin politika ve ekonomik işbirliğiyle yaklaşması kaçınılmaz görülmektedir. Çünkü devletler oluşacak krizlerin ve sorunların aşılmasında politikalar üretme ve diplomatik girişimlerde bulunma ihtiyacı doğmaktadır (Al, 2015:146).

Politik ekonomi kararlarının alınmasında etkili olan unsurlar içerisinde diplomasinin devletler veya uluslararası örgütlerle olan iş birliğini geliştirilmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda diplomasi, dış politikanın işleyişini konu alan ve bu politikalarla uluslararası ilişkilere yön veren görüşmeler olarak tanımlanmaktadır (Acar, 2014:419). Devletler arası ilişkileri düzenleyip köklü ilişkiler kuran, diğer devletlerin vatandaşlarının ihtiyaç ve kültürlerini anlayan ve kendi ülkesinin menfaatini amaçlayan süreçler bütünüdür (Kocabıyık, 2019: 166). Bir başka deyişle devletin uluslararası çıkarlarını belirleyen politikalar ürettiği dış politika, devletin temel stratejisi olarak görülürken diplomasi ise bu stratejinin uygulanma yöntemi olarak görülmektedir. Diplomasinin uygulandığı temel araçlar ise uluslararası ilişkiler, müzakere ve barış gibi devletler arası ilişkilerde kullanılan temel kavramlardır. Bunlar dikkate

alınarak diplomasi, uluslararası ilişkilerde karşılaşılan sorunlara yönelik barışçıl bir yol izleyerek yapılan müzakere süreci olarak tanımlanmaktadır (Bülbül., 2025:204). Gümrük birliği örgütlenmeleri ile diplomasi unsuru arasındaki ilişki düzeyi şu şekilde açıklanabilir:

- **Ekonomik Çıkarlar ve Diplomasi:** Devletler arası diplomatik ilişkilerde ekonomik enstrümanlar önemli yerde bulunmaktadır. Ekonomik enstrümanlar içerisinde ticaret anlaşmaları, yatırım politikaları, enerji güvenliği ve ekonomik yaptırımlar gibi konular bulunmakta olup devletler bu çıkarlarını korumak için diplomasi argümanlarını sıklıkla kullanmaktadır.
- **Müzakere İmkânı:** Gümrük birliğine üye devletlerin birbirinden elde ettiği bilgi, birikim, tecrübe gibi kazanımlarla uluslararası ticaret arenasında kurulacak müzakerelerde daha güçlü bir konuma gelmeleri beklenmektedir. Uluslararası ilişkilerde gelişmiş ülkeler yaptığı müzakerelerde gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelere göre diplomatik enstrümanlar bakımından daha avantajlı konumda yer almaktadır.
- **Çatışma Çözümü:** Gümrük birliği içerisinde çıkacak problemlere karşı üye ülkeler çıkacak anlaşmazlıklar karşısında ortak mekanizma devreye sokup daha çözüm odaklı hareket edebilmektedirler. Üye devletlerin çözüm odaklı bu yaklaşımları diplomatik yollarla sorunların çözümünü hızlandırmaktadır.
- **Politik istikrar ve Ekonomik işbirliği:** Ülkelerin siyasi istikrar düzeyi ve ekonomik gelişmişlik seviyesi o ülkeyle olan diplomatik ilişkilerin etkilenmesine sebep olmaktadır. Çünkü sermaye istikrarın olduğu bölgelerde bulunmayı tercih ettiğinden ülkeler de öncelikle kendi istikrarını korunmayı amaçlamaktadır Bu bakımdan ekonomik ve siyasi istikrarı koruyan ülkelerle diplomatik ilişkilerini artırmak istemektedir.
- **Küreselleşme:** Ticaretin serbestleşmesi, diplomatik ilişkilerin artmasına ve gelişmesine katkı sağladığı görülmektedir. Özellikle küreselleşmenin etkisiyle, uluslararası örgütler ve çok uluslu şirketler bünyesinde ticaretin arttığı, sermaye akışkanlığının hızlandığı, politik ve ekonomik ilişkilerin daha sıklaştığı ve diplomatik ilişkilerin yoğun olarak kullanıldığı bir süreç ortaya çıkmıştır.

2.1.4.Sosyal ve Kültürel Eksende

UPE hem uluslararası ilişkiler hem de ekonomi arasındaki etkileşimi inceleyen bir disiplin olarak ekonomik değişkenlere odaklandığı görülse de birçok konuda fazlaca terimi

kapsayan ve derin anlamları içerisinde barındıran bir analiz biçimidir. Sosyal ve kültürel yakınlıkla da ilgilenen UPE, ekonomi ve politikaya toplumsal ve kültürel etkilerini de incelemektedir. Rusya ve Ukrayna coğrafi, dini, kültürel ve sosyal yaşam bakımından birbirine yakın olan iki devlettir. Ukrayna 1991 yılında bağımsızlığını elde etmesinden sonra kültürel ve sosyal bağları olan Rusya'dan hemen kopamamış ve ticaretinin büyük kısmını Rusya'dan yapmıştır (Al, Özdil. 2017). BDT üyesi olan Rusya ve Ukrayna her ne kadar kültürel yakınlık içerisinde olsalar da Rusya'nın savaşçı yaklaşımlarından dolayı Ukrayna ayrılmak istediğini bildirmişti. Bu sürecinde tamamlayıcısı olarak Rusya ve Ukrayna arasında savaş çıkmasıyla kültürel anlamda bağları kuvvetli de olsa birbirini askeri, ekonomik, politik ve kültürel anlamda zedelemiştir.

Gümrük birliği örgütlenmelerinin kurulmasında ve genişlemesinde kültürel yakınlık üye devletler arasındaki uyumu artıran bir unsur olarak görülmektedir. AB'nin kurucu ülkelerinin coğrafi yakınlık, kültürel benzerlik ve savaştan yıpranan bir ekonomi gibi benzer koşullar altında birlik kurma yoluna girişmişlerdir. SACU üyesi devletler de aynı şekilde coğrafi yakınlık, kültürel benzerlik, sömürgeye maruz kalma ve apartheid gibi süreçlerden geçmesi birlik kurmalarında etkili olmuştur. İlk gümrük birliği örgütlemesi olan Zollverein de ise ortak kültürel değerden gelen irili ufaklı Alman devletlerinin ortak kaygılarıyla ekonomik ve politik birliktelik kurmaya girişmişlerdir. Yine Afrika kıtasında bulunan EAC, COMESA ve ECOWAS gibi örgütlenmeler de coğrafi yakınlık ve ortak kültürün vermiş olduğu imkânlarla örgütlenmeye girişmişlerdir.

Gümrük birliğinin ve ekonomik entegrasyonun bir sonucu olarak üye devlet vatandaşlarının tüketim alışkanlıklarında, üreticilerde ise mal ve hizmet üretiminde farklılıklar oluşmasına sebep olabilmektedir. Bu durum birlik üyesi devletlerin vatandaşlarının yaşam biçimi ve sosyal davranışlarında değişimler yaşamasına sebep olabilmektedir. Aynı zamanda birliğin kurulmasıyla serbest dolaşım artar ve bu durum iş gücü hareketliliğini de beraberinde getirir. Yani devlet, şirket ve diğer araçların gümrük birliği örgütlenmesi ile birlikte alışkanlıklarında değişimler gözlemlenmektedir.

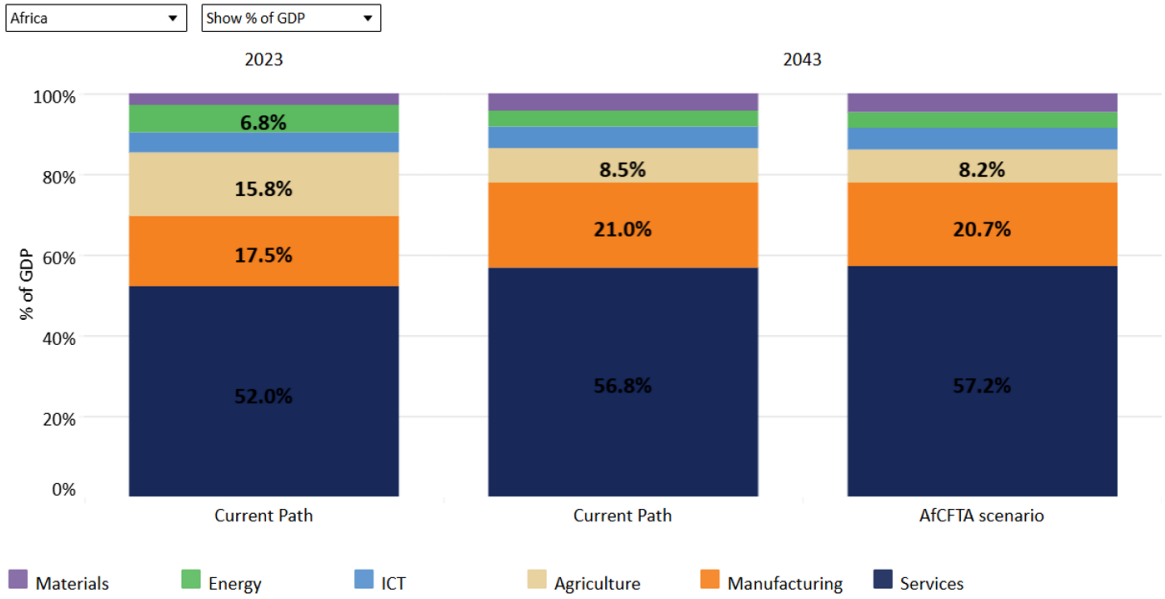
Gümrük birliğinin oluşmasıyla üye devletler arasındaki ticaret, seyahat ve eğitim gibi birçok alanda devletler arası etkileşim artmaktadır. Bu durum üye devletler arasında her ne kadar kültürel farklılıklar bulunsun da birbirini tanıma ve birbirinden etkilenmesine yol açacaktır. Gümrük birliği örgütlenmesi de üye devletlerin kültürel zenginlikten faydalanmasına ve kültürel alışverişini teşvik etmesine imkân tanıyacaktır. Aynı şekilde üye devletler arasında seyahatin artması ilişkileri artacağından toplumlar arası etkileşimde de artış gözükülecektir. Bu

durum farklı topluluklar arası meydana gelen etkileşim sonucunda toplumsal bağı güçlendirir. Aynı şekilde üye devletler arasında eğitimde öğrenciler ve akademisyenlerin diğer üye devletlerde eğitim ve araştırma yapma imkânı sağlayacaktır. Bu durum öğrencilerde bilgi ve tecrübe paylaşımını hızlandırıp eğitim ve öğretimin üye ülkelerce teşvik edilmesini sağlamaktadır.

2.1.5.Sektörel Eksende

Gümrük birliği örgütlenmelerinde ülkelerin ekonomik koşulları, sektördeki rekabet ortamı ve birliğin yapısına göre birliğin sektörlere olan etkisi değişiklik gösterebilmektedir. Gümrük birliği örgütlenmesi ile sektörlerin birliğe uyum sağlaması ve rekabet gücünü artırmasıyla devletlerin süreçteki politik ekonomi yaklaşımı, konuyu UPE'nin doğal konusu haline getirmektedir. Örneğin 1910 yılında kurulan SACU üyesi ülkelerden Güney Afrika'nın tarım ürünlerini daha ucuza mal etmesi kendi ihracatını etkilerken diğer üye ülkelerde rekabet ortamı doğurmuş bazısı da olumsuz etkilenmişlerdir. Aynı şekilde madencilik sektöründe de birlik üyesi ülkelerden Güney Afrika ve Bostvana sektörel ilerlemeyi yakalamış ve bu alandaki yatırımları özendirmiştir. İmalat sanayi, perakendecilik gibi sektörlerde ise yine Güney Afrika'nın öncülüğü dikkat çekmektedir. Bu durum SACU üyesi diğer ülkelerin yerel şirketlerini olumsuz etkilemiştir.

Gümrük birliğinin kurulmasıyla üye devletler arasında ticaretin serbestleşmesi, tarım, sanayi, hizmet, teknoloji, enerji gibi birçok sektörden ürünlerin dolaşıma geçmesini kolaylaştırmıştır. Bu durum hem kolay ticareti hem de düşük maliyeti beraberinde getirmektedir. Gümrük birliği örgütlenmesi ile sanayi alanında üye devletler daha geniş bir pazara ulaşımı elde ederler. Bu durum sanayi üretiminin büyümesine katkı sağlayacağı gibi üye ülkelerin ticaretinin artmasını da sağlayabilmektedir. Finans, turizm gibi sektörlerde olduğu gibi hizmet sektöründe de serbestleşmenin vermiş olduğu kazanımlarla hizmetlerin daha kolay sunulmasına katkı sağlamaktadır. Teknolojik gelişim alanlarında bilgi, tecrübe ve işbirliği gibi paylaşımın artması üye devletlerin birbirine olan uyumu artırmaktadır. Enerji alanında ise artan sanayi ve endüstrileşmeye karşı ihtiyaç duyulan enerji arz güvenliğini sağlamak birliğin sürekliliğini de etkileyebilmektedir.

Grafik 5. Mevcut Duruma Göre Ve AfCFTA'nın Gelecek Projeksiyonda Sektörlere Göre Katma Değer (futures.issafrica.org)

2023 yılı verileri günümüz verileri olarak değerlendirildiğinde, 2043 yılına kadar olası sektörel anlamdaki değişimlerin yansıtıldığı görülmektedir. Günümüz verilerine göre hizmet sektörü en yüksek alanı kaplarken AfCFTA sonrası da yine hizmet sektörü artan bir şekilde en fazla alanı kapladığı görülmektedir. Hizmet sektöründen sonra en fazla alana sahip olan sektör ise üretim malları olarak görülmektedir. Bu sektör de AfCFTA sonrasında kısmi artış gözlemlenmiştir. Tarım sektöründe ise günümüzdeki veriler %15.8 iken AfCFTA sonrası ise %8.2 ye kadar gerilemesi beklenmektedir. Diğer grafiklerde de olduğu gibi tarım sektörünün kıtanın geleceğinde yeri gittikçe azalmakta olduğu görülmüştür. Bu durum artan ticaret hacmindeki payının azalacağı düşünülürse kıta ihtiyaçlarına cevap vermesi bakımından analiz edildiğinde daha sağlıklı analiz yapılacaktır. Çünkü her ne kadar ticaret hacmindeki payı azalmış olsa da belki de kıta geneline yetecek üretimin sağlanması kıta ülkelerini olumsuz etkilemeyecektir. Aksi durumda üretimin de azalması ve kıta halkına yetememesi olumsuz bir durum olarak gözlemlenmektedir. Diğer sektörlerde ise 2043 yılında kadar yapılan projeksiyonda AfCFTA sonrası oranlarda gözle görülür bir değişimin olmadığı görülmüştür.

2.1.5.1. Malların Serbest Dolaşımı

Ekonomik entegrasyon aşamalarının başlangıç evrelerinden olan malların serbest dolaşımı kavramı, malların, hizmetlerin, iş gücünün ve sermayenin devletler arasında herhangi bir kısıtlamaya maruz kalmadan dolaşması şeklinde tanımlanmaktadır (Mangır, Acet. 2014:94). Malların serbest dolaşımı örgütlenme için önemli bir aşamadır. Bunun en önemli

göstergelerinden olan AB müktesebatı fasıllarının ilki malların serbest dolaşımı ile ilgilidir.⁷¹ Serbest ticaret anlaşmalarında malların üye devletler içerisinde serbest dolaşımı sağlanırken üçüncü ülkelere karşı her devlet farklı bir tarife uygulamaktadır. Gümrük birliği örgütlenmelerinde ise üye devletler arasında malların serbest dolaşımı sağlanırken üçüncü ülkelerle yapılan ticarete ortak tarife belirlenmektedir. Bu durum gümrük birliği örgütlenmelerinin üye devletlerini korumak adına korumacı politikaları arasında yer almaktadır.

Malların serbest dolaşımı sağlanarak ticaret hacminin genişlemesi ve rekabet ortamının artması sağlanmaktadır. Bu durum üreticiler için geniş pazar imkânı doğurmaktadır. Üreticiler daha uygun maliyetle daha kaliteli ürün çıkarmaya gayret ederler. Tüketicilerde ise bu durumun sonucu olarak kaliteli ürünü uyguna tedarik etmiş olurlar. Malların serbest dolaşımında üye ülke mallarıyla üçüncü ülkelerden ithal edilen malların birlik içerisinde vergisiz dolaşmasını engellemek için menşe kuralları getirilmiştir. Bu kural ortak dış gümrük tarifelerinin doğru uygulanmasını sağlamaktadır.

Malların serbest dolaşımı ile diğer tüm ekonomik entegrasyon aşamalarında görülen bazı zorluklar da bulunmaktadır. Bunlar içerisinde güvenlik, sağlık, çevre ve ulaştırma başta olmak üzere gümrük kontrolleri ve teknik düzenlemelerin bulunduğu uyumsuzluklar ve üye devletler içerisinde farklı vergilendirmelerden dolayı ticaretin aksamasına sebep olabilmektedir. Fakat AB gibi gelişmiş entegrasyonlarda malların serbest dolaşımının sağlanması için karayolu gibi etkin ulaşım alanlarının geliştirilmesi gerekmektedir (Kuşçu. 2011:81). Bu bakımdan belirtilen sorunların çözümü ile malların serbest dolaşımı daha hızlı hale gelebilecektir.

2.1.5.2.Fikri Mülkiyet Hakkı

Fikri mülkiyet hakları üreticilerin zihinlerinin bir ürünü olarak ortaya çıkan eserin koruması olarak tanımlanmaktadır. Genel olarak eseri yapana belirli bir süre eserden faydalanma hakkı vermektedir. Fikri mülkiyet hakkı, telif hakkı ve endüstriyel mülkiyet hakkı olarak iki temel anlamı bulunmaktadır.⁷² Gümrük birliği örgütlenmesi ortak standartlar düzenleyerek birlik üyesi ülkelerin haklarını koruyacak uygulama mekanizmalarını

⁷¹ AB müktesebatının 1.faslında “ Bu bölüm kapsamındaki müktesebat, AB vatandaşlarının bir üye devletten başka bir üye devlette çalışma hakkına sahip olduğunu öngörmektedir. AB göçmen işçileri, çalışma koşulları, sosyal ve vergi avantajları açısından yerli işçilerle aynı şekilde muamele görmelidir. Bu müktesebat ayrıca, başka bir üye devlete taşınan sigortalılar ve aile üyeleri için ulusal sosyal güvenlik hükümlerini koordine edecek bir mekanizma da içermektedir.” ibareleri bulunmaktadır.

⁷² https://www.wto.org/English/tratop_e/trips_e/intel1_e.htm

kurmaktadır. Bu süreçte gümrük idarelerinin önemli bir rolü üstlendiği görülmektedir. Özellikle sahte, korsan veya replika olarak tabir edilen ve ürünün orijinalinin kopyasını üreterek haksız rekabet koşullarının oluşmasına sebebiyet vermemek için gümrük kontrollerinde önlem ve mücadele konularında bilgi paylaşımı ve iş birliğinin artırılması tavsiye edilmektedir.

Teknolojik girişimlerin arttığı ve bilgiye erişimin hızlandığı bir dönemde gümrük birliği örgütlenmesine üye devletlerin güvenlik, yakalama, önleme ve tespit konularında kapasitesinin arttığı gibi fikri mülkiyet haklarının korunmasında da devletlerin profesyonel müdahalelerde bulunma kabiliyeti artmıştır. Fakat her ne kadar teknolojinin gelişmesi kolaylıkları da beraberinde getirmiş olsa da üye devletlerin mevzuatı ve uygulama kapasitesi zorlukları da beraberinde getirmektedir. AB üyesi ülkeler bünyesinde bulunan birçok üretici markanın hakları güçlü mevzuatla korunduğu görülmektedir. Bu bakımdan AB fikri mülkiyet haklarının ihlal edilmemesi için aldığı önlemlerden ötürü bu alanda başarılı bir gümrük birliği örgütlenmesi olarak değerlendirilmektedir.

AB, fikri mülkiyet hakları kapsamında telif, patent, marka ve endüstriyel tasarım gibi alanlarda almış olduğu tedbirler bulunmaktadır. Bu kapsamda maddi ve manevi hakların korunduğu, yeni buluşlarda sahibinin haklarını korumak adına çalışmalar yapılması, markaların ticari faaliyetlerinin yetkisiz kişiler ve kurumlarca kullanılmasını önlemek adına ve mal sahiplerinin üretmiş olduğu ürünlerin dış görünüşünü veya tasarımlarını taklit edilmesinin önüne geçmek adına tedbirler alınmalıdır. Bunların yanında özellikle coğrafi anlamda üretilen ürünlerin o bölgeye özgü olan kalitesini ve itibarının korunması sağlanmalıdır.⁷³

2.1.5.3.Rekabet Politikası

Rekabet politikası, serbest piyasanın dengelenmesini, tüketicinin ürünü daha uygunu olmasını, ekonomik verimliliği artıran ve kaynakların etkin kullanımını sağlayan tedbirler almayı amaçlamaktadır. Bu durum tüketicilerin refahını artıran bir etki oluştururken üreticilerinde bir ürünü daha kaliteli ve ucuz maliyetle üretmesini sağlayacaktır. Bu durum devletlerin ölçek ekonomisini kullanmaya sevk edecektir. Pazar ekonomisi modeliyle rekabetin ahlaki, etik boyutu dikkati çekmektedir.

Gümrük birliği örgütlenmesinden sonra üye devletler üzerinde kısıtlamaların kaldırılmasıyla devletler arasında rekabet unsuru oluşmaktadır. Rekabet gücünün ülke içerisindeki etkileri olduğu gibi uluslararası piyasalar üzerinde de etkileri bulunmaktadır. Rekabet ortamı ülke içinde yeni şirketlerin ortaya çıkmasına, mevcut şirketlerin gelişerek

⁷³ <https://ticaret.gov.tr/gumruk-islemleri/sikca-sorulan-sorular/ticari/fikri-mulkiyet-haklari> 09.01.2025

büyümesine veya şirketler bulundukları sektörleri bırakarak verimli gördükleri alanlara yönelmektedir. Uluslararası etkisi ise öncelikle tam olarak nasıl etkileneceği belli olmamakla birlikte ilk etapta sermaye sıkıntısı çekmeyen veya ileri teknolojiye sahip gelişmiş devletler için olumlu ayrışabilecektir (Vergil, Yıldırım. 2006:2).

Rekabeti engelleyecek pazar bölüşümü, fiyat belirleme, üretimi sınırlandırma ve tedarik kaynaklarının paylaşımı gibi bazı konular bulunmaktadır. Bu durum teknolojik gelişimin azalmasına, Ar-Ge faaliyetlerinin gerilemesine, tüketicinin zarar görmesine sebep olmaktadır. Bu bakımdan rekabetin önüne geçecek veya engelleyecek unsurların oluşmasının önüne geçilmesi gerektiği düşünülmektedir. Piyasaya hâkim veya sektörü elinde tutan konumdaki şirketlerin bu gücünü kötüye kullanması rekabet politikasının aksi bir düşüncedir. Özellikle hâkim durumda olan şirketler bu gücünü piyasaya yeni girecekleri engelleme, tüketicilere zarar verecek uygulamalar yapma veya rakiplerini dışlama gibi faaliyetlerde bulunulmasının önüne geçilir.

Rekabet politikayı oluşturan konuların temel amacı üye devletlerin faaliyetlerini yürüteceği iç Pazar oluşturmaktır. AB rekabet politikasının sağlıklı kullanımını temin için rekabet politikasını hukuka uygun olarak kurallar getirmeye çalışmaktadır.⁷⁴ Başka bir deyişle rekabet politikasının amacı, rekabet hukuku kurallarını dikkate alarak yapılan anlaşmalarda somut hükümlerin uygulamasındaki kapsamın belirlenmesi bakımından önemli görülmektedir (Arı. 2013). Rekabetin önüne geçecek, olumsuz etkileyecek ve tüketicinin zarar etmesine sebep olacak birleşmelerin önüne geçilmelidir. Bazen ise diğer rakiplerini olumsuz etkileyecek birleşmeler veya devralmalar söz konusu olabileceği için incelenip gerekirse engellenir.

Gümrük birliği örgütlenmelerinde devletlerin alacağı kararların tüm üyeler nezdinde uygulanabilir olması gerekmektedir. Bu bakımdan üye ülkelerin rekabet politikalarına dikkat ederek alacakları kararlarda siyasi çıkar gözetmeden ekonomik güç dengelerinin sağlanmalıdır. Hem gelişmiş devlet hem de az gelişmiş devletlerin çıkarları göz ardı edilmeden kararların alınması ve rekabet koşullarının sağlanması gerekmektedir. Aynı zamanda küresel rekabet baskısı altında şirketlerin rekabet edebilir pozisyona kavuşması için, altyapı, teknoloji ve katma değerli ürün üretebilmesi için şirketlerin geliştirilmesi gerekmektedir. Sonuç olarak rekabet politikasının gümrük birliği örgütlenmelerinde sağlıklı ilerlemesi için rekabet kurallarının net ve şeffaf olması, rekabet otoritesinin bağımsız olması, küresel rekabet sorunlarına karşı uluslararası iş birliği ve şirketlerin bilgilendirilmesi gibi hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir.

⁷⁴ https://www.ab.gov.tr/8-rekabet-politikasi_73.html

Anti-Tröst Kurallar⁷⁵, gümrük birliğine üye devletler arasında rekabeti olumsuz etkileyen ve ticarete olumsuz yansımaların önüne geçmek adına alınan kararlar olarak tanımlanmaktadır. Özellikle rekabeti bozan, kısıtlayan veya engelleyen girişimleri ortadan kaldırmak için yapılmaktadır. AB’de 2000’li yılların başında Roma Anlaşmasının antitröst hükümleri olarak 81. ve 82. Maddelerini bulduğu belirtilerek topluluk rekabet hukukunun kuralları değişmiştir.

Hâkim Duruma⁷⁶ sahip olan girişimlerin, rekabeti ortadan kaldıracak faaliyetlerinin önüne geçmek adına yapılan çalışmalardır. Burada önemli olan belirli mallar üzerinde rekabeti ortadan kaldırma girişimlerinin bulunmasıyla bu durumu engellemeye çalışmalarıdır. Başka bir konu ise gümrük birliğine üye ülkelerin belirli şirketleri koruyarak onların orantısız şekilde güçlenmesini sağlayıp rekabeti engelleyen veya rekabeti engelleme girişimi olarak düşünülecek derecede devlet desteğinin verilmesinin engellenmesi gerekmektedir. Farklı bir unsur ise gümrük birliğine üye ülkeler içerisinde var olan kamu teşebbüsleri veya bunlarla ilişkili olan özel haklar tanınmış teşebbüslerin rekabeti bozucu faaliyetlerinin engellenmesi gerekliliğidir.⁷⁷

2.1.5.4.Ulaştırma Politikası

Ulaştırma politikası, insanların ve eşyaların güvenli, uygun, çevreye zarar vermeden yapılmasını sağlamayı amaçlayan bir politikadır. Ulaştırma politikasının etkin ve verimli olması ülkelerin ve kurulan birliklerin ekonomisinin büyümesine ve uluslararası iş birliğinin artmasına yardımcı olacaktır. Bu bakımdan etkin bir ulaşım ağı kurulmasıyla, şirketlerin ve ülkelerin ekonomisinin büyümesine, sosyal refahın artmasına, doğal kaynakların korunarak çevre kirliliğinin azalmasına, insanların ve eşyaların güvenli taşınmasına katkı sağlaması beklenmektedir.

Ulaşım politikaları birliklerin örgütlenme yapılarına ve ihtiyaçlarına göre değişiklik gösterebilir. AB’nin ulaştırma politika karayolu, denizyolu, demiryolu ve havayolunu etkin kullanmak vardır. AB ulaştırma politikasını dengeli ve ekonomik ulaşımı esas almaktadır.

⁷⁵ 1890 yılında “serbest ve sınırsız ticareti rekabet kuralı kapsamında korumayı amaçlayan kapsamlı bir ekonomik özgürlük belgesi” olarak ilk antitröst yasası olan Sherman Yasası kabul edildi.1914 yılından ABD kongresi Federal Ticaret Komisyonu Yasası ve Clayton Yasası olmak üzere iki antitröst yasayı daha kabul etti. Bazı değişiklikler yapılmış olsa da bu üç antitröst yasası hâlâ yürürlükte bulunmaktadır. <https://www.ftc.gov/advice-guidance/competition-guidance/guide-antitrust-laws/antitrust-laws>

⁷⁶ Mesela Rekabetin Korunması Hakkında Kanun içerisinde bulunan 4054 sayılı Kanun'un 3. maddesinde; “Belirli bir piyasadaki bir veya birden fazla teşebbüsün, rakipleri ve müşterilerinden bağımsız hareket ederek fiyat, arz, üretim ve dağıtım miktarı gibi ekonomik parametreleri belirleyebilme gücü” olarak tanımlanmıştır.

<https://www.rekabet.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FSayfalar%2Fhakimdurumu.pdf>

⁷⁷ <https://www.ab.gov.tr/8-rekabet-politikasi> 73.html 10.01.2025

Ulaştırma AB'nin politik ekonomik entegrasyonu için önem arz etmektedir. Aynı zamanda AB'nin ulaştırma politikası çevre, refah, ekonomik büyüme ve kalkınma gibi kapsayıcı alanları dikkate alarak belirlenmektedir. AB özellikle 1970-1980 arası dönemde ulaştırma alanında birçok çalışma yapmış ve altyapısını geliştirmeye çalışmıştır (Kuşçu. 2011). Örneğin AB tüm ulaşım ağlarında üye devletlerin gelişimini gerekli kılarken AfB'nde olası gümrük birliğinin sağlanması yetersiz olan alt yapıya yönlendirilmesi gerekecektir. Özellikle Afrika kıta ülkelerinin altyapı yönünden çok zayıf olması kıtada gelişimi elzem kılmaktadır. Bu bakımdan gümrük birliği örgütlenmelerinde genel olarak ulaştırma politikalarının artırılabilmesi için altyapının geliştirilmesi, farklı ulaştırma araçları arasında entegrasyonun sağlanması, ulaştırmada enerji verimliliğinin artırılması, ulaştırmanın güvenliğinin sağlanması ve ulaştırma politikalarının uyumunun sağlanabilmesi için üye devletler arasında koordinasyonun sağlanması gerekmektedir.

Gümrük birliğine üye ülkeler ticaret faaliyetlerinin daha kesintisiz bir şekilde ilerleyebileceği demiryolu, liman, karayolu ve havayolu gibi ulaşım altyapılarının geniş olması sağlanmalıdır (Hobikoğlu, 2007:66). Gümrük birliğine üye ülkeler ticaretin daha verimli ve adil düzenle ilerlemesi için başta karayolu taşımacılığı olmak üzere taşıma kotalarının düzenlenmesini sağlamaktadır. Gümrük birliği üye devletleri ulaşım konusunda sürdürülebilirliği sağlamak için çevresel faktörleri en zararsız şekilde kullanması gerekmektedir. Gümrük birliği üye ülkeleri lojistik konusunda tedarik zincirlerini geliştirici eylemler olarak daha hızlı ve verimli ticaret ağı kurmayı hedeflemektedir.⁷⁸

2.1.5.5.Vergilendirme

Vergi, karşılık olmadan devletin vatandaşlarından kamu giderlerini düzene sokmak ve ülke içerisindeki ekonomik ve sosyal hayatın işleyişinin teminini sağlamak adına talep ettiği karşılığı para olan yükümlülükleri kapsamaktadır. Devletler vergilendirmeyi vatandaşlar ve tüzel kişi olan şirketlerden de almaktadır. Örneğin devletler şirketlerin büyüklüğü ve üretim kapasitesine göre çevreyi kirletme oranıyla bir bağlantı kurarak o nispette vergi almaya çalışmaktadır. Bu düşünceye Pigou Yaklaşımı denmekte olup sosyal adaleti sağlamak için de önemli bir yaklaşımdır (Bilgili., Firidin. 2017:129-131). Bu bakımdan devletler birçok alanda vergilendirme uygulayarak maliyet veya uğrayacağı zararları tanzim etmeye çalışmaktadır. Bu sektörlerden ulaştırma alanında vergilendirmeyi ise devletler altyapı ücretlendirme politikasını ulaşım araçlarının seyahat süresi, kirletme düzeyi ve ortaya çıkabilecek zararın maliyetleri

⁷⁸https://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/%E2%80%9C Avrupa_birligi_ulasirma_politikasi_gumruk_birligi_ve_tasima_kotalari%E2%80%9D_toplantisi_gerceklestirildi.pdf 10.01.2025

dikkate alınarak belirlenmektedir. Burada “kırleten öder” yaklaşımıyla zarar verenle vermeyeni ayırmak adına vergilendirmeler belirlenmektedir (Kuşçu. 2011:82-83).

Vergilendirme devletlerin egemenliğinin bir gereği olarak kamu hizmetlerinin tesisi için hukuki ve fiili gücünün gereği gerçek veya tüzel kişilerden almış oldukları karşılıksız gelirdir. Gümrük vergileri ise ülkelerin ekonomilerinde önemli bir yere sahip olan gelirleridir. Gümrük birliği örgütlenmelerinde üye ülkeler vergi uyumsuzluklarını azaltmak ve ortak dış tarife uygulamak için üye devletlerinin vergilendirmesinde değişiklikler gerçekleştirmişlerdir. Gümrük birliği örgütlenmesinin sağlanmasıyla ortak gümrük tarifeleri kabul edilir. Belirlenen tarife ve vergilendirmelerin dışına çıkılamaz. Eğer ortak gümrük tarifelerine uyulmaması durumunda söz konusu ülkeye yaptırımları bulunmaktadır (Buyrukoğlu., Güler. 2011).

Gümrük birliği örgütlenmesinin temel amacı, devletlerin gümrük vergisi gibi kısıtlamalardan taviz vererek ticaretin hızlanmasını sağlamaktır. Bu bakımdan gümrük birliği örgütlenmesi serbest dolaşımın sağlanmasıyla hem üye devletler arasında gümrük vergilerinin kaldırılmasını hem de üçüncü devletlere karşı ortak tarife uygulayarak üye devletlerin ortak ticaret politikası uyguladığı bir birlikteliktir.⁷⁹ Bu durum ülkelerin vergi gelirlerinin azalmasına yol açabilecek olmasına rağmen ticaretin artmasına ve ekonomik büyümeye destek olabilir. Fakat bu yaklaşım olumlu koşullar çerçevesinde değerlendirilmiş olup gümrük birliğinin vergi gelirleri üzerine etkisi ülkelerin ekonomik, siyasi, nüfus, vergilere bağımlılığı ve diğer yapıları göz önüne alındığında farklı sonuçlar doğurabilmektedir.

Gümrük birliği örgütlenmesi sonrası üye devletler arasında birliğin tesis edilmesi için vergilerin belirlenmesi konusunda uyumlaşmaya gidebilir. Bu durum ülkeleri rekabet, refah artırıcı, teknolojik gelişim ve iş gücü niteliğinin artırılması gibi gümrük birliğinin sağlamış olduğu diğer hususlara odaklanmasına ve bu alanlarda gelişim sağlamasına yöneltebilir. Hatta bu alanlarda gelişimini sağlamak için yabancı yatırımcıları kendi ülkelerine çekebilmek adına vergi indirimi gibi teşvikler de sağlayabilirler.

2.1.5.6.Çevre

Çevre yaklaşımı geçmiş dönemlerde birey, yerel yaşam, bölgesel faktörler veya ulusal kapasitede yaşanan sorunları kapsasa da günümüzde küreselleşen dünyada ekosistemin etkisi,

⁷⁹

<https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-gumruk-birligi.tr.mfa#:~:text=Tan%C4%B1m%20olarak%20g%C3%BCmr%C3%BCK%20birli%C4%9Fi%3B%20taraf,ayn%C4%B1%20ticaret%20politikas%C4%B1n%C4%B1%20uygulamalar%C4%B1%20anlam%C4%B1ndad%C4%B1r.>

liberal hayatın çevre ile arasındaki bağlantısı çevre politikalarının belirlenmesinde etkili olmaktadır. Çevre politikalarının biyolojik çeşitliliğin korunması, küresel ısınma ve iklim değişikliğinin önüne geçme, çevre kirliliğinin önlenmesi, atık yönetimi ve gelecek nesillere sürdürülebilir ekonomi koşulları sağlamak için çevresel ve sosyal uyumun sağlanması gibi temel hedefleri bulunmaktadır. Bu bakımdan çevre ile yakından ilgili olan UNESCO, HABITAT, UNEP, UNEA ve WMO gibi uluslararası kuruluşlar bulunmaktadır. Bu örgütlerin temel amacı devletlerin sürdürülebilir kalkınmayı tesis etmek amacıyla çevresel faktörlere olan ilgiliyi uluslararası boyutta artırmayı hedeflemektedir (Keleş, 2023:24-26).

1960 yılından itibaren çevre bilincinin artmasıyla gerek ulusal gerekse de uluslararası düzeyde çevre sorunları ile başa çıkmak için devletler çevre politikalarını düzenlemeye başladılar. Fakat devletler sadece çevre kirliliği ile değil çevresel sorunların üstesinden gelecek faktörleri de ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Bu bakımdan devletler çevre politikalarını belirlemek adına politika araçlarını genişletmeye çalışırlar. Piyasanın çevre sorunlarına yetersiz kalması devletin ana aktör olarak karşımıza çıkmasını sağlamaktadır (Bilgili., Firidin 2017).

Gümrük birliğinin kurulmasının temel amacı olan sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı sağlama hedefi çerçevesinde çevresel etkilerin minimize edilmesi hedeflenmektedir. Bu bakımdan temel amaç olan bu hedefin gerçekleşmesi için üye ülkeler arasında iş birliği teşvik edilmektedir. Gümrük birliğine sürdürülebilir ticaret faaliyetlerini yürütmek için üye ülkelerin enerji arz güvenliğini sağlaması gerekmektedir. Bu enerji kaynakları içerisinde yenilenebilir enerji kaynağı ve karbon teknolojisi gibi alanlara yatırım yaparak bu alanlar başta olmak üzere enerji arz güvenliğini sağlamada etkili olacak yeşil enerji enstrümanlarını teşvik etmelidirler. Gümrük birliğine üye ülkeler çevresel faktörlerin korunması konusunda sadece üye ülkelerle sınırlı kalmayıp uluslararası alanda da iş birlikleri tesis edilerek küresel bir çevre koruma ve geliştirme mekanizmasını teşvik etmelidirler. Bu bakımdan gümrük birliği kendi hedef ve politikalarıyla uluslararası karar mekanizmalarını etkileme gücüne sahip olabilmektedirler.⁸⁰

2.2.Uluslararası Kuruluşlar

Uluslararası kuruluşlar yakın dönemde yaygınlaşmış olsa da 19.yy'ın başlarına kadar uzanmaktadır. 19.yy'ın başlarında Avrupa ülkeleri iş birliği kurma ihtiyacının arttığı, uluslararası ilişkilerin yoğun yaşandığı ve sorunları ortak çözmeye çalışıldığı bir dönemdir. İlk uluslararası kuruluş olarak dile getirebileceğimiz Ren Seyrüsefer Merkezi Komisyonu 1815

⁸⁰ <https://birlesikgumrukleme.com.tr/cevre-politikasi/> 10.01.2025

yılında kurulmuştur (Ataman., Öztürk, 2017:139). Bu komisyon Ren Nehri'nde seyrüsefer düzenlenmesi ve ticaret kolaylaştırarak devamlılığını sağlamayı amaçlamaktadır. 1865 yılında ise telgraf iletişiminin kurularak ülkeler arası ilişkileri sağlamak amacıyla Uluslararası Telekomünikasyon Birliği (UTB) kurulmuştur.⁸¹ Bu örgütler ulaşım, ticaret ve iletişim gibi konularda iş birliği ve koordinasyonu sağlamak ve ortak sorunlara çözüm bulmak amacıyla kurulmuştur. Bu uluslararası kuruluşlar zamanla etkili birer aktör haline gelmişlerdir.

20.yy birçok her konuda uluslararası kuruluşların ortaya çıktığı ve yaygınlaştığı bir dönem olmuştur. İki büyük savaşa konu olan dönemde uluslararası barış, güvenlik ve ekonomik kalkınma gibi alanların gelişimine ve iş birliklerine ihtiyaç duyulan bir dönemdir. Bu ihtiyaç neticesinde Birinci Dünya savaşından sonra MC kurulmuştur. Bu süreçte yaşanan ekonomik buhran ve uluslararası krizlerin çıkması ikinci bir dünya savaşının olmasına engel olamamıştır. İkinci Dünya Savaşının sonunda ise birçok uluslararası kuruluşun ortaya çıktığı bir döneme şahit olundu. Soğuk Savaş olarak bilinen bu dönemde uluslararası kuruluşların iki blok arasında köprü görevi üstlendiği, uluslararası sorunlara çözüm bulmada katkı sağladığı görülmektedir. Bu dönemde BM barış ve güvenliğin tesis edilmesi, uluslararası iş birliğinin artırılması ve insan haklarının korunması için 1945 yılında kurulmuştur ve günümüzde en kapsamlı uluslararası kuruluşlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. NATO ve Varşova gibi askeri bloklar yine bu dönemde ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş döneminde iki blok arasında iletişim düzeyini koruyan kuruluşların Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte sayısında ve etkinlik gücünde artış gözlemlenmiştir. Çünkü küreselleşen dünya da ticaretin serbestleşmesi ve serbest dolaşımı yaygınlaştıran ekonomik entegrasyonlar gibi örgütlenmelerle uluslararası iş birliğine duyulan ihtiyaç ve önem daha da artmıştır.

İkinci Dünya Savaşı ülkelerin siyasi ve ekonomik ihtiyaçlarının anlaşarak yapılması gerektiğini savaşın belirleyici olmadığını ve aslında ülkelerin savaşlarla yorulduğunu ortaya koymuştur. Yaşanan bu kaos ortamı sonrasında dünya da uluslararası kuruluşların kurulması ve yaygınlaşmasına gerçek anlamda zemin hazırlamıştır. ABD öncülüğünde siyasi, sosyal ve ekonomik örgütlenmek ve kurumsal yapılaşmayı hızlandırmak adına BM, piyasa koşullarını belirlemek adına DB, IMF ve ticaretin önündeki durgunluğun giderilmesi için ticaretin serbestleşmesini sağlamak adına GATT kurulmuştur. Bu kuruluşlar, dünya genelinde sivil ve hükümetler arası örgütlenmelerin hızlanmasının önünü açmıştır.

⁸¹ <https://www.btk.tr/itu>

2.2.1.IMF ve DB

1944 Bretton Woods görüşmelerinden sonra kurulan iki kuruluş, uluslararası finansın önemli kurumları olarak ortaya çıkmıştır. IMF, 1944 yılında ABD'nin New Hampshire eyaletinde 44 kurucu üye ile 1929 yılında yaşanan ekonomik buhranın tekrar etmemesi ve uluslararası ekonomik iş birliği düzeyini artırmak amacıyla kurulmuştur.⁸² IMF'nin ilk kuruluş amacı Avrupa ülkelerine mali destek sağlamakken daha sonra diğer ülkelere kredi sağlayan ve yapısal uyum çerçevesinde borç veren konuma gelmiştir. IMF, ülkelerin ödemeler dengesinde yaşayacağı problemlere karşı onlara istikrar programı kapsamında tavsiye ve yönlendirmeler yaparak uygun krediler sağlamaktadır. IMF bu programı sadece gelişmemiş veya az gelişmiş ülkelere değil ödeme dengesinde bozulmalar yaşayan her ülkeye uygulamaktadır. Gelişmiş ülkeler nezdindeki son örneği İtalya ve İngiltere'nin 1977 yılında petrol krizinden sonra ödemeler dengesinin bozulması sonucu IMF istikrar programı kapsamında yönlendirilmiştir (Akalin, Uçak, 2014:28-29). Bu destekler IMF'ye üye ülkelerin yapmış olduğu kota katkıları ile meydana gelen birikim sonucunda finanse edilen kısa ve orta vadeli kredilerden oluşmaktadır.

DB grubu orta gelirli ülkelere kredi sağlayan Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD), düşük gelirli ülkelere kredi sağlayan Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA), Uluslararası Finans Kurumu (IFC), Çok Taraflı Yatırım Garanti Ajansı (MIGA) ve Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi (ICSID) gibi kuruluşlardan oluşmaktadır (Öztürk, 2006:38). Savaş sonrasında ise dağılan ve yıkılan Avrupa ülkelerinin inşası için kurulmuştur. Her ne kadar ilk olarak Avrupa'nın inşası için kurulmuş olsa da ilerleyen dönemlerde gelişmekte olan ülkelere kredi sağlamaya başlamıştır. Bu bakımdan 1960 yılında gelişmekte olan ülkelere düşük kredili finansman sağlamak adına IDA kurulmuştur. DB, altyapı, eğitim, sağlık gibi birçok alandaki kalkınma projelerine finansman sağlamaktadır. DB yoksulluğun azalmasında, ekonomik büyümenin desteklenmesinde ve yaşam standartlarının iyileştirilmesinde önemli bir yer tutmaktadır.

IMF'nin finansal kaynakları üye ülkelerden gelen katkı payları, üye ülkelere verdiği kredilerden elde ettiği faiz gelirleri ve üye ülkelerden veya farklı kaynaklardan aldığı borçlardan oluşur. DB, BM sisteminin bir parçası olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. IMF ve DB için ikiz kuruluşlar olarak ifade edilmektedir. IMF'nin amacı küresel kriz, salgın gibi acil durumlar için kredi marifetiyle borç vermekken DB'nin amacı ise uzun vadeli kalkınma projelerine destek

⁸² <https://www.imf.org/external/about/timeline/index.htm>

vermektedir. IMF, uluslararası parasal işbirliği, yüksek istihdam ve reel gelir, kambiyo istikrarı, ödemeler dengesini, dış borçlarda güvenin sağlanmasını ve ödemeler dengesinin süresini kısaltmak gibi alanlarda devletlere teşvik sağlamaktadır (Özkaya, M. H., 2009:104). DB, ülkelerin kalkınma, altyapı ve çevresel projeler yapmak istemesi sonucu gerek teknik gerekse bu amaçlar çerçevesinde kullanılmak üzere finansal destekte bulunmaktadır. Bu bakımdan DB'nin amacı ülkelerin kalkınmasını ve yoksulluğun azalmasını sağlamaktır. IMF ise küresel istikrarın korunması, ekonomik krizlerle başa çıkma, uluslararası ticaretin desteklenmesi ve ekonomik büyümenin teşvik edilmesi gibi amaçlar gütmektedir.

Dönem	Temel Gelişmeler
1950'ler	Sovyetler Birliği ve Çin'in hâkim olduğu komünist ülkeler küresel ekonomik sistemden çekilmesi,
1960'lar	Bağımsızlık hareketlerinin baskısı altında Fransa, İngiltere ve diğer Avrupa güçleri sömürgelerinden vazgeçerler.
1970'ler	ABD'nin Vietnam Savaşı'na ve iç sosyal programlara yaptığı harcamalar enflasyona ve doların aşırı değerlenmesine yol açıyor.
1980'ler	Bankalar, gelişmekte olan ülkelere kredi vermeyi artırmak için petrol üreten ülkelerin kârları olan "petrodolarları" kullanıyor.
1990'lar	Eski komünist ülkeler küresel ekonomiye katılıyor ve sermaye sınırlar arasında daha özgürce dolaşmaya başlıyor.
2000'ler	Gelişmiş ekonomiler toparlanmaya çalışırken, Ortadoğu'da karışıklıklar yaşanıyor.
2010'lar	Çok taraflı gözetim ve yönetim görevi ile fonun çalışma kapsamı “İstanbul Kararları” etrafında yoğunlaşma,
2020'ler	COVID-19 salgını, Büyük Buhran'dan bu yana görülen en kötü ekonomik durgunluğa yol açıyor.

Tablo 17. IMF'nin zaman içinde geçirdiği değişimler (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır.)

1950 yıllarında Avrupa'da Batı Berlin ile Sovyet destekli Doğu blok arasında, Ortadoğu'da ise Mısır, Fransa, İngiltere ve İsrail arasında Süveyş krizi patlak verdi ve IMF'nin ilk kredisi bu ülkelere yapıldı. 1960'larda IMF Afrika departmanı kurarak yaklaşık 34 ülkenin temsilciliğini oluşturdu. 1970'lerde ABD döviz-altın konvertibilitesine son verdi ve OPEC petrol krizi patlak verdi. 1980'lerde Meksika ve Latin Amerika'da borç krizi ortaya çıktı ve

IMF küresel anlamda düşük gelirli gelişmekte olan devletlere piyasanın altında oranlarda krediler sundu. 1990'larda Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla Sovyet'ler dağıldı ve ayrılan yaklaşık 20 ülke IMF'ye dahil oldu. Bu dönemde IMF ve DB ortak politika çalışması yaparak düşük gelirli ülkelerin ödeyemeyeceği borç yüküne girmemesi için Ağır Borçlu Yoksul Ülkeler Girişimi'ni başlatarak 2017 yılına kadar yaklaşık 77 milyar dolara ulaştı. 2000'li yıllar ise küreselleşmenin etkilerinin görüldüğü, Euro'nun piyasaya girdiği, Çin'in DTÖ'ye üye olduğu bir süreci göstermekteydi. 2010'lu yıllarda ise Avrupa'da ortaya çıkan borçlar krizi ve Ortadoğu'da ortaya çıkan çatışmalardan dolayı IMF kredi olanaklarını açtı. 2020'lerde ise Covid salgınının ortaya çıkardığı sorunlara karşı IMF kredilerini birçok ülkeye sundu.⁸³ IMF'nin yapmış olduğu başlıca anlaşmalar şu şekilde gösterilmektedir:

- **Stand-by Düzenlemeleri (SBA):** IMF'nin ödemeler dengesi sorunları yaşayan yükselen pazar ekonomileri için kullandığı başlıca borç verme aracıdır. SBA'lar, 1 ila 3 yıl arasında değişen bir dönemi kapsar ve ülkeye kotasıyla orantılı maddi ve politika desteği sağlar. Düşük gelirli ülkeler için benzer bir amaca hizmet eden Stand-by Kredi İmkânı (SCF) da bulunmaktadır.
- **Esnek Kredi Hattı (FCL):** Ekonomik temelleri ve politikaları güçlü olan ülkelerin, güçlü dış şoklara karşı bir sigorta olarak kullanabilecekleri bir önleyici kredi hattıdır.
- **Genişletilmiş Fon İmkânı (EFF):** Daha uzun vadeli yapısal sorunlardan kaynaklanan ödemeler dengesi sorunları yaşayan ülkeler için kullanılır.
- **Enerji Acil Durum Destek Araçları:** IMF, enerji kriziyle karşı karşıya kalan ülkelere yardımcı olmak için yeni araçlar geliştirmiştir. Bu araçlar, enerji fiyatlarındaki dalgalanmaların ekonomik istikrar üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmayı amaçlamaktadır.

IMF, devletler arası parasal iş birliğini kazanmak ve ülkelerin ekonomik yapılarının güçlenmesini sağlayacak tavsiye ve destek sağlamaktadır. Küresel sorunlardan kaynaklı olarak devletlerin karşılaştığı ekonomik durumlarda ödemeler dengesinin bozulmaması adına çeşitli enstrümanlar geliştirmektedir. Küresel ilgi gören iklim ve pandemi konularında da IMF yeni araçlar geliştirmiştir. IMF bu tarz küresel sorunlara karşı devletlerin makro-kritik ödemeler

⁸³ <https://www.imf.org/external/about/timeline/index.htm>

dengesi riskini uzaklaştırmayı ve politika geliştirmek ve finansal tamponlarla ekonominin dayanıklılığını ve sürdürülebilirliğini sağlamayı amaçlamaktadır.⁸⁴

2.2.2.BM

Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan MC'nin başarısız olması ve küresel ekonomik buhranın yaşanması sonucunda İkinci Dünya Savaşı kaçınılmaz olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonucunda ABD öncülüğünde ve diğer galip devletlerin de üstünlüğü ile dünyada barışı sağlamak, savaş ve istikrarsızlığa sebep olacak koşulların önüne geçmek amacıyla toplandılar. 26 Haziran 1945'te San Francisco'da 50'ye yakın ülkelerin temsilcisi ile toplandılar. Bu toplantıda alınan kararla BM şartını kabul ettiler. Günümüzde hala geçerliliğini sürdüren örgüt, uluslararası barış ve güvenliği tesis etmek ve uluslararası hukuku korumayı kendine misyon edinmiş görünmektedir.⁸⁵

BM, barış ve güvenlik, kalkınma ve insan hakları konularını sarsılmaz 3 temel amaç olarak görmektedir. Üye ülkelerden bu amaçları benimsemesi ve savunması beklenmektedir. Amerika'nın dahil olmadığı bir MC ortamının dışında BM evrensel nitelikleri barındıran, kurumsal kimlik kazanmış yapısıyla üye ülke sayısının hızla artarak küresel kabul görmüş bir örgütlenmeye kavuşmuştur. BM'nin amaçları şu şekildedir:

- Uluslararası barışı ve güvenliği engelleyecek, bozacak her türlü uyuşmazlıklar veya anlaşmazlıkların, barışçıl ve uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde çözümünü gerçekleştirmek,
- Dünya barışını sağlamak için dostça ilişkiler geliştirmek,
- Ekonomik, sosyal kültürel gibi alanlardaki sorunların çözümünde uluslararası iş birliği düzeyinin artırılması,
- Bu amaçlara ulaşmak için uluslararası faaliyetlerini uyumlu hale getirmeye çalışır.

BM belirtilen amaçları uygulamak için çeşitli prensipler edinmiştir. Bu prensipler içerisinde tüm üyelerin egemen eşit birer devlet olduğu ilkesini kabul eder. Üye devletlerden de sorumluluklarını yerine getirmesi beklenmektedir. Aynı zamanda oluşabilecek sorunlara karşı tüm üyelerde uluslararası barış ve adalete uygun koşullarda sorunlarını çözmesi beklenir. Hiçbir üye devlet diğer devletin toprak bütünlüğünü veya siyasi bağımsızlığını etkileyecek davranışlarda bulunmaktan kaçınırlar. Sonuç olarak üye devletleri koruyan ve üye olmayan

⁸⁴ <https://www.imf.org/en/About/Factsheets/Sheets/2023/Resilience-Sustainability-Facility-RSF>

⁸⁵ <https://www.un.org/en/about-us/history-of-the-un>

devletlerin de uluslararası barışı etkileyecek eylemlerde bulunmasının önüne geçeceği belirtilmiştir.⁸⁶ BM ruhu olarak tabir edilen tanım ise şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

“Bir insan yaşamı içinde iki kez insanlığa tarif olunmaz acılar getiren savaş felaketinden gelecek kuşakları korumaya, temel insan haklarına, insan kişiliğinin onur ve değerine, erkeklerle kadınların ve büyük uluslarla küçük ulusların hak eşitliğine olan inancımızı yeniden ilan etmeye, adaletin korunması ve antlaşmadan doğan yükümlülöklere saygı gösterilmesi için gerekli koşulları yaratmaya ve daha geniş bir özgürlük içinde daha iyi yaşama koşulları sağlamaya, sosyal bakımdan ilerlemeyi kolaylaştırmaya ve bu ereklere ulaşmak için hoşgörüyle davranmaya ve iyi komşuluk anlayışı içinde birbirimizle barışık yaşamaya, uluslararası barış ve güvenliğı korumak için güçlerimizi birleştirmeye, ortak yarar dışında silahlı kuvvet kullanılmamasını sağlayacak ilkeleri kabul etmeye ve yöntemleri benimsemeye, tüm halkların ekonomik ve sosyal bakımdan ilerlemesini kolaylaştırmak için uluslararası kurumlardan yararlanmaya, istekli olarak, bu amaçları gerçekleştirmek için çaba harcamaya karar verdik. Buna uygun olarak hükümetlerimiz, San Francisco kentinde toplanan ve yetki belgeleri usulüne uygun görölen temsilcileri aracılığıyla işbu Birleşmiş Milletler Antlaşmasını kabul etmişler ve Birleşmiş Milletler adıyla anılacak bir uluslararası örgüt kurmuşlardır.”⁸⁷

2.2.3.GATT

İkinci Dünya Savaşından sonra GATT’ın kurulmasıyla uluslararası piyasalarda kısıtlamaların kaldırılmasıyla hem gelişmiş hem de gelişmekte olan devletlerin ekonomilerinde canlanma meydana gelmiştir. Dış ticarete oluşmaya başlayan liberalizasyon düşünceleriyle yerel üreticilerin uluslararası piyasaya açıldığı görölmüştür. Günümüzdeki rekabet ortamı olmasa da artık şirketler uluslararası rekabetle karşılaşmış oldular (Göl, 2015). Uluslararası ticaretin serbestleşmesini teşvik eden GATT, ticarete tarafların ayrımcı müdahalelerle karşılaşmaması, tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılması ve ticarete karşılaşılan sorunlara müzakere yoluyla çözüm aramak gibi üç temel ilkesi bulunmaktadır (Ünsal, 2012:284-285). Uluslararası ticaret sisteminin yaygınlaşması ve küresel ticari normlara göre yapılabilmesi için kurulan çok taraflı bir anlaşma niteliğinde olan GATT, küresel ticaretin canlanmasına katkı sağlamıştır. Temel amacı ticaretin önündeki engellerin kaldırılması, ticarete canlılık ve yaygınlık kazanmasını sağlamak olan örgüt, kurumsal bir yapıya sahip hale gelmiştir. 1947 yılında 23 ülkenin imzası

⁸⁶ <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/chapter-1>

⁸⁷ TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu – Birleşmiş Milletler Anlaşması, s.4
https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf

ile yapılan anlaşma 1948 yılında yürürlüğe girmiştir. İkinci Dünya Savaşının yıpratıcı sonuçlarından dolayı uluslararası yeni düzenin enstrümanlarından olan uluslararası kuruluşlar arasında yerini alarak ticaretin serbestleşmesi ve ülkeler arası iş birliği düzeyinin artırılması amacıyla kurulmuştur.

1944 yılından sonra ticaretin önündeki engelleri kaldırmak için BM öncülüğünde kurulması amaçlanan Uluslararası Ticaret Örgütü (ITO), ABD kongresi tarafından onaylanmayınca kurulamamıştır. ITO'nun kurulamamasından dolayı geçici olarak kurulan GATT devamlı hale gelmiştir. 1944 yılında Bretton Woods konferansından sonra ticaretin yaygınlaştırılması görüşmeleriyle kurulan GATT, 1990'lı yıllara gelindiğinde küreselleşen ticaretin önünde önemli bir konumda yer aldığı dikkat çekmekteydi. Bu dönemde küreselleşen ticaretin önünde tarifelerin düzenlenmesi, engellerin veya kısıtlamaların ortadan kalkması için GATT “evrensel yaklaşım” içerisinde değerlendirilmekteydi. “Bölgesel yaklaşım” olarak değerlendirilenler ise serbest ticaret, gümrük birliği veya diğer ekonomik entegrasyon aşamaları olarak değerlendirilmektedir (Seyidoğlu, 1993: 407). Yürürlükte olduğu yıllar içerisinde dünya ticaretine yön veren GATT'ın temel ilkeleri şu şekildedir:

- **En Çok Kayrılan Ülke Kuralı(Most Favoured Nation Clause):** Söz konusu ilke gereği, partnerler arasında herhangi bir ayırım yapılmaksızın, bir üye ülkenin herhangi bir diğer ülkeye sağlamış olduğu elverişli rejimi koşulsuz diğer ülkelere de sağlaması gerekmektedir.⁸⁸
- **Fiyat Mekanizmasına Sadakat Kuralı:** Fiyatların piyasa koşullarında arz talep dengesine göre şekillenmesini savunup kota ve tarife gibi katı koruyucu işlemlerden uzak durmayı savunan bir mekanizmadır. Bu bakımdan serbest piyasa koşullarında hem rekabeti hem de koruyuculuğu ilke haline getirmiştir.
- **Ticaret Savaşına Muhalefet Kuralı:** Uluslararası ticarette devletlerin korumacı politikalarından dolayı “koruma savaşı” olarak tabir edilebilecek koşulları oluşturmasıyla ticaretin daralmasına sebep olmaktadır. Bu gibi durumlarda GATT'ın temel prensibi, ticaretin serbestliğini etkilemeden arabuluculuk yolu ile çözülmesini savunmaktadır.
- **Ticaret Kısıtlamalarını Tedricen Azaltma Kuralı:** Uluslararası ticaretin serbestleşmesi ve eşit koşullar altında yapılabilmesi için, ticaretin önünde engel oluşturabilecek tarife, kota ve diğer koruyucu önlemlerin aşamalar halinde azaltılmasını

⁸⁸ [Dünya Ticaret Örgütü \(DTÖ\)](#)

savunan bir ilkedir. Bunun da GATT gibi uluslararası kuruluşlar veya gümrük birliği dahil diğer ekonomik entegrasyonlar vasıtasıyla bölgesel anlamda örgütlenen ülkelerin ortak tarife, kota gibi uygulamalardan vazgeçmesiyle olduğu vurgulanmaktadır. (Şanlı, 2004:162).

Yıl	Yer/İsim	Kapsanan Konular	Ülkeler
1947	Cenevre	Tarifeler	23
1949	Annecy	Tarifeler	13
1951	Torquay	Tarifeler	38
1956	Cenevre	Tarifeler	26
1960-1961	Cenevre Dillon Turu	Tarifeler	26
1964-1967	Cenevre Kennedy Turu	Tarifeler ve anti-damping önlemleri	62
1973-1979	Cenevre Tokyo Turu	Tarifeler, tarife dışı önlemler, “çerçeve” anlaşmaları	102
1986-1994	Cenevre Uruguay Turu	Tarifeler, tarife dışı önlemler, kurallar, hizmetler, fikri mülkiyet, uyuşmazlık çözümü, tekstil, tarım, DTÖ'nün kurulması vb.	123

Tablo 18. GATT’ın Yürürlük Süresince Yaptığı Ticaret Turları

GATT kurulmasından sonra etki alanını sürekli genişleten ve düzenli olarak üye sayısını artıran bir uluslararası kuruluştur. 1949 yılından Annecy turunda bir öncekine üye sayısı azalsa da diğer yıllarda düzenli artış devam ettiği görülmektedir. Özellikle ilk ciddi artışın gözlemlendiği 1960-1964 yıllarında mevcut üye sayısının yaklaşık iki katından fazla arttığı gözlemlenmektedir. Yine 1964-1973 yıllarında da ikinci ciddi artış gözlemlenmektedir. DTÖ’ye dönüşümünün olacağı yıllara kadar da süren artış uluslararası kuruluşlara olan talebin arttığını göstermektedir. Bu durum aynı zamanda liberalizasyonun etkili olduğu tarih aralığına denk düşmesi birbirini etkileyen unsurlar olduğunu göstermektedir. Çünkü GATT’ın ticaretin serbest olmasını amaçlamasıyla liberal düşüncenin de sınırlı devlet ve serbest ticareti savunması o dönemde birbirini destekleyen unsurlar olmuştur.⁸⁹

GATT’ın kuruluş amacı temel olarak uluslararası ticaretin önündeki engelleri kaldırmak, ithalat vergilerinin azaltmak ve ülkelerin yaşanılabilir hayat seviyelerinde

⁸⁹ Liberalizm düşüncesinin iktisadi ayağını serbest piyasa ekonomisinin oluşturduğu düşünülmektedir. Klasik liberal düşünceni beş temel unsur arasında özel mülkiyet, seçim özgürlüğü, rekabet, sınırlı devlet ve özgürlük bulunduğu belirtilmektedir. Bu bakımdan rekabeti serbest piyasanın normal bir süreci olarak görüyor olmasıyla devletlerin sınırlı müdahalesini savunmaktadır (Acar, 2009:19).

kalitesinin artırılmasını sağlamaktır. Bu bakımdan GATT'ın genel ve özel olmak üzere iki tür amaç söz konusudur. Genel amaçları, üye ülkelerin hayat kalitesinde artış sağlamak, reel gelirden düzenli ve istikrarlı büyümenin sağlanması, dünya kaynaklarının tam verimli kullanımını ve bunlarla bağlantılı olarak üretim hızlanması ve uluslararası ticaretin yaygınlaşmasına destek olabilmektir. Temel olarak genel amaçlar küresel durgunluğun önündeki engelle üzerine set çekerek verimli küresel bir ticaret sistemi kurmak olarak tanımlanabilmektedir. Özel amaç ise belirlenen genel amaçlara ulaşabilmek adına ticaret üzerindeki varsa diğer engellerin önüne geçmek ve ayrımcılıkları engellemektir.

GATT ticaretin serbestleşmesi ve önündeki engellerin kaldırılması amacıyla Gümrük birliği örgütlenmelerini olumlu karşılamaktadır. GATT, Gümrük birliği ve serbest ticaret anlaşmalarına 24. Maddesi gereğince belirli koşullar altında destek vermekte ve bu anlaşmaların serbest ticaret sistemini geliştiren birlikler olduğunu düşünmektedir.⁹⁰ Bu bakımdan gümrük tarifelerini kaldıran ve ticaretin serbest dolaşımını sağlayan Gümrük birliği örgütlenmelerini teşvik etmektedir.⁹¹ Bu durum bölgesel ekonomik entegrasyonların gelişimine katkı sağlamaktadır.

GATT, küresel ticaretin önündeki kısıtlamaların önüne geçerek ülkelerin ticaret hacminde artış, ürünlerinde çeşitlilik ve ticaretinin yönünde değişmelere sebep vermiştir. Bu durumlar olumlu olsa da ticaretin yönünün değişmesinde kısmen olumsuz etkilenen ülkeler bulunmaktadır. GATT'ın kurulmasından günümüze uluslararası ticaret hacminde artış gözlemlenmiştir. Bunun en büyük sebepleri arasında tarifelerin kademeli azaltılması ve ticaretin serbestleştirilme politikası yatmakta ve bu durum dünya ekonomisinin büyümesini sağlamaktadır.

GATT'ın temel ilkelerini benimsemekle birlikte kapsamını genişleterek 1995 yılında DTÖ'ye dönüşmesi sağlanmıştır. DTÖ, GATT'ın aksine uluslararası ticaretin tüm alanlarını kapsamıştır. Bu alanlar içerisinde mal ve hizmet ticareti, fikri mülkiyet hakkının korunması için bağlayıcı anlaşmalar gibi kapsamlı bir alanı incelemektedir. Yani aslında GATT, DTÖ'nün kurulmasına zemin hazırlamıştır. DTÖ, GATT'ın faaliyetlerini kapsamını genişleterek etkin bir şekilde devamlılığını sağlamaktadır. GATT'ın, tarım ve tekstil ürünlerini kapsamaması, hizmet

⁹⁰ https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_art24_e.htm 14.02.2025

⁹¹ GATT'ın Gümrük birliği örgütlenmesini teşvik etmesine en iyi örneklerden biri olarak Türkiye gösterilebilir. Türkiye 1963 yılında AET ile ortaklık anlaşması kurmayı hedeflemiştir. Bu hedef çerçevesinde Türkiye GATT'ın 24 maddesi ile hukuki bir zemin inşa etmesini sağlamıştır. Türkiye üç aşamalı bir şekilde Gümrük birliği üye sürecini gerçekleştirmiş ve 1996 yılında Türkiye'nin AB Gümrük Birliği üyeliği yürürlüğe girmiş oldu.

ticareti ve fikri mülkiyet haklarının öneminin artması ve anlaşmazlıklar konusunda yetersiz kalması gibi temel sebeplerden ötürü DTÖ'nün kuruluşuna ihtiyaç duyulmuştur.

2.2.4.DTÖ

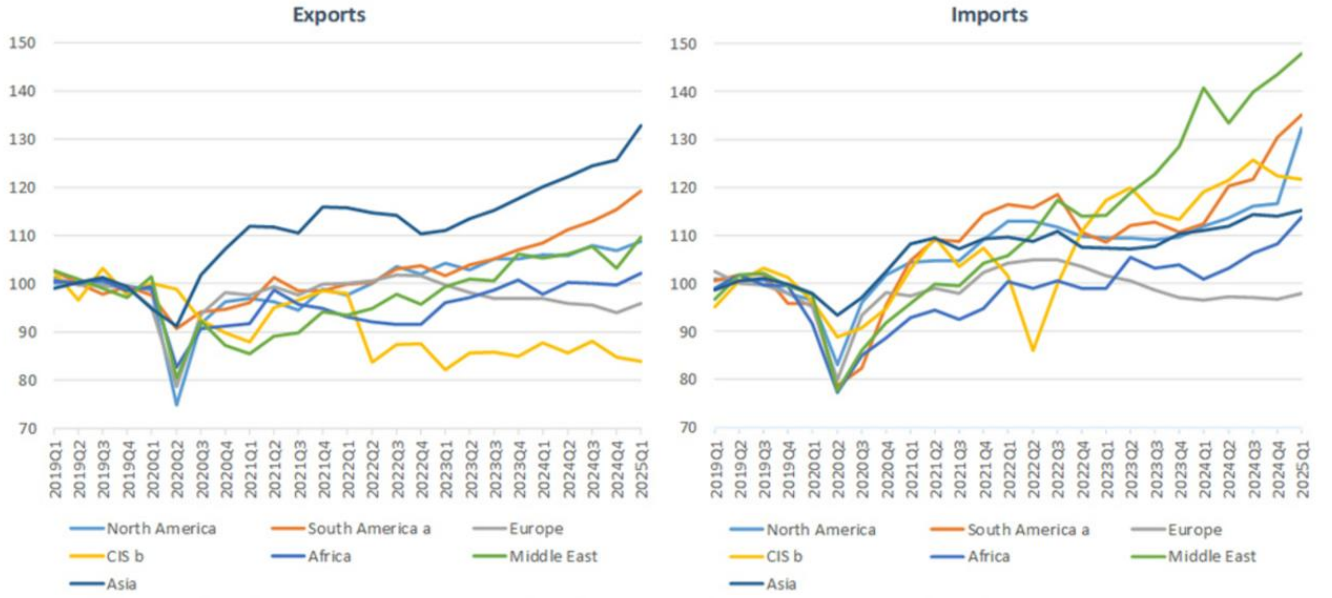
DTÖ, uluslararası ticaret kurallarını belirleyen ve ülkeler arası olası anlaşmazlıkların önüne geçmek veya anlaşmazlıklara çözüm üretmek adına kurulan bir uluslararası kuruluştur. Çünkü İkinci Dünya Savaşından sonra kurulması planlanan Uluslararası Ticaret Örgütü (ITO)'nün kurulamaması sonrası geçici olarak kurulan GATT, yürürlüğe girmesiyle devamlılık kazandı. Fakat GATT'ın da tüm ticaret alanlarını kapsamaması, anlaşmazlıklara çözüm bulamaması veya yaptırım gücünün zayıf olması gibi sebeplerden dolayı kapsamı dar kalmaktaydı. GATT, 1947 yılında kurulmasından itibaren 4 adet konferans ve 4 adet ticaret müzakere turları gerçekleştirilmiştir. Söz konusu eksikliklerin giderilmesi ve uluslararası ticaretin daha etkin kullanımı için 1986-1995 yılında son müzakere turu olan Uruguay Turu müzakereleri yapıldı. Bu müzakere sonucunda Marakeş anlaşmasıyla 1994 yılında DTÖ'nün temelleri atıldı ve 1995 yılında DTÖ olarak dönüşümü gerçekleşti.⁹²

DTÖ'nün yürürlüğe 1995 yılında yürürlüğe girmesiyle uluslararası ticaretteki en büyük reform olarak anılmaktadır. GATT anlaşmasından farkı ise GATT mal ticaretini konu alırken DTÖ ile kapsam daha da genişleyerek fikri mülkiyet hakkını da ele almıştır. DTÖ'nün kurulmasıyla birlikte uluslararası ticarete daha kapsamlı kararlar alınmasını önün açılmış oldu. DTÖ'nün yürürlüğe girmesiyle uluslararası ticaretin %98'ini kapsayacak hâkimiyete 166 üye devletler uluslararası bir kuruluş hâline dönüştü.⁹³

GATT kurumsal yapı yönünden zayıf olan bir uluslararası kuruluşken, DTÖ genel kurul, konsey ve komite gibi organlarıyla kurumsal yapısı kuvvetli hale dönüştürülmüştür. Aynı zamanda DTÖ kapsam olarak GATT'dan daha geniş bir alan çalışması yapmaktadır. GATT ülkeler için bağlayıcı bir kuruluş değilken DTÖ ülkeler için bağlayıcı hale gelmiştir. Anlaşmazlık ve uyuşmazlıklar konusunda, GATT'ın çözüm mekanizmalarının iyi olmaması sebebiyle DTÖ gibi bir uluslararası örgütün kurulması planlanmış ve daha güçlü ve bağlayıcı bir hâl almıştır.

⁹² DTÖ'yü kuran Marakeş anlaşma metni https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/marag_e.htm

⁹³ https://www.wto.org/english/thewto_e/history_e/history_e.htm

Grafik 6. Bölgelere Göre Mal Ticaretinde İhracat ve İthalat Hacimleri, 2025 (DTÖ ve UNCTAD Tahminlerine Göre)

2019'ın ilk çeyreğinden 2025'in ilk çeyrek verilerini gösteren Tablo 19, devletlerin sıkışan piyasadan genişleyen bir piyasaya evrildiğini görmektedir. 2020 yılına kadar gelen yatay seviye Covid salgınının dünya geneline yayılmasıyla tüm devletlerin ithalat ve ihracat işlemlerinin düştüğü gözlemlenmiştir. Bölgeler arasında en sert düşüş yapan ve sonradan hızlıca toparladığı görülen Kuzey Amerika bulunmaktadır. Covid salgınından kaynaklanan düşüş hariç tutulursa Avrupa'nın hem ithalat hem de ihracat verilerinin benzer verilere sahip olduğu görülmektedir. Düzenli bir grafiğe sahip olan Avrupa dengeli bir ticarete sahip olduğunu söyleyebiliriz. Afrika ise Covid salgını sonrası hem ithalat hem de ihracat verilerinde toparlama olduğu gözlemlenmiştir. Hatta 2021 yılının ilk çeyreğinden 2022 yılının son çeyreğine kadar ithalat verileri düşmüş, aynı dönemde ihracat verilerinde ise ihracat verilerinin artışı devam etmektedir. Günümüze yaklaşıldığında ise ithalat kısmen arttığı söylenece de ihracatın artış hızının daha ilerde olduğu görülmektedir. Henüz bu tespiti yapmak için erken fakat 2021 yılında yürürlüğe giren AfCFTA'nın Afrika'nın ticaret hacmini artırdığı ve ihracatının daha fazla artış olduğu gözlemlenmektedir. Burada özellikle serbest ticaret anlaşması verimli uygulandığı taktide ekonomik entegrasyonun ilerleyen örgütlenmelerinin de önü açılmış olacak ve başarılı olma potansiyeli artmış olacaktır.

2.2.5.AB

20.yy'ın başlarından itibaren Avrupa devletlerinde paylaşım mücadelesi içerisine girmişlerdi. Birinci Dünya Savaşı Avrupa devletlerinin arkasında koca bir enkazın oluşmasına sebep olmuştur. Ortaya çıkan siyasi boşluktan Almanya'da Hitler, İtalya'da Mussolini, Rusya'da ise

Bolşevik ihtilalinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Avrupa’da çöküş, Rusya’da ise Bolşeviklerin hâkimiyeti bulunmaktaydı (Çakırbaş, 2023:223). Bu bakımdan Avrupa yıllarca kendi içerisinde savaşlar yaşayan, kanlı dönemler ve siyasal istikrarsızlıklar içerisinde bulunmuştur. Özellikle Avrupa’da iç karışıklıklar, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı gibi büyük savaşlarda savaşmışlar ve 1870-1945 yılları içerisinde Fransa ve Almanya olmak üzere birçok Avrupa ülkesi savaşlar ve istikrarsız dönemlerle uğraşmaktaydılar. Yaşanan birçok savaş ve felaketler neticesinde ülkeler ancak birlikte anlaşarak bu istikrarsızlık döneminin aşılabileceğine inanmışlardır. Bu bağlamda özellikle Avrupalı düşünürler Avrupa’da barışın ancak ekonomi ve siyasi bütünleşmenin sağlanması ile kazanılabileceğine inanmışlardır.

1951 yılında Schuman Doktrininin bir sonucu olarak ortaya çıkan Avrupa Kömür Ve Çelik Topluluğu (AKÇT) 6 kurucu ülke ile kurulmuşlardır. Kömür ve çelik ismi daha önceden savaşın ana sebebini oluşturmalarına rağmen şimdi barışın temelini oluşturmaktaydı. Daha önceden yapılan devletler arası anlaşmalar ve gümrük birlikleri gibi faaliyetlerin dışında ilk kez ülkeler egemenliklerini bir üst kimliğe teslim ederek ulus üstü bir kurum oluşturmuşlardır. Daha sonra kömür ve çelik sektörünün dışında diğer sektörlerde de iş birliğinin sağlanması adına AET kurma karar almışlardır. Bu birliktelik ile de işgücü, mal ve hizmetlerin ve sermayenin dolaşımını sağlamak amaçlanmıştır.

AKÇT, AET ve 1958 yılında kurulan Avrupa Atom Enerji Topluluğu (EURATOM) 1965 yılında Füzyon anlaşması ile birleştirilerek Avrupa Topluluğu (AT) ismini almıştır. İlk genişleme dalgasında Birleşim Krallık, Danimarka ve İrlanda üyeliğe başvurmuş olup yıllar geçtikçe genişleme dalgası devam etmiştir. Son genişleme dalgası 2013 yılında Hırvatistan’ın katılımıyla olmuş olup toplam 28 üye ülke ile varlığını sürdürmektedir.

2.3.Afrika Birliği’nin Uluslararası Kuruluşlarla İlişkisi

Merkezi Etiyopya’nın başkenti Addis Ababa olan AfB, kıta ülkeleri içerisinde barış ve güvenliğin sağlanması, ekonomik kalkınma, siyasi, sosyal ve ekonomik entegrasyonun sağlanması gibi kıta genelini ilgilendiren amaçları bulunmaktadır.⁹⁴ AfB, birçok uluslararası kuruluşlarla iletişim halindedir. Küresel barışı ve güvenliği savunan ve ülkelerle dostane ilişkiler kuran BM ile AfB, Afrika kıta ülkeleri içerisinde de kalkınmayı desteklemek ve barışı tesis etmek için yakın iş birlikleri kurmuşlardır. Bu iş birliği düzeyi AfB ve BM Darfur Karma Operasyonu (UNAMID) 2007’de kurulmuştur. Anlaşmanın temel görevi insani yardımları sağlamak, sivilleri korumak ve insan hakları ve hukukunu gözeterek bunların takibini

⁹⁴ <https://www.mfa.gov.tr/afrika-birligi.tr.mfa>

yapmaktır.⁹⁵ Bu anlaşmalar istişareler boyutuyla yürütülmektedir. AfB ile AB arasında birçok alanda karşılaşılan iş birliği düzeyi kıta ülkelerinin kaynak yetersizliği yaşaması, siyasi istikrarsızlığın olması ve koordinasyon problemlerinin yaşanması ile ilgili yoğunlaşmaktadır.

İş Birliği Alanı	Tanım	Örnekler
Barış ve Güvenlik	Afrika'daki çatışmaları önlemek, barışı koruma operasyonları yürütmek ve barış inşası çabalarını desteklemek	UNAMID, Somali'deki barışı koruma operasyonları
Kalkınma	Afrika'daki yoksulluğu azaltmak, sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek ve ekonomik büyümeyi desteklemek	BM Kalkınma Programı (UNDP) projeleri, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları
İnsan Hakları	Afrika'da insan haklarını korumak ve geliştirmek	İnsan hakları eğitimi, insan hakları ihlallerinin izlenmesi
İnsani Yardım	Afrika'daki insani krizlere müdahale etmek ve afetlerden etkilenenlere yardım sağlamak	Kuraklık ve kıtlıkla mücadele, mültecilere yardım

Tablo 19. AfB İle AB Arasında İşbirliği Alanları (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır)

AfB kıta ülkelerinin sorunlarının niteliği gereğince uluslararası kuruluşlarla görüşmektedir. Özellikle birliğin hedefi olan ekonomik entegrasyona ulaşma arzusunun önünde kıtanın altyapı, nitelikli iş gücü eğitimi ve genel eğitim sağlık hizmetlerinin sağlanması, tarım ve çevre gibi alanlardaki sorunların giderilmesi için finansman kaynağı olarak DB'den destek almaktadır. Bu desteklerin niteliği genel olarak finansal ve kalkınma projeleri olarak değerlendirilmektedir. DB, düşük faizli ve uzun vade geri ödemeli kredi ve hibe olarak destek vermektedir. Kalkınma projelerinde ise tarım, çevre, eğitim, altyapı gibi alanlarda yapılan projeleri desteklemektedir. Örneğin DB Tanzanya Kırsal Elektrifikasyon Genişletme Programını (TREETP) desteklemektedir. Bu bakımdan AfB ile DB arasında yapılan iş birlikleri neticesinde her ne kadar ekonomik ve siyasi reform şartları karşılığında finans desteği sağlasa da ülkelerin karşılaşmış olduğu borç yükü kıtanın sorunlarının giderilmesinde önemli destek olarak görülmektedir. Özellikle finansal kaynakların kullanımı bakımından yoksulluğun

⁹⁵ <https://peacekeeping.un.org/en/mission/unamid>

azaltılması, altyapı hizmetlerinin geliştirilmesi, eğitim ve sağlık sektörlerinde nitelikli insan sermayesini geliştirmek adına verimli kullanım alanları bulunmaktadır.

AfB, kıta geneli ekonomik istikrarı ve ülkelerin refah seviyelerindeki artışı sağlamak için IMF ile de yakın ilişki içerisinde faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu bakımdan IMF, AfB ülkelere para ve maliye politikaları kapsamında ekonomik danışmanlık ve ödemeler dengesi sorunları kapsamında mali yardım konularında destek sağlamaktadır. IMF, ekonomik durumu kötü olan Afrika ülkelerine yönelik Yoksulluğun Azaltılması ve Büyüme Güveni (PRGT) kapsamında finansman desteği sağlamaktadır.

Sonuç olarak AfB, kıta ülkelerinin kalkınmasını desteklemek, barışın ve güvenin tesis edilmesini sağlamak için uluslararası kuruluşlarla iletişim halindedir. AfB kendi hedeflerine ulaşmaya çalışırken ve kıta ülkelerinin sorunlarıyla ilgilenirken aynı zamanda bazı zorluklarla da karşılaşmaktadır. Bu zorlukları aşmada da uluslararası kuruluşlarla olan ilişkileri belirleyici etki yapmaktadır. Özellikle AfB'nin yoksullukla mücadele altyapı çalışmaları, mülteci sorunu gibi konulara eğilerek UNAMID koruma operasyonu konusunda önemli başarılar elde etmiştir.

3.BÜTÜNLEŞME TEORİLERİ VE BÖLGESEL KALKINMA TEORİLERİ

3.1.Bütünleşme Teorileri

Bütünleşme kelimesinin kökenine inildiğinde Türk Dil Kurumu'na göre “bütünleşmek işi” ve “entegrasyon” anlamlarında kullanılmaktadır. Entegrasyon kelimesinin de sıklıkla kullanılmasından dolayı aralarında bazı farklar bulunmaktadır. Bu farklar içerisinde temel olarak uyum ve ahenk konularındaki yaklaşımlarında farklılıklar oluşmaktadır. Söz konusu uyum ve ahenkten, üye devletlerin birbirleriyle olan uyum kastedilmektedir. Bu uyum ve ahenk bütünleşmenin kurulmasında ve devamlılığın sağlanmasında bütünün parçası niteliği taşımaktadır. (Şahin, K., 2018:82).

Gilpin'in bütünleşme tanımı ise:

“Zaman içinde bireysel aktörlerin çıkarları ve bu aktörler arasındaki güç dengesi, ekonomik, teknolojik ve diğer gelişmeler sonucu değişebilir. Sonuç olarak sosyal sistemdeki bu değişiklikten en fazla yarar sağlayan ve bu değişimi etkileme gücünü kazanan aktörler, sistemi kendi çıkarları yönünde değiştirmeye çalışırlar. Değişim sonucu ortaya çıkan yeni sistem, yeni başat üyeleri arasında, yine yeni bir güç ve çıkar dağılımını da yansıtır.” (Gilpin, R., 1981:9)

Bütünleşme kavramı farklı yaklaşım düzeylerinde ve çeşitli süreçleri açıklamak adına tanımlanan bir kavramdır. Bazı düşünürlere göre ülkelerin karar verme süreçlerinde etkili olan ve yetki devri anlamını taşıyan etkileri bulunmaktadır. Ülkeler kendi yetkilerini bir üst mercie taşımalarını ifade etmektedir (Yılmaz, S., Reçber, K., 2023:63). Bütünleşme kavramı sosyolojik bakış çerçevesinde değerlendirildiği zaman toplum kavramını oluşturan birey, grup, kurum ve kuruluşlar gibi birimlerin ahenk, uyum ve iş birliği içerisinde işlevsel bir birlikteliğin oluşması olarak değerlendirilmektedir. Bütünleşmenin sosyalleşme etkisi olup birey, grup ve kurumların birbiri arasındaki uyumu ile sosyal bütünleşmeyi sağlayan değer yargılarının eğitilme sürecidir (Karaca, 2012:229).

Bütünleşme ile birlikte egemenliğin üst bir birim üzerinde toplanmasıyla, üst birim mi üye ülkelerin hedeflerine uyum sağlayacak yoksa üye ülkeler mi üst birimin aldığı kararları kendi hedeflerinden uzak olsa da uygulayacak sorunsal bütünleşmenin süreci sağlıklı yürütmesini sağlayacaktır. Burada üye ülkelerin koşullarına uymaya çalışan bir üst birimin varlığının devam etmesi sorgulanabilmektedir. Çünkü üst birim her bir üye ülkenin özel koşullarına uyma çabasında kendi asli amaç ve diğer üye ülkelerin amaçlarına ters düşme veya onlara yeterince ilgilenememe durumu ortaya çıkacaktır. Fakat üye ülkelerin üst merciinin temel amaç ve ilkelerine uyma taahhüdü parçaların bütüne entegrasyonunu hızlandıracaktır. Nye'ye göre ise “parçaları bütün haline getirme” olarak anlatılan olgunun farklı anlamda

ortaya çıkabildiği ve devlet yöneticilerinin iş birliği veya ortaklık olarak konuşmalarında kullandığı gözlemlenmektedir (Şahin, K., 2018:84). Bu da gösteriyor ki parçaların bütün haline getirilmesi yani parçaların da bütününe ahengine uyum sağlaması gerektiği belirtilmektedir.

Bütünleşme, farklı birimlerin bir araya gelerek yetkilerini üst mercie devrettikleri, kurum ve kuruluşların uyum ve ahenk içerisinde işbirliği sağladığı bir birliktelik olarak özetlenebilmektedir. Söz konusu kavram sosyoloji, ekonomi ve uluslararası ilişkiler gibi birçok alanın inceleme sahasında yer bulabilmektedir. Bu bakımdan bütünleşme teorileriyle, ulus devletleri refah seviyelerini artırmak için karşılıklı işbirliği neticesinde bir araya gelerek yetkilerini üst mercie devretmesi gibi ülkelerin oluşturduğu üst bir kurum düşüncesi yaygınlaşmaya başladı. Bu durumu AB'nin kurulum ve gelişiminin bir nedeni ve sonucu olarak değerlendiren düşünürler bulunmaktadır. Bu düşünürlerden biri olan David Mitrany ise, uluslararası özel işbirliklerin oluşturularak ülkelerin birlikteliği ile oluşan kamusal alanın oluşmasıyla sınırların anlamsız hale gelebilecek politik anlamların oluşacağını iddia etmiştir (Rosenboim, 2013:2-25). Yani ülkelerin birlik kurması halinde sınırların anlamını yitireceğini, ekonomik ve politik anlamda bütünleşme ilkelerine göre üst bir kurum tarafından karar verme mekanizmasının işleneceği belirtilmektedir. Bu bakımdan bütünleşme fikri ekonomi, sosyal ve siyasal düzeni savaşlarla dağılan bir Avrupa için ilgi gören bir fikir olarak düşünülmüş ve Avrupa'nın kurulmasına ve genişlemesine destek olmuştur.

Uluslararası krizler, bütünleşme süreçlerinin başlamasında, gelişiminde belki de kurulan siyasi ve ekonomik bütünleşmenin dağılması gibi sonuçları ortaya çıkarabilmektedir. Bu bakımdan krizler bütünleşmenin sürdürülebilirliği bakımından önemli görülmektedir. Krizler küresel dalgalanmalardan olabileceği gibi bütünleşme içerisinden doğan anlaşmazlıklar sonucunda da ortaya çıkabilmektedir. Bütünleşme sonucunda tüm üyelerin ihtiyaçlarını karşılamayan bir yaklaşımda farklı bir krizi ortaya çıkaracağı ve bunun bütünleşmenin gelişimini olumsuz etkileyeceği vurgulanmıştır (Erdoğan, 2020:590). Yani aslında devletler arasında yapılan anlaşmalar sonucunda bütünleşme girişimlerinin sürdürülebilirliği, üye devletler arasındaki ilişki düzeyinin seyrine göre devam etmektedir. Devletler arası ilişkide baş gösteren bu durum, devletlerin birinin diğeri üzerindeki tahammül gücünü, etkilenme seviyesini veya hassasiyet düzeyini karşılıklı bağımlılıkları nispetince etkilemektedir (Gürkaynak, Yalçın, 2009:76). Gümrük birliği gibi entegrasyon aşamalarında da üyelerin karşılıklı uyumu ve anlaşma düzeyinin önemi bu bakımdan gözlemlenmektedir. Çünkü üyeler arası olası bir anlaşmazlık, krize yol açabilecek ve üyelerin ayrılmasına hatta birliğin dağılmasına sebep

olabilecektir. Nitekim SACU üye devletlerden Botsvana ve Lesotho'nun 1966'da, Swaziland'ın ise 1968 yılında bağımsızlığını kazanması ile 1910 Anlaşmasının yeniden müzakere edilmesini gerektirdi. Bu durum sonucunda 1969'da Botsvana, Lesotho, Güney Afrika ve Swaziland arasında SACU Anlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlandı. Daha sonra 1990'da Nabimyanın bağımsızlığını kazanması ve 1994 yılında ise Güney Afrika'da demokrasi girişimleri gibi siyasi sebeplerin ortaya çıkmasıyla 1969 Anlaşmasının tekrardan müzakere edilme ihtiyacının doğmasıyla 2002'de imzalanan yeni SACU Anlaşmasına kadar uzanmıştır.⁹⁶

Bütünleşme kavramı devletlerarası siyasi ve ekonomi gibi alanlar başta olmak üzere egemenlik unsurlarının bir kısmını devretmesiyle oluşan ve tarihi süreç içerisinde etkilenecek ve gelişerek varlığını sürdüren bir oluşum olarak özetlenebilmektedir. Bu bakımdan bütünleşme türleri olarak ekonomik, siyasi, sosyal ve güvenlik alanları başta olmak üzere çeşitli bütünleşme türlerinin varlığı söz konusu olmuştur. Bütünleşme sürecindeki teorik yaklaşımlar ele alındığında ilk önce fonksiyonalizm karşımıza çıkmaktadır. Fonksiyonalizm (İşlevselcilik) teorisi parça-bütün ilişkisini ortaya koyan ve parçalar arasında karşılıklı bağımlılık olduğunu vurgulayan bir teoridir. Bununla birlikte parçalarda meydana gelecek değişimin bütünü etkileyeceğini iddia etmektedir. Aynı zamanda parçanın kendi vazifelerini yerine getirirken bütünün varlığını sürdüren ve işleyiş sağlayan bir teori olarak değerlendirilmektedir. Kısacası parça-bütün arasındaki fonksiyonel ilişkiyi ifade etmektedir (Kır, 2011:381-404). Üye devletlerin karşılıklı ihtiyaçlarının giderilmesi ile başlayan iş birliği bütünleşme ile tamamlanmaktadır. Fonksiyonalizmin varsayımları arasında sosyal kurumların toplumun ihtiyaçları için var olup ve bu şekilde toplumların kurumlardan oluşmakta ve oluşan iş birliği ile karşılıklı bağımlılığın artarak bütünleşmeyi teşvik etmektedir.

Fonksiyonalizmin güçlü ve zayıf yönleri bulunmaktadır. Devletlerin iş birliği düzeylerinin belirli seviyelerde başlayıp ilerletmesine katkıda bulunur ve artırarak bütünleşmeyi başarılı bir şekilde sağlaması sağlamaktadır. Devletlerin ulusal çıkarlarının olduğu ve birlik sürecinde bunu göz ardı edemeyecek olması ise bütünleşme teorilerini destekleyen fikirlerin önüne set çekmektedir. Bu durum fonksiyonalizmin ileri boyutu olarak karşımıza çıkacak olan noe-fonksiyonalizmin de zayıflamasına ve hatta bu fikirleri destekleyen düşünürlerinde bu yaklaşımlardan uzaklaşmasına sebep olacaktır. 1965 yılında gerçekleşen boş sandalye krizi⁹⁷, devletlerin her ne kadar bütünleşme sürecine girseler de kendi çıkarları söz

⁹⁶ <https://www.sacu.int/about-sacu/history-of-sacu>

⁹⁷ Avrupa komisyon başkanı Walter Hallstein 1965 yılında tarım politikasının hazırlanması ile finansman önerisinde mali kaynaklar konusunda üye devletlerden bağımsız kararlar alınmasını önermiştir. Ayrıca komisyonun üye devletlere danışmadan bir devlet adamı gibi karar alarak bütçe önerisi hazırlaması eleştirilmiştir.

konusu olduğunda veya haksızlığa uğradığını düşündüklerinde yetkiyi üst merci olan kuruma vermekten imtina ettikleri görülmektedir (Arısoy, 2010:1195-1206). Bu durum tüm bütünleşme girişimlerinde söz konusu olabilmektedir. Yakın dönemde Brexit ile İngiltere'nin AB'den ayrılması da gösteriyor ki farklı bakış açıları ortaya çıktığı zaman birliktelikler sona erebilmektedir.

Avrupa bütünleşmesi üzerine etkisi olan fonksiyonalizmin David Mitrany tarafından geliştirildiği ve 1930 yılına dayandığı bilinmektedir. Bu kuram uluslararası örgütlerin teknik ve ekonomik alanlardaki sorunlara çözüm bulma ve barışın temini konusunda daha etkili olduğunu vurgulamaktadır. Söz konusu kavramın, AB gibi bütünleşme girişimlerinin yaşandığı durumlar göz önünde bulundurulduğu zaman genişleme evreleri üzerine yoğunlaşmamıştır. Bu bakımdan bütünleşme ve dolayısıyla birliklerin örgütlenme süreciyle ortaya çıkan entegrasyon aşamalarının genişleme sürecinde daha kapsamlı yaklaşılmasını elzem kılmaktadır. Fonksiyonalizmin ileri aşaması olarak ortaya çıkan neo-fonksiyonalizm ise yayılma etkisi ile entegrasyonun ekonomik alanda kurulmasına rağmen siyasi alana yayılacağı etkiyi ifade etmektedir. (Mercan, Sezgin, 2011:67-83).

Fonksiyonalizm teorisinin savunduğu temel prensipler şu şekildedir:

- İnsanlığın refahının artmasında ve barış düzeninin sağlanmasında ulus-devlet yetersiz kalmaktadır.
- Uluslararası ilişkilerde teknik konularının önem arz ettiğini vurgulayarak, her türlü siyasi endişelerden uzak durup ülkelerin sorunlara çözüm odaklı yaklaşması gerekmekte ve bu anlamda uluslararası örgütleri teşvik etmektedir.
- Belirli amaçlar için güç ve yetkilerin verildiği bu unsura ulus devletler yetkilerini devredeceklerdir.
- “Dallanma”, (ramifikasyon)⁹⁸ teorisine göre bir alanda başlayan örgütlenmenin diğer alanlara genişlemesini tetiklemektedir. Örneğin ortak pazar aşamasından sonra

Bu durum birliğin kurucu devletleri arasında yer alan Fransa'nın egemenlikten kabul edilemez bir feragat olarak görerek yetkiyi vermek istememesiyle devam etmiştir. Fransa tarım politikaları ile ilgili mali düzenlemeleri düşürerek 1 Temmuz 1965'te daimi temsilciliklerini çekerek isteklerinin yerine getirilmesine kadar konseye katılmayacağını belirtmiş, şubat 1966'a kadar sürececek boş sandalye krizinin başlamasına sebep olmuşlardır. (Veziroğlu, 2021:204-229)<https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/62cd6534-f1a9-442a-b6fb-0bab7c842180>

⁹⁸ Devletlerin uygun alanlar içerisinde iş birliklerinin başarılı sonuçlanmasıyla diğer alanlara yönelmesi, yayılması durumu gerçekleşmektedir. Söz konusu bu yayılma etkisine dallanma/kollarına ayrılma (ramifikasyon) denmektedir. Bu bakımdan dallanma bir alanda başlayan birlikteliğin diğer alanlara yayılması anlamına gelmektedir. (Selmi, Rakipoğlu, 2023:2708-2724)

sigortacılık, ücret ve sosyal güvenlik gibi birçok konuda benzer yapılanmalar tetiklenmektedir.

- Umulan hedef ise siyasi aktörlerin dünya toplumuna dönüşen bir yapı haline gelmesidir (Akgül Açıkmeşe, 2004:6).

Bu kapsamda fonksiyonalizmin geliştirilerek siyasal bütünleşmenin sağlandığı neo-fonksiyonalizm düşüncesi Ernst Haas tarafından 1950 yılında gündeme getirilmiştir. Bu durumda Ernst Haas tarafından geliştirilen neo-fonksiyonalizm kavramı ile ülkelerin yayılması etkisi ve ekonomiden siyasi birlikteliğe geçiş gibi bir alandan diğer alana geçişin sağlanmasındaki etkisi üzerinde durmaktadır. Neo-fonksiyonalizm ise fonksiyonalizmin bir uzantısı olarak ulusüstü ve siyasi elitlerle ilgilenmektedir. Bu teoriye göre ulusüstü ve siyasi elitlerin iş birliği ve yayılma (spill-over)⁹⁹ etkisiyle bütünleşmeyi teşvik etmektedir. Bu bakımdan Neo-fonksiyonalizmin temel varsayımları arasında spill-over, ulusüstü aktörler ve siyasi elitler ve ekonomik bütünleşmenin siyasi bütünleşmeyi teşvik ettiği düşüncesi yer almaktadır. Bu yaklaşım özellikle Avrupa Birliği'nin kuruluş ve gelişme aşamalarında karşılaşmıştır. Bu dönemde Haas'ın spill-over tezinin aksine Lindberg spill-back yaklaşımını ortaya atmıştır. Bu yaklaşıma göre artan entegrasyonun bütünleşme hızını azaltacağı görüşüyle Haas'ın görüşünün aksini savunmuştur. Entegrasyonun artmasıyla devletler arası ilişkilerde artış yaşandığı ve bunun doğal bir sonucu olarak ortak konu ve sorunların çoğalmasıyla siyasi uzlaşmazlıklarda artışa sebep olarak bütünleşmede yavaşlama ortaya çıkacaktır (Toprak, Edt. Arı, 2013:8).

Devletler ekonomik, sosyal ve siyasi gibi belirli amaçlar doğrultusunda karşılıklı rekabet ve güç dengelerinin de göz önünde bulundurulmasıyla çeşitli anlaşma yollarına gitmektedir. Avrupa bütünleşmesi içerisinde önemli yere sahip olduğu düşünülen hükümetlerarasıcılık teorisi deneysel çıkarım açısından da kıymetli görülmektedir. Robert Putnam'ın iki aşamalı oyun olarak analiz ettiği düşünce devletlerin ulusal ve uluslararası konulara yaklaşımını yansıtmaktadır. Putman iki aşamalı oyun olarak tabir ettiği düşüncenin ilk aşamasında devletlerin kendi iç politika koşullarının dikkate alınmasını ikinci aşamasında

⁹⁹ Ernst Haas'ın entegrasyon yanlısı tutum sergileyen eserleri bulunmaktaydı. Spill-over kavramının isim babası olan Haas, bu kavramı işlevsel halde bulunan bir entegrasyonun diğer entegrasyonlara yol açacağı bir düşünce olarak değerlendirmekteydi. Haas spill-over fikrini ekonomik determinizm olan toplumsal hayatın ekonomik temeller üzerine kurulduğu politikaların bu bağlamda yapıldığı inancı üzerine kurmuştur. (Anthony M. Messin, 1958) <https://www.europarl.europa.eu/100books/file/EN-H-BW-0038-The-uniting-of-Europe.pdf>. Aynı zamanda Haas 1958 yılında siyasi entegrasyon ile ilgili belirtmiş olduğu düşünceleri şu şekildedir: Siyasi entegrasyon, ulusal siyasi aktörlerin bağlılık, beklenti ve siyasi aktivitelerini yeni bir merkeze yönlendirmeye/kaydırmaya ikna oldukları bir süreçtir. Bu yeni merkezin kurumlarının ulusüstü yetkiye sahip olmaları veya bunu talep etmeleri gerekir. Siyasi entegrasyon sürecinin sonucunda, ulusüstü yeni bir siyasi topluluk oluşur. (Toprak, Edt. Arı, 2013:7)

ise uluslararası ilişkiler de devletlerin karşılıklı pazarlık güç dengesini nasıl kuracağını belirtmektedir. Burada devletler arasındaki güç dengeleri neticesinde ilişkilerin belirli bir olgunluğa kavuşması neticesinde kendi iç politikasına dönerek kabullendirme yoluna gidebilmektedir (Öraz, 2011: 1611-1624). Diğer teorilerle karşılaştırıldığında fonksiyonalizm, iş birliği ile başlayıp evrilen bir süreci, neo-fonksiyonalizmde, ulusüstü aktörlerle yayılma etkisinin olduğunu ve hükümetlerarasıcılıkta ise devletlerin karşılıklı güç dengeleriyle adeta pazarlık düzeylerini belirledikten sonra iç politikasına ile uyumlu hale getirmeyi ifade etmektedir.

Teori	Fonksiyonalizm	Neo-Fonksiyonalizm	Hükümetlerarasıcılık
Temel Varsayımlar	Bütünleşme, iş birliği ile başlar ve siyasi alanlara yayılır.	Bütünleşme, yayılma etkisi ile bir alandan diğerine yayılır. Uluslarüstü aktörler ve siyasi elitler önemli rol oynar.	Devletler, bütünleşme sürecinde rasyonel aktörler olarak hareket eder ve ulusal çıkarlarını maksimize etmek için işbirliği yapar.
Güçlü Yönleri	Bütünleşme sürecinin başlangıç aşamasını ve teknik işbirliğinin önemini vurgular.	Uluslarüstü aktörlerin ve siyasi elitlerin rolünü vurgular; bütünleşme sürecinin dinamiklerini daha iyi açıklar.	Ulusal çıkarları ve devlet egemenliğini vurgular; bütünleşme sürecinde devletlerin rolünü daha gerçekçi bir şekilde ele alır.
Zayıf Yönleri	Siyasi faktörleri ve ulusal çıkarları göz ardı eder; bütünleşmenin otomatik bir süreç olduğunu varsayar	Ulusal çıkarları ve kültürel faktörleri yeterince dikkate almaz; yayılma etkisinin her zaman gerçekleşmediğini göz ardı eder.	Ulus üstü aktörlerin ve siyasi elitlerin rolünü göz ardı eder; bütünleşme sürecinin dinamiklerini yeterince açıklayamamaktadır.

Tablo 20. Fonksiyonalizm, Neo-fonksiyonalizm ve Hükümetlerarasıcılık Karşılaştırması (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır)

Jean Monnet'nin “değişimin mayası” olarak tanımladığı Avrupa'nın bütünleşme girişimlerinde devletler arası ilişkiden bütün bir Avrupa'nın oluşmasına giden süreçte değişmektedir. Bu kavram, Avrupa'nın ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi olarak

bütünleşmesini öngörür ve Avrupa anayasal yapılanmasının inşasını oluşturmaktadır. Aynı zamanda diğer düşünürlerle birlikte Monnet'in Avrupa birliğinin zihinsel oluşumunu hazırladığına inanılmaktadır. 1950 yılında Fransız dışişleri bakanı Robert Schuman, Jean Monnet'in düşüncelerinden etkilenecek Alman ve Fransız kömür ve çelik sektörü ile ilgili ortak yönetim oluşturulması için örgütlenme modeli yayınlamıştır (Alakel, 2016:59-99). Bu bağlamda özellikle AB'nin kurulum sürecinde birçok düşünürler entegrasyonun kurulumu ve gelişim evreleri için analizler ortaya koyarak adeta birliğin zihinsel inşasını oluşturmuşlardır.

AB'nin oluşum sürecini tamamlamasıyla hem üye ülkeler nezdinde genişleme gerçekleşmiş hem de birlik entegrasyon seviyelerinde derinleşme yaşanmıştır. 1990'larda başlayan ve gelişen entegrasyon seviyesi Euro bölgesi olarak tabir edilen parasal birliğin tanınmasıyla farklı bir boyuta evrilmiştir. Ülkelerin para birimlerinde de ortak politikalar yürütmesi entegrasyonun başarısını sorgulamak için yeni analiz kapıları açmaktaydı. 2004 yılında AB üye ülkelerinin büyük genişleme çalışmalarıyla birlikte üye sayısında en büyük artış gerçekleşmiştir. Avrupa doğu blokunu, politik ekonomi unsurlarıyla ve birlik marifetiyle kendi entegrasyon çalışmalarına dahil etmiştir. Söz konusu dönemde Ian Manners gibi akademisyenlerin AB için normatif güç¹⁰⁰ olma potansiyeline sahip olacak gelişmeler yaşadığını söylemişlerdir. Fakat genişleme ve bütünleşmenin seyrinin kurumsal anlamdan desteklenmediği düşüncesiyle problemlerin doğmasına sebep olmuştur (Öniş, Kutlay, 2012:4).

AB'nin entegrasyon sürecinin geleceğinde birçok yaklaşım bulunmaktadır. Genişleme sürecinde yavaşlama yaşayan AB artık birlik düzeyinde değişikliklerin varlığını sorgular durumda bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar arasında teorik olarak iki vitesli Avrupa, değişken geometrili Avrupa, çok vitesli Avrupa, güçlendirilmiş iş birliği ve *a la carte* Avrupa gibi tanımlamalar yer almaktadır. Stabb tarafından sınıflandırılan bu yaklaşımları zamana, mekâna ve konuya göre değişkenlik gösterdiğini vurgulamaktadır. Zaman değişkeni dikkate alınarak oluşturulan entegrasyon yaklaşımı çok vitesli yaklaşım, mekân değişkeni dikkate alınarak oluşturulan entegrasyonda ise değişken geometrili Avrupa ve konu değişkeniyle oluşturulan entegrasyon ise *a la carte* Avrupa olarak değerlendirilmektedir (Beşgür, Utkulu, 2020:330). Bu yaklaşımlar içerisinde *a la carte* Avrupa yaklaşımı iki vitesli Avrupa yaklaşımından farklı olarak AB'nin ortak alanlarında ve politikalarında kalıcı bir muafiyet öngörmemektedir (Sefer, 2022:77-91).

¹⁰⁰ Normatif güç kavramının ortaya atıldığı dönemde Avrupa'nın sivil mi yoksa askeri bir güç mü tartışmalarına her ikisinin de olmadığı belirli ilke ve irade çerçevesinde toplanan bir güç unsuru olduğu ifade edilmektedir. Carr "düşünceler üstü", Galtung ise "ideolojik güç" olarak normatif güce atıfta bulunmuştur. (Gökalp, Kutlu, Sıvar Yenicerler, 2018:1606)

Uygulama Alanı	Ana Hedefler
Uluslararası İlişkiler	Devletler arası siyasi ve ekonomik bütünleşme süreçlerini analiz etmek,
Ekonomi	Devletler arası ekonomik entegrasyonun farklı aşamalarını, gelişim sürecini ve etkilerini analiz etmek,
Sosyoloji	Toplum içindeki farklı grupların bütünleşmesini ve bu süreçte etkili olan faktörleri incelemek,

Tablo 21. Bütünleşme Teorilerinin uygulama alanları üzerindeki etkisi (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır)

Bütünleşme teorilerinin temel amacı devletlerin iş birliği, uyum, refah düzeyleri ve barışın tesis edilmesi konularında entegrasyonunu sağlamaktır. Bu tür birlikteliklerin hedefi ortak sorunları çözüme kavuşturmak, kaynakların verimli kullanılması ve her türlü çatışmanın önüne geçmektir. Bu bakımdan ekonomik bütünleşme kavramının amacı da ülkelerin ekonomik kalkınma düzeyi ve refahlarının artırılmasına katkı sağlamak, serbest ticaretin sağlanmasıyla küresel ticaret hacminin artmasına destek olmak ve ekonomik rekabeti teşvik etmektir. Bunun bir sonucu olarak üreticinin teknoloji kaynaklarının kullanımı ve verimli üretim için ölçek ekonomisini kullanmasını sağlayarak uzmanlaşmayı desteklemektedir. Tüketicinin de artan rekabet şartlarından dolayı kaliteli ürünü daha uyguna mal etme imkânı doğmaktadır.

Bütünleşme eğilimlerinde ülkelerin üçüncü ülkelere karşı ortak şartlar çerçevesinde hareket etme girişimleri olduğundan üye ülkelerin birbirine karşı rekabeti de artmaktadır. Bu durum üye ülkelerin güç dengeleri ve rekabet edebilme kabiliyetlerine göre değişiklik gösterebilmektedir. Yani ülkeler rekabet koşullarına uyum sağlayamazlarsa büyüme gücü tüm ülkelere aynı şekilde yansımayacaktır. Bu durum sonucunda devletlerin bazıları entegrasyonun doğrudan etkilerinden zarar görmesine sebep olacak ve bütünleşmenin bozulmasına sebep olabilecektir.

Ekonomik bütünleşmenin evreleri içerisinde bulunan parasal bütünlük ise mal ve faktör piyasalarında istikrarın sağlanması için para ve finans piyasalarının uyumlaşmasını gerekli kılmaktadır. Bu bakımdan ekonomik entegrasyon aşamalarında sonlara doğru gelindiğinde parasal bütünleşme süreci başlamaktadır. AB göz önünde bulundurulduğunda Maastricht kriterleri ile öncelikle parasal ve ekonomik birlikteliğin kurulması ardından ise siyasi birlikteliğe yönelim hedeflenmiştir. Maastricht kriterlerinin dayanak noktası ise 1962 Roma

Anlaşmasını temellendirerek tek para biriminin fayda maliyet analizine dayanmaktadır (Aydın, Kaya, Sezer, 2017: 381-394).

3.1.1.Federalizm

Federalizm, devletlerin egemenlik alanlarını merkezi ve yerel hükümetlere veya federal veya federe olarak iki birim halinde paylaşılan bir yönetim sistemidir. Bu yapı üye devletlerin egemenliklerinin sınırlı olduğu federal bir yapı öngörmektedir. Bu bakımdan birliğin temel prensibi devletlerin kendi yetkilerine bırakılan alanlar haricindeki yetkilerini merkezi yönetime bırakarak onun otoritesine bağlanmasıdır. Bu yetkiler ise vatandaş, eğitim ve kültür gibi bölgesel alanı kapsayan konularda federe devlete ulusal ve uluslararası konularda alınacak kararlarda ise federal devlete bağlı hareket edilen sistemdir (Çenet, 2019:57-71). ABD federal sistemin bilinen en iyi örneğidir. ABD içerisindeki eyaletler, kendi iç işlerindeki yetkileri saklı kalmak kaydıyla diğer yetkileri federal otoriteye devretmişlerdir.

Federalizm'in bölgesel anlamda gruplaşmalardan oluşan bir gerçeklik olarak ifade eden Dikshit, federe yapılar hakkında sınırları çizilen yapılar olarak değil de birbirlerini ayrı tutabilecek özelliklerin olmasıyla güçlü ve kollektif yapılara sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır. Federal yapının oluşabilmesi için ancak bu türden sınırları aşan bir farklılıkların olması gerektiğini savunmaktadır (Çelik, Ulusoy, 2015: 595-636). Federalizm'in sunmuş olduğu faydalar içerisinde politika çeşitliliği, siyasi katkının teşvik edilmesi ve görüşlerin farklılığından doğan yeni söylemler gibi temel prensipler bulunmaktadır. Bunlar içerisinde özellikle politika yeniliği veya politikaya sunulan katkılar çerçevesinde bakıldığında bir eyaletin uygulayacağı uygulamaların diğer eyaletleri etkilememesi politikaların özgün olmasına, yeni keşiflerin ortaya çıkmasına ve mümkünse diğer eyaletler içinde örnek teşkil etmesine bağlıdır.¹⁰¹

Federalizm kavramı kendi içerisinde farklı gelişim süreçlerini yaşamıştır. Bunlardan ilki ikili federalizm olarak bilinen ve aynı zamanda çift federalizm diye de tanımlanan türdür. Söz konusu teori, birbirinden farklı yetki alanlarına sahip olan federal ve eyalet hükümetlerinin, birey üzerindeki gücünü ve bir hükümetin diğerine tabi olmadığını savunmaktadır. Federalizmin bu çeşidi ABD Anayasasında dar anlamda yorumlanmıştır. Bu yoruma göre federal hükümetin yetkisi dış ilişkiler, askeri işler ve yabancı unsurlarla eyaletler ve kızılderililer arasındaki ticaretle sınırlandırılmıştır.¹⁰² Federalizm'in bu çeşidinde merkezi

¹⁰¹ *New State Ice Co. v. Liebmann*, 285 U.S. 262 (1932).

¹⁰² <https://federalism.org/encyclopedia/no-topic/dual-federalism/>

hükümetler, eyalet hükümetinin yetkilerinde katkı bir şekilde ayrılarak anayasa ile açıkça korunduğu görülmektedir. İş birlikçi (kooperatif) federalizm ise daha çok 1937 yıllarından sonra yaygın olarak görülmeye başlanmıştır. Kooperatif federalizm terimi 1930'lu yıllarda ortaya çıktığı görölse de bu terimin kökleri Thomas Jefferson¹⁰³ dönemine kadar dayanmaktadır. Kooperatif federalizm ise hem merkezi hükümetin hem de eyalet hükümetinin ortak yönlerini tanıyan bir hükümet modeli olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰⁴ Diğer bir federalizm çeşidi ise yeni federalizm olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu federalizm çeşidinde ise yetkinin eyaletlere bırakıldığı veya iade edildiği bir süreç içerisinde daha fazla yetkiyi elinde bulunduran bir siyasi yaklaşımdır.

Federalizm yönetim biçiminin benimsenmesi diğer alanlardaki girişimlerde olduğu gibi çeşitli faydalı veya olumsuz yönleri bulunmaktadır. Bunlar içerisinde fayda olarak görülen yani avantajlı yönler arasında eyaletlerin politikalarını kendisinin belirlemesi ve deneyimlemesi sonucunda en iyi sonuca ulaşma ihtimalinin ortaya çıkma potansiyelinin bulunmasıdır. Bu durum federalizmin özgün politika üretmesi potansiyelinin kendi elinde bulunmasını sağlamaktadır. Diğer bir avantajlı yönü ise vatandaşların katılımının artmasına katkı sunarak hem federal düzeyde hem de eyalet düzeyinde kendine yakın gördüğü veya bulunduğu bölgeyi en iyi yönetebilecek siyasi gücü seçme imkânı doğurmaktadır. Diğer bir olumlu yanı ise birbirinden farklı yapılarak sahip eyaletlerin aynı kurallar ve koşullarda yönetilmesinden ziyade kendi ihtiyaçlarına odaklanan bir yönetim biçimi ve kurallar silsilesine kavuşmasıdır. Bu durum fikir çeşitliliğini artırdığı gibi özgün sorunlara odaklanma kabiliyetini de artırmaktadır. Dezavantajlarının başında birbirinden farklı yapılara sahip olan eyaletlerin ekonomik ve sosyal yapılarında da farklılığın olmasıyla eşitsizliğin ortaya çıkmasına sebep olduğundan bir eyaletin gelişip diğer eyaletin daha az gelişmesine sebep olmaktadır. Eyaletlerin yatırım çekmek için vergilerini aşağı çekmesi veya iş gücünde yaşanacak dengesiz fiyat dalgalanmaları, ekonomik sıkıntıların ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Diğer bir dezavantaj ise merkezi hükümetin farklılaşan eyaletlere karşı ulusal düzeyde, herkesi kapsayacak politikalar üretmesinin zorluğudur.¹⁰⁵

¹⁰³ 19.yy'da çeşitli hükümet politikalarının uygulanmasıyla gazilere yardım, ulaşım ve diğer alanlardaki destekleme hibeleri bulunmaktadır. 1849-1860 yıllarında yapılan Bataklık toprakları yasaları örnek teşkil edilebilir. https://encyclopedia.federalism.org/index.php/Cooperative_Federalism

¹⁰⁴ https://encyclopedia.federalism.org/index.php/Cooperative_Federalism

¹⁰⁵ <https://pressbooks.online.ucf.edu/pos2041lg/chapter/advantages-and-disadvantages-of-federalism/>
13.05.2025

Federalizm yönetim sistemi ile yönetilen devletlerin karşılaşmış oldukları koşullara göre fayda veya zararları değişkenlik gösterebilmektedir. Bunun neticesinde devletler kendilerine özgü bir yönetim biçimi benimsemektedirler. Bu bağlamda dünya genelinde federalizmin başlıca örnekleri karşımıza çıkmaktadır. Kanada, Almanya, Avusturalya, İsviçre, Hindistan ve Brezilya gibi federal yönetim sistemi ile yönetilen ülkelerde de yetki bölüşümü konusunda benzerlikler görülmektedir. Bunlar içerisinde Almanya ve federal yönetim denince ön plana çıkan ABD'nin federal yönetimleri değişkenlik göstermektedir. 1949 Anayasası Almanya'nın federal yönetim sisteminin başlangıcı olarak görülmektedir. Federal Alman Anayasası'nın 20. maddesinin 1. Fıkrasına göre; "Almanya Federal Cumhuriyeti, demokratik ve sosyal bir Federal Devlettir" ibaresi bulunmaktadır. Söz konusu Anayasaya göre eyalet yönetimi ve merkezi yönetimin yetki alanları belirlenmiştir. ABD Anayasasında ise Anayasal Federal Cumhuriyet olarak belirtilmiş olup yasama, yürütme ve yargı olarak güçler ayrılığının olduğu belirtilmiştir. Anayasada merkezi hükümetle eyalet yönetiminin yetki alanları belirlenmiş olup her eyaletin kendi içerisinde anayasası bulunmaktadır. ABD federal yönetim sistemi adem-i merkeziyetçi¹⁰⁶ bir yönetim sistemi hakimken Almanya'da ise merkezi yönetimin daha kuvvetli olduğu bir yönetim bulunmaktadır (Oylumlu, 2024:95-107). Aynı şekilde ABD ve Kanada'nın yönetim sistemleri mukayese edilirse, ABD'nin merkezi hükümeti eyalet yöneticilerine göre daha zayıfken Kanada'da ise merkezi hükümet eyalet yönetimine karşı daha güçlü olduğu görülmektedir. Bu bakımdan merkezi hükümet ve eyalet yönetimi birbirinden bağımsız hareket etme eğilimindedirler. Her ikisi de yetkilerini ülkenin en üst yasası olan Anayasadan almaktadırlar.¹⁰⁷ Sonuç olarak federal sistem, yerel ihtiyaçlara ve önceliklere daha hızlı ve etkili müdahale edilebilmesi için eyaletlere ayrılmasını ve aynı zamanda ulusal birliğin sağlanması için de merkezi hükümetin kuvvetli olmasını savunmaktadır.

3.1.2.Güvenlik Toplumu Yaklaşımı

Güvenlik kavramı, uluslararası ilişkiler disiplininin en temel konuları içerisinde olup birey ve toplumları ilgilendiren, tehdit, risk ve koşullara göre değişiklik gösteren bir kavramdır. Bu tehdit ve riskleri barındıran koşullar ülkelerin güvenlik politikalarını ve uluslararası

¹⁰⁶ Yönetim sisteminde eyalet ve merkezi yönetim arasındaki yetki ağırlığını açıklayan adem-i merkeziyetin Tanzimat dönemine kadar dayandığı düşünülmektedir. Devlet-i Ali Osmanlı döneminde eyaletlerde ortaya çıkan sorunların çözümü için padişah üzerinde olan yetkilerin bazısının eyaletlere verilmesi söz konusu olmuştur. Bu dönemde adem-i merkeziyetçilik fikir ayrılıklarına sebep olmuş olup bir kısım düşünür adem-i merkeziyetçiliği savunurken diğer bir kesim ise merkeziyetçiliği savunmuştur. Federal yönetim sistemlerindeki adem-i merkeziyetçilikte ise merkez ve eyalet arasındaki görev ayrımını ortaya koyar ve iki tarafta kendilerine ayrılan gelir kalemlerine yönelmektedirler. (Bozan, 2017:21-40)

¹⁰⁷<https://www.shivajicollege.ac.in/sPanel/uploads/econtent/a75a70cf93a048abd9051a02a1ad48db.pdf>
13.03.2025

disiplinlerini şekillendirmektedir. Özellikle 1648 Vestfalya Anlaşmasından günümüze kadar süreçte uluslararası güç aktörünün devlet olduğu ifade edilmektedir. Yakın döneme gelene kadar devlet dışında üst bir kurumun olmayışı devletler arası ilişkilerde savunma mekanizmasını hep aktif tutmuştur. Çünkü devletler her zaman kendini koruma refleksi ile politikalarını yapmıştır (Baylis, 2008:69-85).

Barry Buzan, güvenlik kavramının kapsamını genişleterek ekonomi, sosyal, toplumsal, askeri ve çevresel konularını da güvenlik kapsamı içerisinde değerlendirmiştir. Güvenlik kavramını daha geniş çerçevede analiz etmeye çalışan Buzan, devletlerin güvenlik sorunlarına kendi reflekslerine göre hareket etmemeleri gerektiği komşu devletlerin de güvenlik kaygılarını önceleyen yaklaşım olması gerektiğini savunmaktadır. Bununla birlikte Buzan devletlerin ulusal ve uluslararası güvenlik kaygılarının uyumlu halde olup olmadığının diğer devletlerle olan ilişkilerini de etkileyeceğini savunmaktadır (Baylis, 2008:69-85).

Dünya savaşlarının sona ermesiyle devletleri güvenlik kaygısı oluşturmuş ve soğuk savaş dönemine girilerek güvenlik olgusunun öneminin arttığı ve uluslararası kuruluşlara yetki devrinin cazip hale geldiği bir döneme girilmiş oldu. İkinci Dünya Savaşından sonra bir daha savaş yaşanmaması ve devletlerin güvenlik endişelerinin korunması için birçok fikir ve analizler ortaya atılmıştır (Sancak, 2013:123-134). Yakın dönemde ise devlet dışı enstrümanların da güvenlik kapsamında değerlendirildiği göz önünde bulundurulursa, uluslararası ilişkiler, yeni yaklaşım olarak güvenlik toplumu yaklaşımı ilgi gören bir alan haline gelmiştir. Bu bakımdan benzer tehdit algılarını hisseden devletlerin bir araya gelerek sağlayacakları iş birliği ve entegrasyonla çatışmanın önüne geçecekleri bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. Örneğin ekonomik entegrasyonun sağlandığı bir birliktelikle malların serbest dolaşımı, karşılıklı bilgi ve deneyimlerinden faydalanma ve iş gücü gibi insanların yer değiştirmesiyle karşılıklı kültür, ticaret ve iletişim düzeyleri gelişerek karşılıklı güvenin sağlanmasına katkı sağlayabilecektir. Bu durumda devletler karşılıklı bir problem yaşasalar da bağlı bulundukları gümrük birliği şemsiye görevi üstlenip uzlaş, müzakere veya diğer üye devletlerin arabulucu faaliyetleri gibi birliğin katkılarıyla problemlerin çözümü hızlanmaktadır.

Geleneksel güvenlik anlayışı, askeri güç odaklı olmasının dışında yeni güvenlik algısının çok boyutlu değerlendirilebileceğini, askeri tehditlerle sınırlı kalmayacağını savunmaktadır. Bunun sağlanması için karşılıklı ortak değer, kimlik ve toplumsal iletişimin geliştirilmesine vurgu yapmaktadır. Bu kavramlar devletler arası güveni sağlayacağı gibi iş birliği düzeylerini artıracaktır. Bu bakımdan toplumsal kimliğin oluşmasıyla ortak değer

yargılarının ortaya çıkmasına ve bu durum da güvenlik toplumunun oluşmasına katkı sağlamaktadır. Bu durum benzer toplumlar arasında barışı sağlamada temel faktör olarak görülmektedir. Bu bakımdan güvenlik kavramı artık sadece askeri kavram olarak değil siyasi, sosyal, ekonomik ve ekoloji gibi birçok alan içerisinde de inceleme alanı bulmaktadır. Araştırma alanlarının genişlemesiyle ülkeler de artık tek başına üstesinden gelemeyip devletlerin birlikte hareket etmesini elzem kılmıştır (Sancak, 2013:123-134).

Güvenlik toplumu yaklaşımı hakkında farklı düşünürler tarafından farklı sınıflandırmalar yapılmaktadır. Karl Deutsch güvenlik toplumu kavramını iki temel üzerine inşa etmiştir. Bunlardan ilki “Milliyetçilik ve Sosyal İletişim” kitabında konu aldığı ve tarihsel süreç içerisindeki toplumların hareketlilikleri üzerinde durarak devletlerin ilişki düzeylerinin savaş olmamasını engelleyebileceğini vurgulamıştır. İkinci olarak ise sınırları aşan hareketlilik olarak anlaşılan trans-aksiyon terimini ifade etmiştir. Burada da savaşların önüne geçmek için güvenlik topluluklarının kurulmasının elzem olduğunu savunmuştur. Bunlara örnek olarak ise Avrupa Topluluğu veya Trans-Atlantik Topluluğunun kurulmasının savaşları engelleyeceğini savunmaktadır (Dedeoğlu, 2004: s.9).

Güvenlik kavramı için Deutsch’un birleşmiş (amalgamated) ve çoğulcu (pluralistic) olarak iki temel türe ayırdığı söylem de bulunmaktadır.¹⁰⁸ Amalgam türü, siyasi otoritenin kendi egemenliğinin kademeli olarak bir kısmını bir üst kuruma devreden yaklaşımı ifade etmektedir. Pluralistic türünde ise kısmi amalgam bir yapının olabileceği fakat siyasi otoritenin bağımsız olarak ulus üstü yapıyı desteklemeyen bir yaklaşımı ifade etmektedir (Sarı, 2022:71-95). Bu tür birleşme yaklaşımları ülkelerin tarih sürecinde belirli amaçlar çerçevesinde iş birliği kurma ihtiyaçlarının ortaya çıktığını göstermektedir. Bazen ekonomi bazen ise güvenlik algılarıyla ülkelerin iş birliği yapma taleplerinde artış söz konusudur. Özellikle bu durum İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası kuruluşlar ve ekonomik entegrasyon aşamalarının yaygınlaşmasıyla karşılıklı güven ve iş birliğini süreçlerinin arttığı gözlemlenmektedir. Bu bakımdan entegrasyonla birlikte ortaya çıkacak “karşılıklı bağımlılık” durumu güvenlik

¹⁰⁸ Birleşmiş güvenlik toplulukları, birbirinden bağımsız iki ayrı birimin yasal biçimde birleşme/katılma yoluyla bir tür ortak hükümet ya da yönetim oluşturmasıyla ortaya çıkar. Bu yapıda her bir birim, bir düzeyde de olsa egemenliğe sahiptir, ancak ortak ve hayati kararlar güçlü üst yapı unsurlarınca alınır. Deutsch'un katılmış güvenlik topluluğuna örnek olarak gösterdiği yapılanma ABD'dir. Çoğulcu güvenlik topluluğu ise birbirinden bağımsız egemen unsurların ortak değerleri ve çıkarları üzerinden kurulan yapılardır. Bu topluluklar, yasal yollarla bağlayıcı bir takım üst yönetim yapılanmaları oluşturmazlar. Deutsch, bu türde güvenlik topluluğuna örnek olarak da 1815'ten sonra ABD ile Kanada arasında ya da 1905 sonrasında İsveç ile Norveç arasında kurulan birliktelikleri verir. Bu tür topluluklara bir diğer örnek ise İskandinav ülkeleri arasında iş birliği ve ortak kimlik temelinde kurulan Nordik Konseyi'dir (Çelikpala, 2019:2).

topluluğu yaklaşımının oluşmasına katkı sağlayabilir. Kalıcı barış ve güvenliği hedefleyen AB'nin ekonomik, sosyal ve siyasi yönden tavsiyeleri ve aynı zamanda NAFTA'nın ticareti artırma isteği ve ekonomik bağımlılığı ülkeler arası güven ortamının tesis edilmesine ve çatışma riskinin kalkmasına katkı sağlamaktadır.

Soğuk savaş döneminde askeri tehditlerin doğurmuş olduğu sonuçlar, karşılıklı ittifakların doğmasına katkı sunmuştur. Bu durum kendini koruma mekanizmasının bir sonucu olmasından dolayı soğuk savaş sonrasında bu tercihlerde de değişimler yaşanmıştır. Soğuk savaş sonrası dönemde ise ekonomik, sosyal, çevresel ve siber sorunların öne çıktığı ve güvenlik önceliklerinin genişlediği bir dönemin içerisinde yer almışlardır (Ak, T., 2018:88). Emanuel Adler ve Michael Barnett, soğuk savaş sonrasında güvenlik kavramını yeniden yorumlamışlardır. Çoğulcu güvenlik yaklaşımı için vatandaşların barışçıl dönüşüm içerisinde ortak beklentileri olan egemen devletlerden oluşan ulus üstü yapılar olarak tanımlamaktadır. Bu düşünürler güvenlik toplumlarının oluşumunda sosyal etkileşim ve iletişimin önemine dikkat çekmişlerdir. Devletler arası ilişkilerde karşılıklı güven, iş birliği ve empatinin oluşmasında güvenlik toplumu kavramının önemine dikkat çekmektedirler. Dış tehditler ve teknolojik gelişmelerin tetikleyici unsur olduğunu, sosyal etkileşimin yüksek olduğunu ve karşılıklı güvenin oluşmasıyla “biz” bilincinin oluşmasının nezdinde güvenlik toplumunun oluşumunda etkili olduklarını söylemektedirler. Bunu da bölgesel etkileşim sayesinde taraflarda meydana gelen güven olgusunun artmasıyla ortak kimlik bilinci sonucunda tarafların artık birbirini tehdit olarak görmeme durumuna evrilmiştir. Bunun bir sonucu olarak ortak kimlik bilinci ve güvenli toplum algısı neticesinde AB gibi kurumların ortaya çıkmasında ve gelişmesinde etkili olmuşlardır. Soğuk savaş sonrası genişlemesi hızlı bir şekilde devam eden AB örgütlenmesi, ekonomik, siyasi ve sosyal anlamda ortak bir zeminde birleşmesiyle uluslararası ilişkilerde barış ortamının oluşmasına katkı sunmuştur (Çelikpala, 2019:2).

Güvenlik toplumu kavramında farklı yaklaşımlara göre analiz düzeylerinde değişimler yaşanmaktadır. Realist yaklaşımda ülkelerin anarşist yapısı üzerinde durması neticesinde uluslararası sistemde güvenlik toplumunun kurulamayacağına inanılmaktadır. Bu düşünceye göre devletler her zaman kendi çıkarlarını önceleyeceklerinden dolayı güvenliklerini sağlamak için güç kullanmaya yöneleceklerdir. Fakat İkinci Dünya Savaşı sonrasında soğuk savaş ile birlikte artık devletler realist yaklaşımın savunduğu güç unsurunu kolaylıkla uygulayacak bir zemin bulamamaktadırlar. Bu dönemde daha çok liberal yaklaşıma göre analiz öngörüler bulunmaktadır (Sarı, 2022:71-95). Realist bakış açısı ile kurulabilecek örgütlenmelere

verilebilecek en kapsamlı ve popüler örnek NATO ve Varşova Paktı olarak söylenebilir. NATO ve Varşova Paktı'nın soğuk savaş döneminde kurulması iki kutuplu bir sistemin oluşmasına sebep olmuştur (Birdişi, 2020:246). Bu durum ülkelerin bu alanda bir gücün etrafında toplanma arzusunun bir sonucu olarak gözlemlenmektedir. Liberal yaklaşıma göre ise demokratik değerlere ve ekonomik gelişmeler, kurumların yakınlaşmasıyla güvenlik toplumunun tesisinde etkili rol alabileceklerdir. Liberal yaklaşımın etkisi ile genişleme alanı bulan örgütlere verilecek en popüler örnek ise AB'dir. Devletlerin sadece güvenlik şemsiyesi altında değil ekonomik, sosyal, siyasi ve diğer alanlarda ortak değerler etrafında toparlanabileceği ülkelerle birlik kurma arzusuna veya AB gibi örgütlenmelere sevk etmiştir.

Sonuç olarak, güvenlik toplumu yaklaşımı, devlet merkezli ve güç odaklı yapının başlı başına yeterli olmayacağını çok boyutlu etkenlerin bulunduğunu savunmaktadır. Devletlerin karşılıklı anlaşmalarıyla güvenilir ortamın inşa edilmesini sağlamaktadır. Anlaşmaların devamlılığını sağlayarak çatışma ortamının sona ermesi ve karşılıklı işbirliği seviyesinin artmasını sağlamaktadır. Bunun neticesinde ortak değerlerin artması yönünde bilinç düzeyi artmaktadır. Uluslararası ilişkilerde barış ve istikrarı ile ekonomik entegrasyon aşamaları, güvenliğin sağlanmasında etkili olabilmektedir. Bu bakımdan güvenlik toplumu yaklaşımı yeni yollar arayan önemli bir yaklaşımdır.

3.1.3.Fonksiyonalizm

Fonksiyonalizmin tarihsel serüveni 19.yy düşünürleri içerisinde bulunan Auguste Comte ve Herbert Spencer'a kadar dayanmaktadır. Comte toplum ve organizma arasındaki benzerliklere vurgu yaptığında fonksiyonalizmin de temellerini atmıştır (Özdemir, 2001:82). Fakat fonksiyonalizmin organizmacı yapısı ile bu konudaki fikirlerin topluma uyarlanması konusunda öncü olan ve aynı zamanda fonksiyon kavramının bilimsel anlamda ilk değerlendirmesini yapan düşünürle içerisinde Émile Durkheim¹⁰⁹ yer almaktadır. Durkheim'in çalışmaları arasında dayanışma, değer, norm ve anomi gibi soyut kavramların bulunması dikkate alındığında ampirik çalışmalardan uzaklaştığı görülmektedir. Bronislaw Malinowski¹¹⁰

¹⁰⁹ Durkheim, toplumsal anlamda yapmış olduğu çalışmalarda dayanışma ve bütünleşme kavramları üzerinde odaklanmıştır. Sosyal kurumların birey-toplum arasındaki süreci incelemiştir. Bunun neticesinde toplum olgusunun bireylerden ayrı düşünülmesi gerektiği ve bu kavramın kendine has bir yapısının olduğuna inanmaktadır.

¹¹⁰ Malinowski, fonksiyonalist yaklaşıma antropolojik bir bakış açısıyla değerlendirmiştir. Bu olgu çerçevesinde birey ve toplum arasındaki bağı, ilişkiyi açıklamada kültür kavramına odaklanmıştır. Kültür kavramının bireysel ihtiyaçlarda ve toplumsal düzenin sağlanmasındaki önemine yer vermiştir. Aynı zamanda kendi usulünce bir teknik benimseyerek "Katılımcı gözlem" tekniği gibi bir yöntemle araştırmalar yaparak fonksiyonalizme entropolojik bir açıdan bakma özgünlüğüne kavuşmuştur.

ise dışsal toplumsal formların belirleyiciliğini reddederek bireyin bu değişkenlerin etkisi sonucu ortaya çıktığını vurgulamıştır (zdemir, D. C., 2001:83). Fonksiyonalizm, uluslararası ilişkilerin temel yaklaşımlarından olan devletin menfaatleri ve ihtiyaçları doğrultusunda davranış şeklinin belirlenmesinden zıyade devletlerle birlikte devlet dışı aktörlerin çıkarının gözetilmesi gerektiğine inanılır. David Mitrany tarafından geliştirilen bu bütünleşme teorisine göre, devletler arasındaki iş birliği ortak ihtiyaçların giderilmesi ve sorunların çözüme kavuşturulmasıyla gerçekleşir. Bu teori etrafında toplanan düşünürler ise devletlerin bazı yetki alanlarını kademeli olarak devretmesiyle zamanla devlet üstü bir yapıya dönüşeceği düşünülmektedir.

Fonksiyonalizm, otorite için yetki alanı içerisinde bilimsel bilgi, uzmanlık ve ihtiyaçların olduğu bir st otorite inşa etmeyi önerir. Bununla birlikte bu st otoritenin uluslararası kuruluşlarla devletler arasındaki koordinasyon veya iş birliğinin nasıl kolaylaştığına odaklanır. Fonksiyonalist teoriye göre devletlerin menfaatleri ve ortak çalışma isteği arasındaki uyum ne kadar yüksekse birlikte çalışma motivasyonunda da o derece artış gözlemlenmiştir. Bu bakımdan fonksiyonalizmin faydaları arasında devletlerin çıkar ve ihtiyaçlarına yönelik ortaklık kurma ihtiyaı, sorunlara çözüm odaklı yaklaşım ve anlaşmazlıklara karşı bütünleştirici yaklaşımı sağladığı gözlenmektedir.

Bütünleşmenin genişleme süreçlerinde ise yetki alanlarının uluslararası kuruluşlara devri ile başlayan kademeli entegrasyon, iş birliğinin artış göstermesi ve uluslararası kuruluşların bilgi ve tecrübe paylaşımları şeklinde genişleme göstermiştir. Özellikle teknik alanlarda işbirliğinin artması bütünleşme yolunda artış gözlemlenmesine yol açarak savaş çıkma ihtimalini azaltmıştır (şehitoğlu, Karakuş, 2023:295-309). Bütünleşme genişleme süreciyle kendi güçlü ve zayıf yönleri de ortaya çıkmaktadır. Güçlü yönleri içerisinde iş birliği ve barış odaklı sistem inşa edilmesi, uluslararası kuruluşları desteklemesi ve sürece yayılan pragmatik bir yaklaşım benimsemesi fonksiyonalizmin güçlü yönleri olarak görülmektedir. Zayıf yönleri içerisinde ise devletlerin siyasi güç mücadelesinin göz ardı edilmesi, teorik bilgi etrafında bütünleşmenin sıkıntısız doğrusal bir çizgi üzerinde ilerleyemeyeceği gerçeği ve son olarak devletlerin egemenlik yetki alanlarını devretmeye istekli olma eğiliminin yüksek olmayacağı gibi durumlar fonksiyonalizmin zayıf yönleri olarak gösterilmektedir.

Fonksiyonalizmin önde gelen temsilcilerinden olan David Mitrany, bireyin ihtiyaçlarına odaklanan bir yaklaşım üzerine görüşlerini inşa etmiştir. Mitrany, devletleri temel aktör olarak değerlendirmeyi kabul etmek yerine, kendilerine verilen fonksiyonları yerine getirmesini

beklediği kurumları incelemektedir. Bu görüşüyle Mitrany kurumlarda görev alan kişilerin uzmanlaştığı düşüncesi kendisinde hâkim görüş olarak yer almıştır. Bu bakımdan kurumlardan oluşan devletlerin insanların ihtiyaçları karşılamak ve refahlarında artış yapmak için çalışması gerektiğine inanmaktadır. Bu bakımdan devlet politikalarının ideolojiler çevresinde değil rasyonel temele oturmuş teknokrat bakış açısıyla şekillenmesi gerektiğine inanmaktadır. Bireyin ihtiyaçlarının karşılanmasıyla insanların devlete ve bağlı oldukları kurumlara olan güveni ve bağlılığı artacaktır. Sonuç olarak bu durum devletlerle toplumlar arasındaki karşılıklı bağımlılığı artıracaktır (Toprak, Edt. Arı, T., 2013:4).

Fonksiyonalizm, bir sistemin veya yapının, onu oluşturan parçaların işlevleri ve birbirleriyle olan ilişkileri açısından incelenmesini savunan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, 20. yüzyılda sosyal bilimlerde, özellikle sosyoloji ve antropolojide önemli bir etkiye sahip olmuştur. Fonksiyonalizm, toplumu bir organizmaya benzetir ve her bir sosyal kurumun, tıpkı bir organın vücuttaki işlevi gibi, toplumun genel işleyişine katkıda bulunduğunu savunur. Toplumdaki iş bölümünün de fonksiyonları vardır. Toplumun bir parçası olan bireyler, farklı görev ve sorumluluklar üstlenerek bir sistem oluştururlar. Bu sistem, toplumun ihtiyaçlarını karşılamak ve istikrarını sağlamak için birlikte çalışır.

Toplum ve sosyal kurumlar olgusu fonksiyonalizm yaklaşımının temel prensiplerini oluşturmaktadır. Toplum olgusu, birbiriyle ilişkili ve karşılıklı bağımlı parçalardan oluşan yapıdır. Bu parçaların toplumun dengesinin kurulmasında önemli yere sahip olduğu düşünülmektedir. Sosyal kurumların varlığı ise toplumun ihtiyaç ve arzularını karşılamada genel işleyişi dikkate alan bir durumdur. Bu kurumlar toplum ve birey arasındaki ilişkileri düzenlemektedir. Söz konusu kurumlar bireyler arasındaki bağımlılığı ve destekleri konu alarak toplumsal yapının sürekliliğini oluşturmaktadır. Fonksiyonalizmin diğer bir prensiplerinden olan toplumsal bütünleşme ise bireylerin toplumsallaştığı ve toplumsal değerlerin oluştuğu birlikten söz etmektedir. Bu bakımdan aslında fonksiyonalizmin temel amacı denge ve istikrarı sağlamak olarak görülmektedir. Sonuç olarak fonksiyonalizmin farklı perspektifleriyle sosyoloji, antropoloji, psikoloji, eğitim ve hukuk gibi birçok alanlarda silgisi bulunmaktadır.

3.1.4.Neofonksiyonalizm

Fonksiyonalizm kavramının sosyolojik alandaki etkisinin sarsıldığı ve en ağır eleştirilerin gündeme geldiği dönem olarak 1950’li ve 1960’lı yıllar karşımıza çıkmaktadır. Neo-fonksiyonalizm, 1940 yılında fonksiyonalizm kuramının temsilcisi David Mitrany’nin

yapmış olduğu çalışmaların üzerine temel attığı belirtilmektedir. Aynı zamanda neo-fonksiyonalizm AB'nin kurulum sürecinin açıklanmasında katkılarının bulunduğu belirtilmektedir. Neo-fonksiyonalizmin AB'nin kurulmasında ve geliştirilmesinde etkili olduğu ifade edilmektedir. Bu teoriye göre ekonomik anlamda bütünleşmesini sağlayan devletler ilerleyen dönemlerde siyasi bütünleşmesinin de sağlanacağını belirtmektedir (Köksoy, 2020:22-41).

Neo- fonksiyonalizm uluslararası ilişkiler alanı içerisinde küresel yaklaşımlardan ziyade bölgesel çalışmalar üzerine yoğunlaşan ve bölgesel entegrasyon girişimlerini desteklemektedir. AB ile ilişkilendirilen teori yalnız AKÇT'nin kurulumu veya gelişim süreci ile değil siyasi ve ekonomik hedeflerle de yakından ilişkilidir. AB'nin baş mimarı olarak gösterilen Jean Monnet, bölgesel sektörler temelinde bütünleşme eğiliminin devam etmesi diğer sektörlere de yayılım göstereceğine inanıldığından neo-fonksiyonalizm ile uyumlu olduğunu göstermektedir (şehitoğlu, Karakuş, 2023:295-309)

Ağır eleştirilerin arttığı bu dönemin ardından 1980'li yıllarda ise katı ideolojik kutuplaşmaların azaldığı daha anlayışlı ve ılımlı yaklaşımların olduğu bir teori arayışı söz konusudur. Bu bakımdan fonksiyonalizm kavramının en ağır eleştirilere maruz kaldığı bu dönemden yeni bir teorinin ortaya çıkması beklense de öncelikle fonksiyonalistler bu yaklaşımın devam etmesini istememiştir. Bu koşullar çerçevesinde ortaya ıkmiş olan neo-fonksiyonalizmin temsilcileri arasında Niklas Luhmann, Richard Mnch, Paul Colomy, Jeffrey Alexander gibi düşünürler yer almaktadır. Bu düşünürlerin her biri neo-fonksiyonalizmi farklı açılardan analiz etmiştir (zdemir, 2001:87).

Neo-fonksiyonalizm, teknik ihtiyaçlar sonucunda ortaya çıkan fonksiyonların neticesinde bütünleşmenin sağlandığını vurgulamaktadır. Bütünleşme konusunda ortaya çıkan bu fonksiyonlara önem veren düşünce aynı zamanda liberalizmin toplum ve devlet kavramlarından etkilenmiştir. Liberalizm kavramından bu şekilde etkilenen düşünce devletlerin ulusal çıkarlarından dolayı bütünleşme eğilimlerini de ortaya koymuştur. Bu bakımdan devletlerin ulusal çıkarlarının bir gereği olarak ve ulus üstü ilişkilerde ortak çıkarların oluşması neticesinde bütünleşme desteklenmektedir. Bu bütünleşme hedefi fonksiyonalizmden farklı olarak devletin ön planda olduğu ve siyasal bir model olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir (zen, 1998: 36-37).

Neo-fonksiyonalizm, fonksiyonalizmin gelişmiş hali olup bölgesel entegrasyonlara odaklanan ve özellikle Ernst B. Haas etkisinin yüksek olduğu ve geliştirildiği bir teori olarak karşımıza çıkmaktadır. Ernst B. Haas için aynı zamandan Avrupa bütünleşmesinin geliştirilmesi bağlamında neo-fonksiyonalizmin kurucu babası olarak ifade edilmektedir (Köksoy, 2020:24). Neo-fonksiyonalizm, aynı zamanda İkinci Dünya Savaşından sonra soğuk savaşın hâkim olduğu koşullar altından liberal ve realist düşünce arasında kalarak bu yaklaşımlardan etkilenmiştir. Dönem koşulları itibariyle silahlanmanın yüksek olduğu ve güvenlik sorunlarının yaşandığı konjonktürde, aktörler arasındaki iletişimsizliği ve uyumsuzluğun önüne geçmeye çalışmışlardır. (Şehitoğlu, Karakuş, 2023).

Yayılmanın etkisinin görülmesiyle birlikte devletlerin rasyonel bir aktör olarak çıkarlarını maksimize etmeye çalıştığı, bütünleşme sürecinde siyasi elitlerinde etkisini vurgulamaktadır. Bu kavram içerisinde devletler ekonomik ve politik alanda yayılma etkisi yapmaktadır. Bu yaklaşım bütünleşmenin yayılma etkisini fonksiyonel, politik ve sosyal yayılma olarak incelemektedir. Neo-fonksiyonalizm AB gibi bölgesel entegrasyonu amaçlayan bir örgütün kurulmasında etkili olamamışsa da küresel etkileşimi kuvvetli bir yapıya dönüşmesinde özellikle spill-over (yayılma) etkisiyle kavram niteliğini artırdığı düşünülmektedir. Neo-fonksiyonalizmin özellikleri genel hatlarıyla şu şekilde özetlenebilir:

- Entegrasyonun bir durum olarak doğmayacağı sürecin içerisinde çeşitli dinamiklerle doğup gelişeceğini vurgulamaktadır. Bu süreç gelişiminin sürekliliğini sağlamasını yansıtmakta olduğu düşünülmektedir.
- Entegrasyon doğası gereği birçok aktörü barındırdığından çok yönlü ve farklı aktörler tarafından dizayn edilmektedir.
- Karar alma mekanizmasında devletlerin ortak çıkarı sağlama girişimleri esnasında iş birliğinin sağlanmasından kendi deneyimlerini yansıttığı bir bütünleşmeden söz edilmektedir.
- Topluluğun oluşmasında aktörler arası uyumun sağlanması, karşılıklı etkileşimi artırmaktadır.
- Söz konusu kuram teorisyenlerinin nihai amaçlarından birinin Avrupa bütünleşmesinin diğer alanlara/bölgelere yayılmasını sağlamak olduğunu vurgulamaktadır (Köksoy, 2020:26).

Neo-fonksiyonalizm üzerine getirilen eleştiriler de kuramın göz ardı ettiği veya süreç esnasında ortaya çıkan eksikliklerin yansıması olarak değerlendirilmektedir. Bu eleştirel bakış çerçevesinde öncelikle Hoffman'ın söz konusu kuramın entegrasyon süreci dışında dışsal faktörleri göz ardı ettiği düşünülmektedir. Hoffman entegrasyon sürecinin ilerlemesi için hem içsel hem de dışsal faktörlerin birlikte değerlendirilmesini vurgulamaktadır. Bu eleştirinin yanı sıra yayılmanın ve genişleme sürecinin süreklilik arz etmediği belirli bir süreçte genişleme hızında azalmanın yaşandığı gözlemlenmiştir (Aküzüm, S., D., 2020:24-25).

Entegrasyonun kurulum süreci ve kurulduktan sonra ortaya çıkan olumlu veya olumsuz etkilerin analizinde neo-fonksiyonalizm düşüncesi güçlü ve zayıf yönleriyle etkili olmaktadır. Bu bakımdan neo-fonksiyonalizmin bütünleşme süreçlerinin devletler üstü kurumları, aktörlerin rolünü ve entegrasyonun çok boyutlu bir süreç olduğunu belirtmede etkili olduğu düşünülmektedir. Zayıf yönleri arasında ise ulusal çıkarların göz ardı edilmesi, bütünleşmenin her zaman ileri aşamaya geçeceği varsayımının gerçekçi olmaması ve yayılma etkisinin her zaman güçlü ve etkili olmayacağı gibi yönler ise zayıf yönleri arasında gösterilmektedir. Fonksiyonalizm, neo-fonksiyonalizm ve federalizm yaklaşımlarının karşılaştırmalı değerlendirmesi aşağıdaki tablodadır:

Teori	Fonksiyonalizm	Neo-Fonksiyonalizm	Federalizm
Gelişim	Devletlerin işlevli hale dönüştürülmesi	Bölgesel entegrasyon ve fonksiyonalizmin gelişimini amaçlar	
Varsayımlar	Devletlerin ortak çıkarlarına vurgu yaparak ihtiyaç halinde iş birliğinden bahsedilir.	Devletlerin rasyonel yapıda olduğu ve çıkarlarına odaklandığından bahsedilir.	Egemenlik vurgusu yaparak birlikten söz etmektedir.
Kavramlar	spillover, uluslararası kuruluşlar, teknik uzmanlık,	Devlet üstü kurumlar, spillover etkisi, çıkar grupları,	Merkezi hükümet, özerklik, eyalet hükümeti
Bütünleşme Mekanizmalar	Kademeli entegrasyon spillover, bilgi ve uzmanlık paylaşımı	fonksiyonel spillover, politik spillover, sosyal spillover	Anayasal düzenleme, siyasi düzenleme, mali düzenleme
Güçlü Yönler	İş birliği ve barışçıl dünya arzusu	Bütünleşme süreci konusunda uzmanlık hâkimdir.	Birlik ve çeşitlilik konularında dengenin kurulması
Zayıf Yönler	Siyasi faktörler ile güç mekanizmasını dikkate almaması	Sürecin ilerlemesi konusunda süreklilik inancının hâkim olması	Merkezi ve eyalet hükümetleri arasında yetki bölüşümü sıkıntısı

Tablo 22. Fonksiyonalizm, Neo-fonksiyonalizm ve Federalizmin Karşılaştırılması (Yazar Tarafından Hazırlanmıştır)

3.2.Bölgesel Kalkınma Teorileri

3.2.1.Merkezi Yerler Teorileri

Christaller ve Lösch gibi düşünürler, merkezi yerler teorisini açıklamış ve özellikle şehirleşmelerde, şehirlerin büyüklüğü ve coğrafi yapıların dikkate alınarak yapılan planlamalar üzerinde durmuşlardır. Christaller kentsel açıklamasını merkezilik üzerinde yapmıştır. Bu kuram ekonomi kavramının mekân ile ilişkilendirildiği ilk zamanlardan söz etmektedir. Eski dönemde sığ kaynaklarla açıklanan bu kuram kapsamında yakın dönemde özellikle 1996'da Graham ve Marvin tarafından teknolojik ulaşılabilirliğin gelişmesiyle artık merkezilik anlayışında değişikliğin yaşanmasıyla kentsel ağlar düşüncesi vurgulanmıştır (Bilen K L., Bilen, Ö., 2021:104).

Merkezi Yerler Sistemi	Ağ Sistemi
Merkezilik	Düğümsellik
Boyuta Bağlı	Boyuta karşı nötr
Üstünlük ve bağımlılığa eğilim	Esneklik ve tamamlayıcılığa eğilim
Mal ve hizmetlerin homojenliği	Mal ve hizmetlerin heterojenliği
Dikey erişilebilirlik	Yatay erişilebilirlik
Tek taraflı akışlar	İki taraflı akışlar
Ulaşım maliyetleri	Haberleşme maliyetleri
Mekan üzerindeki mükemmel rekabet	Fiyat farklılaşması nedeniyle kusurlu rekabet

Tablo 23. Merkezi Yerler ve Ağ Sistemi Arasındaki Farklılıklar (Bilen K L., Bilen, Ö., 2021:105)

Merkezi yerler kuramının 1970’li yıllarda hangi alanlar üzerinde yoğunlaştığı düşüncesi farklı çerçevede incelenmiştir. Bu çerçevenin içerisinde görelî büyüklük, merkezi yerler arasındaki mesafe, sıra-büyüklik kuramı, ekonomik göstergelerin dikkate alındığı ticari analizler gibi merkezi kuramın özelliklerini barındırmaktadır (Çöteli, M. G., Yenen, Z., 2012:49). Bu bakımdan merkezi yerler teorisi, coğrafi bir alanda yerleşimlerin dağılımını, büyüklüğünü ve hiyerarşik yapısını anlamaya çalışan bir coğrafi ve ekonomik modeldir. Bu teori, insanların mal ve hizmetlere erişim ihtiyaçları doğrultusunda yerleşimlerin nasıl organize olduğunu ve merkezlerin etrafındaki alanları nasıl etkilediğini açıklamaya çalışır.

Merkezi yerler kuramının geçmiş serüveni 19.yy ve hatta 18.yy’a kadar uzandığı düşünülmektedir. Alman düşünür Walter Christaller tarafından 1933 yılında yazılan “*Güney Almanya’daki Merkezi Yerler*” adlı kitapta merkezi yerler ile pazar kasabasının birincil amacının mal ve hizmeti sağlaması gerektiğini vurgulamaktadır. Mal ve hizmetlerin ulaşımındaki mekanın önemi dikkat çekmektedir. Alman düşünür August Lösch ise Walter Christaller’in düşüncesini genişleterek ekonominin mekânsal uyumu ve rekabeti ile tüketici tercihleri modeli üzerinde durmuştur. Lösch’e göre merkezlerin rekabet üzere olduğu, bu

rekabetin merkezlerin dağılımını etkilediği ve tüketicinin talepleri üzerine yansımalarını konu olarak incelemiştir.¹¹¹

Avrupa ve Afrika ülkelerindeki merkezi yerler yansıması değişiklik arz etmektedir. Avrupa ülkelerindeki merkezi yerler kuramının yansıması kentsel sistemin analizinde ve planlanmasında sıklıkla görülmektedir. Afrika ülkelerindeki merkezi yerler kuramının yansımaları ise daha çok kırsal yaşam üzerine yapılan analizlerde görülmektedir. Örneğin Almanya’da kentsel yaşamın yoğun olması hizmetlerin daha sık olmasını gerektirirken kasaba hayatında ise daha hususi hizmetlerin varlığından söz edilmektedir. Afrika örneğinde ise Güney Afrika hariç birçok Afrika ülkesinde kabile hayatının yaygın olması köy yaşamının üzerine yoğunlaştığından bu alanlardaki hizmet beklentilerinin yoğunlaştığı görülmektedir. Bu bakımdan ülkelerin sosyokültürel, ekonomi ve diğer alanlardaki yapısal durumlarının bir yansıması olarak farklı beklentiler söz konusudur. Bu durum ülkeleri yapacakları entegrasyon anlaşmalarında karşılıklı uyumun sağlanması açısından da önem arz etmektedir.

3.2.2.Kalkınma Kutupları Teorileri

Belirli bölgelere yapılan yatırımların, "kutup" etkisi yaratarak çevre bölgelere de yayılacağı ve kalkınmayı tetikleyeceği düşüncesine dayanır. Bir başka deyişle kalkınma kutupları teorisi bölgesel anlamda yaşanan eşitsizlikleri ve kalkınma stratejilerini açıklayan önemli bir teoridir. İktisadi kalkınmanın her bölgede aynı şekilde yaşanmayacağı, belirli bölgelerin ayrışabileceğini yani kalkınma kutuplarının oluşabileceğini ortaya koymaktadır (Ardıç, K., 2002:20). Örneğin, bir bölgede kurulan büyük bir sanayi tesisi, yan sanayi ve hizmet sektörlerinin gelişmesini sağlayarak çevre bölgelere de ekonomik fayda sağlayabilir. Bu yaklaşım öncelikle Fransız ekonomist François Perroux tarafından 1959’li yıllarda geliştirilmiştir. Perroux’a göre kalkınma kutupları firma ve endüstriler gibi gruplar halinde gösterilir. Değişme ve büyüme bu kutuplarda gösterilir. Bu durum gelişme kaydeden kutuplar ile kilit endüstriler arasındaki etkileşim sonucunda meydana gelmektedir (Şenol, Kemeç, 2018:114). Ekonomik büyüme hakkında analizlerde bulunan teori, her yerde aynı koşul ve oranlarda ekonomik büyümenin gerçekleşmeyeceğini belirtmektedir. Bu teori ekonomik büyümenin belirli coğrafi alanlarda yoğunlaştığı ve buradan çevreye yayılma gösterdiğini savunmaktadır.

¹¹¹ <https://www.britannica.com/money/central-place-theory> , 23.05.2025

Teorinin temel kavramları olarak büyüme kutupları, itici endüstriler, yayılma etkileri, geriye ve ileriye yönelik bağlantılar ve yayılma ekonomileri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramlar kalkınma kutuplar teorisine destek veren ve ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı, büyümeyi desteklediği, teknolojik gelişmişliğe destek veren ve bu koşullar altında yayılmasını sağlayan durumu ortaya koymaktadır. Bu kavramların ilerleyişi ise başlangıç düzeyi koşulları, belirli alanlarda yoğunlaşması, yayılma göstermesi ve dengeyi sağlaması gibi süreçler üzerinde sıralanmaktadır. ABD'deki Silikon Vadisi konseptinin teknoloji ve inovasyon konularında küresel popüleriteye sahip olması ve aynı zamanda merkezi bir statüde bulunması büyüme kutbuna verilen örnekler içerisinde gösterilmektedir (Saxenian, A., 1994). Bunun gibi kalkınma kutbu teorisinin bir gereği olarak belirli sektör ve bölgelerde başlayıp gelişim katetmesi rastlantı usulü olan bir durum olmayıp büyüme odaklı olabilecek bir yaklaşım olarak görülmektedir (Maden I, S., Yiğit, A. G. 2019:116).

Teori üzerine yapılan en büyük eleştirel yaklaşım ise yayılma etkisinin bölgesel eşitsizlikleri azaltmada yeterli olamayacağı düşüncesidir. Bununla birlikte ekonomik büyümeyi itici endüstri ve kutuplar kavramları üzerinden açıklamak istemesi sosyal, kültürel, siyasal ve diğer temel koşulları göz ardı etmesi teorisinin temellerini zayıf tutmaktadır. Aynı zamanda teori kendi tezlerinden olan itici endüstri ve kutupların uygulanmasında bile politikaları uygulamanın zorluklarına vurgu yapmaktadır. Almanya'nın Ruhr bölgesinde 19 ve 20yy'da kömür ve çelik endüstrisinde gelişmeler olduğu görülmektedir. O dönem içerisinde sanayi alanında Avrupa'nın en önemli merkezi bir konuma ulaştığı görülmüştür. Bu durum endüstrileşmenin itici gücünün bir yansıması olarak bölgesel kalkınma ve ekonomik gelişmeye yansımasına güzel bir örnek olmuştur (Hudson, R. 2005). Son olarak ise Fransa'nın Toulouse şehrinde havacılık ve uzay sanayisinin yoğunlaşması bu alanda bölgeyi merkez haline dönüştürmüştür. Airbus gibi şirketlerin bulunması bölgenin kalkınma etkisine olumlu yansımaları olmuş ve büyüme kutbunun etkisi görülmüştür. Dünya genelinde bu örnekleri çoğaltmak mümkün olduğu gibi bu alanlarla birlikte daha birçok özelliği kendi bünyesinde bulunduran İstanbul da bu kutuplar arasında yerini alabilmektedir. Ekonomi, kültür, tarihi geçmiş gibi yapısal özellikleriyle birlikte finans, turizm, tekstil ve lojistik gibi sektörlerin ana merkezi içerisinde bulunması İstanbul'u doğal bir itici güç haline getirmektedir (Işık, Pınarcıoğlu, 2001). Özellikle sektörlerin şehirlere kazandırmış olduğu merkezilik özelliğinin ülkeler arasında veya ülkelerde örgütlerin yapmış oldukları anlaşmalarda itici güç oluşturmaları da muhtemeldir. Çünkü yapılması planlanan bir ekonomik entegrasyon girişiminde merkezi kutup özelliğine sahip şehirleri bünyesinde barındıran ülkeler anlaşma sürecinde de kazanım sağlaması muhtemel gözükmektedir.

Kalkınma kutupları teorisinin kendi içerisinde belirli prensipler çevresinde odaklandığı belirtilmektedir. Bunlardan dengesiz büyüme tüm bölgelerde aynı anda ve aynı hızla büyüme gerçekleştirmese de belirli bölgelerin, kaynak ve yatırımların merkezi konuma gelmesiyle dengesiz bir büyüme modeli ortaya çıkmaktadır. Yayılma etkisi ise ticaret, yatırım ve göç gibi alanlarda kalkınma kutupları bölgesinden çevre bölgelere yayılmasına etki etmektedir. Diğer prensipler arasında ise kümülatif ve kutuplaşma nedensellikleri bulunmaktadır. Bunlar da bölgesel etkileşimi artıran bir durum olarak görülmektedir. Yani bir yerde kalkınma kutuplarının oluşmasına sebep olan faktörleri o yerin pazar büyüklüğü, altyapı durumu, hammaddeye yakınlık, yan sanayi, sosyal üst yapı ve insan gücü gibi etmenlerin etkisinin görüldüğü düşünülmektedir (Ardıç, 2002:21).

Sonuç olarak gümrük birliği örgütlenmelerinde görülen entegrasyon süreçlerinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin aynı koşullarda etkilenmediği gerçeğidir. Bu durum mal ve sektör hareketliliğinin olduğu bir ortamda gelişmekte olan ülkelerin henüz gelişmiş ülkeler kadar ileri sanayiye sahip olmamaları ve gelişmiş ülkelere sermaye ve emeğin karşılığının yüksek olması dolayısıyla bunların gelişmiş ülkelere doğru kaymasının söz konusu olabileceğidir (Benli, F., 2013).

3.2.3.Birikimli Nedensellik Teorisi

Birikimli nedensellik 19.yy sonları ile 20.yy başlarındaki ABD iktisatçılarına dayanmaktadır. Söz konusu dönem de Thorstein Veblen ve Allyn Young teori hakkında fikirlerini söylerken küresel ekonomi, pazar büyüklüğü ve artan üretkenlik üzerine analizlerini yapmışlardır (William, 2020). Birikimli nedensellik teorisi, bir olayın, durumun veya farklı yaklaşımların birbirleriyle bağlantılı olarak benzer koşullardan kaynaklandığı ve ortaya çıkan bu sebeplerin belirli zaman periyotlarında etkisini artırdığını savunan bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani aslında söz konusu teorisinin olayı açıklamada tek bir yeterli nedeni olmadığı birbirini etkileyen faktörlerin sonucu olduğunu ortaya koymaktadır.

Birikimli nedensellik teorisinin açıklanmasında “eşik etkisi” kavramının önemi de bulunmaktadır. Eşik etkisi kavramı birikerek ve birbirini etkileyerek devam eden faktörlerin belirli bir noktadan itibaren diğer aşamalara göre daha hızlı veya büyük bir etkiye yol açmasını açıklamaktadır. Birikimli nedensellik teorisine katkı sunan kavram ile birlikte karmaşık olaylara anlam kazandıran teoriye bazı eleştiriler gelmiştir. Bu eleştirel yaklaşımlar ise temel

olarak teörinin karmaşık yapıya sahip olması, ölçüm zorluğunun bulunması ve belirsizlikleri içinde barındırması gibi konulardır.

Teörinin birçok alanda birbirini etkileyen faktörlerle büyümesi farklı disiplinlerdeki yaklaşımları ortaya koymuştur. Ekonomi, sosyal ve tarihsel alanlar başta olmak üzere birçok yönüyle etkileşim yaşanmaktadır. Ekonomik birikimli nedensellik yaklaşımında büyüme sürecindeki dengesizlik ve eşitsizlikten bahsedilmektedir. Burada gelişmiş ekonomilerdeki imkânların, kaynakların, fırsat ve sermayenin kuvvetli baskısı ile gelişmekte olan ülkelere karşı ticaret sapmasına yol açabileceği veya bu imkânları gelişmekte olan ülkelere kaydırarak refah artırımını sağlaması için etkisi bulunmaktadır. Gümrük birliği örgütlenmesinin temel amacı olan refah artırıcı etkisi ve temel eleştirilerinden olan ticaret sapmasının açıklanmasına destekleyici bir unsur olduğu düşünülen teörinin gümrük birliği örgütlenmelerine kavramına destek sağlayacağı beklenmektedir.

Birikimli nedensellik teorisi öncelikle 1950'lerin başında Parreux tarafından ilk kez ortaya atılmıştır. Ardından İsveçli düşünür Myrdal(1957) ve Hirschman(1958) tarafından geliştirilmiştir (Ecaral, 2005:93). Söz konusu teoride gelişmişlik düzeyleri birbirinden farklı olan ülkeler mukayese edilmiştir. Bu durum gerçekleştiği zaman öncelikle ekonomik entegrasyonun kurulmasının zor olacağı düşünülmektedir. Çünkü ülkelerin birbirinden farklı gelişmişlik durumlarına sahip olması başta gümrük birliği olmak üzere diğer entegrasyon örgütlenmelerinde de refah etkilerinde farklılıkların oluşmasına sebep olacaktır. Bu durum da ülkeler ticaret sapmasına uğrama riski ile karşı karşıya kalacaktır. Diğer bir husus ise iş gücünde kaymaların yaşanmasıyla gelişmiş ülkelere olan talebin artmasına sebep olacaktır. Burada gelişmiş ülkelerdeki sermaye koşullarının uygun olması sebebiyle emek gücünün gelişmiş ülkelere doğru kaymasına sebep olabilecektir (Maden, Yiğit, 2019:117).

3.2.4.Keynesyen Bölgesel Kalkınma Teorisi

Keynesyen bölgesel kalkınma teorisi, neo-klasik bölgesel kalkınma teorisinin aksine toplam talebin önemini vurgular. Bu bakımdan teori kendi içerisinde ihracata bağlı ve girdi-çıkı teorisi olarak iki ana bölgesel kalkınma teorisine girmektedir. İhracata bağlı teori, ihracat üretimi için ayrılan mal ve hizmetle yerel ihtiyaçlar için ayrılan mal ve hizmetle ilgilenmektedir. Burada ihracat için ayrılan mal ve hizmetlerin bölgesel kalkınma destek olduğu vurgusu yapılmaktadır. Bu bakımdan üye devletlerin üretmiş oldukları mal ve hizmetlerin bölge dışında talep görmesi bölgesel kalkınmaya destek vereceği belirtilmektedir (Sousa, 2010). Bölge

içerisinde üretilen bir ürünün bölge dışından talep görmesi ihracatın ve üretimin artmasına etki edecektir. Üretim miktarının artması iş gücüne olan talebi artıracak ve bu durum üye devletler arasında iş gücü geçişlerinin yaşanmasını sağlayacak. Aynı zamanda üretimi artan ürünlere sermaye yatırımı teşviki oluşacak ve devletler sermaye transferi yapacaklar. Özellikle ihracat yoğun talep alan sektörlerde rekabetin oluşmasına sebep olacak ve bu durum tüketicilerin kaliteli ürünü ucuza alması için zemin oluşturacaktır.

Adam Smith, tarife ve kota gibi engellerin kaldırıldığı bir uluslararası ticarete devletlerin kazan-kazan politikasıyla her iki tarafından kazançlı çıkacağını savunurken, Keynesyen engellemeler ve yapısal düzenlemelerin olmadığı bir uluslararası ticarete bireylerin ve şirketlerin rekabet koşullarından dolayı etkilenebileceğini düşünmektedir (Şenol., Kemeç. 2018:113). Gümrük birliği örgütlenmelerinde üye devletler arasında ortak tarife uygulanması ilk etap gelişmiş devletlerin olumlu ayrışma ihtimalinin daha yüksek olduğu bir durumdur. Çünkü üretimi fazla olan bir devlet için diğer üye devletler Pazar niteliği taşımaktadır. Fakat gümrük birliğinin sürekliliğinin sağlanabilmesi için üye devletlerin refahının artması amaçlanmaktadır.

3.2.5.Neo-Klasik Bölgesel Kalkınma Teorisi

Ekonomik yapıları entegre halinde olan piyasa yapıcılarında kişi başında düşen gelirdeki zaman içerisindeki yakınsaması olarak ifade edilmektedir. Neo-klasik bölgesel kalkınma teorisi olarak tanımlanan bu yaklaşımın öncüleri olan Solow (1956) ve Swan'ın (1956)'ın standart büyüme teorilerine dayandığı düşünülmektedir. Bu düşünürler ekonominin zaman içerisinde büyümesini neoklasik bölgesel kalkınma teorisi ile açıklamaktadır. Neoklasik bölgesel kalkınma teorisi ilk olarak, toplum ve bölgesel analizlerde uygulanabilir ikinci olarak, içsel büyüme ve bölgesel akışkanlıklarda üçüncü olarak ise çeşitli sermaye birimlerinin dahil edildiği büyümeyi etkileyen faktörler bulunmaktadır (Alexiadis, 2012).

Neo-klasik model, öncelikle düşük sermaye ve düşük iş gücü maliyet ile başlayarak bölgesel anlamda sermaye biriktirmeyi amaçlamaktadır. Bu durumda ilk başlarda büyüme oranının yüksek olduğu görülmektedir. Fakat ilerleyen zamanda sermaye ve iş gücünde görece artış meydana gelerek sermaye birikimi azalmaktadır. Bu bakımdan neo-klasik büyüme modeli bu modelden bahsetmektedir. Bu durumdan model iş gücünün görece düşük aldığı maliyetin en fazla alan maliyete yakınsamasından bahsetmektedir. Bölgesel ekonomiler aynı sabit duruma sahip olduğu varsayımında geçiş dinamikleri tüm bölgeler için geçerli olacaktır (Fingleton, B.,

Fischer, M., M. 2010). Burada gümrük birliği örgütlenmelerinde tüm üye devletlerin sabit tarifeler koşulu altında çalıştığı ve bu nedenle mal, hizmet, iş gücü ve sermaye gibi değişkenlerin ülkeden ülkeye farklılık göstereceği bir durumun yaşanmaktadır. Çünkü ortak maliyetlerin aynı olduğu durumda özel şartlar ayırt edici özellik taşıyacak ve sermayenin, iş gücünün, mal ve hizmetlerin yer değiştirmesine sebep olacaktır. Bu bakımdan Neo-klasik bölgesel kalkınma teorisi, piyasa mekanizmalarına ve serbest rekabete vurgu yapar. Bu çıkarımdan da anlaşılacağı üzere serbest dolaşım ve rekabetçi bir ortam zemin hazırlamaktadır.

3.2.6.İçsel Bölgesel Kalkınma Teorisi

İçsel bölgesel kalkınma teorisinin amaçlarından biri bölgelerin kendi öz kaynaklarını kullanarak bölgesel kalkınma ve büyümeyi sağlayacak refah seviyesini artıran mekanizmaları ortaya çıkarmaya çalışmaktır. Her bölgenin kendi kalkınma seviyelerine hâkim olması gerektiği düşünülmektedir. Yani her bölge kendi kalkınma seviyelerini artırma konusunda faaliyetlerin öznesi olması gerektiği düşünülmektedir (Vatansever Deviren., Yıldız, 2014). Bu bakımdan bölgesel dinamiklere odaklanma ve yerel kaynakların etkin kullanımını gerektirmektedir. Bu kaynaklar içerisinde beşeri sermaye, kültürel birikim ve diğer bilgi birikimlerinden doğan tecrübelerin oluşturmuş olduğu içsel kalkınmaya destek verecek kendi unsurlarını kapsamaktadır. Bu unsurlara bölgesel dinamik unsurlarını oluşturan yerel halk, özel ve kamu kuruluşlarının işbirliğini sağlayacak destekler yer almaktadır.

İçsel bölgesel kalkınma teorisine göre büyümeyi en iyi açıklayan unsurlar arasında bölgenin eğitim düzeyi, aktörlerdeki öğrenme hızı, girişimcilik düzeyi, bölgesel kurumların ve yönetimlerin uygulamaları gibi unsurlar bulunmaktadır. Aynı zamanda bölgesel kalkınmayı açıklayan teorileri içerisinde içsel bölgesel kalkınma, sürdürülebilir bölgesel gelişme, yenilikçi çevre teorisi, girişimcilik yaklaşımı ile bölgesel ağlar teorisi bulunmaktadır (Acar, 2006:214). Özellikle bölgesel örgütlenmeleri oluşturan devletlerin eğitim- öğretim durumu, girişimcilik seviyesi ve bölgesel kurumların gelişmişlik düzeyi önemlidir. Bu bakımdan AB üyesi devletler birçok alanda dünyanın geri kalan ülkelerin önünde bulunmaktadır. Afrika kıta devletlerinin ise yıllardır maruz kaldığı iç çatışma ve sorunlar, kıtanın entegrasyon girişimlerini ötelemiştir.

Küresel dünya da gelişmişlik ve rekabet koşullarına göre bölgeler arası farklılıklar bulunmaktadır. Ülkeler kendi dinamiklerine bölgesel fırsat ve olumsuz koşullara göre gelecek projeksiyonunu çizmektedirler. Bu durum bölgesel dinamikleri ortaya çıkarabileceği gibi sürdürülebilir kalkınma açısından da etkili olabilmektedir. Bu anlayış çerçevesinde bölgelerin

kaynak potansiyeli, yeterlilikleri ve yetkinlikleri bölgesel dinamiklerin ortaya çıkmasında etkili olabilmektedir. Bu düzlemde içsel bölgesel kalkınmanın öneminin ortaya çıktığı düşünülmektedir. Bu bakımdan içsel bölgesel kalkınma herhangi bir dışsal faktörlere bağlı kalmadan kendi iç dinamiklerini ortaya çıkaran veya kendi potansiyelini kullanma düşüncesine dayanmaktadır.

Bölgesel kalkınma teorisi kapsamında özellikle yakın dönem ekonomik gelişmeler dikkati çekmektedir. 1929 Ekonomik Buhran ile ülkeler küresel ekonomik kriz ile karşılaşmışken daha sonra ekonomik entegrasyon söylemlerinin arttığı bir dönem karşımıza çıkmıştır. Daha sonra özellikle 1973 petrol krizine kadar olan dönemde geleneksel kalkınma yaklaşımlarının ağırlıkta olduğu gözlemlenmektedir. Bu dönemde her ne kadar bölgesel kalkınmanın ana aktörlerinden olan merkezi hükmet geri kalmış bölgelere yatırım ve teşviklerle kalkınmayı destekleseler de bölgesel anlamda kendi dinamiklerini açığa çıkaracak politikalara ihtiyaç duymuştur.

Hem içsel unsurlar hem de bunların uygulayıcısı olacak kamu-özel teşebbüslerin ilişkisinde yenilikçi inovasyon, teknolojinin kullanılması ve sürdürülebilir iş birliğinin sağlanması temel motivasyonlar içerisinde bulunmaktadır. Bu motivasyonla ülkelerin ekonomik entegrasyon sürecinde küresel rekabete karşı bölgesel iş birliği olarak düşünülmektedir. Küresel rekabete karşı bu yönlü bölgesel girişimlerde kurumların etkin ve güçlü olması hedeflenmektedir. Bu koşulların hepsinin harmanlanarak bölgenin kendine has bir kimliğinin oluşması sağlanıp güçlü bir aktör ortaya çıkarılabilir. Bu kimliğin oluşmasında coğrafi koşulların etkisiyle bölge şartlarını oluşturan konum, kaynak, ekonomik potansiyel ve zorlukları gibi sebepler bölgenin kimliğinin oluşmasında etkili olabilmektedir.

İçsel bölgesel kalkınma girişimlerin neticesinde veya bölgesel oluşum süreçlerinde zorlukları ve fırsatları kendi içerisinde barındırmaktadır. Söz konusu teorinin karşılaşmış olduğu zorluklar içerisinde özellikle gelişmemiş ülkelerin oluşturduğu geri kalmış bölgelerde finansal kaynak sıkıntısı ve altyapı yetersizliği dikkati çekmektedir. Bölgeyi oluşturan ülkelerde siyasi istikrarsızlık ve kurumsal yapıların zayıf oluşu bölgesel koşulların geri kalmasına sebep olmaktadır. Bu durum Afrika kıta geneli devletleri kapsayacak özelliklere sahiptir.

İçsel bölgesel kalkınma teorisinin bölgesel yansımaları ülkelerin içerisinde bulunduğu koşullar ve birbiriyle olan ilişki düzeylerine göre farklılık gösterebilmektedir. Bu bağlamda Afrika ve Avrupa içerisinde oluşan veya oluşması muhtemel iş birliklerinin birbirinden farklı

yansımaları olması muhtemeldir. Avrupa kendi içerisinde yenilikçi teknoloji, sosyal uyumun ve sürdürülebilirliğin hedeflenmesi ve rekabet gücünü sağlamayı teşvik etmektedir. Avrupa gelişmiş izlenim sergilerken Afrika ise kendi içerisindeki problemlere odaklanmaktadır. Afrika bölgesinde siyasi istikrarsızlıkların bulunması, altyapı eksikliklerinin yaşanması, ekonomik gelişmişlik düzeylerinin geri kalmış olması ve kurumlarının profesyonellikten uzak oluşu bölgesel kalkınma ve ileri hedefleri içerisinde yer alan ekonomik entegrasyon gibi bölgesel iş birliklerinin kurulmasını ve gelişimini zora sokmaktadır. Bu koşulları Avrupa’da içsel bölgesel kalkınma teorilerinin daha uygulanabilir olmasını sağlarken Afrika bölgesi için ise soru işaretlerini kendi içerisinde barındırmaktadır.

Sonuç olarak içsel bölgesel kalkınma teorisi bölgesel koşulların dinamikleri içerisinde bulunan eksik yönlerinin, bölgesel fırsatların vermiş olduğu imkânlar çerçevesinde giderilmesi ve kendi kabiliyetlerinin ise açığa çıkarılmasını hedefleyen yaklaşımdır. Bölgesel koşullar, içsel motivasyonu artırıcı etki yaptığı gibi bölgenin gelişmişlik düzeyinin az olması veya kendi içerisinde problemlerin fazla olması bu teorinin uygulanmasını güç hale getirmektedir. Bu bakımdan Afrika’nın az gelişmiş, altyapısı gelişmemiş, siyasi istikrarsızlıkların olması ve kıta geneli sorunların bulunması birlik halinde örgütlenmesini güç hale getirirken, kendi kabiliyetlerini açığa çıkarma girişimlerinde kıta devletleri o zaman içsel bölgesel kalkınma teorisinin pozitif etkisini görmüş olur.

3.2.7.Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı

1980 sonrası dönem dikkate alındığında küreselleşmenin yaygınlaştığı ve artık sanayi, vasıfsız işgücü ve emek yoğun gibi kavramlar işlevselliğini yitirerek artık teknoloji ve dijital dönemin olduğu bir dönem içerisine girildiği belirtilmektedir. Mekân kavramının bu örgütlenme açısından öneminin azaldığı ve ekonominin işleyen çarklarında bilim adamlarının olduğu bir sürecin içerisinde Yeni bölgeselcilik ismiyle tanımlanmıştır. Paul Krugman’ın 1991 yılında yaklaşıma ismini de vererek öncülüğünü ettiği ekonomik coğrafyalar üzerinde yeni yaklaşımlar çalışmasında ekonomi bilim dalına farklı bir bakış açısı kazandırmaktadır.¹¹² Yeni ekonomik coğrafya kavramı özellikle belirli bölgelerde veya alanlarda odaklanma sonucu ortaya çıkan yığılma ekonomisi terimi bu kavramın temel düşünce altyapısını oluşturmaktadır. Söz konusu kavram ekonomiler üzerinde maliyet azalıcı, verimde artı ve yenilikçi fikirlere

¹¹² https://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2015/08/semp6_20.pdf

kolaylık sağlama gibi faydalı yönleri de bulunmaktadır. Bu durum ülkeleri, içerisinde bulunan şirketler üzerinde rekabeti artırıcı etki oluşturduğu gözlemlenmektedir.

Yeni ekonomik coğrafya yaklaşımının gelişim sürecinde 1990'larda Krugman öncülüğünde ortaya çıkmış ve coğrafya ile ticaret getirisi arasındaki ilişki ortaya konmuştur. Bölgesel örgütlenmelerde artış gözlemlendiği 2000'lere doğru endüstriyel kümeleşmeler oluşmaya başlamıştır. Bu durum artan devletler arası ticarete coğrafyanın önemini artırmıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde ise teknoloji ve bilgi paylaşımı gibi konularda gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler de ampirik çalışmalara konu olmuştur (Çalışkan., Kaya. 2015:42).

Yeni ekonomik coğrafya yaklaşımı içerisinde Krugman, merkez-çevre yaklaşımı ile söz konusu teori üzerinde etki uyandırmıştır. Bu teori bölgesel iktisat, uluslararası ticaret ve ekonomik coğrafya kavramlarını konu almaktadır. Krugman'a bu bağlamda destekleri olan veya teoriye düşünceleriyle katkı sunan diğer düşünürler arasında kent modeli konusunda destek olan Masahisa Fujita, uluslararası ticaretin gelişmesinde katkı sunan Anthony Venables ve yeni ekonomik coğrafya teorisi üzerinde eleştirel değerlendirme yapan Jacques François Thisse gibi başlıca düşünürler bulunmaktadır (Ekinci., Ersungur, 2014).

Yeni ekonomik coğrafya yaklaşımının mekân üzerinde etkileri veya mekânsal değerlendirmenin analizi üzerinde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımların genel ekonomik enstrümanlar üzerinde etkisini inceleyen yaklaşım olarak genel denge analizi modelinin yeni ekonomik coğrafya yaklaşımına katkı sunduğu değerlendirilmektedir. Katkı sunan diğer bir yaklaşım modeli ise Krugman tarafından ortaya atılan merkez-çevre modeli gösterilmektedir. Bir diğeri Fujita ve Krugman'ın 1995'te yayınlamış olduğu eserde kent sistemi modelini belirtmiştir (Ekinci., Ersungur, 2014).

3.2.8.Yeni Bölgeselcilik Yaklaşımı

Yeni bölgeselcilik yaklaşımı, farklı teorileri bir araya getirmeye çalışan ilk sistematik ve disiplinler arası bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Yeni bölgeselcilik aynı zamanda sadece devletler arasında değil devlet dışı aktörler olan sivil toplum ve özel şirketler gibi unsurlarla ilişkide olan uluslararası veya ulusötesi ilişkilerin bir unsurudur. Bu bakımdan yeni bölgeselcilik sadece devletler arasında olan bir yaklaşım değildir aksine çok boyutlu, karmaşık ilişkiler ve akışkanlıkların bulunduğu kompleks durumların analizinde kullanılmaktadır (Fredrik, Timothy. 2003).

Yeni bölgeselcilik bölgesel dinamiklerin ortaya çıkmasını ve sosyo-ekonomik gelişmelerin sağlanmasını hedeflemektedir. İlleris'e göre yeni bölgeselcilik yaklaşımıyla bölgesel kalkınmanın başarılı olabilmesi politik kurumlara, bölgesel desteklere, altyapı çalışmalarına ve nitelikli iş gücü gibi bölgesel edimlerin niteliği ile bağlantılı olduğunu belirtmektedir (Erdem, 2019:57-64). Bu bakımdan Afrika kıta ülkelerinin bölgesel anlamda birçok eksiğinin olması günümüz açısından pek umut verici durmasa da gelecek hedeflerinin gerçekleştirilmesi ve ilerleyen başlıklarda AfCFTA'nın olası gelecek projeksiyonlarının gerçekleşmesi durumunda entegrasyonun gelişerek evrilebileceği düşünülmektedir.

Uluslararası bölgeselcilik yaklaşımları İkinci Dünya Savaşının bitmesinden sonra yaklaşık otuz yıl uluslararası ilişkileri disiplininin teorik kısmına etkili olduğu düşünülmektedir. 1970'lerden sonra teoride belirtilen düzeyde gerçek hayatta bölgesel çalışmaların ilerlemediği düşüncesi belirtilmektedir. Bölgesel yaklaşımlarını popülaritesinin azalması düşüncesinin altında özellikle 1970'lerden sonra uluslararası olaylar karşısında bölgesel yaklaşımların yetersiz olduğu küresel karşılıklı bağımlılığın olduğu düşüncesi bulunmaktadır. Kısa dönemli bu düşünceye olan ilgi azalsa da 1980'lerden sonra bölgesel örgütlenmelerin arttığı ve uluslararası kurumsallaşmalar elde edildiği görülmüştür. Özellikle küreselleşen dünyada talebin artmasına bölgesel örgütlenmelerin yaklaşımı çözüm niteliğinde olmuştur. Çünkü devletler küreselleşen piyasadaki daha fazla pay almak için bölgesel anlamda örgütlenme yolunu tercih etmektedirler.¹¹³

1950'lerde başlayan ve 1970'lerde sona eren eski bölgeselciliğin aksine yeni bölgeselciliğin tanımı ve içeriğinde değişimler bulunmaktadır. Eski bölgeselcilik Soğuk Savaşın etkisi altında değerlendirilen bir yaklaşım olarak kalırken, yeni bölgeselciliğin ise dünyanın dönüşümüne uyum sağlayan ve küresel sistemin birbiriyle bağlantılı olan ilişkisini analiz etmektedir. Eski bölgeselcilik hedefler ve içerik bakımından dar olsa da yeni bölgeselcilik daha kapsayıcı, çok yönlü ve çeşitlidir. Bu bakımdan yeni bölgeselcilik kültür, güvenlik, ekonomik ve siyasi politikalar alanlarında heterojen yapıdan homojen yapıya geçişi sağlamada etkili olduğu belirtilmektedir (Hettne., Söderbaum. 1998). Özellikle yeni bölgeselciliğin heterojen yani birbirinden farklı yapılarda olan olguların homojen olmasıyla yani tüm olguların benzer olması konusunda entegrasyon sürecinde etkili olabilmesi beklenmektedir. Çünkü birbirinden farklı ekonomik, politik, kültürel gibi farklı özelliklere sahip olan devletlerin bölgesel örgütlenme kurma marifetiyle ekonomik entegrasyon

¹¹³ <https://www.jstor.org/stable/25798173>

kurmasında uyumlaşma konusunda destekleyici olacağı düşünülmektedir. Bu bakımdan Afrika devletlerinin ekonomik, politik, altyapı ve diğer unsurlarda birbirinden farklı yapılara sahip olmasında yeni bölgesel yaklaşımın olumlu katkısı olması beklenmektedir.

4.AFRIKA BİRLİĞİ'NİN KURULUŞU VE KITASAL YAPISI

4.1. Afrika Birliği Örgütü (OAU)

İkinci Dünya Savaşı sonrası küresel piyasaların ve uluslararası ilişkilerin bozulması sebebiyle ülkeler karşılıklı anlaşma yolunda ısrarcı olmuşlardır. Özellikle bölgesel bütünleşme çabaları yani entegrasyon girişimlerini artırmıştır. AB'nin yanı sıra Asya, Avrasya, Amerika ve Afrika kıtalarında entegrasyon girişimlerinde artış gözlemlenmiştir. Bu entegrasyon taleplerinin sebepleri arasında güvenlik kaygısı, rekabetin artış göstermesi, küresel engellerle karşı karşıya kalınması ve ülkelerin ticaretlerini geliştirme arzusu gösterilmektedir. Entegrasyon girişimleri arasında en iyi örnek olarak AB gösterilmekle birlikte tüm kıtalarda bölgesel taleplere göre entegrasyon girişimleri ortaya çıkmıştır (Güzel, 2022:13).

20.yy ortalarından itibaren Afrika kıtasında bağımsızlık söylemlerinin artmasıyla Afrika halklarının birliği fikri etrafında toplanan Pan-Afrikanizm düşüncesi ile OAU'nin temelleri atılmış oldu. Pan-Afrikanizm kölelik ve sömürge faaliyetlerini kaldırılarak tüm kıta ülkelerinin tek bir çatı altında yaşamlarını sürdürme idealini savunmaktadır (Kırıktaş, A., 2025: 152). 20.yy'ın başından itibaren yayılan bu hareket tüm kıta ülkelerinde yaşayan siyahi katılımcılarla yapmış oldukları kongre ve toplantılarla birleşmeyi savunmaktadır. Bu bakımdan Pan-Afrikanizm¹¹⁴ düşüncesi, siyasi birlik oluşturma çabalarına ilham kaynağı oluşturmuştur.

Pan-Afrikanizm düşüncesinin 20.yy'ın başından beri etkili olmasıyla 1960'lı yıllarda kıta içerisinde birlik kurma iştahı artarak siyasi bir boyuta evrilmiştir. Bu düşünce akımının sıklıkla dile getirilmesiyle toplantı ve kongreler sıralamasının da etkisiyle ilk somut örgütlenme olarak 1963 yılında OAU'nun kurulması, Afrika kıtasının bir başarısı olarak değerlendirilmektedir. OAU'nun kuruluş sürecinde ülkeler arasındaki dayanışmanın sağlanması için yürütülen konferanslar dizisi olarak 1919 Paris, 1921 Londra ve Brüksel, 1923 Londra ve Lizbon, 1927 New York ve 1945 Manchester Konferansı ile başlamıştır. Bunlardan Manchester Konferansı birliğin kurulması ve geleceği için atılan önemli adım olarak görülmektedir (Diakite, 2022:6). OAU'nun kurulması farklı fikirlerin ortaya çıkmasına rağmen Mısır, Gana, Gine gibi ülkelerin oluşturduğu Kazablanka bloğu ve Monrovia bloğunun destekleri önemli görülmektedir. Kıta genelini kapsayacak ilk örgütlenmenin kurucu anlaşması

¹¹⁴ Pan Afrikanizm düşüncesi üzerinde etkili olan düşünürler arasında Henry Sylvester Williams, Marcus Garvey, W.E.B. Du Bois, Kwame Nkrumah, Malcolm X ve Martin Luther King gibi başlıca düşünürler yer almaktadır. Bu düşünürlerin başlıca özellikleri Pan-Afrikanizm kavramını ilk kullanan, siyahi milliyetçilik yapan, sömürgecilik faaliyetlerinin etkisinden kurtulmasını savunan veya eğitim yoluyla birlik düşüncesinin artmasına katkı sağlaması gibi temel katkı sunmuş kişiler bulunmaktadır.

1963 yılında Addis Ababa’da imzaya sunulmasıyla ilk adım atılmış bulunmaktadır (İpek, 2014:112).

OAU’yu kuruluşundan günümüze kadar geçen süreçte siyasi, ekonomik ve sosyal alanlar başta olmak üzere diğer alanlardaki zorluklara rağmen önemli konularda faaliyet göstermiştir. Fakat kıta ülkelerinin karşılaşmış oldukları siyasi istikrarsızlık, ekonomik çöküş, yolsuzluk, iç savaş, altyapı sorunları ve kalkınma hedeflerini zorlaştıran diğer etmenler kıtanın geçmişten gelen sorunları olarak değerlendirilmektedir. Bu sorunlara karşı OAU’nun özellikle sömürge faaliyetlerine karşı kıta genelinde topyekün olarak yaklaşması ülkelerin ayrı ayrı bağımsızlıklarını elde etmesine yardımcı olmuştur. Aynı zamanda kıta geneli ticaretin serbestleşmesi, altyapı sorunlarının giderilmesi ve yatırımların teşvik edilmesi gibi ekonomik entegrasyon girişiminin olumlu yansımaları söz konusudur. Bununla birlikte kıta içerisinde yaşanan güvenlik problemlerinin çözümü için barışı koruma operasyonları kapsamında ve yaşanabilecek hukuksuzluklara karşı insani yardım alanlarında destek olmaktadır.

4.2.Afrika Birliği (AfB)

1963’de kurulan OAU’yu, yeni kurumsal hedefler belirlemek adına 1999 yılında Libya’nın Sirte kentinde Sirte Deklerasyonu ile duyurduğu ve 2002 yılında AfB olarak yeni bir yapılanmaya girmiştir. AfB, Afrika ülkelerinin potansiyellerini keşfetmesi adına reforma uğramış bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan AfB, Afrika ülkelerinin sosyal, siyasal, ekonomik ve diğer alanlardaki potansiyellerini keşfetmesine katkı sunacak iş birliği ve bütünleşmeyi sağlayan bir yapıya kavuşmayı hedeflemektedir. AfB 55 üye ülkenin oluşturduğu kıta geneli ekonomik, siyasi, sosyal, barış ve güvenlik gibi alanlarda etkisi hissedilen ve kıtasal kalkınmayı teşvik eden bir örgütlenme olarak değerlendirilmektedir. Kıtanın Gündem 2063 hedefleri çerçevesinde ekonomik entegrasyonu sağlamayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda özellikle 2021 yılından AfCFTA kurulmuş ve faaliyetlerine başlamıştır. Özellikle gündem 2063 vizyonu çerçevesinde Afrika kıtası kendi potansiyelini açığa çıkarma, ekonomik ve sosyal kalkınmayı hızlandırma ve küresel aktör olma hedefleri bulunmaktadır.

AfB, kıta ülkelerinin yıllardır maruz kalmış oldukları baskı, sömürge, katliam ve diğer yıpratıcı etkilerden sonra küresel aktör olma girişimlerini hedefleyen çalışmaların olması görmüş oldukları zorlukların bir yansıması olarak görülmektedir. Bu örgütlenmenin temel amacı kıta ülkelerinin ekonomik ve siyasi bütünleşmesini sağlamasında katkı sunmak, kıtasal kalkınma ve sürdürülebilir gelişmişlik düzeyini artırarak ülkelerin refah düzeyinde artış

sağlanmaktadır. Bu bağlamda “Afrika sorunlarına Afrika çözüm bulur” ilkesi gereğince, Afrika’nın bağımsız karar alma ve kıtasal yönetişimi savunulmaktadır.¹¹⁵ Bu ilke gereğince Afrika kıtası içerisinde herhangi bir yerde yaşanacak bir soruna kıtasal birliğin, sorun yaşanan ülke ve yerel halkın ortaklaşa çözüm bulabilecek, kıta dışından herhangi bir ülke veya örgütlenmenin müdahale etmesinin önüne geçilecektir.

Bağımsızlıklarını kazanan Afrika devletleri zirvesini gerçekleştirmeye yönelik ilk resmi girişim 1958 yılında Akra Konferansı olmuştur. Konferanslara Mısır, Etiyopya, Sudan, Libya, Fas, Tunus, Gana ve Liberya gibi devletler katılmıştır. Akra Konferansı’ndan sonra 1960 yılında Addis Ababa konferansı düzenlenmiştir. Bu konferans ile birliğin kararları onanmış olup birliğin oluşum sürecine karar verilmiştir. İlk olarak Kazablanka grubudur. Bu konferansın amacı, Afrika’nın bağımsızlığını kazanmasını sağlamak ve Afrika devletleri arasında koordinasyon ve işbirliği kurmaktır. Anlaşma, bu hedeflere ulaşmak için bir organizasyon yapısına işaret etmiştir. Diğerisi ise, Brazzaville Grubudur. Bu grup, Afrika ve Madagaskar Birliği olarak bilinir ve Fransız sömürgeciliğine maruz kalan devletlerden meydana gelen bir birliktir (Diakite, 2022:8).

AfB’nin kapsadığı amaç genişleyerek kıtanın kalkınması, entegrasyonun sağlanması ve kıta devletlerine öncülük etme konusunda görevler üstlenmesi bakımından kıymetli görülmektedir. Bu bakımdan yeni politik, toplumsal ve ekonomik söylemler geliştirmiş ve ekonomik entegrasyonun sağlanması bakımından umut verici olmuştur. Kıtanın var olan sorunlarına ilişkin politik, ekonomik ve sosyal koşulların geliştirilmesi, barış ve istikrarın korunması, halkların birliği, üye devletlerin toprak bütünlüğü, uluslararası işbirliği kalkınmanın sağlanarak devletlerin kurumsal kimliklerinin geliştirilmesi gibi temel ilkeler benimsenerek küresel aktör olma söylemleri geliştirmek amaçlanmıştır.¹¹⁶

Sonuç olarak AfB’nin kurulmasında ve birlik düşüncesinin oluşmasında Pan-Afrikanizm düşüncesi son derece etkili olmuştur. Birliğin kurulma ihtiyaçları içerisinde yer alan kıta sorunlarının çözümüne etkili katkılar yapmak için öncü rol aldığı gözlemlenmektedir. Fakat her ne kadar birlik aktif olarak çalışmalarını yürütse de kıtanın gelişmiş bir yapı

¹¹⁵ Türkiye’nin AfB tarafından stratejik ortak ilan edilmesi ile birlikte ivme kazanan ilişkiler, çok boyutlu Afrika politikaları kavramını ortaya çıkarmıştır. Bu açılım sonucunda 2013 yılında Afrika Ortaklık Politikasına evrilmiştir. Bu ortaklığın temel amacı Türkiye’nin sahip olduğu toplumsal, siyasal ve kültürel tecrübe, deneyim ve birikimlerini eşit ortaklık çerçevesinde ve “Afrika sorunlarına Afrika Çözümleri” ilkesince katkıda bulunmaktadır.

<https://www.sam.gov.tr/bilgi-notlari/afrika-acilimi-ve-ortaklik-politikamiz-0>

¹¹⁶ <https://au.int/en/au-nutshell>

kazanması ve kıta ülkelerinin gelişmişliklerini ve refah düzeylerini artırması için henüz yapılanların yeterli olmadığı açıktır. Bu zorlukların üstesinden gelebilmek için birlik somut hedefler koyarak Gündem 2063 vizyonunu kendisine hedef olarak belirleyerek küresel aktör olma yolunda faaliyetlerini sürdürmelidir.

4.3.Afrika Birliği Örgütü'nden Afrika Birliği'ne Doğru

Afrika ülkelerinin bütünleşme çalışmalarının iki süreç içerisinde ilerlediği belirtilmektedir. Bunlardan ilki diaspora çerçevesinde değerlendirilen ve William Du Bois, Marcus Garvey, Edward Bleyden, Antenor Firmin ve Haile Selassie öncülüğünde yürütülen bir süreci ifade etmektedir (Moussa, 2019:37). Afrika'nın ilk bütünleşme hareketi Amerika ve Karayiplerde meydana gelen Pan-Afrikanizm çalışmalarıdır. Nitekim bu dönemde toplanan Pan-Afrikanizm konferansları serisi kölelikten ayrılan ve temelde Afrika halkının ve temsil eden ülkelerin ortak hareket etme duygusu ile meydana gelen çalışmalar serisidir. Pan-Afrikanizm'i savunan düşünürlerin entelektüel yapıya sahip olduklarını düşünmek ve batılı devletlerin dayatmış oldukları üstün beyaz ırk kavramının açıklarının olduğunun farkına varmışlardır. Bu durum Pan-Afrikanizm'i bütünleşme hareketi olarak değerlendirilmesine sebep olmuştur (Moussa, 2019:39).

20.yy'ın başından itibaren kıta ülkelerinin yaşamış olduğu haksızlık, yolsuzluk, eşitsizlik, baskı ve sömürü faaliyetlerine maruz kalması gibi temel sorunlara karşı çıkarak kıtasal birliği kurmayı hedef haline getirmişlerdir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası uluslararası kuruluşların ve ekonomik entegrasyonların OAU'nun kurulması sağlandı. Bu örgütlenmenin en büyük amacı kıta devletlerinin yaşamış oldukları sıkıntıları ortadan kaldırmak olmuştur. Bağımsızlıklarını yeni kazanmaya çalışsalar da henüz ekonomik ve altyapı sorunlarının çok yüksek olduğu görülmekteydi. Aynı zamanda devletlerin siyasi istikrarsızlıkları ise henüz kıta genelini kapsayacak bir ekonomik entegrasyonu kurmaya ve yönetmeye yetecek düzende değillerdi.

OAU kurulmuş olduğu dönem şartlarına göre kıta sorunlarıyla ilgilenirken AfB ise kıtanın belirli bir olgunluğa kavuşması ile ekonomik ve kalkınma söylemleri ağır basan ve kıtanın entegrasyonunu hedefleyen söylemleri dikkat çekmektedir. Bu bakımdan iki örgüt arasında ilk fark kuruluş tarihleri ve kuruldukları yerlerdir. OAU 1963 yılında Addis Ababa'da, AfB ise 2002 yılında Durban'da kurulmuştur. İkinci temel fark ise kurulmuş oldukları dönemin dönemin koşullarını gözeterik amaçlarında farklılıklar bulunmaktadır. OAU sömürgecilik ve

apartheidi sona erdirmeye amacındayken, AfB barış ve güvenliği teşvik ederek kalkınma ve ekonomik entegrasyonu amaçlamaktaydılar.

	Afrika Birliği Örgütü (OAU)	Afrika Birliği (AU)
Kuruluş	25 Mayıs 1963	9 Temmuz 2002
Amaç	Sömürgeciliğin ve apartheid'in sona ermesi	Ekonomik kalkınmayı, entegrasyonu, barışı ve güvenliği teşvik etmek
Üyelik	32 kurucu üye	53 kurucu üye
Yapı	Devlet ve Hükümet Başkanları Sekreterliği ve Meclisi	Meclis, Yürütme Kurulu, Pan-Afrika Parlamentosu, Adalet Divanı, Komisyon
Karar Verme	Konsensüs veya üçte iki çoğunluk	Konsensüs veya basit çoğunluk
Üye Devletlerde Müdahale	Müdahale etmeme politikası	Ağır durumlarda müdahale hakkı
Ekonomik Odak	Siyasi kurtuluş ve sömürgeciliğin sona ermesi	Ekonomik entegrasyon ve kalkınma
Süre	39 yıldır varlığını sürdürüyor	2002'den beri hala faaliyette

Tablo 24. Afrika Birliği Örgütü (OAU) ve Afrika Birliği (AfB) Arasındaki Temel Farklılıklar¹¹⁷

Yönetim yapısı bakımından iki örgütlenme arasında farklar bulunmaktaydı. OAU'da sekreterlik, devlet başkanları meclisi gibi basit bir yapı varken AfB'de ise Meclis, Yürütme Konseyi, Pan-Afrika Parlamentosu, Adalet Divanı ve Komisyon gibi daha kompleks bir yapı bulunmaktadır. Aslında yönetim yapısının nasıl olduğu almış olduğu sorumluluk ve hedeflerinin boyutu için bize bazı bilgiler vermektedir. Bu bakımdan OAU'nun daha çok kıta sorunlarına devletler düzeyinde ilgilenen bir yapısı varken AfB'de ise kıta genelini ilgilendiren birçok konuya muhatap bulunabilecek örgütlenmenin olabileceği görülmektedir. Afrika kıta genelinde devletlerin kendi içerisinde çıkan problemlere karşı örgütlenmelerin yaklaşım düzeylerinde de farklılıklar bulunmaktaydı. Devletlerin kendi içerisinde çıkan problemlere karşı OAU'nun içişlere karşımama politikasını uygulamaktaydı. Fakat AfB'de ise herhangi bir üye devletin savaş suçu, soykırım ve insanlığa karşı suçlar gibi bazı suçlar olduğunda birliğin üye devletlere müdahale etme hakkı bulunmaktaydı.

¹¹⁷ <https://www.studocu.com/row/messages/question/12099274/8-difference-between-the-organization-of-african-unity-and-african-union#:~:text=The%20OAU%20was%20primarily%20focused,well%20as%20peace%20and%20security.>

Sonuç olarak 2000’li yıllarda ise küreselleşen dünya piyasasında devletlerin kalkınma planları için yeni revizyonlar gerekiyordu. 2002 yılında artık kıta genelini kapsayacak politik, sosyal ve ekonomik gibi birçok alanda gelişmiş ülkeler standartlarını yakalamak ve kıtasal barış ve istikrarı sağlamak için yeni yönetim ilkelerinin benimsendiği AfB’nin kurulma süreci gerçekleşti. Özetlenecek olursa OAU’nun kurulmasının temel çıkış motivasyonu kıta genelinde ülkelerin maruz kalmış oldukları sömürgecilik faaliyetlerine karşı çıkma düşüncesidir. AfB’ye dönüşümde ise küresel aktör olma ve kıta ülkelerinin gelişmişlik düzeylerinin artırılarak tüm alanlarda refah artışının hissedilmesi olarak değerlendirilmektedir. 2013 yılında Gündem 2063 hedefleri çerçevesinde elli yıllık hedefler belirlenerek küresel aktör olmak için kıta fırsatlarını ve zorluklarını planlı bir şekilde uygulamaya almışlardır. Bunun ilk somut örneği ise AfCFTA’dır.

4.3.1.İki Örgüt Arasındaki Farklar

20.yy’ın ikinci yarısı uluslararası kuruluşlarda ve her alanda örgütlenme faaliyetlerinin yoğunlaştığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası sistemin işleyişinde ekonomik ilişkileri düzenleyen uluslararası kuruluşlar ve devletlerin entegrasyon süreçleri dikkat çekmektedir. OAU ve AB, ülkelerin ekonomik ve siyasi entegrasyon sürecine girişimi ve gelişim süreçlerini gösteren iki büyük örgütlenme olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar ülkelerin iş birliği marifetiyle kıta içerisinde örgütlenmeleri teşvik eden iki önemli örgütlenmedir. Her iki örgütlenmenin kuruluş hikayesi, gelişimleri kurumsal yapıları ve ekonomik yapıları farklı olsa da belirli sosyal, siyasal ve ekonomik amaçları söz konusudur.

Afrika kıtasında ekonomik ve siyasi entegrasyon girişimleri 20.yy başlarında görülse de kıta genelini kapsayan bir örgütlenme olarak 1963 yılında OAU’nun, kıta ülkelerinin entegrasyon geleceği açısından önem atfetmektedir. Söz konusu örgütlenmenin temel amacı kıta geneline yayılan sömürge faaliyetleri ve apartheid uygulamalarının etkisinden kurtulmak, güvenlik ve altyapı problemlerinin üstesinden gelebilmek, sınır çatışmalarını önlemek ve kalkınmayı desteklemektir. 2002’den sonra AfB ismini alan örgütlenme, kıta içi sorunların ve yıllara yayılmış sömürge faaliyetlerini engellemenin yanında ekonomik ve siyasi entegrasyon konusunda gelişimi desteklemeyi ve küresel aktör olmayı amaçlayan bir yapıya evrilmiştir. Bu değişimle Afrika vizyonunun öncelikleri ve ihtiyaçlarındaki değişimi göstermektedir. Bu bakımdan kurulan tüm entegrasyon girişimlerinin bir sebebi olduğu gibi Afrika kıta genelinde kurulan entegrasyonun da ekonomik ve siyasi ortamda yaşanan gelişmelerin bir sebebi bulunmaktadır.

AB, 20.yy'ın yarısından sonra küresel dalga halinde yaygınlaşan entegrasyon girişimlerinin en kurumsal olarak karşımıza çıkmaktadır. 1950'li yıllarda ilk olarak AKÇT adı altında temelleri atılan birlik zamanla gelişim ve genişleme dönemlerini yaşamıştır. Savaş ortamından yeni çıkan bir Avrupa'nın savaş malzemesi olan kömür ve çelik ile ilgili örgütlenme kurması ve egemenliğini kısmen bir üst kuruma devretme girişimi önemli görülmektedir. Çünkü devletlerin artık savaş istemediği, barışçıl ortamda ticaretlerini yöneterek kalkınmalarını sağlamayı arzuladıklarını göstermektedir.

Birçok örgütlenmeler gibi AfB'de ilk önce sınırlı ekonomik hedefler koymuştur. İlerleyen süreçte genişleme amaçlarının değişim yaşamasıyla daha kapsamlı bir hedefe yönelmektedir. AB'de ekonomik çerçevede başlayan hedeflerin yanında refah, siyasi istikrarı, ekonomik büyüme ve parasal birliğin tamamlanmasıyla küresel bir aktör olmuştur. Bu amaç çerçevesinde faaliyetlerini sürdürmüş olan AB'nin günümüzde birçok hedefini gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu bakımdan iki örgütlenme arasındaki temel farklılıklar arasında en öne çıkan özellik AfB'nin hedefi kıta içi zorluklarla mücadele ve kalkınma iken Avrupa kıtası için ise istikrar ve gelişmiş bir bölge inşası olmuştur.

4.3.2.Örgütlerin Ekonomik Entegrasyon Deneyimleri

Soğuk Savaş döneminde ekonomik entegrasyon ve uluslararası kuruluşların yaygınlaşmasıyla devletler, ekonomik iş birliğini artırmak, ülkelerin kalkınmasına destek olmak, refah düzeyinin artmasını hedeflemek ve bunu ticaretin serbestleşmesi vasıtasıyla yaygın hale getirmeyi amaçlamıştır. Soğuk savaş döneminde ABD ve Sovyetler'in çekişme küresel anlamda askeri, siyasi ve ekonomi alanlarını etkilemiştir. ABD ve Sovyetler birbirinden o kadar etkilenmişlerdir ki hep birbirine halef olan örgütlenmeler kurmuşlardır. NATO'ya karşı Varşova paktının kurulması buna en iyi örnek olarak gösterilmektedir (Gencer, 2024: 49-50).

Ekonomik entegrasyonun kavramı, devletlerin ilerleyen evreleri arasında sınırların ortadan kalktığı ve bir üst kuruma yetkilerini devrettiği bir yapıdır. AB'nin karşılaşmış olduğu durum ise kömür ve çelik olarak iki sektörde sınırlı ortaklık kurup uluslararası aktör olacak seviyeye gelmesi hiç kimsenin öngörebileceği bir durum olarak görülmemekteydi. AB'nin köklerinin entegrasyona karşı dayanıklı olduğu, sürekli gelişen ve genişleyen bir yapıda bulunmasından dolayı diğer örgütlerden ayrılmaktadır. Çünkü AB'ye üye olan bir devlet durağan bir örgütlenmede değil sürekli kendini yenileyen ve örgütleyen bir yapı halindedir. Bu

bakımdan diğer kıtalarda gösterilecek olan ASEAN, MERCOSUR, USMCA veya EAEU gibi bölgesel örgütlerden ayrıştığı düşünülmektedir.¹¹⁸

Dünya genelinde ülkeler farklı dönemler içerisinde karşılıklı ticaret anlaşmaları yaparak refahını artırmak ve refah seviyesi artmış bir toplum inşa etmek için çabalamışlardır. İkili ticaret anlaşmalarının yanında daha kapsamlı entegrasyon modellerinden olan gümrük birliği gibi anlaşmaların oluşmasıyla birçok ülkeyi kapsayan bir yapı haline gelmiştir. 20 yy'da iki dünya savaşına şahitlik eden kıta ülkeleri entegrasyonun siyasi menfaatlerle kurulmaması gerektiğini anlayarak ekonomik anlaşmalar ile ülkelerin karşılıklı refahlarını artırma amaçlarına yönelebileceği görülmüştür. Yani devletler yaşamış olduğu savaşlardan edindiği tecrübe ile birlik kurma sürecinin siyasi anlaşmalar neticesinde olmayacağını ekonomik anlaşmalarla devletlerin refahını artırma arzuları karşısında birbirini tamamlayıcı bir etki yapabilecektir.

AB, gümrük birliği örgütlenmesinin ekonomik entegrasyon kavramına kazandırdığı kazanımlar içerisinde Tek Pazar kavramı vardır ki bu deneyim hem teori olarak hem de uygulama alanı bulması açısından hayata geçirilmesi önemlidir. AB bunun gibi birçok başarıyı elde etmiş olsa da üye ülkelerin karşılaştığı ekonomik uyumsuzluk, Euro bölgesinde yaşanan borç krizi ve Brexit süreci gibi zorlu süreçleri de yaşamış bulundu. Özellikle Brexit ile birlikte üye devletler birliğin geleceğini sorgulamaya başladılar. Bunun neticesinde 2017 yılında toplanan AB devletleri, AB'nin geleceği için birkaç gelecek senaryosu çizmişlerdir. Bunlar AB'nin tek pazara indirgenmesi, federal bir yapıya evrilmesi, ileri entegrasyon hedefine esnek bakış perspektifinde AB'nin gelecek senaryosu çizilmiştir. Bu senaryonun Avrupa'nın geleceğine dair bölgesel veya ulusal anlamda ortaya çıkacak tartışmalara karşı kaynaklık etmesi beklenmektedir (Şahin, 2017:68).

Afrika ülkeleri kıta genelini kapsayan bir ekonomik entegrasyona kavuşmamış olsa da kıta içerisinde belirli ülkelerin dahil olmasıyla irili ufaklı birlik anlaşmaları kurmuşlardır. Bunların en bilinen gümrük birliği anlaşması olarak SACU gösterilmektedir. Bu örgütlenme dünya genelinde de ilk gümrük birliği örgütlenmesi olarak gösterilmektedir. Kıta genelini kapsayan ilk örgütlenme olarak OAU 1963 yılında kurulmuştur. Bu örgütlenme kıta genelinde yaşanan sömürü, apartheid, güvenlik problemi ve altyapı eksiklikleri gibi gelişmemiş yapıda olan kıta şartlarının iyileştirilmesi için kurulmuştur. 2002 yılında ise bu örgütlenme AfB olarak dönüşüm yaşamıştır. Birlik kıta ülkeleri arasında ekonomik ve siyasi iş birliğini

¹¹⁸ [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/689369/EPRS_BRI\(2021\)689369_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/689369/EPRS_BRI(2021)689369_EN.pdf)

kuvvetlendirmek, kıta sorunlarına kalıcı çözüm üretmek ve kalkınma politikalarını hayata geçirmeyi amaçlamıştır. Bunu da kıta ülkeleri arasında sınır sorunlarını ortadan kaldırarak ticaretin serbestleşmesini sağlamak ve ortak gümrük tarifelerini hayata geçirmekle yapmayı hedeflemektedir. Birliğin hayata geçirmeyi hedeflediği bu koşullarla ve özellikle gündem 2063 vizyonu ile ekonomik entegrasyonun ilk faaliyetleri içerisinde bulunan AfCFTA ile kıta genelinin gümrük birliği örgütlenmesine giden süreçte umut vadetmiştir.

Ekonomik entegrasyon bağlamında AfCFTA anlaşması kıtanın bütünsel bir yapıda faaliyetlerine odaklandığı en önemli anlaşma olarak değerlendirilmektedir. Bu anlaşma, kıta ülkelerinin ticaretinin serbestleşmesi açısından kıymetli görülmektedir. Bu anlaşma ile kıta ticaretinde artış, mal ve hizmetleri dolaşımında serbestlik, yeni yatırımların faaliyete geçmesi ve ekonomide büyüme hedeflenmektedir. Bu hedefe gümrük vergilerinde indirim, ticari faaliyetlerde kolaylaştırma ve teknik engellerin ortadan kaldırılması marifetiyle ulaşılabileceği düşünülmektedir. Afrika kıtası olarak dünya genelinde yakın zamanda “gelişimin sonu” söylemiyle özellikle Afrika ülkeleri içerisinde gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkeleri yakalayamayacağı ve kalkınma hedeflerine ulaşamayacağı düşünülmektedir. Her ne kadar bu söylem ortaya atılmış olsa da kıtanın gündem 2063 vizyonu gibi elli yıllık hedeflerinin çerçevesinde AfCFTA gibi somut adımları hayata geçirilmesi kıtanın entegrasyon anlamında geleceği için değerli görülmektedir. Afrika kıtasının kendi iç ekonomik sorunlarıyla somut adımlarla iyileştirilmeye çalışması ve AfCFTA gibi projelerin desteklenmesi ile kıta genelini kapsayacak entegrasyon girişimleri açısından umut vermektedir. Bunun için Gündem 2063 hedefleri çerçevesinde pragmatik adım atması gerekmektedir.¹¹⁹

AB ile AfB’nin ekonomik entegrasyonu sağlama süreci bakımından karşılaştırıldığında AB ilk olarak kömür ve çelik sektöründe ortaklıkla başlamasına rağmen küresel aktör olacak yapıya evrilmesini bu denli planlamış olmayabilirdi. Fakat AfB ise küresel aktör olma iddiası ile gelecek hedefi belirlemiştir. Bunun yanında AB gümrük birliği örgütlenmesini gerçekleştirip genişleme yoluna giderken AfB’de ise serbest ticaretin yaygınlaşarak kıta genelinde ticaret alışkanlığından ve diğer kıta sorunlarından sonra gümrük birliği gibi entegrasyonun diğer evrelerine geçmeyi planlamaktadır. AB daha gelişmiş bir yapıya sahipken AfB ise kurulum aşamasında olan fakat önünde ekonomik entegrasyonu deneyimlemiş birlikleri örnek alabilecek olması açısından daha planlı gitme imkânını elinde bulundurmaktadır. Bunun yanı sıra AB, AfB’ye göre daha homojen bir yapıya sahip olduğundan dolayı ekonomik politikaların

¹¹⁹ <https://afripoli.org/the-african-union-vs-the-end-of-development>

uyumlaştırılmasında ve diğer aşamaların gerçekleştirilmesi daha kolay olmuştur. AfB ise siyasi istikrarsızlık, altyapı problemleri ve diğer kıtasal sorunları olması dolayısıyla AB'ye göre daha zor koşullarda birlik kurma faaliyetlerini yürütmektedir.

4.4. Afrika Kıta İçi Problemler

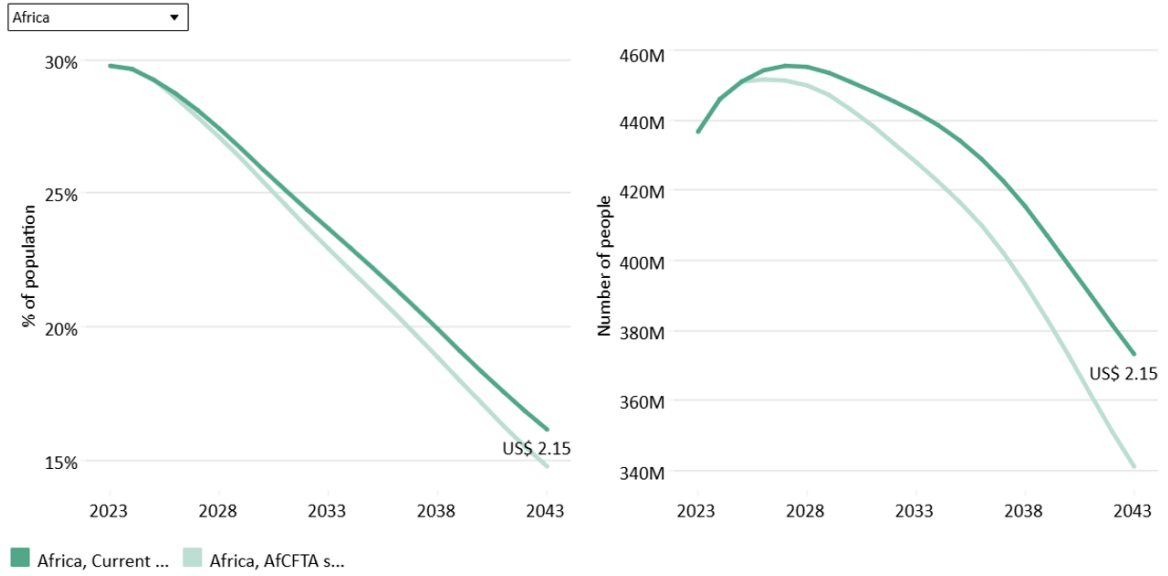
Afrika kıtasının karşı karşıya kaldığı gıda krizinin bir sonucu olarak açlık seviyesinin artması, iklim değişikliklerinden bölgesel olarak etkilenmesi, çatışmaların artan düzeyde devam etmesi ve Covid salgınıyla sağlık sorunlarının oluşması gibi sebeplerden kıta ekonomisi yavaşlamaya maruz kalmıştır.¹²⁰ Afrika kıtası, bölgesel ve küresel iletişimi kurabilmesi adına kendi içerisinde yaşamış olduğu sorunları çözmeye çalışmaktadır. Kıta geneli ülkelerin ekonomik yapılarının farklı olması düşük gelir, yoğun bölge ve işsizliğin fazla olmasına sebep olmaktadır. Bu durum kıta ülkelerinin yoksullukla karşı karşıya kalmasına sebep olmaktadır.

Afrika kıta devletlerinin, karşılaştığı zor koşullara rağmen zengin doğal kaynaklara sahip olması, kültürel farklılıklarının bulunması ve nüfus yapısının genç ağırlıklı olmasıyla iş gücü dinamizminin yüksek olması gibi pozitif yönleri bulunmaktadır. Fakat kıta genelinde özellikle gelir eşitsizliğinden kaynaklı yoksulluk ve işsizliğin fazla olması, finansmanın yetersiz olmasından kaynaklı salgın hastalıklarla mücadele ve eğitimin gelişmesine yetersiz desteğin bulunması gibi temel konularda kıta genelinde eksiklikler bulunmaktadır.¹²¹ OAU'nun kurulmasından önce üçüncü ülkeler tarafından baskı ve halkın yaşam kalitesini engelleyen uygulamaları yüzünden kıtayı yaşanmaz kılmışlardır. Bu birliktelik, kıta ülkeleri üçüncü ülkeler tarafından karşılaşılmış olduğu baskıya karşı kendini koruma refleksi gütmüş ve bağımsız karar alma girişimleri bakımından değerli bir girişim olarak görülmektedir. Bu bakımdan Afrika'nın günümüz sorunlarını yansıtmak ve çözüm üretmek için tarihi süreci anlamak önemli görülmektedir.

¹²⁰

<https://www.un.org/en/global-issues/africa#:~:text=Africa%20is%20highly%20vulnerable%20to,scarcity%20and%20contributing%20to%20desertification.>

¹²¹ <https://www.afsic.net/challenges-faced-by-african-countries-today/>

Grafik 7. Mevcut Durumda ve AfCFTA'nın Gelecek Projeksiyonuna Göre Yoksulluk Durumu, 2043 (futures.issafrica.org)

Kıta halkının yoksulluk seviyesinin de ekonomik verilerdeki artışın tersine azalış gözlemlenmektedir. 2023 yılından 2043 yılına kadar geçen süreçte nüfus yoğunluğunun hem mevcut verilere göre hem de AfCFTA etkisiyle düşmesi beklenmektedir. Özellikle oransal olarak bakıldığında 2028 yılına kadar mevcut veriler ve AfCFTA'nın sonrası etkinin aynı olduğu görülmektedir. 2033 yılından 2043 yılına kadar yoksulluk nüfus oranında gözle görülür artış bulunmakta ve AfCFTA'nın pozitif etkisi görülmektedir.

2023-2043 yıllarındaki nüfus sayısına göre yoksulluğun etkisinde ise mevcut verilerde 2028 yılına kadar sayı bazında yoksulluğun artacağı ve ancak 2038 yılından sonra günümüz verilerin altına düşeceği görülmektedir. Fakat AfCFTA'nın etkisi sonrası 2028 yılına kadar kısmi yükseliş olduğu 2028 yılından sonra ise düşüş yaşanarak günümüz değerlerin altına 2033 yılı itibarıyla gerilediği ve hızlı bir şekilde aşağı yönlü düştüğü gözlemlenmiştir. AfCFTA'nın yoksulluğun azalmasında da gözle görülür etkisinin olduğunu fakat bunun içinde zamana ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Yoksulluğun azalması da 2033 yılından sonra olmakta ve ekonomik yükselişin de yaşanması beklenen bu dönem kıta geneli entegrasyonun hissedildiği dönem olması beklenmektedir.

Kıta içerisinde halkın birbiriyle çatışma içerisinde olması milyonlarca insanın ölümüne sebep olmuştur. Birçoklarının ise yerinden edilmesine sebep olup insani krizin doğmasına ve ekonomik kalkınmanın engellenmesi sonucunu doğurmuştur. Somali'de 1991 yıllarından günümüze yaşanan iç çatışmalar, Ruanda'da gerçekleşen soykırım iç çatışma ve bunun

doğurmuş olduğu kayıplar ile diğer krizler kıtanın istikrarının bozulmasına sebep olmaktadır. Aynı zamanda ekonomi ve siyasi istikrarsızlıklardan kaynaklı eğitim konusunda kıta ülkelerinin yetersiz kalması nitelikli insan gücünün yetişmesi konusunda yetersiz kalmaktadır. Bu bakımdan çatışmaların devam etmesi, yoksulluk ve eğitim sorunları gibi kıta sorunlarının çözüme kavuşturulması ve ekonomik kalkınmayla birlikte entegrasyonun sağlanması amaçlanmaktadır. Bu amaca yönelik Gündem 2063 vizyonu gelecek hedeflerin gerçekleştirilmesi bakımında kıtanın geleceği için değerli görülmektedir.

4.4.1.Sınır Problemleri

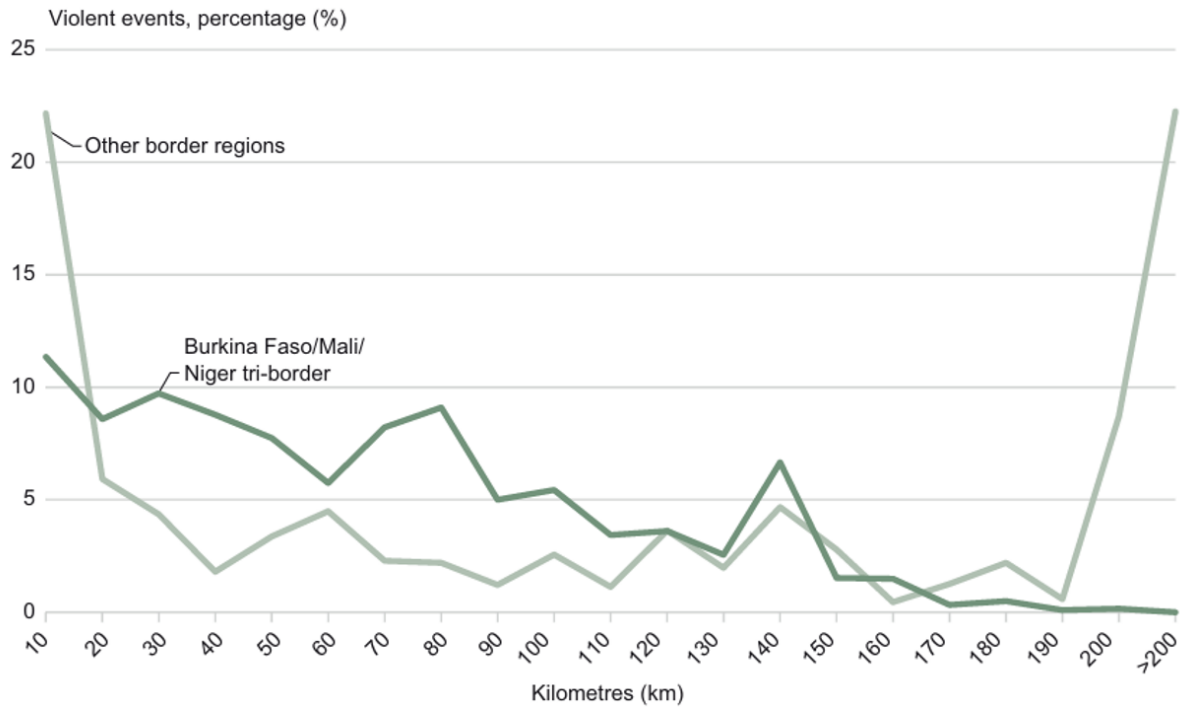
Ekonomik entegrasyon aşamalarının ülkeler açısından hayata geçirilmesi karşılıklı ilişkilerin etkisini de göstermektedir. Ülkeler ticareti kolaylaştırmak ve refah düzeylerini artırmak için gümrük birliği gibi entegrasyon modelleriyle örgütlenmektedir. Bu bölgesel iş birliği düzeyi, gümrük birliğinin işleyişi bakımından ülkelerin sınır problemler açısından önem arz etmektedir. Ülkelerin sınır ilişkilerinde yaşadığı problemler önemli zorlukları ortaya çıkarmaktadır. Afrika kıta genelinde var olan gümrük birliği oluşumları veya ticaret anlaşmaları arasında SACU, EAC, Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği (UEMOA), Orta Afrika Ekonomik ve Para Topluluğu (CEMAC), Afrika Serbest Ticaret Bölgesi (AFTZ), Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (SADC), Hükümetlerarası Kalkınma Otoritesi (IGAD) ve Arap Mağrip Birliği (AMU)¹²² gibi bölgesel örgütlenmeler bulunmaktadır. Bu ülkeler arasında bölgesel anlamda ticaretin serbestleşmesi, mal ve hizmetin serbest dolaşımının sağlanması gibi ticari faaliyetlerin ülkelerin sınır problemlerini çözme araçları haline gelmesi beklenmektedir.

Dünya genelinde geçmiş dönemlerden günümüze kadar uzanan birçok sınır anlaşmaları yapılmıştır. Sınır anlaşmaları ülkelerin özellikle ticari mallarının diğer ülkelere satışındaki süreçte önemli yer işgal etmektedir. Karşılıklı ticaret faaliyetlerinde sınır problemleri yaşamamak ve menfaatlerini koruyup refah düzeyini artırmak adına gümrük birliği gibi örgütlenmelere girişmektedir. Küresel anlamda başlıca örnekler arasında ise EUCU, EACU, MERCOSUR, And Topluluğu (Comunidad Andina- CAN), Karayipler Topluluğu

¹²² İlk toplantı Ekonomi Bakanlarının 1964 yılında düzenlediği ve Cezayir, Libya, Fas ve Tunus'un kalkınma planları ve AB 22 ile ticaretin konu edildiği toplantıdır. Ancak alınan kararlar gerçekleştirilememiş olup 1980 yılında tekrardan bir araya gelinmiştir. Bu toplantılar sonrasında 1988 yılında Devlet başkanları düzeyinde toplanan ilk Mağrip Zirvesiyle komisyonlar kuruldu. Son olarak üye ülkeleri Cezayir, Libya, Moritanya, Fas ve Tunus olarak 1989 yılında kuruldu. <https://au.int/en/recs/uma> Örgütlenmenin temel amaçlarından başlıcaları arasında ekonomik entegrasyonun aşamalarından olan serbest ticaret, gümrük birliği ve ortak pazarın kurulması hedeflenmektedir. Fakat bazı üye ülkelerinin yaşamış olduğu anlaşmazlıklardan ötürü örgüt pasif konumda bulunmaktadır. Örgütün merkezi Rabat olup Fas'ta bulunmaktadır. <https://maghrebarabe.org/>

(CARICOM) ve CACM gibi örgütlenmeler bulunmaktadır. Bu örgütlenmeler arasında CARICOM ve COMESA mal ticaretlerine odaklanarak ve gümrük prosedürlerindeki maliyetlerinden taviz vererek sınır maliyetlerini azaltma konusunda kısmi başarı elde etmişlerdir (Çalışkan, 2010:29). Bu örgütlenmeler, aralarındaki ticari ilişkilerin sorunsuz ve sürdürülebilir şekilde ilerlemesine engel olan sınır problemlerinin çözümüne katkı sunmaktadır. Yani sınır problemleri entegrasyonun oluşmasına olumsuz yansıtacağı gibi kurulduktan sonra veya kurulmuş örgütlenmelerin ise çıkabilecek sınır problemlerine birliğin vermiş olduğu örgütlenme güdüsüyle daha yapıcı yaklaşım çözümün hızlanmasına katkı sunabilmektedir.

Ülkeler arası sınır kontrolleri arasında gümrük birliklerinin işleyişi ticaretin akışında önemli bir konuma sahiptir. Sınır ticaretinde ülkeler kontrollü bir şekilde sınır güvenliğini sağlayıp ticaretin akışına uyum sağlamaktadır. Bu düzlemde ülkelerin birbirinden farklı faaliyetlerinin bulunması ticarete gerçekleşecek faaliyetlerde aksamaya sebep olabilecektir. Bu bakımdan özellikle gümrük işlemlerinin uygulanmasında sınır geçişlerinin güvenli ve ticaretin de akışkan olması için ülkelerin karşılıklı uyumu çok önemlidir. Ekonomik entegrasyon aşamalarının ülkelere kazandırdığı en büyük kazanımlar arasında karşılıklı uyumun sağlanmasıyla ticaretin güvenli ve hızlı bir şekilde yapılmasını bulunmaktadır. Bu durumun, ülkelerin entegrasyonun sağlanması, gümrük işleyişi ve mevzuatının uyumlu hale gelmesiyle daha hızlı ilerlemesine destek olması beklenmektedir.

Grafik 8. Liptako Gourma¹²³ Ve Diğer Sınır Bölgelerinde Mesafeye Göre Şiddet Olayları,1997-2021 (Walther, Radil 2022:105)

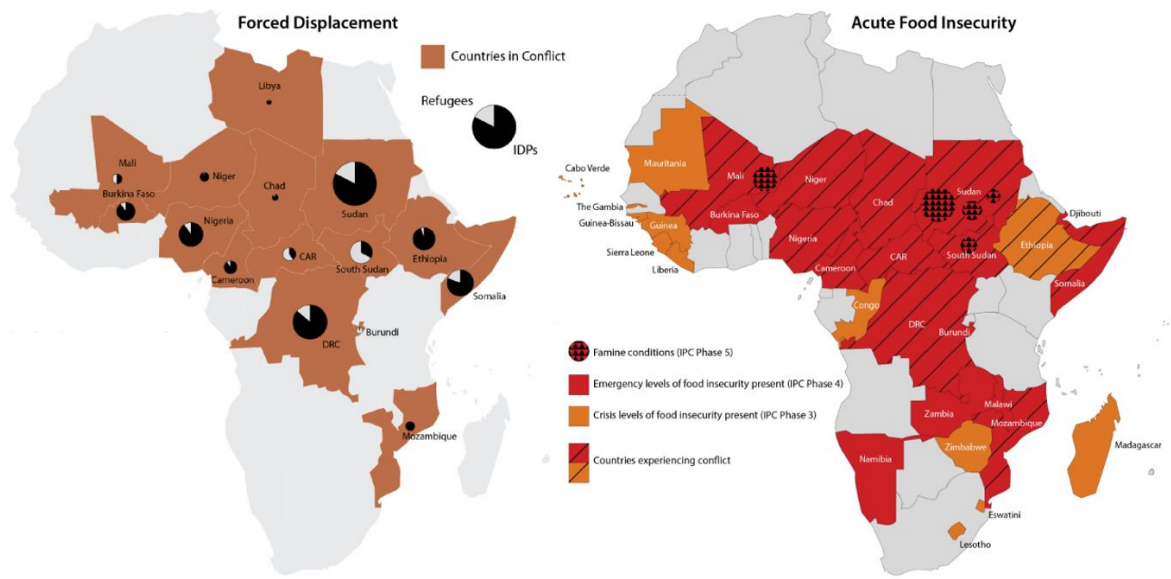
Afrika kıtası sınır problemleri kapsamında ülkelerin birbirine olan yakınlıkları mesafesinde çatışma düzeylerinde değişiklikler gözlemlenmiştir. Sınırları birbirine 0-10 km arasında olan mesafe içerisinde üçlü ülkelerde şiddet olaylarının %10 civarında olduğu görülürken diğer sınır bölgelerinde ise bu oran %20'nin üzerinde olduğu görülmektedir. Fakat diğer sınır bölgelerinde mesafe 20 km'nin üzerinde çıktığında bu oranın 0-%5 arasında şiddet olaylarının olduğu görülmektedir. Bu oran 190 km'ye kadar uzanan mesafede aynı şekilde devam ederken 200 km'nin üzerine çıktığında diğer sınır bölgelerinde şiddet olaylarının sert bir şekilde artarak %20leri bulduğu gözlemlenmektedir. Bu durum diğer Afrika ülkelerinin iç çatışma oranlarının yüksek olduğunu, vatandaşlarının yaşam kalitesini olumsuz etkileyebileceğini ve istikrarsız ekonomilere sebep olabileceğine işaret edebilmektedir. Diğer üçlü devletler arasındaki mesafe ne kadar azalırsa şiddet olaylarının o kadar azaldığı görülmektedir. Buradan da bu üçlü devletin kendi iç sorunlarını çözebildiği ve çatışmadan uzak olabileceği görülmektedir. Bu üçlü devletin aralarında yapacağı ticarete sınır sorunlarının diğer Afrika ülkelerine göre daha az olacağı ve ticaretin daha düzenli olabileceği düşünülmektedir.

Sınır problemlerinin diğer bir nedeni ise terör, kaçakçılık ve göçmen sorunu gibi başlıca güvenlik endişelerinin sonucunda ülkelerin bu anlamda alacağı tedbirlerde sınır geçişleri esnasında ticaretin yavaşlamasıdır. Bunun yanında ülkelerin birinde lojistik imkânların iyi olurken diğerinde gelişmemiş olması karşılıklı uyumsuzluğu oluşturacağından birinde ticaret akışı hızlı devam ederken diğerinde gecikmelerle karşı karşıya kalınacaktır. Aynı zamanda ülkeler arasında siyasi anlaşmazlıkların yaşanması sınırların kapanmasına veya kısıtlanmasına veya gümrük rejimlerinde değişikliklere sebep olacağından siyasi istikrar karşılıklı ticaretin sürdürülebilirliği açısından önemli bir rol oynamaktadır. Özetle ülkelerin karşılıklı ilişkilerinde yaşamış olduğu problemlere karşı gümrük birliği gibi bir üst mercinin varlığıyla daha çözüm odaklı yaklaşım sergileneceği düşünülmektedir. Karşılıklı ilişkilerde iki devlet arasında iletişim devam ederken gümrük birliği gibi örgütlenmelerde yetkinin daha konfederal bir yapıya devredilmesiyle ülkeler karşılıklı taviz verme yoluna gitme ihtimalleri daha da yüksek olmaktadır.

¹²³ 2023 yılında Mali, Nijerya ve Burkina Faso karşılıklı savunma anlaşması kapsamında bir araya gelerek Liptako Gourma adını alan ve konfederasyona evrilmeyi de hedefleyen bir örgütlenme olarak bilinmektedir. <https://www.policycenter.ma/publications/alliance-sahel-states-confederation-sahel-states-road-clear-full-traps>

4.4.2. Güvenlik Problemleri

İkinci Dünya Savaşı sonrasında hem küreselleşmenin yaygınlaşmaya başlaması hem de ticaretin serbestleşmesi ve çatışmaların azalması amacıyla, ekonomik alanda çeşitli entegrasyonlar oluşmaya başlamıştır. Fakat soğuk savaş sonrası dönemde devletler karşılıklı anlaşma yoluyla bölgesel girişimlerde bulunmaktaydılar. Bu dönem güvenlik kavramının tekrardan gündeme geldiği ve yeni anlamların yüklendiği bir dönem olmuştur. Çünkü ülkeler eski dönemdeki gibi her zaman savunma yapmayıp artık liberal yaklaşımın da etkisiyle ekonomi ile politikayı birlikte yürütmenin yollarını aramaya başladılar. Artık devletler savaşı bir düzenin varlığını arzulamaktaydı.

Grafik 9. 2024 Yılı Afrika Güvenlik Eğilimleri¹²⁴

Grafik 2024 yılı itibariyle Afrika kıtasının zorla yerinden edilme ve akut gıda güvensizliğinin dağılımı Afrika'nın güvenlik dağılımı hakkında bilgi vermektedir. İki konuda da orta Afrika ülkelerinin yoğunlukta olduğu görülmekte olup zorla yerinden edilme konusunda ülkelerin şiddet olaylarının fazla olduğu ve bu nispette sığınaklarında çok olduğu Sudan, DRC(Demokratik Kongo Cumhuriyeti), Somali, Nijerya ve kısmet Burkina Faso ve Etiyopya'nın bulunduğu görülmektedir. Kıta genelinde çatışma eğiliminin genelde orta Afrika'da bulunduğu gözlenmektedir. Akut gıda güvensizliği konusunda ise kıtlık seviyesinde olan ülkelerin Sudan ve Mali ülkelerinde olduğu görülmektedir. Acil gıda güvensizliği bölgelerinin ise Namibya ve Zambiya'nın olduğu görülmektedir. Gıda güvenliğinin kriz seviyelerinde bulunan ülkelerin ise Madagaskar, Zimbabve, Kongo ve Moritanya gibi ülkelerin

¹²⁴ <https://africacenter.org/spotlight/africa-2024-security-trends-graphics/>

olduğu görülmektedir. Çatışma yaşayan ülkelerin ise Afrika'nın ortasında yoğunlaştığı görülmektedir. Sonuç olarak çatışma, şiddet, ayaklanma ve doğal afetlerin hepsinin kümülatif etkisi görülmektedir. Bu çatışma ve güvensizlik durumu ile kıta genelinde derinleşen güvenlik eğilimlerinin istikrarla istikrarsızlık arasındaki farkın nasıl olacağını göstermektedir.

Afrika kıtası genelinde güvenlik problemlerin sınırları Afrika Ortak Savunma ve Güvenlik Politikası Deklarasyonu'nda çizilmiş olup bunun kapsamı devletlerden birinin veya birden fazla devletin kıtanın genel güvenlik çıkarlarını tehlikeye sokabilecek düzeyde tehditler olarak belirtilmiştir (Arslan, Karagül, 2014: 57-98). Afrika kıtası içerisinde kendi problemleri ile baş etmeye çalışmasının yanında komşu ülke veya farklı dış etkenlerden güvenlik zafiyetleri oluşabilmektedir. Kıta geneli problemlerle baş edebilmek adına 2003 yılında Afrika Barış ve Güvenlik Mimarisi (APSA) kuruldu ve Barış ve Güvenlik Konseyi (PSC) de APSA'nın sorumluluklarını özetleyen ve faaliyete geçmesini hızlandırmak adına yapılan protokoldür.¹²⁵

4.4.3.Çatışmalar

Afrika kıtası kendi yapısında barındırmış olduğu fırsatların yanında kıta içi problemlerin üstesinden gelmeye çalışacak hedefler koymaktadır. Kıta ülkeleri bu hedeflerin teoriden pratiğe geçmesi için çaba sarfetmiş olsa da farklı kültürel alışkanlıklarından doğan sebeplerden etnik çatışmaların yaşanması, siyasi istikrarsızlıkların halkta güvensizlik oluşturması ve diğer yoksulluk sebeplerinden ötürü meydana gelen şiddet olaylarının yaşanması kıta genelindeki çatışmaları artırmaktadır. Çatışma kavramının bir olayı veya durumu açıklaması için bir sürecin ortaya konması gerektiği düşünülmektedir. Çatışmanın seyrettiği süreç gelişim evrelerine göre şekillenmektedir. Çatışma kavramının gelişim evreleri istikrarlı barış, istikrarsız barış, açık çatışma, kriz ve savaş ile neticelenen bir süreci yansıtmaktadır (Demir, 2017:1-53).

Swanstrom ve Weissmann'ın çatışma kavramı üzerinde yaptığı çalışmalar neticesinde çatışmanın iki veya daha fazla tarafın rol aldığı, herhangi bir mesele üzerine alınan pozisyon, davranış veya tepki farklılıkları olarak ifade edilmektedir (Demir, 2017:1-53). Afrika kıta devletlerinin halkaların hiçbir kesiminin faydasına olduğu çatışmalar yaşaması sebebin, meselenin önemi olmaksızın yaşanmış olduğu görülmüştür. Bu çatışmaların en büyük sonuçları arasında insan kayıplarının ortaya çıkması ve insanların yaşam yerlerini terk etmesi olarak görülmektedir. Bunun sonucu ekonomide düzensizlik ve çöküş, sosyal travmaların yaşanması ve diğer insani dram olarak tabi edilecek sosyal problemlerin ortaya çıkmasıdır.

¹²⁵ <https://www.peaceau.org/en/topic/the-african-peace-and-security-architecture-apsa>

Afrika kıtası ülkeleri arasında çatışmaların yaşanmasının belli başlı sebepleri arasında kıtanın siyasi, ekonomi ve sosyal alanlar başta olmak üzere birçok alanda geri kalmışlığın olması gösterilmektedir. Yıllarca bölgenin üçüncü ülkeler tarafından sömürülmesiyle yerel halkın kendilerine sahip çıkıp bağımsız karar verme güçleri elinde bulunmamıştır. Ülkelerin sınırlarının bile batılı sömürgeci ülkeler tarafından çizilmesi özgün karar verme mekanizmalarının olmadığı ve halkın menfaatlerini gözetemediklerini ortaya koymaktadır. Sömürge faaliyetlerinin dışında etnik ve siyasi farklılıkların bulunması kıta içerisinde bölgesel çatışmaları kaçınılmaz kılmıştır. Bu bakımdan çatışmalar sadece silahlı çatışma olarak değil ekonomik, siyasi, tarihsel düşmanlık, gerilim gibi birçok konu çatışmanın konusu olabilme potansiyeline sahiptir (Demir, 2017:1-53).

Kıta içerisinde ülkelerin siyasi istikrarı elde edememesiyle siyasi mücadeleler şiddet ve çatışmaların doğmasına sebep olmaktadır. Bu durum ülkelerin yaşam kalitesini düşürerek halkların gelecek kaygısının oluşmasına ve sonuç olarak çatışmaların artmasına sebep olmaktadır. Aynı zamanda Afrika kıtası, gelir dağılımı eşitsizliği ile karşı karşıya kalmıştır. Gelirin kıt olması ve bunun dengeli dağıtılmaması yine bir çatışmalar silsilesinin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bir diğer unsur ise Afrika'nın zengin doğal kaynaklarının yerel halkın menfaatlerinde kullanılmamasıyla ortaya çıkmaktadır. Sömürü faaliyetlerinin ana konusunu oluşturan altın, elmas, petrol gibi zengin doğal kaynakları halkların menfaatlerinden ziyade üçüncü ülkelerin zenginleşmesinde kullanılmaktadır.

Afrika içerisinde meydana gelen büyük çatışmalar içerisinde en kanlı ve büyük olanlar arasında ikinci Kongo savaşı vardır. Bu savaşta milyonlarca insan hayatını kaybetmiş ve milyonlarcası yerleşim sorunlarıyla karşılaşmıştır. Bu çatışmanın çıkış sebepleri içerisinde zengin doğal kaynakların kontrolü ve Ruanda ile yerel kabileler arasında çatışma çıkması olarak gösterilmektedir. Her çatışma ve savaşın doğal sonuçlarından olan ölüm, yerinden edilme ve bölgesel istikrarsızlık oluşumu gibi sonuçlar burada da bölge halkları bu sonuca maruz kalmıştır. Yine Ruanda'da yerel halkın kendi içerisinde çatışma çıkarmasıyla binlerce insan ölmüş ve binlercesi yerinden edilerek küçük sebeplerle çatışmalar çıkmıştır. Bu durum ülke ekonomilerinin çökmesi ve üçüncü ülkelerin kontrolü altına girmesiyle sonuçlanmaktadır. Darfur katliamı ve Boko Haram gibi bölgesel çatışmalarda yakın dönemde ortaya çıkan çatışmalar olarak gösterilmektedir.

4.5.Afrika'nın Bütünleşme Arayışları

Afrika kıtasının zengin doğal kaynakları ve genç insan gücüne rağmen ekonomik ve siyasi kabiliyetlerinin yetersizliğinden dolayı dünya geneli diğer bölgeselleşme faaliyetlerine göre geri kalmıştır. Bu durum kıtasal güvenlik ve altyapı gibi sorunlardan kaynaklanan sebeplerin bir sonucu olmasıyla birlikte kıta devletlerinin genelinde ekonominin yetersizliği ve siyasal istikrarsızlık gibi kıta genelini kapsayacak birleşmelerin kurulamamış olmasından kaynaklanmaktadır. Afrika kıta ülkeleri yıllardır yaşamış oldukları kronikleşmiş sorunlara karşı tedbirler almaya çalışmaktadır. Bu sorunlara kalıcı çözüm arayışında olarak kendi ekonomik kalkınmalarını düzenlemeye çalışmaktadır. Bu girişimler, sorunların çözümüyle birlikte kıta genelini kapsayacak ekonomik entegrasyonun sağlanması gayretleri olarak gösterilmektedir.

Afrika'nın üçüncü ülkeler tarafından sömürülmesinin engellenmek ve halkların çıkarlarını koruyabilecekleri yönetim biçimini kurmak kıta ülkelerinin ilk amaçları arasında yer almıştır. Bu amaç doğrultusunda kıta genelini kapsayan ilk örgütlenmeler içerisinde olan OAU, 1963 yılında kurularak kıtanın genel çıkarlarını savunan, apartheid zulmünden ve diğer baskı unsurlarına karşı kıta bütününe kapsayacak bir söz söyleme imkanını yakalamış oldular. Her ne kadar genel amaçlar içerisinde ekonomik ve siyasi iş birliğini teşvik ve kıtasal bütünleşme amacı gütmüş olsa da bu örgütlenme, kıtasal ekonomik entegrasyondan ziyade kıta ülkelerinin özgün değerlerini koruyabilecekleri ve sömürge baskısından kurtulabilecekleri bir güç oluşturmak için çaba harcamaktadır.

Uluslararası kuruluşların Afrika'nın kalkınmasına ve bölgesel entegrasyonun kurulmasına destekleri bulunmaktadır. Bu kuruluşlar içerisinde DB, kıta ülkeleri ile iş birlikleri yaparak bölgesel kurumların kalkındırılmasıyla insanların yaşam kalitesini artıracak ve ticaretin serbestleşmesini teşvik edecek girişimleri desteklemektedir. Bu girişimlerle Afrika'nın dönüşümünü sağlamayı amaçlamaktadır. Afrika Kalkınma Bankası (AfDB) gibi kıta devletlerine bireysel veya toplu olarak desteklerde bulunma ve devletlerin ekonomi ve sosyal kalkınmalarına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu amaçlar içerisinde Afrika'yı entegre etme ve ticareti canlandıracak girişimlerde bulunmaktadır.¹²⁶

OAU ise kurulurken kıtanın yerel sorunlarını çözmek ve problem ihtimallerini en aza indirmeyi amaçlarken ilerleyen dönemlerde dönüşüm geçirmesi sonucu belirlenen gelecek dönem hedeflerinin kıtanın küresel hedeflerini oluşturan daha genel yaklaşımlar benimsenmesi

¹²⁶ <https://www.afdb.org/en/about/overview/african-development-bank-afdb>

gerektiği düşünülmüştür. Bu hedeflerin ekonomik kalkınma ve büyümeyi destekleme, kıta içerisinde işbirliğini artırmak ve entegrasyonu sağlamak gibi Afrika potansiyelini açığa çıkarmayı hedeflemişlerdir. Bu amaçlar içerisinde OAU'nun, AfB'ye dönüşmesi sonucu entegrasyon söylemlerinin arttığı, küresel aktör olma hedefi ve küresel ekonomiye entegrasyonun hızlanacak girişimlerin arttığı bir dönem olarak görülmektedir.¹²⁷

Afrika kıta devletleri küresel aktör olma hedefini gerçekleştirmenin kendi iç sorunlarıyla başa çıkabilen ve aynı zamanda kıta genelini kapsayacak ekonomik ve siyasi entegrasyonun tamamlanmasıyla olacağına inanmaktaydı. Gündem 2063 vizyonu gibi uzun vadeli ama kıtanın genelini kapsayan çalışmalara imza atması gelecekte etkili bir aktör olma hayalinin bir ürünü olarak gösterilmektedir. AfB'nin kurulduktan yaklaşık 10 yıl sonra yani 2013 yılında küresel aktör olma hedefi koyması hiç kuşkusuz hedeflerin teoriden kalmadan uygulama sahası bulabilecek mi sorularını getirmekteydi. Fakat 2018 Kigali'de imzaları atılan 2021'de ise faaliyetlerine başlayan AfCFTA, kıtanın ekonomik entegrasyon hedefi için en somut girişim olarak yerini almıştır. Bu anlaşma ile kıta geneli tüm devletlerin dahil olduğu ve dünyanın en büyük serbest ticaret anlaşması olarak yürürlüğe girmiş oldu. Bu anlaşma kıtanın gümrük birliği örgütlenmesi, devletler arası ticaret, mal ve hizmetlerin dolaşımı, refah artışının desteklenmesi ve daha kapsamlı anlaşmaların yapılmasının önünü açmış oldu.

4.5.1.Doğu Afrika Merkezli Girişimler

Afrika kıtasında tarihsel süreç içerisinde bölgesel anlamda birçok ekonomik anlaşmalar yapılmıştır. Bölgesel girişimlerle ekonomik ve sosyal anlamda birbirine yakın olan devletler arasında ekonomik kalkınmanın etkisinin artması amaçlanmıştır. Bu örgütlenmeler içerisinde Doğu Afrika ülkeleri içerisinde Burundi, Kenya, Ruanda, Güney Sudan, Tanzania gibi bölge ülkeleri kendi ekonomik kalkınma, ekonomik büyüme ve refahlarında artış sağlama gibi ekonomik entegrasyon çabaları bulunmaktadır. Doğu Afrika'daki bu örgütlenmeler içerisinde EAC ve Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı (COMESA) önde gelen iki örgüttür. Bu örgütlenmeler bölgesel ekonomik kalkınma ve iş birliğinde artışı hedeflemektedir.

EAC, 1967 yılında Kenya, Tanzania ve Uganda öncülüğünde kurulmuş olsa da 1977 yılında dağılmak zorunda kalarak 2000 yılında tekrardan hayata geçirilmiştir. Tanzania, Kenya, Uganda, Ruanda, Burundi ve Güney Sudan hali hazırda üye ülkeler olarak faaliyetlerini

¹²⁷

<http://oau60.au.int/en/organization-african-unity-oau-african-union-au#:~:text=1999%2C%20the%20Heads%20of%20State,the%20Organisation%20of%20African%20Unity.>

sürdürmektedir.¹²⁸ EAC, kuruluş anlaşmasının 75. Maddesinde tanımlanan ve ilk bölgesel anlamda gümrük birliği girişimini gerçekleştirmişlerdir. Birlik üye devletler arasında serbest ticareti sağlamış ve üçüncü ülkelere karşı ise ortak tarife uygulamışlardır.¹²⁹

EAC'nin bölgesel girişimleri doğrultusunda ülkelerin kalkınmasında etkisi olmuştur. Özellikle üye ülkelerin gümrük birliği örgütlenmesinin etkisiyle ticaret hacmi artmış, sermaye, emek, mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı sağlanmış ve bölgeye olan ilgi artırılarak yabancı yatırım imkânı sağlanmıştır. Bununla birlikte EAC bölge devletlerinin hem kamu hem de özel sektör ayağının birlikte desteğiyle tam teşekküllü bir entegrasyon hedeflemektedirler. Bu hedefle EAC hedefine ulaşmak için bölgede daha önce denenmiş fakat başarılı olamamış örgütlenmelerden ders alarak kendine özgü bir süreç belirlemiştir. Bölge ülkeleri gümrük birliği ve ortak pazar gibi ekonomik entegrasyonun aşamalarının amaçlanması sadece doğu bölgesi için değil tüm kıta genelini kapsayacak devletleri ilgilendirdiğini belirtmektedirler. Bu bakımdan EAC üye devletler arasında işbirliğini artırmayı hedefleyen siyasi etkinliğini artıracak en güçlü örgütlenmeler arasında bulunmaktadır (Dal, 2023:489-515).

COMESA, 1981 yılından beri var olan Doğu ve Güney Afrika Tercihli Ticaret Alanı'nın yerine 1994 yılında kurulmuştur. COMESA'nın kurulma misyonunu, doğal kaynaklarını kendi halkının iyiliği ve gelişmesi için bağımsız devletlerle işbirliği yapan bir örgütlenmedir. COMESA'nın ana amacı ise devletlerin karşılaşmış oldukları engelleri aşarak barış içerisinde ekonomilerinin kalkınmaları için birlik kurmaktır. Burundi, Komorlar Birliği, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Cibuti, Mısır, Eritre, Etiyopya, Kenya, Libya, Madagaskar, Malavi, Mauritius, Ruanda, Seyşeller, Sudan, Swaziland, Uganda, Zambiya, Zimbabve, Djibouti ve Eswatini olmak üzere 21 üye devlet bulunan örgütlenme özetle bölgesel entegrasyonun kurulmasıyla ekonomik refahın artmasını amaçlamaktadır.¹³⁰

EAC, bölgesel ticaretin artmasına katkı sağlayıp ekonomik entegrasyonu güçlendirirken COMESA'da üye ülkeler arasındaki ticareti teşvik etmiştir. EAC'nin sağlamış olduğu gümrük birliği imkânı sayesinde ortak gümrük tarifeleriyle ticaret kolaylaşmıştır. COMESA'da ise yapılan serbest ticaret anlaşmasıyla ticaretin önündeki engellerin kaldırılması amaçlanarak bölgesel ticaret teşvik edilmiştir. Bu örgütlerin karşılaştığı zorluklar ise kıta geneline yayılan temel sorunlara benzemektedir. Bunlar içerisinde siyasi istikrarsızlık, ekonomik entegrasyon

¹²⁸ <https://www.mfa.gov.tr/dogu-afrika-toplulugu.tr.mfa>, 27.06.2025

¹²⁹ <https://www.eac.int/customs-union>

¹³⁰ <https://www.comesa.int/>

abalarını sekteye uğratarak yavaşlamasına sebep olmaktadır. Aynı zamanda altyapı eksiklikleri bölgesel ticareti güç hale getirirken maliyetlerin artmasına sebep olmaktadır.

4.5.2.Batı Afrika Merkezli Girişimler

Batı Afrika bölgesi tarihsel süreç içerisinde diğer kıta ülkelerinin yaşamış olduğu bölgesel girişimler gibi zorlu süreçlerden geçmiştir. Batı Afrika Devletleri, karşılaşmış oldukları altyapı yetersizliği ve ekonomik farklılıklar gibi kıta genelini karşılaştığı zorlukların üstesinden gelmeye çalışmaktadırlar. Fakat bu zorluklara rağmen ülkeler ekonomilerini geliştirerek ve siyasi istikrara kavuşmayı arzulamaktadırlar. Bu bakımdan bölgesel örgütlenmeler kurularak ekonomik büyüme ve kalkınmaya destek vermeyi teşvik etmektedirler. Bölgedeki ülkeler arasındaki ilişkileri artıracak ve kıta genelini ilgilendiren hedefleri desteklemektedir. Bu hedefler arasında kıta genelini ilgilendiren Afrika Merkez Bankası hedefi bulunmaktadır. Bunun yanı sıra Batı Afrika Devletlerinin ortak para birimi gibi amaçları bulunmaktadır. Bu durum bölgesel entegrasyonu ve küresel aktörlere entegre olabilmeyi olumlu etkileyebilecektir (Barry, Koç, 2023:84-85). Bölge devletlerinin kurmuş oldukları birliktelik olarak UEMOA ve ECOWAS dikkati çekmektedir. Bu örgütlenmeler bölge ülkelerinin kalkınmasına ve kıta geneli olabilecek ticaret veya diğer örgütlenmelere dahil olmaları bakımından önemli görölmektedir.

1994 yılında Dakar’da kurulan UEMOA bölge ülkelerinin aktif iş birliği ortak Ppzar haline dönüştürmeyi amaçlamaktadırlar. Batı Afrika’da insanların, malların, sermayenin ve diğer üretim faktörlerinin serbestçe dolaşımını ve halkların refah seviyelerini artırmayı hedefleyen bölgesel örgütlenmedir. Benin, Burkina Faso, Fildişi Sahili, Gine-Bissau, Mali, Nijer, Senegal, Togo olmak üzere sekiz üyesi bulunan bu örgütlenme serbest dolaşımın yanı sıra vatandaşların uyumlu bir şekilde diğer ülkelerde mesleklerini icra edebilecek ve ikamet sağlayacak kapsamlı bir entegreyi amaçlamaktadır.¹³¹ Söz konusu örgütlenme ortak para birimi ve merkez bankası kullanımını amaçlamaktadır. Temel amacı ise ekonominin büyümesini sağlamak ve yoksulluğu azaltarak bölgesel entegrasyonu sağlamlaştırmaktır.

Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS) ise 1975 yılında merkezi Abuja/Nijerya’da kurulan ve Benin, Burkina Faso, Cabo Verde, Cote d’Ivoire, The Gambia, Ghana, Guinea, Guinea-Bissau, Liberia, Mali, Niger, Nigeria, Senegal, Sierra Leone ve Togo

¹³¹ <https://www.uemoa.int/en/presentation-of-uemoa>, 27.06.2025

olmak üzere 15 üye devlete sahip bir örgütlenmedir.¹³² Batı Afrika’da bölgesel ekonomik entegrasyonu amaçlayan bir örgütlenmedir. Bu örgütlenme AB türü örgütlenmeleri örnek olarak kendi yapılanmasını gerçekleştirmeye çalışsa da entegrasyon süreçleri yavaş ilerlemektedir. Her ne kadar yavaş ilerleyen entegrasyon süreçleri olsa da bölgesel ekonomik ve siyasi çözümlerde veya yapılanmalarda etkisi bulunmaktadır.¹³³

UEMOA bölgesel değerlendirmelerde ekonomik büyümede iyileşme, enflasyonu düşük tutma ve ticaretin artırılması gibi temel konularda pozitif ayrılmış olsa da siyasi istikrarsızlıklardan dolayı örgütün ekonomik etkisi zayıf kalmıştır. ECOWAS ise Batı Afrika’nın en büyük ve kapsamlı örgütü olan ekonomik entegrasyon girişimidir. ECOWAS’ın ticaretin serbestleşmesi ve yabancı yatırımları bölgeye çekme gibi amaçları olsa da siyasi istikrarsızlık, altyapı eksikliği ve üye ülkeler arasındaki ekonomik farklılıklar ekonomik entegrasyon sürecini yavaşlatmaktadır. Bu bakımdan her iki bölgesel örgütlenme devletlerin refah seviyelerinde atış hedefleseler de henüz istenilen seviyeye ulaşmış gözükmemektedirler.

¹³² <https://ustr.gov/countries-regions/africa/regional-economic-communities-rec/economic-community-west-african-states#:~:text=The%2015%20members%20of%20the,%2C%20Sierra%20Leone%2C%20and%20Togo.>

¹³³ <https://www.mfa.gov.tr/ecowas.tr.mfa>, 27.06.2025

5. AFRIKA BİRLİĞİ'NİN GÜMRÜK BİRLİĞİ ÖRGÜTLENME ÇALIŞMALARI

5.1. Afrika Kıta Ülkelerinin 3.Ülkelerle STA'ları

İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan uluslararası kuruluşlar ticaretin serbestleşmesi için birçok örgütün kurulmasına yol açmıştır. Bu çabalar içerisinde küresel ve bölgesel amaçlarda etkili olan örgütlenmeler dikkati çekmektedirler. Küresel örgütlenmeler içerisinde ülkelerin küresel ticaret düzeninin devamlılığını sağlayan ve ticari etik kurallarını belirleyen kuruluşlar ortaya çıkmıştır. Uluslararası örgütlenmelerin yayılması ile ortaya çıkan ilk örgütlenmelerden olan GATT, süreç içerisinde ihtiyaçlarında genişlemesiyle DTÖ'ye evrilmiştir. Bu örgütlenmelerin temelinde ticaretin önündeki engelleri kaldırmak ve ticaretin serbestleşmesini teşvik bulunmaktadır. Bölgesel çabaları ise tercihli ticaret anlaşmaları, serbest ticaret anlaşmaları ve gümrük birliği anlaşmaları gibi belirli bir bölge içerisinde veya sınırlı ülkeler arasında yapılan anlaşmalar olarak karşımıza çıkmaktadır (Doğan, Uzun, 2014:327-328).

Ekonomik entegrasyon aşamalarından olan serbest ticaret ve gümrük birliği arasında tarife yönetimi açısından farklar bulunmaktadır. Gümrük birliğinin sağlandığı örgütlenmelerde üye ülkeler kendi arasında belirlenen tarife çerçevesinde ticaret gerçekleştirirken, üye ülkeler içerisinde malların serbestçe dolaşımını sağlamaktadır. Burada gümrük birliğinin en kolaylaştırıcı yanı bir ticaret unsuru üye ülkelerin hangisinde gümrük işlemlerini yaptırırsa yaptırırsın benzer tarife koşulları uygulanmaktadır. Bunun neticesinde tek kontrol yapılarak diğer üye ülkeler içerisinde malın serbest dolaşımını sağlanmış olmaktadır. Fakat serbest ticaret anlaşmalarında ise üye ülkelerin birinde kontrol sağlanması diğer üye ülke sınırları içerisinde serbest dolaşımını sağlamamaktadır. Bunun temel sebebi menşei kontrollerinin her üye ülke sınırlarında yapılma zorunluluğudur. Çünkü her ülke anlaşmış oldukları tarife indirimleri kapsamına girip girmediğini kontrol etmek için ayrı ayrı işlem yaparak evrak yükü oluşturmakta ve serbest ticarete arzulanan kolaylık gerçekleşmemektedir (Krugman, Obstfeld, 2009:246-247).

Afrika ülkeleri, kıta içi gümrük birliği faaliyetleriyle birlikte, kıta dışı ülkelerle yani üçüncü ülkelerle ticaretin artması ve gümrük süreçlerinin belirlenmesi adına serbest ticaret anlaşmaları yapmaktadırlar. Bu bakımdan Afrika ülkeleri kıta ülkelerinin menfaatlerini korumak ve iyileştirmek amacıyla hem kıta içi bölgesel faaliyetler hem de kıta dışı ülkelerle ticaret faaliyetlerini yürütmeyi amaçlamaktadırlar. Bunun sonucunda ortaya çıkan anlaşma türlerinden olan serbest ticaret anlaşması kıta ülkelerinin ticaret kabiliyetlerini geliştirmek adına yapmış olduğu anlaşmalar içerisinde yer almaktadır. Afrika devletleri arasında Güney

Afrika Cumhuriyeti ekonomi ve sosyokültürel yapı bakımından diğer kıta ülkeleri içerisinde en gelişmiş yapıya sahip olanıdır. Bu bakımdan Güney Afrika, AB, Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (SADC) ve EFTA gibi farklı örgütlenmelere üye devletlerle serbest ticaret anlaşmaları imzalamıştır. 1994 yılında gerçekleşen yeni hükümetin demokratik seçimleri sonucunda Güney Afrika kalkınma stratejisi önemli bir değişim yaşadı. Güney Afrika gümrük tarifelerinin serbestleşmesi çalışmalarında ithalatın kontrolü ve ihracatın teşvik edildiği bir süreç içerisinde bulundu (Edwards, Cassim, Seventer, 2009:47-61).

Gümrük birliğine üye ülkeler birliğin yapmış olduğu anlaşmalardan kaynaklanan sonuçlara içerisinde hem avantajlarına hem de dezavantajlarına aynı oranlarda etkilenmemektedir. Yapılan bir serbest ticaret anlaşmasında, üye ülkelerin bazıları için refah artırıcı etki gösterirken diğerleri için ise ticarete fiyat farkından kaynaklanacak zararlara yol açabilmektedir. Bunlardan en bariz örnek olarak Türkiye'nin AB ile olan gümrük birliği anlaşması karşımıza çıkmaktadır. Türkiye yapmış olduğu gümrük birliği anlaşması ile sanayi ve işlenmiş tarım ürünlerini kapsam dahiline alan fakat geleneksel tarım ürünlerini kapsam dışında tutan bir ticari anlaşma çerçevesinde ticaretini sürdürmektedir.¹³⁴ Türkiye yapmış olduğu gümrük birliği anlaşmasıyla Avrupa ve küresel pazarlar ile entegrasyonu sağlamış olsa da AB'nin üçüncü ülkelerle yaptığı serbest ticaret anlaşmalarından doğan asimetrik etki sebebiyle gümrük birliğinin güncellenmesi ihtiyacı doğmuştur (Aktaş, Kaplan, 2020:117-140).

5.1.1. AB'nin Taraf Olduğu STA'lar

Serbest ticaret anlaşmaları genelde iki ülke arasında yapılan ikili ticaret anlaşmaları olarak bilinse de dünyanın birçok bölgesinde pek çok hükümet ya serbest ticaret anlaşmaları gibi ikili anlaşmalar imzalar ya da bu anlaşmalarla birlikte farklı ticaret anlaşmaları imzalamaktadır. Bu ticaret anlaşmalarının altında yatan temel sebeplerden biri ise ülkelerin hiçbir zaman küresel dünyadan izole olmak, soyutlanmak istememeleridir. Bu bakımdan küresel piyasalarda ve ticaret ağında olanları göz ardı edemezler. Bu süreç içerisinde dünyada gerçekleşen ticaret sisteminde entegrasyonun sağlanması, ithalat ve ihracat kalemlerinde görünen ve görünmeyen yerlerin olduğu düşünülmektedir. Bunun için ticaret ve yatırımlarını düzenleyen hamleler yaparak serbest ticaret gibi çok taraflı anlaşmalar yapmaktadırlar. Bunun farklı yöntemleri olduğu gibi ödemeler dengesini ve iç ekonomiyi dikkate alarak ekonomik entegrasyonu desteklemektedirler. Çünkü ödemeler dengesi ve iç ticaret pozisyonlarında

¹³⁴<https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-gumruk-birligi.tr.mfa#:~:text=T%C3%BCrkiye%20AB%20G%C3%BCmr%C3%Bck%20Birli%C4%9Fi%2C%20sadece,pay%C4%B1%20vergi%20muafiyetine%20tabi%20tutulmaktad%C4%B1r.>

sürdürülebilirlik için düzenleyici önlemler ve yurt içi ekonomiyi etkileyen pozitif ve negatif çarpan etkiler gösterilmektedir (Shanimon, Vijayan, 2018).

Serbest ticaret anlaşmalarının ülkeler nezdinde ticareti teşvik eden, ekonomide canlılık ve büyümeyi öngören, yatırım potansiyelini artıran, istihdamı düzenleyen ve refahta artış etkisine katkı sunan bir anlaşma aracı olarak görülmektedir. Fakat serbest ticaret anlaşmalarında bu amaçlar göz önüne alınmazsa yanıltıcı olabileceği ve maliyetli bir seçenikle karşılaşılacağı öngörülmelidir. Özellikle 2000’li yıllarda yaşanan ekonomik durgunlukla ülkeler ekonomilerini düzeltme çabasına girişmişlerdi. Bu süreçte ülkeler ekonomik büyüme, finansal istikrar gibi kavramları hedeflemeden sadece fazla borçlanarak mevcut büyümeyi korumayı hedeflemektelerdi. Fakat ABD Ticaret Temsilciliği Ofisi¹³⁵ serbest ticaret anlaşması ve gümrük birliği bölgesel anlaşmaları yapılarak ekonomik büyümeyi, ticaret ve yatırımları teşvik etmenin daha mantıklı bir seçenek olduğunu vurgulamıştır. 1994 yılından itibaren serbest ticaret anlaşması ABD dış politikasının vazgeçilmez bir politikası olarak karşımızda durmaktadır. Bu bakımdan serbest ticaret anlaşması ticaretin önündeki engelleri kaldırmayı amaçlamış olsa da birçok maliyetli etkilere de sebep olmaktadır (Vincent, David, 2014).

Serbest ticaret anlaşmaları, ekonomik ve kurumsal açıdan bakıldığında ticaretin önündeki engellerin ve kısıtlamaların kaldırılmasında etkili olabilmektedir. Dünya üzerinde başarılı serbest ticaret anlaşmalarının faydalarının görülmesine rağmen mal, hizmet ve sermaye kalemlerinde yeterli teşviklerde bulunulmaması serbest ticaret anlaşmalarının tam faydalı olmasını engellemektedir. Bu durum serbest ticaret anlaşmalarını engelleyen veya teşvik edilmesinin önünde kısıtlanmasına sebep olan etmenlerin kaldırılmasının faydaları engellemektedir (Chadee, Roxas, Rogmans, 2015).

Ülkelerin yapmış oldukları veya gelecek projeksiyonlarında muhtemel ticaret anlaşmalarında politik ve ekonominin ticaret anlaşmaları üzerinde önemli bir yerinin olduğu belirtilmektedir. Bu bakımdan serbest ticaret anlaşmalarının devletler arası ticaret faaliyetlerinin önündeki engellerin kaldırılması, ticaret hacminin artırılması gibi temel konuları amaçlamaktadır (Kalaycı, 2017:133-147). Bunların dışında serbest ticaret anlaşmaları, ekonomik büyüme, politik belirsizliklerin giderilmesi, ticaret reform güvenliğinin sağlanması ve karşılaştırmalı üstünlük sektörlerine destek verilmesi gibi birçok etkileri bulunmaktadır

¹³⁵ 1962 yılında kurulan birimin Washington, Cenevre ve Brüksel’de ofisleri bulunmaktadır. Dünya genelinde ticaretle ilgili konuları ve bölgesel girişimleri konu alan bir kurum olarak 200’den fazla personelle görev yaptığı belirtilmektedir. Kuruluşun başlıca görevleri ise, ticaret anlaşmaları oluşturmak, anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmak, küresel ticaret politikalarını örgütlemektir. <https://ustr.gov/about-us>

(David, 1992). Serbest ticaret anlaşmasının olası etkilerine Türkiye'nin 1980-2017 yılları arasındaki ticaret verileri göz önüne alındığında yapılan ikili ticaret anlaşmalarının etkisi dikkatleri çekmektedir. Bu dönemde Türkiye'nin verileri ışığında ikili ticaretin etkilerinin dış ticaret politikaları çerçevesinde değerlendirilmesinin daha uygun olacağı görüşü hâkim olmuştur (Ateş, Seymen, 2019).

GATT gibi uluslararası kuruluşların ortaya çıkmasına zemin hazırlayan İkinci Dünya Savaşı sonrası bozulan küresel ekonomik düzenin yeniden inşası ve ticaretin tekrardan düzene girerek artmasını sağlama çalışmaları ekonomik entegrasyon argümanlarının doğmasına da sebep olmuştur. Artan bu süreçler sonunda ülkelerin ekonomik düzenin dağılmasına sebep olan etmenlerin ortadan kaldırılması, küresel ticaret hacminin artmasını sağlayacak enstrümanların oluşturulması, sosyoekonomik seviyenin yükseltilmesi, ekonomik kalkınma ve refah düzeylerinde iyileşmelerin sağlanması amacıyla serbest ticaret anlaşmalarının önü açılarak yaygınlaşması sağlanmıştır. Bu bakımdan İkinci Dünya Savaşı sonrası ekonomik düzeyi en fazla bozulan bölgelerden olan ve dünyanın gelişmiş ülkeler coğrafyası olarak tabir edilebilecek AB, sosyoekonomik düzeyin teminini sağlama, refah seviyesini yükseltmek ve ticaret hacminin artırılması amacıyla birçok serbest ticaret anlaşması imzalamıştır (Kalaycı, 2017).

Gümrük birliği örgütlenmeleri arasında kurumsallaşmasını tamamlamış olan AB gibi örgütlenmelerin, yapacağı serbest ticaret anlaşmaları hem üye ülkeleri hem de üyesi olmayan üçüncü ülkeleri etkilemektedir. Üyesi olan ülkelerin hepsinde benzer bir etkilenme yaşanmamaktadır. Bazıları için olumlu olan diğer üye ülkeler için olumsuz olabilmektedir. Tamamen olumlu olan bir gelişme dahi tüm ülkeler için aynı oranda yansımamaktadır. Nitekim AB ile ABD arasında söz konusu olan TTIP, AB ile Türkiye'nin ikili gümrük birliği anlaşması çerçevesinde olumsuz etkilenmesine sebep olabilir ve Türkiye'nin AB ile serbest ticaret anlaşması yapmasına yol açabilir (Gümüş, Çınar 2016). Çünkü Türkiye'nin hali hazırda devam eden gümrük birliği anlaşması 1996 yılında imzalanan ve artık güncellenmesi talep edilen bir çerçeveye dönüşmüştür. Türkiye'nin mevcut gümrük birliği anlaşması asimetrik bir yapı oluşturacağından ticaret sapmasını doğurabilmektedir.

5.1.2. STA'ların 3. Ülkeler Açısından Önemi

Gelişmiş sosyoekonomik yapıya sahip AB ile, gelişmekte olan ve ekonomik yapılanmasını ihracat odaklı büyümeyle güçlendirmeyi amaçlayan Türkiye, ticaret hacimlerini artırmak, ihracatta yeni pazarlara açılmak, sosyoekonomik konumlarını yükseltmek için ekonomik entegrasyonu hızlandırmaya çalışmış ve bu minvalde çok sayıda serbest ticaret anlaşmaları imzalamışlardır. Serbest ticaret anlaşmaları ile gümrük birliğinin birbiriyle ilişkili

olması Türkiye gibi her ne kadar gümrük birliğine üye olsa da AB'nin serbest ticaret anlaşması yapmış olduğu ülkelerle anlaşma yaparak dış ticarete dezavantajlı duruma düşmemek adına kendisi de serbest ticaret anlaşması yapmaktadır. Türkiye özelinde serbest ticaret anlaşmasının ülke ihracatına etkisi 12% olarak görülmektedir (Kalaycı, 2017).

1980'lerden sonra ticaret anlaşmalarının artması derin ticaret anlaşmaları olarak nitelendirilmektedir. Bu dönemden sonra küresel anlamda bölgesel ticaret anlaşmalarının sayısının arttığı gözlemlenmiştir. Küresel ticaret yapısında değişiklikler yaşanması, aktörlerin farklılaşması, yeni sorunların ortaya çıkması ve DTÖ'nün ticari problemlere verimli çözümler bulamaması ülkeleri ticari anlaşmalara yöneltmiştir. Yakın dönemde gerçekleşen ticaret anlaşmalarında yeni konuların ortaya çıkması, içeriğin değişmesine sebep olmuştur. Geniş bir alanı kapsayan ve daha fazla düzenlemeyi hükme bağlayan bu anlaşmalar derin anlaşmalar olarak tanımlanmaktadır (Yılmaz, 2020).

AB serbest ticaret anlaşması kapsamında yeni alanlar oluşturmayı amaçlayan Afrika ülkeleriyle Ekonomik Ortaklık Anlaşmaları (EPA) müzakerelerini yürütmüştür. Bu türden anlaşmaların gelişmemiş ve gelişmekte olan bazı ülkelerin yer aldığı Afrika'da ekonomi üzerinde önemli etkileri olmaktadır. Çalışmalar, EPA'ların ithalat vergilerinde düşüşe yol açabileceğini ve Batı Afrika ülkeleri için potansiyel olarak mali kaygılara yol açabileceğini göstermektedir. Tarife gelirlerinin kaybı, kamu gelirlerinin önemli bir kısmını oluşturduğu için Afrika ülkeleri için önemli bir endişe kaynağıdır. EPA'ların potansiyel olumsuz etkilerini azaltmak için tamamlayıcı mali ve ekonomik politikalar gerekli olabilir (Busse, Grosmann, 2007).

AB ile Afrika, Karayip ve Pasifik Devletleri Örgütü (OACPS) 2000 yılında Berlin'de imzaladığı Cotonou anlaşması kapsamı gereğince ekonomik ortaklık anlaşması çerçevesinde serbest ticaret anlaşması müzakereleri yapılmıştır. Yapılan serbest ticaret anlaşmasıyla vergi gelir kaybının ortaya çıkacağından dolayı söz konusu anlaşma yapılana kadar veya yürürlüğe girdiğinde tamamlayıcı mali ve ekonomik politikaların uygulanması gerektiği vurgulanmaktadır (Busse, Grosmann, 2007). Her ne kadar ticaret anlaşmalarındaki geçişlerde tedbirli olunması gerekmekte ise de yapılan ekonomik ortaklık anlaşmaları Afrika ülkelerinin GSYİH, istihdam ve diğer makroekonomik kalemlerinde iyileşmeler yaşatabileceği faktörü göz önünde bulundurulmalıdır.

Afrika ülkelerinin yapacağı ekonomik ortaklık anlaşmaları, ticaretin serbestleşmesi, ticari kültür ve bilgi edinme unsurlarından dolayı ekonomik ve sosyal etkileri doğacaktır. Tam

karşılıklılığın maliyetli olabileceği fakat AB ile Afrika bölgesel ekonomik topluluklarının yapmış olduğu serbest ticaret anlaşmaları ve özellikle Afrika kıta içi oluşacak gümrük birliği gibi ekonomik entegrasyon denemelerinin derinlemesine çalışmalar yapmanın kıta ülkeleri açısından olumlu sonuçlar doğurması beklenmektedir. Bu bakımdan Afrika için kısıtlanmamış pazar erişimi, ihracatı ilgilendiren sektörleri dışlamayan ve tarife dışı engellerle alakalı ortaya çıkan bir serbest ticaret alanı, Afrika ülkeleri için olumlu sonuçlar doğurabilir (Karingi, S., Lang, Oulmane, Perez, Sadni, Hammouda, 2005).

AB, ekonomik ortaklık anlaşmaları çerçevesinde OACPS ile karşılıklı serbest ticaret anlaşmaları yaparak ticaret rejimini geniş bir yelpazeye ulaştırmaya çalıştı. Bunun temel dayanaklarından olan Cotonou Anlaşması'nın 35. Maddesi gereğince ekonomik ortaklık anlaşmasından maksadın ekonomik entegrasyonu sağlamak olarak görülmektedir. Yani aslında ekonomik ortaklık anlaşması senaryolarından çizilmek istenen temel hedef bölgesel entegrasyonun kurulmasıdır (Valdete, Bouët, Mevel, 2008). Bu girişimler 2000'li yılların başlarında yoğunlaşmaya başlamıştır. Senegal başta olmak üzere birçok Afrika ülkesi bu tarz ticaret anlaşması girişimlerini özellikle gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerin çıkarını korumadığını savunmaktaydı. Bu bakımdan her ne kadar anlaşma girişimleri başlamış olsa da 2007 yılında anlaşma gerçekleşmemiş oldu. Bunun altında yatan sebeplerden gösterilen unsur ise ekonomik ortaklık anlaşmasından kaynaklanan serbestleşme neticesinde yüksek düzeyde kamu kaybının oluşması neticesinde müzakerelerin başından beri Afrika, Karayip ve Pasifik ülkeleri için endişe unsuru olarak görülmektedir. Bu bakımdan gerçekleştirilecek anlaşmalar neticesinde var olacak reformların ticaret yaratıcı etkisinden çok ticaret saptırıcı etkiye yol açabilme ihtimali üzerinde durulmuştur (Valdete, Bouët, Mevel, 2008).

Bölgesel birliklerini tamamlamış ülke toplulukları üçüncü ülkelerle ticaret anlaşmalarını yapmaya devam etmektedirler. Bunlar arasında bulunan serbest ticaret anlaşmaları ülkeler arasında imzalanan veya gümrük birliği gibi ticari anlaşmalarla bağlı olan birliklerle ülkelerin yapmış olduğu ticari ve ekonomik ilişkileri artırmayı hedefleyen anlaşmalar olarak tanımlanabilir. Ülkeler kendi refah düzeylerini artırmak için gerçekleştirdiği serbest ticaret anlaşmaları gibi mutabakatlar sektörler, dönemlere ve koşullara göre değişkenlik gösterebileceğinden olumlu ve olumsuz etkilenmeler yaşayabilmektedirler. AB gümrük birliğine üye olan Türkiye yapmış olduğu anlaşma çerçevesince her ne kadar küresel pazar ile iletişim düzeyi gelişmiş, yerel şirketlerin bilgi, birikim ve kurumsal kimlikleri gelişmiş olsa da farklı ülkelerle yapılan veya yapılacak serbest ticaret anlaşmalarından olumsuz etkilenebilmektedir. Bu durum asimetrik bir etki oluşturacağından gümrük birliğinin

sorgulanmasına yol açacaktır. Yakın dönem de bu durumla karşı karşıya kalan Türkiye gümrük birliğinin güncellenmesini talep etmiş ve bu durumu dikkate alarak çalışmalarını devam ettirmektedir. Bu örneklemede görüldüğü üzere bazı durumlarda serbest ticaret anlaşmaları gümrük birliğinin sorgulanmasına sebep olabiliyor (Aktaş, Kaplan, 2020).

Türkiye hem AB gümrük birliği üyeliğinin gerekliliklerini yerine getirme zorunluluğundan hem de dış ticarete dezavantajlı duruma düşmemek adına serbest ticaret anlaşmalarının şartlarını yerine getirmektedir. Her ne kadar Türkiye-AB gümrük birliği üyeliği ile serbest ticaret anlaşmalarından doğan asimetrik bir ilişki ortada olsa da ihracatının %12, ithalatının ise %9'unu bu anlaşmalarla sağlamaktadır (Kalaycı, 2017).

5.1.3. AB-Güney Afrika STA'ları

AfB kıta ülkeleriyle ekonomik, sosyal, siyasi ve diğer birçok alanda kalkınma stratejilerini kazanmak için birçok ülke ve birlikle ikili anlaşmalar yapmaktadır. Kurumsallığa kavuşmayı hedefleyen AfB'nin AB ile stratejik ortaklık vizyonu çerçevesince kıta içi barışın ve güvenliğin sağlanması, sürdürülebilir kalkınma ve yönetim gibi birçok alanda ortak hedefleri benimsemektedirler (Damtie, F., 2024). Fakat bu stratejik ortaklık neticesinde barışı koruma ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerinde kısmen başarı söz konusu olabilse de yönetim ve sürdürülebilir kalkınma alanlarında kısmen farklı sonuçlarla karşılaşmaktadır. Ortaya çıkan bu tespit sonucunda işbirliğinde zorluklar çıkarmaktadır (Damtie, 2024:11).

Afrika kıtası ülkeleri bağımsızlığını yakın dönemde almış, insani yaşam koşulları gelişmemiş, ekonomik anlamda kalkınmaya ihtiyacı olan ve güvenlik endişeleri devam eden bir kıta olarak kendi geleceğini çizmek için derinlemesine çalışmalar gerçekleştirmektedir. Her ne kadar geleneksel geçmiş dönemden gelen alışkanlıklarla kendini geliştirmeye çalışsa da bu ülkeler, Avrupa'nın "arka bahçesi" söylemi ile anılmaktadır. Fakat Afrika'nın yapmış olduğu bu ortaklıkla, karşılıklı hesap verilebilirlik, güven, adalet ve uluslararası hukuk gibi kavramları geliştirmeyi hedeflemektedir. Bunun yanında kendi yüklerinden arınmak, anlaşmalara saygılı olmak, cinsiyet eşitliği ve ayrımcılık gibi temel konularda insani ahlak seviyelerini kazanmayı amaçlamaktadır (Tolstov, 2017).

2000 yılında Kahire'de gerçekleştirilen AB-Afrika zirvesinde Afrika ve AB arasındaki ortaklık çerçevesinin temelleri atıldı. Takip eden yıllar içerisinde, Avrupa Komisyonu tarafından Afrika'nın gelişimine katkıda bulunmak ve hızlanmasını sağlamak adına Avrupa-Afrika paktı oluşturmayı amaçladı. Bu paktın amacı yenilenmiş bir Afrika için Avrupa stratejisi niteliğindeydi ve 2005 yılında yayınlanmış oldu. Bu stratejik ortaklığın çok yönlü amaçları

bulunmaktaydı. Bunlar içerisinde siyasi diyalogun iyileştirilmesi, ortak sorumluluk, yardım, güvenlik ve işbirliğinin sağlanması ve bölgesel kalkınmanın desteklenmesi v.b. gibi başlıca konular hedeflenmiştir. Günümüze kadar her iki birliğin de birbirleriyle olan ilişkilerde olumlu veya olumsuz anlamda değişimler gerçekleşti. Afrika kıta ülkelerinin menfaatlerini korumak adına kendi politikalarını da hayata sokmaktaydı. 2016 yılında AfB komisyonu destek programının üçüncü aşamasını ilan etmiş oldu (Tolstov, 2017).

AfB'nin AB ile kurmuş olduğu ortaklık, kolaylık ve zorluklara rağmen birçok fırsatı da bünyesinde barındırma potansiyeline sahiptir. Kurumsallaşmış bir AB'nin AfB ile ortaklığı bilgi, tecrübe, kurumsallık, ticari hacim v.b. gibi birçok alanda kazanımları barındırmaktadır. Tabi ki gümrük birliğinin doğası gereği gelişmiş ülkeler veya az gelişmiş olan ülkelere nazaran gelişmiş ülkeler genel itibarıyla olumlu pozitif etkilenmektedirler. AB ile AfB ortaklığında ise AB ticari ilişkilerde görece daha olumlu etkilense de Afrika'nın kurumsallığını elde etme sürecinde farklı kazanımları da göz ardı edilmemelidir.

5.1.4. AB-AfB Arasındaki Stratejik Ortaklık Vizyonu

AB'nin AfB ile olan işbirliğinin tarihi serüveninde 1975 Lome Sözleşmesinin geçmiş ilişkiler perspektifinde değerlendirilebilecek bir öneme sahiptir. Fakat bu iki birlik arasındaki ilişkiler daha eskilere de dayanmaktadır. Bu anlaşmayla iki kıta topluluğu eşitlerin ortaklığı çerçevesinde kurumsallaşmış bir yapı ile temelleri atılmaya çalışıldı. Lome anlaşması ile bölgelerarası işbirliği düzeyi artmış olup Cotonou Anlaşması'nın temellerinin atılmasına katkı sağlamıştır. Cotonou Anlaşması adeta bölgelerarası işbirliğin yenilikçi bir biçime kavuşmuş hali olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda AB, OACPS ülkelerini kapsayan bir anlaşma ile bölgelerarasıcılık yaklaşımının bir tezahürü olarak sunulmuştur (Farrell, 2005). Bölgeler arası işbirliklerinin özellikle küresel etkilere sebep olabilecek hayati konuların söz konusu olduğu durumlarda ülkeler sağlık başta olmak üzere diğer alanlarda ilişkilerini geliştirme arzularını ortaya koymaktadırlar. Bu ortaklığın bir sonucu olan savaş durumlarında yardım gibi konularla birlikte küresel salgınlar konusunda da daha önceden yapılan stratejik anlaşmalar ile süreç hızlandırılmaktadır. Bu bağlamda özellikle 2019 yılında başlayan ve 2020 yılında küresel salgın boyutu kazanan Covid-19 salgınında Afrika'nın sağlık egemenliğinin destekleneceği belirtilmiştir (Havik, 2022: 87-119). Bu türden insani ihtiyaçların olabileceği durumlar anlık ilişkilerin kurulmasıyla da olabileceği gibi önceden belirlenmiş bir ortaklık veya örgütlenmelerin faydasıyla daha etkili adımlar atılabilmektedir.

2001 yılında Libya'nın başkenti Sirte de OAU yetkililerince AB benzeri bir yapılanmanın temellerini atmış olup AfB'nin kurulduğunu ilan etmişlerdir. Özellikle dönemin

devlet liderlerinden Libya Devlet başkanı Kaddafi'nin büyük girişimleriyle AB örnek alınarak siyasi birlik ve ekonomik entegrasyonu hedeflemişlerdir. Toplumsal sorunlar, siyasi istikrarsızlık, elde edilemeyen tam bağımsız yönetim ve güvenlik sorunları Afrika'nın temel problemleri olmuş olup özellikle soğuk savaş sonrasında küreselleşmenin zorluklarıyla mücadele edebilmek için yasal zemin ve kurumsal kimlik kazanma arzusu ile kurulması tasarlanmıştır (Magliveras, Naldi, 2002:415–425).

AB'nin kuruluş süreciyle oluşan yönetim ve işleyiş sürecinde normatif güç Avrupa söylemi dikkati çekmektedir. Bu kavram AB ile AfB'nin ilişkilerinde önemli yere sahip olduğu düşünülen ve uzun yıllarca varlığı belirtilen bir kavramdır. Bu bağlamda öncelikle normatif güç, neyin yapılabileceği veya yapılamayacağı veya yapılmasının gerekliliğine karar verecek birimlerin yükümlülüklerini, yetki, sorumluluk ve yaptırımlara sahip olan güç olarak ifade edilmektedir (Oren, Luck, Miles, 2010:2). Bu normların Afrika'da uygulanmasının aynı şekilde olmasının güç olduğu Pan-Afrikan düşüncesinin varlığı normatif güç Avrupa kavramının içini boş hale getireceği veya sınırlı etki sağlayabileceğinin vurgulanmaktadır (Staeger, U., 2016:981-998). Her şeye rağmen AB, Afrikalı yetkililerle birçok ikili ve sektör bazlı ilişkiler kurmuş, üst düzey görüşmelerle çeşitli toplantı veya zirveler sayesinde kurumsal bir ilişki mekanizması oluşturmuştur (Chhetri, 2022:212-233). Bunların yanı sıra kurulan stratejik ortaklığın başarıya kavuşması için doğacak gerilim, anlaşmazlık veya başka sorunlara karşı etkili yönetim becerisini kazanmalı ve birlikte yarar sağlayacak faydalara odaklanmaya bağlı olduğu düşünülmektedir (Christiansen, Maher, 2017:121–131).

5.2. Gündem 2063 Afrika Kıta Hedefleri

Afrika kıtası ülkelerinin yaşamış olduğu egemenlik kaygısının ortaya çıkardığı sonuçlardan birisi de proaktif ve etkili bir ilişki düzeyinin gerekliliğidir. Bu ihtiyacın aktif bir şekilde kullanılması ile kıta ülkeleri yetersiz düzeyde bulunan iş birliklerini artırma ve yapısal sorunlarına daha kapsayıcı bir yaklaşım benimsenmesini sağlayacaklardır. Kıta ülkeleri içerisinde bölgesel birlikteliklerin oluşmasının yanında kıtanın bütününe kapsayan hedeflerin ortaya konduğu bir dönem içerisinde bulunmaktadır. Kıtanın ekonomik ve siyasi entegrasyon hedeflerine ulaşmada hedef koyduğu Gündem 2063 vizyonunda ülkeler, kıtanın sorunlarına çözüm ve potansiyelini de açığa çıkarma konusunda istekli görünmektedirler. Bu bakımdan Gündem 2063'ün başlıca hedefleri şu şekildedir¹³⁶:

¹³⁶ https://au.int/sites/default/files/documents/36204-doc-agenda2063_popular_version_en.pdf

- Yüksek yaşam standardı (kıta halklarının refah düzeylerinde artışı sağlamak, gelir düzenlemesi ve yoksulluğu önlemek, işsizlik, altyapı, güvenlik, teknoloji ve diğer inovatif fikirler konusunda geliştirici olmak),
- Bütünleşik Afrika (Kıtasal birlik ve entegrasyonu sağlamak),
- Barışçıl Afrika (Sorunlara barışçıl yaklaşım),
- Kültürel Gelişim (zengin kültürel mirası korumak),
- Kadın ve Gençler (çocuk gelişimi, kadın hakları ve gençlere fırsatlar sunmak gibi birçok alanda gelişmeleri gerçekleştirmek),
- Küresel Ortak (dışa bağımlılığı azaltarak küresel bir aktör olma çabası gütmek),
- İyi Yönetişim (kurumların güçlendirilmesini sağlamak),

Gündem 2063 vizyonu Afrika kıta ülkelerinin kronikleşmiş veya yıllara yayılan sıkıntıların çözüme kavuşturulması arzusunun gelecek projeksiyonu olarak düşünülebilir. Çünkü kıta üzerinde yıllarca yaşanan soykırım, ekonomik buhran, siyasi istikrarsızlık, güvenlik problemleri ve altyapı eksiklikleri gibi sorunlar halkın yaşam kalitesini üst derece de etkilememiştir. Bu bakımdan bu vizyon çerçevesinde ortaya konulan hedefler de yüksek olmaktadır. Belirtilen hedeflerin yanı sıra farklı projeleri de bulunmaktadır. Söz konusu vizyonun başlıca amiral projeleri şu şekildedir¹³⁷:

- Entegre Yüksek Hızlı Tren Ağı (hem ticaret hem de insan dolaşımını kolaylaştırmak adına ulaşım ağlarının geliştirilmesi),
- Afrika Emtia Stratejisi (Afrika içerisindeki emtiaları çeşitlendirmek, kıymetli hale getirmek ve küresel bir değer haline getirmek),
- Afrika Kıtasal Serbest Ticaret Bölgesi (Afrika içerisindeki ticaretin sürdürülebilirlik ve büyümesini sağlamak),
- Afrika Pasaportu ve İnsanların Serbest Dolaşımı (kıta içerisindeki halkların serbest dolaşımını sağlamak, sınırların kaldırılması ve vizelerin kaldırılması gibi konularını teşvik etmek),
- 2020 Yılına Kadar Silahların Susturulması (kıta içerisindeki güvenlik koşullarının güçlendirilerek iç çatışma, soykırım ve diğer şiddet olaylarının önüne geçilmesini sağlamak),
- Büyük Inga Barajı Projesi (kıta ülkelerinin temiz ve uygun elektriğe kavuşması için hidroelektrik tesislerinin inşasını sağlamak),

¹³⁷ https://au.int/sites/default/files/documents/36204-doc-agenda2063_popular_version_en.pdf

- Tek Afrika Hava Taşımacılığı Pazarı (Afrika kıtasını kapsayacak şekilde ekonomik entegrasyon ve büyümenin teşvik edilmesi için birleşik bir hava taşımacılığı pazarı kurmaktadır.),
- Afrika Ekonomi Forumu (kıta ülkelerinin sosyo-ekonomik yapısındaki dönüşüm ve kalkınmasını sağlamak adına politika yapısı, özel sektör aktörleri ve akademisyenleri bir arada getirmeyi amaçlamaktadır),
- Afrika Finans Kurumları (kıta geneli finans sektörünün gelişmesinde etkili olacak ekonomik kalkınma ve entegrasyonu hızlandırmayı amaçlamaktadır.),
- Afrika Dış Uzay Stratejiler (kıta geneli tarım, afet, iklim, bankacılık ve finans, savunma ve güvenlik gibi birçok alanda kalkınmanın ve gelişimin sağlanmasıyla Afrika'nın dış uzay kullanım haklarına sahip çıkmak),
- Afrika Sanal ve e-Üniversite (bilgi ve iletişim teknolojilerinde gelişimin sağlanmasıyla yükseköğretime erişimi artırmayı amaçlamaktadır),
- Siber Güvenlik (teknolojik kullanımının artırılmasıyla veri kullanımının ve çevrimiçi iletişimin artmasında desteklemektedir)

Kıta içi sorunları aşmak, bağımsızlıklarını pekiştirmek adına Afrika kıtası ülkeleri AfB örgütlenmesini siyasi ve ekonomik entegrasyon sağlayarak küresel aktör olmayı hedeflemektedir. Gümrük birliği gibi örgütlenme girişimleriyle ticari faaliyetlerini sağlamayı hedefleyen birlik, gündem 2063 vizyonu çerçevesinde 50 yılı kapsayan bir eylem planı ile küresel güç merkezine dönüşmeyi amaçlamaktadır. Bu iddialı yaklaşımın başarıya ulaşması, tarihten gelen kalıplaşmış engellerin üstesinden gelmeye ve Afrika'nın pozitif ayrıştırıcı özellikleriyle avantajlarının ön plana çıkarılmasıyla somut verilerle ilerlemesi sağlanabilecektir. Bu durum hem sebebi hem de nihai sonucu olarak 21. Yüzyılda küresel sistemde önemli bir aktör haline getirilmesine bağlı olacaktır (Şahin, Beyhan, 2021:201–244).

AfB'nin bağımsızlık mücadelesinde başarılı gelişmeler yaşamasına rağmen kurmuş olduğu birlikte küresel aktörler arasında arzuladığı konuma erişememiştir. Her ne kadar toplumsal güvenliğin sağlanması, terör girişimlerinin önüne geçilmesi, alt yapı eksikliklerinin giderilmesi, nitelikli insan gücünün artırılması ve ekonomik istikrarsızlığın sonlandırılması gibi birçok alanda eksiklikler bulunsada zengin yeraltı kaynaklarının bulunması küresel aktör olma arzusunda önemli bir enstrüman olarak karşımıza çıkmaktadır.

Afrika Kıtasal Serbest Ticaret Anlaşması'nın 2021 tarihinde yürürlüğe girmesi Afrika ülkelerinin arzuladığı küresel aktör olma hedefini daha ulaşılabilir kılmıştır. Bu bakımdan

gündem 2063 hedefleri daha somut adımlarla ilerlemekte olduğu görülmektedir. Gündem 2063 hedefleri içerisinde 7 büyük amaç, 20 hedef ve 15 bayrak proje bulunmaktadır (Şahin, Beyhan, 2021:201–244). Günümüz konjonktüründe değerlendirildiği zaman Afrika kıta ülkelerinin bu hedefleri, kendi iç dinamikleri bağlamında değerlendirildiği taktirde, ulaşılması zor görünse de gelecek hedefinin 50 yıllık bir zaman dilimine yayılması ve günümüz AB’nin de yaklaşık 50 yıllık bir zaman dilimi ile genişleyerek günümüz kurumsallığa ulaşmış olması dikkate alınacak olursa geleceğe projeksiyon tutmak adına bu tespit faydalı olacaktır.

Gündem 2063, 50 yıllık bir gelişim hedefleyen, kıta genelini kapsayan barış, büyüme ve istikrar gibi konuları da kapsayan geniş bir alan ile ilgilenmektedir. Bu bakımdan çeşitli fırsat sunma potansiyeli olması açısından iddialı bir eylem planı olarak çalışmalara devam edilmektedir. Ülke temsilcileri, politika yapıcılar, akademisyen ve birçok şirket yöneticileri ileriye yönelik somut adımların atılmasıyla büyük fikirler ortaya koymak için daha fazla çabanın gerekliliğini vurguluyorlar. Bu isteklerin artması AfB’ni gündem 2063 hedeflerinin ortaya atılmasını ve 2013 yılında başlamasını sağladı (Deghetto, K., Gray, Kiggundu, 2016:93-116).

Gündem 2063’ün temel hedefi sürdürülebilir kalkınma, birliği teşvik ve entegrasyonun kurulması çerçevesinde odaklanmaktadır. Kıta geneli siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkların varlığı, toplumsal güvensizlik ve yönetim sorunlarının devamlılığı her dönem de ulaşılmak istenen bu hedeflerin tutarsız olduğunu ve uygulanabilir olmadığı endişelerini düşündürmektedir. Afrika’nın bağımsızlığını elde ettikten sonra Pan-Afrikanizm düşüncesi ve geniş kaynaklarını sosyoekonomik kalkınmayı desteklemek için kullanma girişimleri bir umut ışığı olmaktaydı. Bunların yanında aynı zamanda kurmuş olduğu ortaklıkların entegrasyona katkı sağlayacağı düşüncesi hâkimdi. Bu bakımdan AfB Gündemi 2063, Afrika’nın sürdürülebilir ekonomiyi sağlama ve entegrasyona ulaşma hedefi olan bir eylem planıdır (Mlambo, Thusi, Ndlovuand, 2022:64–74).

AfB Gündem 2063 vizyonunun temel özelliği küresel aktör olabilme girişiminin temel vizyon çerçevesi olarak tanımlanabilmektedir. Bu bakımdan küresel anlamda dinamik bir güce sahip olmak, eşitlikçi, iyi yönetilebilen ve barışçıl düzeni tesis edebilen bir Afrika inşa etme arzusu hedeflenmektedir. Bu hedefler çerçevesinde bağımsızlığını elde eden Afrika ülkelerinin sömürgecilikten kurtulma sürecini uluslararası arenada dekolonize anlayışı çerçevesinde tesis etmek için kurumsal girişimlerde bulunmayı amaçlamaktadır. Afrika özelinde geçmiş kimlik varlığının olumsuzluklarından kurtulup geleceğe vizyon sahibi, etkili ve güçlü bir aktör olarak girmesi için diğer bölgesel birliklerle iletişim kurması pozitif etki uyandıracaktır. Bu amaçlar

çerçevesinde AfB, Çin Forumu, Güney Amerika, Güney Kore, Türkiye, İtalya ve Hindistan gibi bölgesel ve küresel aktörlerle yapmış olduğu kıta-ülke görüşmeleri Afrika'nın stratejik ortaklık kapsamındaki girişimleri bu yaklaşımın somut örnekleri olarak görülmektedir.

Afrika'nın mevcut durumu içerisinde finansman sıkıntısı, yolsuzluk ve istikrarsız yönetim düzeni gibi engellerle karşılaşmış olsa bile, bazı araştırmacılara göre Afrika kıta ülkelerinin hükümetlerinin gündem 2063 çerçevesinde bu süreci idare edebilecek sosyopolitik ve kurumsal altyapıya sahip olduğunu dile getirmektedirler. Fakat halihazırda Afrika dünyanın en az gelişmiş kıtası özelliğini sürdürmektedir. Her ne kadar insani ve doğal kaynakları olsa da bu zamana kadar gelişmişlik girişimleri devam etmektedir. Tüm bu sorunları gidermek ve geleceğe küresel bir aktör olarak çıkmak için Afrika hükümetleri gündem 2063'ü bütünsel bir yaklaşım girişimi olarak görmektedir. Bazı akademisyenler gündem 2063 vizyonu çerçevesiyle somut adımlar çizilmesine rağmen Afrika devletlerinin daha önceden yapılan girişimlerini dikkate alarak bu girişimin olumsuz olacağını düşünmektedir. Bunun nedenini finans kaynaklarının yetersizliği, yolsuzluk, zayıf hükümetlere ve altyapının eksikliğine bağlamaktadırlar (Ufomba, 2020:62626-62648).

Gündem 2063, her ne kadar somut hedefler çerçevesinde oluşturulmuş olsa da kıta ülkelerinin yaşamış olduğu insan güvenliği ve siyasi irade bakımından terör gerçeği, kıtanın çözmesi gereken en büyük sorunlar arasında gösterilmektedir. Bu bakımdan her ne kadar gündem 2063 vizyonu çok kıymetli olsa da sorunların çözümü için sahada etkili adımlar atılmalıdır. Kıta içerisinde var olan terör faaliyetleri kıta ülkelerinin egemenliğini, meşruiyetini ve istikrarını tehdit etmektedir (Ogbonnaya, 2016:185–199).

Gündem 2063 50 yıllık bir gelişim hedefleyen, kıta genelini kapsayan barış, büyüme ve istikrar gibi konuları da kapsayan geniş bir alan ile ilgilenmektedir. Bu bakımdan çeşitli fırsat sunma potansiyeli olması açısından iddialı bir eylem planı olarak çalışmalara devam edilmektedir. Ülke temsilcileri, politika yapıcılar, akademisyen ve birçok şirket yöneticileri ileriye yönelik somut adımların atılmasıyla büyük fikirler ortaya koymak için daha fazla çabanın gerekliliğini vurguluyorlar. Bu isteklerin artması AfB'ni Gündem 2063 hedeflerinin ortaya atılmasını ve 2013 yılında başlamasını sağladı (Deghetto, Gray, Kiggundu, 2016:93-116).

5.2.1.2013-2023 Yılları Arası Dönemsel Raporlar

Gündem 2063 vizyonu 7 büyük amaç, 20 hedef ve 15 bayrak projeden oluşan küresel güç olma arzusu olan Afrika ülkelerinin 50 yıla yayılan projeksiyonudur. 2002 yılında kurulan

AfB, küresel güç olma hedefini gündem 2063 vizyonu çerçevesinde sağlamayı amaçlamaktadır (Şahin, Beyhan, 2021:201–244). Fakat her ne kadar bağımsızlık mücadelesi sürecini başarılı bir şekilde devam ettirse de küresel sistemde arzuladığı hedefe ulaşamamıştır.

AfB Gündem 2063 hedeflerinin uygulama aşamalarında dönemsel raporlarla sürecin anlatılması 50 yıllık hedefleri somut ve uygulanabilir kılmaktadır. Bu bakımdan rapor sonuçlarına göre kıta ülkelerinin ekonomik entegrasyon süreci hakkında açıklananlar şu şekildedir:

- **Gündem 2063'ün Uygulanmasına İlişkin İlk Kıtasal Rapor:** Söz konusu rapor Gündem 2063 vizyonunun ilk on yılı olan 2013-2023 yıllarını kapsamayan ilk beş yıllık hedeflerinin büyük çoğunluğunun yerine getirildiği fakat yeterli düzeyde olmadığı daha fazla çabanın gerektiğini belirtmektedir. Bu raporda AfCFTA'nın yürürlüğe girmesi ve uygulama sahası bulması, birliğin 50 yıllık hedefleri açısından umut verici nitelikte olduğuna yer verilmiştir. Aynı zamanda yapılan serbest ticaret anlaşmasının ticarete artış, ekonomik büyümede hızlanma ve küresel değer zincirine entegre konularında umut vaat ettiğine yer verilmiştir. Bu anlaşma ile gümrük prosedürlerinde uyum sağlanması ve tarife dışı engellerin kaldırılması beklenmektedir. Raporda ayrıca kıta içi ticaretin artması ve bu durumun kıta ülkelerine olumlu yansımalarından söz etmektedir. **Önemli bulgular:** AfCFTA'nın tam olarak uygulanmasıyla kıta içi ticaretin daha da artacağı, tarife dışı engeller ve altyapı yetersizliğinin ticaret önünde engellerin devam etmesine sebep olduğu gerçekleri bulunmaktadır. **Öneriler:** AfCFTA'nın uygulama alanının genişlemesi için tarife dışı engellerin kaldırılarak üye ülkelerin taahhütlerinin yerine getirilmesi sağlanmalıdır. Altyapı ve sanayileşmenin artırılması ve sürdürülebilir kalkınma ilkelerine uygun politikalar belirlenmelidir.¹³⁸
- **Gündem 2063'ün Uygulanmasına İlişkin İkinci Kıtasal Rapor:** Bu raporda öncelikle Covid-19 salgınının AfCFTA açısından olumsuz etkilerine yer verilmiştir. Pandeminin sağlık, ekonomi ve sosyal yaşam konusunda büyük bir baskı unsuru oluşturduğuna yer verilmektedir. Pandemi süreci kıta içerisindeki ticaretin ve ekonomik entegrasyonun ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuştur. AfCFTA'nın pandemi buhranından çıkabilmek, dış kaynaklı şoklara karşı dirençli hale gelebilmek için ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştır. Pandemi ile birlikte dijital teknoloji kullanımının artması ve entegrasyon açısından da dijitalleşmenin ve e-ticaretin ne kadar önemli olduğu

¹³⁸ <https://au.int/en/documents/20200208/first-continental-report-implementation-agenda-2063>

anlaşılmıştır. **Önemli bulgular:** Altyapı eksikliği, üye devletlerin kapasite eksikliği, dijital okuryazarlığın azlığı ve siber güvenlik kaygıları, **Öneriler:** AfCFTA'nın uygulanmasının hızlandırılması, dijital ticaret, hizmet ticareti ve yatırım alanlarında müzakerelerin tamamlanması, ekonomik çeşitlilik ve kapsayıcı büyümenin sağlanması gibi temel bazı hususlar,¹³⁹

- **Gündem 2063'ün Uygulanmasına İlişkin Üçüncü Kıtasal Rapor:** AfCFTA'nın uygulamasından doğan zorluklar, üye devletlerin taahhütleri ve yakalanan ivme konusunda bilgi vermektedir. Yatırım, rekabet, fikri mülkiyet ve hizmet ticareti gibi başlıca konularda müzakerelere yer vermektedirler.
- **Gündem 2063'ün Uygulanmasına İlişkin Dördüncü Kıtasal Rapor:** 2.On yıllık plana hazırlık süreci olarak değerlendirilen bu raporda yeni dönemin stratejileri belirlenmesi beklenmektedir. Bu raporda AfCFTA ve Gündem 2063'un diğer hedeflerinin uygulanması esnasında karşılaşılan zorluklar belirtilmiştir. Derinleşen entegrasyon, dijital ve yeşil ekonomi gibi yeni konulara yer verilmesi açısından önem arz etmektedir.
- **Afrika Birliği Ticaret ve Sınai Kalkınma Raporları, Afrika Birliği Zirve Kararları, AfCFTA Sekreteryası Yayınları:** Söz konusu belge içerisinde gümrük idarelerinin modernizasyonu, menşe kuralları, ticaretin kolay ve verimli hale getirilmesi, yatırım, rekabet ve fikri sinai gibi konularda müzakerelerin yapılması gibi belirli hususlar yer almaktadır.

AfB 'nin Gündem 2063 çerçevesinde gümrük birliği çalışmaları, kıta ülkelerinin refah düzeyinin artması, ekonomik entegrasyonunun sağlanması ve bölgesel işbirliklerin oluşturulmasını hedefleyen önemli bir süreçtir. Gündem 2063, Afrika'nın gelecekteki kalkınma vizyonunu belirleyecek ve kıtanın küresel güç merkezi olma hedefini destekleyecek önemli bir yol haritası olarak görülmektedir (Şahin, Beyhan, 2021:201-244). Gündem 2063 vizyonu çerçevesinde gelecek 50 yılında belirli periyotlar halinde ilerleme raporları yayınlayarak hedefine ulaşmayı amaçlamaktadır. Bunlardan ilki olan ve 2013-2023 yılları arasını kapsayan *İlk On Yıllık Uygulama Planı*'nın içeriğinde Afrika'nın ulusal, bölgesel ve kıtasal düzeydeki hedeflerini ve önceliklerini yansıtmaktadır (Korkut, 2020:2).Gündem 2063 vizyonu bağlamında ortaya çıkaracağı avantajlar ve sorunların çözümüne yönelik tarihsel arka planına dayanan gelişmeler ümit vermektedir. Fakat yakın dönem olan 1 Ocak 2021 tarihi itibarıyla

¹³⁹ <https://au.int/en/documents/20220210/second-continental-report-implementation-agenda-2063>

Gündem 2063'ün yürürlüğe girmesiyle sosyoekonomik düzenin kurulma hedefleri karşısında daha ulaşılabilir boyut kazanmaya başlamış oldu (Şahin, Beyhan, 2021:201–244).

5.2.2. Kıtasal Entegrasyonun Sağlanması

AfB kıta ülkelerinin ortak çıkarlarını korumak, ekonomik kalkınma düzeylerini artırmak ve gelecekte etkili, küresel bir aktör olabilmek adına entegrasyon çalışmalarını hızlandırmayı amaçlamaktadır. İlk adımlardan olan mevcut bölgesel serbest ticaret alanları ve ticaretin güvenli temini için parasal birliğe uzanan genel amaçları bulunmaktadır. Bu süreç bölgesel ticaretin alanlarının oluşturularak nihai hedef olan parasal birliğin sağlanması ve ortak pazarın oluşturulmasını içermektedir (Marinov, 2014:9-31).

AfB kıtanın kalkınması için bölgesel entegrasyon girişimlerini stratejik bakımdan önemli olduğunu benimsiyor. Bunu çeşitli aşamalar sürecinde yapılması öngörülmektedir. Bu sıralama sektörler arası iş birliğinin sağlanması, bölgesel ticaret alanlarının oluşturulması, para birliği, ortak Pazar, parasal ve ekonomik birliğin kurulması ve son olarak Afrika Ekonomik Topluluğun kurulması olarak düşünülmektedir. Halihazırda Afrika kıtasında 15 bölgesel topluluk bulunmakta olup bunlardan 7'si Afrika ekonomik Topluluğunun temellerini oluşturmaktadır (Marinov, 2014:9-31).

AfB entegrasyon süreci ile büyük ekonomilerin görece daha fazla fayda elde ettiği, siyasi istikrarsızlığın varlığı ve tarife dışı engeller gibi birçok konuda zorluklar bulunmaktadır. Bunlara ek olarak parçalanmış pazarların bulunması ve ürünlerde standardı sağlama ihtiyacı önünde pürüzler bulunmaktadır. Bunların üstesinden gelmek kurulan Kıta Serbest Ticaret Anlaşması gibi anlaşmaların daha etkili olabilmesi için önem arz etmektedir. Bu bakımdan yapılan ticari anlaşmaların uygulanması önündeki kararlılığın olmaması ve bölgesel anlamda siyasi istikrarsızlıkların bulunması entegrasyon sürecini zora sokmaktadır.

Afrika hükümetleri 2018 yılında Afrika kıtası ekonomik refahı artırmak, ticaret hacminin artmasını sağlamak adına Kıta Serbest Ticaret Anlaşmasını imzaladı. Fakat amaçlanan refah artışı büyük ekonomilere doğru fazla kutuplaşmanın olabileceği yani büyük ekonomilerin küçük ekonomilere nazaran daha olumlu etkilenecek refah kaybının veya refah kaymasının yaşanabileceği endişesi bulunmaktaydı. Bunun yanı sıra ürünlerin standardizasyon eksikliğinin bulunması ve siyasi iradede eksikliğin olması istikrarsızlığın oluşmasına ve entegrasyon sürecinin zarar görmesine sebep olmaktadır (Pasara, 2019:2-17).

Afrika kıtası içerisinde halihazırda mevcut ekonomik topluluklar içerisinde parasal birliği ve siyasi istikrarı savunan en iddialı örgütlenmelerden biri olarak EAC karşımıza

çıkılmaktadır. Diğer bir örgütlenme ise bölgesel barış ve istikrarın temini ve siyasi krizlerin önüne geçmek için entegrasyonu hedef olarak benimsemiş örgütlerden olan Batı Afrika Devletleri Topluluğu (ECOWAS) olarak gösterilmektedir. Afrika ekonomik entegrasyon örgütlenme çalışmaları, Afrika kıtası içerisindeki bölgesel ekonomik girişimlerin genel bakış açısı sunmasından daha fazlasını bünyesinde barındırmaktadır. Mshomba, kıta genelinde sürdürülebilir bir entegrasyonun sağlanabilmesi için tüm ülkelerde demokrasi ve iyi yönetim koşullarının oluşmasının gerekliliğine dikkat çekmektedir (Mshomba, 2017).

Batı Afrika Devletler Topluluğu, entegrasyon girişimlerinin bölgesel istikrarı sağlayacağını ve siyasi istikrarsızlığın önüne geçeceğini düşünmektedir. 1975 yılında bölgesel entegrasyonu sağlamak 15 üye devlet ile kurulan örgüt bölgesel istikrarsızlığı önlemek, terör faaliyetlerinin önüne geçmek ve diğer politik zorlukların önüne geçmek adına kurulmuştur. Bu örgüt her ne kadar bölgesel ekonomik entegrasyonun faaliyete geçirilmesi amacıyla kurulmuş olsa da faaliyette olduğu sürece birçok siyasi, askeri veya anayasal darbeler dahil birçok iç savaşın doğurduğu sorunlarla ilgilenmek zorunda kalmıştır. Bölgesel sorunların bu kadar yaygınlaşması söz konusu örgütün ana sorumluluğunu güvenlik kavramının almasına sebep oldu. Bu bakımdan örgüt gerek askeri gerekse diplomasi kanalıyla ortaya çıkan krizlerde etkili oldu. Örgüt 2000’li yıllara kadar bölgesel krizlerle meşgul olmuş olsa da bu yıllardan sonra artık bölgesel tarım faaliyetlerini teşvik konusunda istekli olmuştur. Afrika tarımsal kalkınma programları kapsamında tarım ve gıda faaliyetlerinin bölgesel anlamda gelişmesi için teşvikler sağlamıştır (Barry, Koç, 2023:76-87).

Afrika kıtası ekonomik entegrasyon çalışmaları ülkelerin bölgesel örgütlenmelerin en iyi şekilde nasıl kullanılabileceğini inceleyen temel prensipleri göstermektedir. Bölgesel ekonomik entegrasyonların kıtada işlevinin nasıl olduğunu, amaçladıkları hedefler konusunda ne derece başarılı olabildiklerini ve diğer bölgesel örgütlenmelerin kurallarının birbiriyle ilişkilerinin ne düzeyde olduğu ile ilgili birbiriyle bağdaşmayan durumlar bulunmaktadır. Bölgesel örgütlerle birlikte kıta geneli hedeflenen ekonomik entegrasyonun sağlanması yolundaki anlaşmaları üye ülkelerin istekli bir şekilde takip etmesine rağmen taahhütleri konusunda çok ümitli durmamaktadırlar. Bölgesel örgütlenmelerin bu faaliyetlerine rağmen ekonomik entegrasyonun kıta geneline yayılması ve gündem 2063 vizyonunun gerçekleştirilmesi için AfB entegrasyon girişimlerini desteklemektedir (Saurombe, 2023:292-314).

5.2.3. Gümrük Birliği Örgütlenmesine Giden Süreç

Ekonomik entegrasyon aşamalarının önemli bir ayağı olan gümrük birliği örgütlenmeleri, ülke ekonomilerinin üretimden tüketime kadar olan sürece hâkim olabilecek gücü elinde bulundurabilmektedir. Gümrük birliğine üye ülkeler birbirinden etkilenebilmektedir. Bazen gümrük birliğine sonradan dahil olan ülkeler çeşitli olumsuzluklarla karşılaşabilmektedir. Bunlar içerisinde Türkiye, AB'ye tam üyelik sürecinde henüz tam üye olmadan gümrük birliğine dahil edilmiştir. Gümrük birliği ve Türkiye'nin karşılıklı koşullarından ötürü birbirinden etkilenmişlerdir (Hatipler, 2011:14-32). Bu bakımdan 1996 yılında gümrük birliğine dahil olan Türkiye hem ekonomik hem de politik anlamda süreçten etkilenmiştir. Bu durum gerek AB'de gerekse Türkiye'de sosyal, ekonomik ve siyasi anlamda etkilenmelere yol açmış olsa da gümrük birliğinin ticari anlamda yoğun olduğu için ticari etkilenme oranı daha yüksek olmuştur.

Gümrük birliği anlaşmalarının etkileri içerisinde bulunan ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler, gümrük birliğinin doğal sonuçları olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine Türkiye örneğinde görüldüğü gibi AB ile Türkiye arasında anlaşmaya varılan gümrük birliği örgütlenmesi diğer anlaşmalardan doğan sebepler ve gümrük birliği anlaşması sonrası doğan ticaretteki dengesizlikler olumsuz sonuçların doğmasına sebep olmuştur (Kalaycı, Artan, 2015:301-134).

Gümrük birliğinin tarihi geçmişine bakıldığında, Sırp ve Bulgarlar arasında yapılan gümrük birliği anlaşmasının politik ekonomik sonuçlarının ortaya çıktığı görülmektedir. Bu anlaşma her ne kadar dönemin konjonktürüne göre Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından tehdit olarak algılanarak politik sebeplerden ortaya çıkmış olsa da akabinde 1906 yılında Domuz savaşları olarak anılan ticari anlaşma ile ekonomik etkilere de sebep olmuştur. Söz konusu anlaşma ile ekonomik bir girişim politik sonuçlar doğurmuş ve ardından yine ekonomik yaptırımlar süreci etkili olmuştur. Politik ve ekonominin birbirinden etkilendiği ve iç içe varlığını devam ettiren enstrümanlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Çetin, 2020:1405-1425).

İkinci Dünya Savaşı sonrası küreselleşmenin artmasıyla uluslararası kurumların ve örgütlenmelerin yaygınlaştığı bir sürecin içerisinde bulunmaktadır. Bu bakımdan ticaretin serbestleşmesi, küreselleşmenin yaygınlaşması ve çatışmaların azalması amacıyla entegrasyon girişimleri yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu tür entegrasyon anlaşmalarıyla kaynak verimliliği ve pazara hâkimiyet küresel anlamda avantajlı hale gelmeye başlamıştır. Ekonomik entegrasyonların içerisinde en yaygın olanı gümrük birliği örgütlenmesi olarak görülmektedir.

Gümrük birliğinin etkileri, statik ve dinamik olmak üzere iki ana başlıkta değerlendirilebilmektedir. Statik etki tek seferlik etkiler olarak karşımıza çıkarken dinamik etkiler ise süreklilik arz eden etkiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel anlamda statik etkiler olumsuz, dinamik etkiler olumlu etkiler olarak değerlendirilmektedir. Bu bakımdan statik etkiler çok eleştirilirken dinamik etkiler ise pozitif karşılanmaktadır. Özellikle Türkiye özelinde, ne yönde etkisinin fazla olduğu tartışmalarının gümrük birliği revize edilme taleplerinin bazı koşullar altında gümrük birliğini yetersiz duruma düşürmektedir (Aslan, 2023).

AfB, çatışmaları önleme, çözüme kavuşturma ve yönetimini sağlama konusunda 15 üyeye sahip organı olan Barış ve Güvenlik Konseyi ile önemli roller üstlenmiştir. Barış ve Güvenlik Konseyinin de içinde bulunduğu bazı birimler 2002 yılında yapılan revize çalışmaları çerçevesinde kurulmuşlardır. Afrika ülkeleri bağımsızlığını elde ettiği yıldan neredeyse günümüze kadar kıta içi savaş girişimleri, terörizm, çatışma ve savaşlar devam etmiştir. Söz konusu organ da bu sıkıntıların giderilmesinde etkili olabileceği öngörülmüştür. AfB Yürütme Konseyi'nin çatışmaların çözümü ve önlenmesi konusunda aldığı veya alacağı kararlar dikkate değer görülmektedir. Her ne kadar yeterli düzeyde işleyiş olmasa da işleyiş sürecinin bu konsey tarafından yapılıyor olması önemli görülmektedir. Bu bakımdan Afrika bölgesinde meydana gelen kriz ve çatışmaları önleme çalışmaları işleyiş sürecinin yetersizliğini göstermektedir (Daban, 2022:31-37).

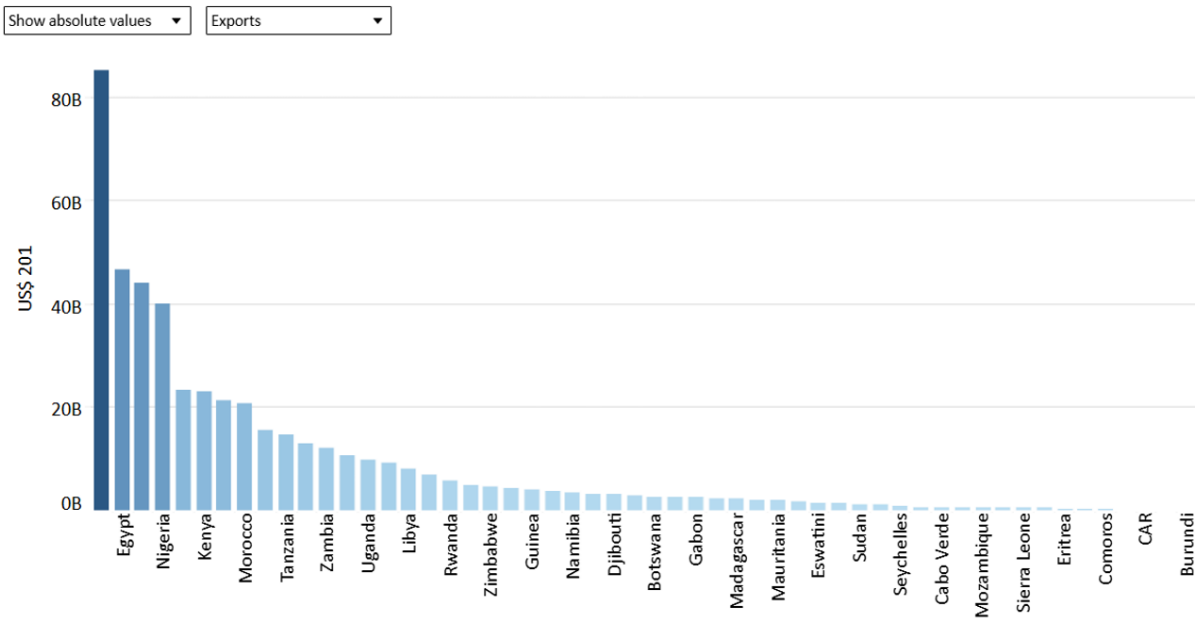
Afrika kıtası ülkelerinin liderleri bölgesel güvenliğin ve istikrarın tesisi için bölge ülkelerinin inisiyatifinde olduğuna inanmaktadır. Bu durum IGAD, ECOWAS ve SADC gibi kuruluşlarla barış ve güvenlik mekanizmalarının geliştirilmesinin önü açılmıştır. Bu bölgesel kuruluşlar barış ve güvenliğin tesis edilemediği bir yerde sosyal ve ekonomik kalkınmanın mümkün olamayacağı düşüncesindedirler. Afrika'da bulunan örgütlenmelerin barış ve güvenliğin tesis edilmesinde küresel aktörlerle stratejik işbirliği geliştirmeyi hedeflediği görülmektedir (Siradag, 2014:231-255).

5.3. AfCFTA'nın Kıta Ülkelerine Etkisi

2018 yılında Ruanda'nın Kigali şehrinde anlaşması imzalanarak 2021 yılında yürürlüğe giren AfCFTA anlaşmasının kıta genelinde tüm ülkelere yansımaları olacaktır. Hali hazırda bölgesel girişimlerle ekonomik ve siyasi geleceklerini tayin etmeye çalışan kıta ülkeleri bu anlaşma ile kıtasal bir ticaret serbestisi yoluna gitmişlerdir. 1955 Messina konferansı AKÇT'nin kurulması ve ekonomik entegrasyonun ilk başları olması bakımından ve Maastricht Kriterleri Avrupa'nın ekonomik ve parasal birliğe geçiş süreci bakımından önemi ne ise Kigali

zirvesi de AfB'nin AfCFTA'yı kabul etmesi ve kıta genelini kapsayan serbest ticaret anlaşması olması bakımından ileri tarihte önemli bir eşik olarak yerini alacaktır.

Devletler yapmış oldukları anlaşmalarla birlikte gelecek dönemde gümrük birliği ve diğer ekonomik entegrasyon aşamalarını yürürlüğe sokmayı başarırsa mal, hizmet, altyapı, siyasi istikrar ve diğer birçok konuda olumlu yansımaları görülecektir. Az gelişmiş veya geri kalmış ülkelerden oluşan kıtanın birlikte ticaret anlaşmaları yapması küresel aktörlere karşı tek bir söz söyleme imkânı doğuracaktır. Bunun ilk adımı olan AfCFTA, devletlerin gelecekte gümrük birliğine ulaşması içinde bir umut olarak görülmektedir. Bu bakımdan AfCFTA'nın gelecek senaryolarını içeren grafikler serisi kıtanın gelecekte ne ile karşılaşacağını, ekonomisine nasıl katkı sağlayacağını ve gelecekte gümrük birliğinin kurulması için ön görüş niteliği taşımaktadır.

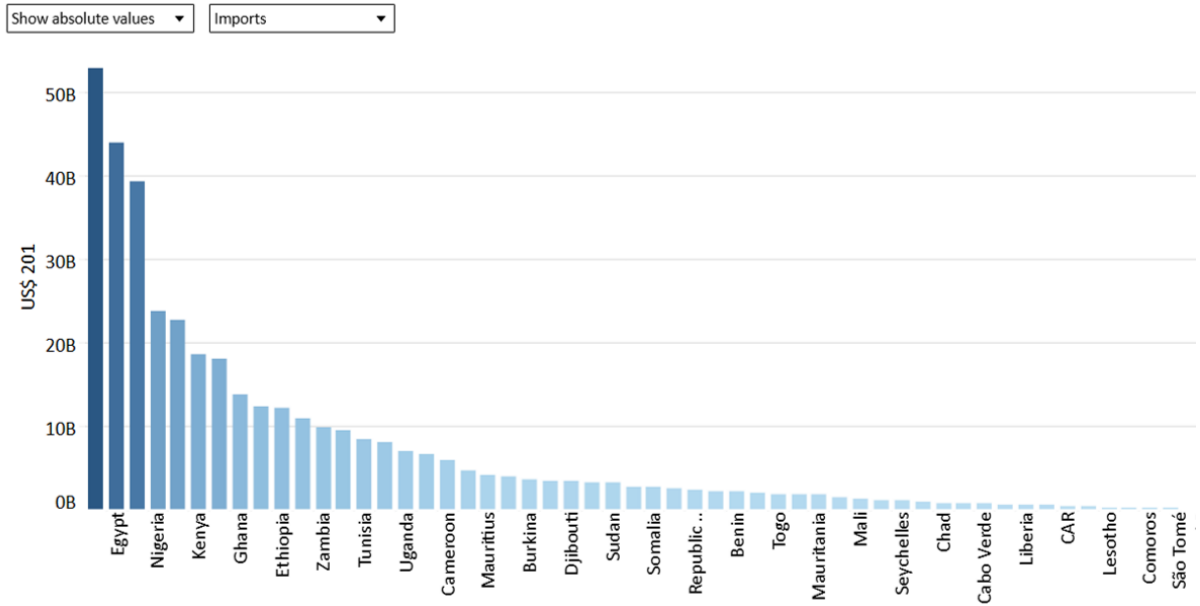
Grafik 10. AfCTA Gelecek Projeksiyonunda İhracat Kazanımları, 2043
(futures.issafrica.org)¹⁴⁰

Afrika ülkelerinin gelecek 2043 yılında kadarki muhtemel ihracat kaanımları olarak verilen değerler içerisinde Güney Afrika, Mısır, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Nijerya gelecek ihracat rakamlarında en fazla artış yapması beklenen ülkeler arasında bulunmaktadır. Diğer kıta ülkelerinde ise yüksek miktarda artışlar yaşanmasa da tüm ülkelerin ihracatlarında artış beklenmektedir. Özellikle Kenya, Morocco, Tanzania, Zambia ve o artışlara yakın

¹⁴⁰ Grafikte belirtilen ülke sıralamasını ilk başında 80B'yi aşan ve koyu lacivert ile gösterilen kısımda Güney Afrika, 40B'yi aşan üçüncü çubuk ise Kongo Demokratik Cumhuriyeti bulunmakta olup grafikte çıkmamıştır. Bu bakımdan Güney Afrika ve Kongo Demokratik Cumhuriyeti olarak analiz edilmiştir. Aynı zamanda 5. Sırada Cezayir bulunmaktadır. Analize eklenmiştir.

ülkelerde ihracat miktarlarında artış gözlemlenmiş olup kendi konjonktür durumlarına göre daha iyi rakamlara da ulaşabilme ihtimalleri bulunmaktadır. Çünkü ihracat artış rakamları yüksek olan Mısır, Kongo Demokratik Cumhuriyeti ve Nijerya gibi ülkeler arasında çok fark bulunmamaktadır.

Grafik aynı zamanda kıta içerisinde gelişmiş ülkelerin ticaret hacimlerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Gelişmemiş ülkelerin ihracat rakamlarındaki sembolik artışlar olası gümrük birliği örgütlenmelerinde uyumsuzluğu oluşturma ihtimali bulunmaktadır. Burada gelişmiş ülkelerin geri kalmış ülkeleri sübvansedecek veya onları bilgi, tecrübe, teknoloji ve diğer alanlarda destekleyecek politikalar uygulamasıyla geri kalmış ülkeler birlikten olumlu faydalanması sağlanmalıdır. Aksi halde geri kalmış ülkelerin gümrük birliğine entegre olması zorlanacak, refah düzeylerinde veya kalkınmalarında değişiklik yaşanmayacağından birliğin geleceği de tehlikeye girmiş olacaktır. Bu bakımdan özellikle gümrük birliği örgütlenmeleri gibi devletlerin birlikte tarife ve gümrük prosedürleri belirlediği anlaşmalarda devletler arası uyum çok önemli bulunmaktadır.

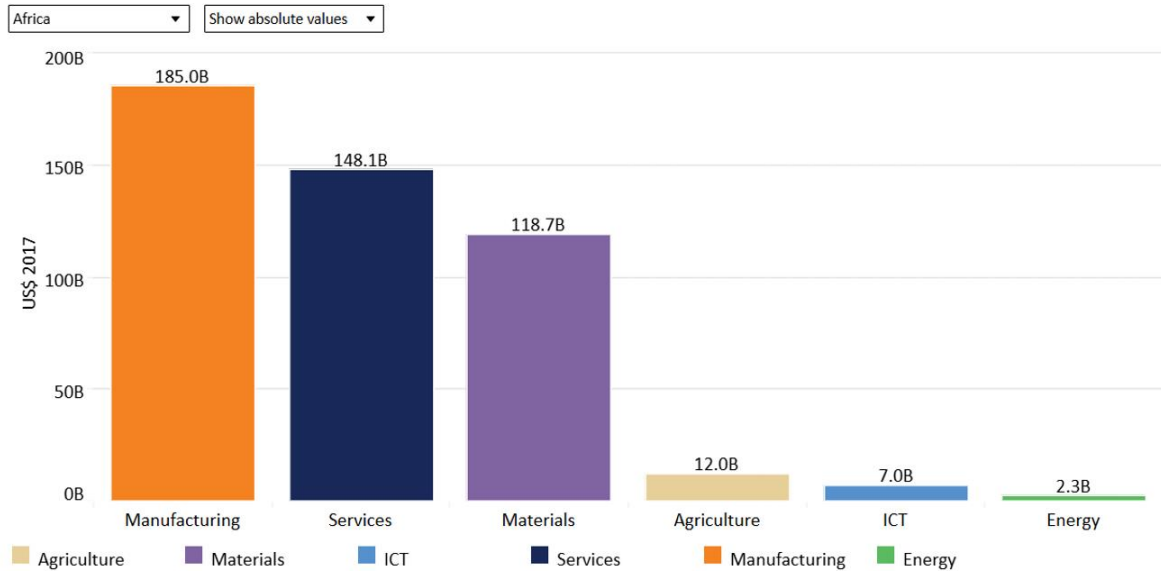
Grafik 11. AfCFTA Gelecek Projeksiyonunda İthalat Kazanımları,2043
(futures.issafrica.org)¹⁴¹

İhracat artışlarında önde olan kıta ülkeleri arasındaki gelişmiş ülkelere Güney Afrika, Mısır, Kongo Demokratik Cumhuriyeti ve Nijerya gibi ülkelerin ithalat artışlarında da önde

¹⁴¹ Grafikte belirtilen ülke sıralamasını ilk başında 50B'yi aşan ve koyu lacivert ile gösterilen kısımda Güney Afrika, 40B'ye yaklaşan üçüncü çubuk ise Kongo Demokratik Cumhuriyeti ve 11. Sırada Cezayir bulunmakta olup grafikte çıkmamıştır. Bu bakımdan Güney Afrika, Kongo Demokratik Cumhuriyeti ve Cezayir olarak analiz edilmiştir.

olduğu görülmektedir. Bu durum bu devletlerin ticaret hacimlerinin yüksek olduğunu ve kıta ticaret hacmini adeta sırtlandığını göstermektedir. AfCFTA ve gelecekte olası gümrük birliği örgütlenmeleri gibi ticaret anlaşmalarında bu ülkelerin ticaretlerinin yüksek olacağı, ekonomilerini geliştirecekleri, kendi vatandaşlarının refah seviyelerinde artış yaşanacağı ve bu durumun da küresel aktörler arasında itibarını artıracığı beklenmektedir.

Cezayir ithalat artış seviyelerine göre 11. Sırada bulunmakta fakat ihracat grafiğinde 5. Sırada yer almaktadır. Bu ülkenin ihracat ve ithalat artışları mukayese edildiğinde ihracat rakamlarındaki artışın ithalattan rakamlarındaki artıştan gözle görülür bir fark olduğu gözlemlenmektedir. Aynı zamanda ihracat ve ithalat grafikleri genel olarak mukayese edildiğinde tüm ülkelerin ihracat artış değerlerindeki artışın ithalat artış değerlerindeki artıştan yüksek olduğu görülmektedir. İhracatın ithalata göre yüksek olması vatandaşların refah seviyesinde artış olacağına işaret etmektedir. Cezayir'in karşılaşması beklenen senaryonun AfCFTA ve gümrük birliği örgütlenmeleri gibi anlaşmaların ülkeden ülkeye kazanımlarının farklı olabileceğine en somut örnekler arasında gösterebiliriz. Aynı zamanda tüm ülkelerin ihracat artış değerlerinin ithalat artış değerlerine göre daha fazla artması AfCFTA'nın kıta geneline etkisinin olumlu olacağını ve gümrük birliği örgütlenmelerine zemin hazırlayacağı çıkarımı yapılabilmektedir.

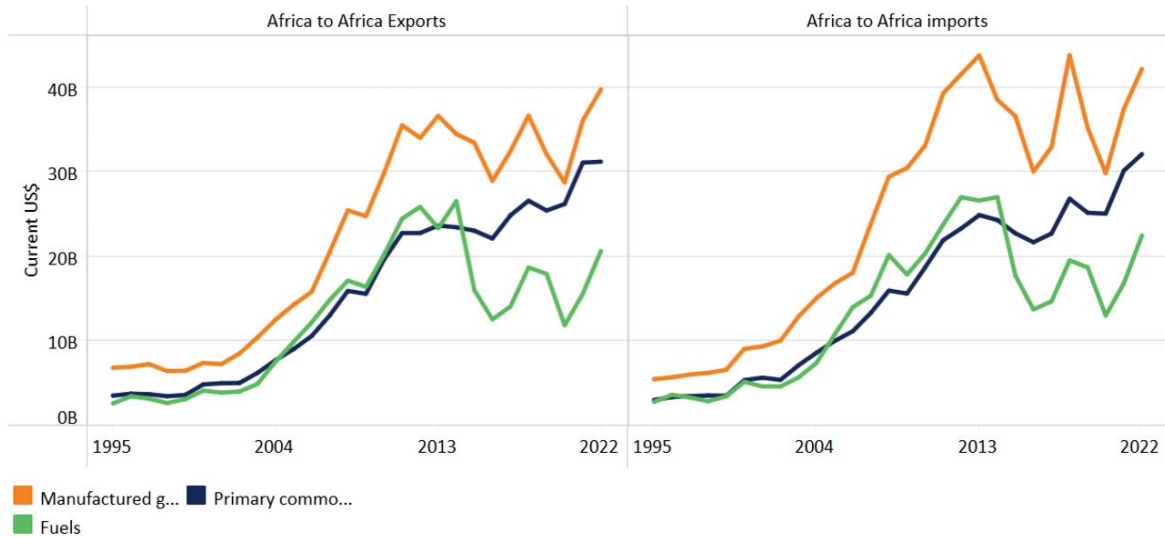

Grafik 12. AfCFTA Gelecek Projeksiyonunda Sektörlere Göre İhracat Verilerindeki Artış (futures.issafrica.org)

Afrika kıtası ülkelerinin gelecek dönemde en fazla ticaretin artacağı sektörler arasında imalat, üretim mâmülleri, hizmet sektörü ve diğer materyaller bulunmaktadır. Üretim

sektörünün kıta genelinde gelişim sağlayacağı görülmektedir. Enerji sektöründe ise diğer sektörlerle göre çok düşük görülmekte ve kıta genelinin dışa bağımlı olduğu görülmektedir. Enerjinin kıta geneline yeterli olmadığından kıta içerisinde üretilen enerji kaynaklarının kıta içerisinde kullanılması uygun görülmektedir. Üretim sektörünün gelişim sağlayabilmesine enerji de önemini artıracaktır. AfCFTA'nın uygulanabilmesi durumunda üretim alanının en fazla artış gösterecek sektör olmasıyla kıta genelinde sanayileşme konusunda ilerleme sağlanması beklenmektedir. Bu durum sanayi alanında profesyonelleşmeye etki ederken iş gücünün niteliğinin artmasını sağlayacaktır. Bu bakımdan sektörlerde yaşanacak olumlu veya olumsuz etkilerin diğer alanlara yansımaları da olacaktır.

Tarım sektöründeki artışın az olması sahip olunan büyük toprak alanlarının kullanılmamasına veya verimsiz kullanılması sonucunda mı ortaya çıkacaktır. Bölgenin tarımsal anlamda geri kalması ilerleyen dönemlerde kıta genelinin tarım arz güvenliği konusunda sıkıntı yaşamasına sebep olabilecektir. Hem enerji hem de tarım konuları bir ülkenin veya bir bölgenin daimi ihtiyaçları olduğundan ve kıtanın da AfCFTA gibi kıta genelini kapsayacak ve bu sektörlerdeki geri kalmışlık küresel aktör olmayı amaçlayan hedeflerin önünde ekonomilerinin zayıf kalmasına sebep olacaktır.

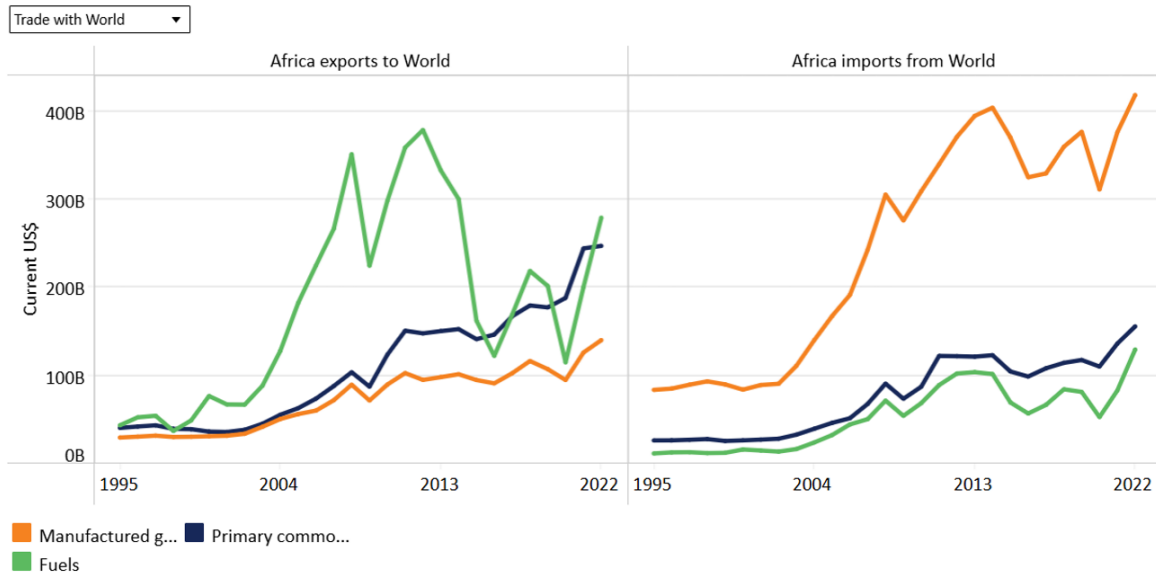

Grafik 13. Afrika Kıta İçi Ticaret Verileri (futures.issafrica.org)

Söz konusu grafik Afrika kıta içerisinde yapılan ticaret akış dalgalanmalarını göstermektedir. 1995 yılından 2004 yılına gelene kadar Afrika içi ihracat verilerinde dalgalanmalar fazla görünmezken aynı yıllar içerisinde Afrika kıta içerisinde ithalat verilerinin yükseliş gösterdiği görülmektedir. 2004 yılından 2022 yılına gelene kadar üretim mallarında

ciddi oranda artışın gözlemlendiği hem ihracat verilerinde hem de ithalat verilerinde dalgalanmaların olduğu görülmektedir.

Birincil emtialar ve yakıt 1995 yılından 2013 yılına kadar gelen süreçte benzer koşullardan etkilendiği ve hem ihracat verilerinde hem de ithalat verilerinde paralel bir yükselişe görülmektedir. Üretim mallarında da aynı şekilde hem ihracat hem de ithalatla olağandışı bir hareketlenme görülmeden benzer bir yükseliş yaşandığı görülmesi kıta içi ticaretin durağan seyrettiği veya ticaretin artmasına sebep olacak bir unsurun olmadığı şeklinde yorumlanabilir. Çünkü üç sektörde dikkat edilirse 2013 yılına kadar ayrışma yaşamadan benzer artışları yaşamıştır. Fakat 2013 yılında kıtada yaşananlar veya yapılan anlaşmalar veya bölgesel girişimlerin vermiş olduğu etkiyle ticarete hareketlenme gözlemlenerek dalgalanmaların yaşanmasına sebep olmuştur. Bu bakımdan 2013 yılı sonrasında 2022 yılına kadar gelen süre içerisinde ise hem ihracat hem de ithalat verilerine göre birincil emtialar istikrarlı yükselişine devam ettiği görülürken hem yakıtın hem de üretim mallarının benzer dalgalanmalar yaşadığı görülmüştür.

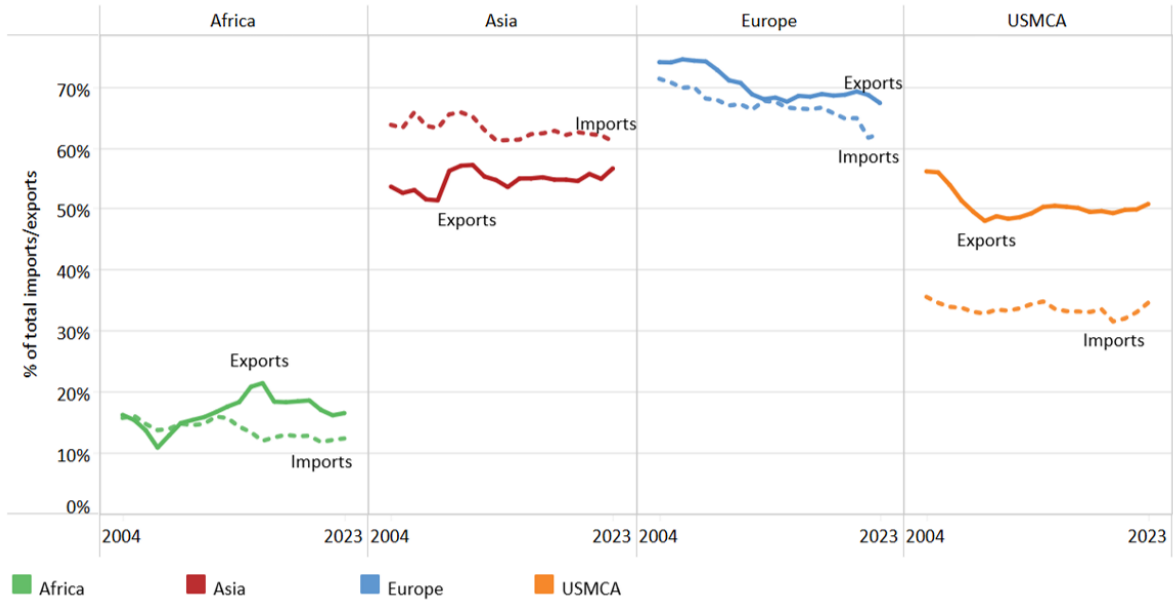

Grafik 14. Afrika'nın Ticaret İçi ve Ticaret Dışı Bileşimi (futures.issafrica.org)

1995-2022 yılları arasında Afrika kıta ülkelerinden dünyaya yapılan ihracat verileriyle dünyadan yaptığı ithalat verilerinde farklılıklar gözlemlenmiştir. Öncelikle yakıt ve birincil emtiaların ithalat verilerinde 1995'ten 2022 yılına kadar yer alan verilerde istikrarlı bir yükseliş görülmektedir. Birincil emtiaların yakıttan sürekli yüksek olduğu ve daha az dalgalandığı görülmüştür. Aynı sektörlerin ihracat verilerinde ise birincil emtiaların düzenli yükselişi görülürken 2004 yılı itibariyle yakıtta sert yükselişin yaşandığı görülmüştür. 2004 yılından

2013 yılına kadar yakıt ihracat verileri sert yükselerek sert dalgalanmalar yaşamıştır. 2013-2022 yıllarında ise yakıtın dönemsel olarak birincil emtiaların ihracat verilerinin altına düştüğü gözlemlense de yakın dönemde yakıtla birincil emtiaların yakın verilere sahip olduğu gözlemlenmiştir.

1995-2022 yılları arasında üretim mallarında ise çok daha farklı bir veri akışı bulunmaktadır. Üretim mallarının ihracat verileri hem yakıt hem de birincil emtia verilerinin altında kaldığı fakat ithalat verilerinde ise tam tersi üretim mallarının diğer iki alandan daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle 2004 yılından sonra ithalat verilerinde kıta ülkeleri üretim mallarının gözle görülür yükselme yaşadığı ve 2022 yılı itibariyle en yüksek seviyede seyrettiği görülmüştür. Bu veriler AfCFTA'nın kurulduğu döneme kadar olan veriler olduğu için henüz AfCFTA'nın kıta ülkelerine olan etkisini analiz etmek için erken olduğu düşünülmektedir. Fakat AfCFTA'nın henüz veri akışı bakımından analiz etmek için erken olsa da grafiklerin yukarı yönlü olması hem ihracat hem de ithalat verilerinde yükselişin devam edebileceği şeklinde yorumlanırsa en azından ticaret hacminde artışın yaşanma ihtimalinin yüksek olduğu düşünülmektedir.

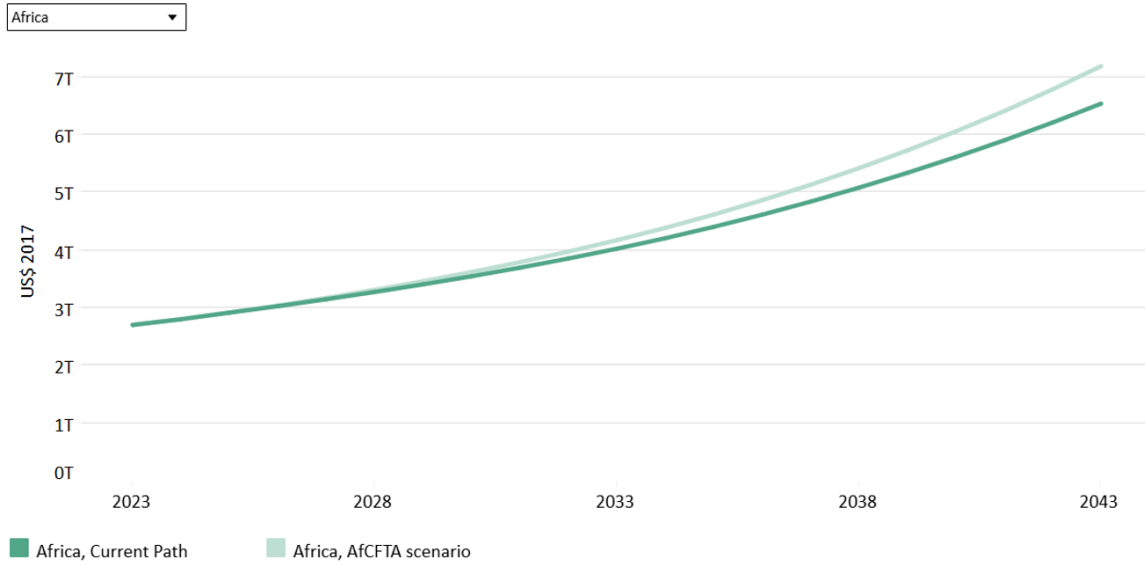
Grafik 15. Bölge İçi Ticaretin Toplam İthalat İhracata Oranı (futures.issafrica.org)

Bölgesel girişimler sonucu oluşan birlikteliklerde bölgeden bölgeye ithalat ve ihracat verilerinde farklılıklar yaşanmaktadır. İhracat verileri ithalat verilerinde açık bir farkla geri kalmış olan Asya bölgesi verilerinde ithalat ağırlıklı olduğu görülmektedir. Devletler ihracat verilerini ithalat verilerinden yüksek tutmak için çaba sarf ederler. Bu bakımdan cari açık vermeden refah seviyelerini artırmaya çalışırlar. Asya bölgesinde görülen durum cari açık

verilen ve tüketim ağırlık olan bir durum söz konusudur. Bu durum ticarete istenmeyen bir durumdur. Bu bölgede olası bir serbest ticaret anlaşması veya gümrük birliği kurulması düşünülse cari açık olacağından ve bir uyumsuzluk göze çarptığından ötürü başarısız olma ihtimali yüksek görülmektedir. Her ne kadar ihracat verileri ithalat verilerinden daha az olduğu görülse de ticaret hacmine bakıldığında neredeyse bir Avrupa veya USMCA'nın ortalaması olarak değerlendirilebilecektir.

Asya için yapılan analiz USMCA (ABD, Meksika, Kanada Anlaşması) için tam tersi tespitlerde bulunmayı zorunlu kılmaktadır. Zira USMCA ülkeleri 2004-2023 ihracat verilerinin ithalat verilerinin çok üzerinde olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum hem devletlerin hem de bir örgütlenme olmuşsa örgütlenmenin hedefi olan bir ticaret verileridir. Bu durum USMCA'nın planlı bir ticaret politikasının olduğu, vatandaşlarının refah içerisinde olduğunu, kalkınmanın yaşandığını veya kalkınma potansiyelinin yüksek olduğunu, ekonomisinin gelişmiş olduğunu ve bu durumun diğer alanları da etkilemesiyle birlikte bir uyumun oluşmasına destek verici bir ticari akış olarak görülmektedir. Bir örgütlenme veya ticaret anlaşması olarak değerlendirildiğinde başarılı bir ticaret anlaşması olduğu düşünülebilir.

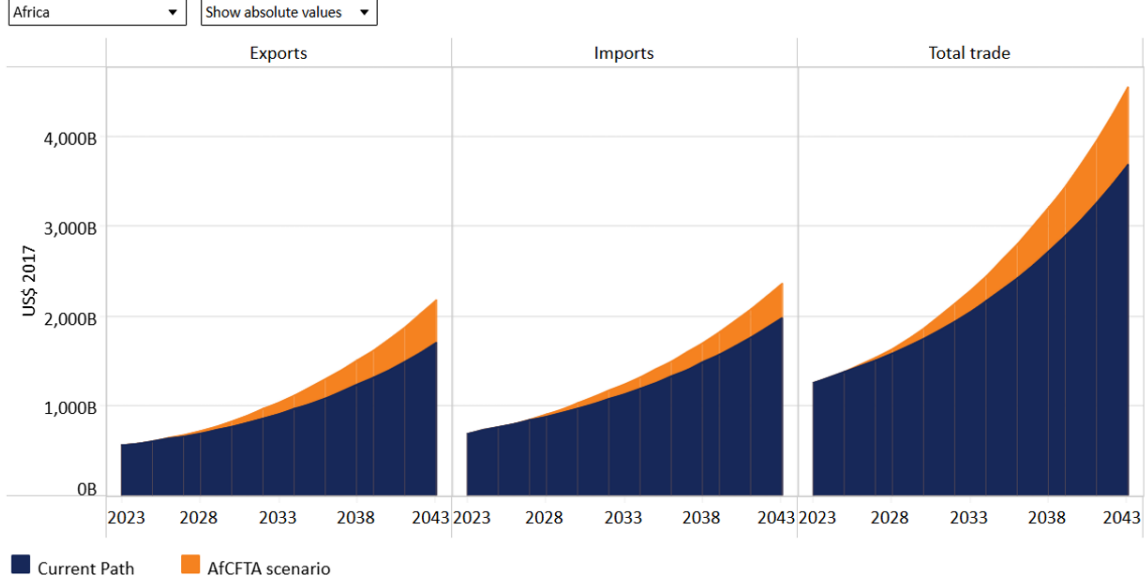
Avrupa ve Afrika verilerini ise birlikte analiz etmenin gerektiği düşünülmektedir. Zira ticaret hacmi olarak bakıldığında Avrupa'nın Afrika'dan neredeyse 3,5 kat daha fazla ticaret hacmine sahip olduğu görülmektedir. Fakat iki bölgede de ihracat verilerinin ithalat verilerinden yüksek olduğu görülmektedir. 2004-2023 yılları arasını gösteren veriler, Afrika bölgesinde bazı dönemlerde ihracat verileri ithalat verilerinin altına düşmüş olsa da 2023 yılına gelindiğinde ihracat verilerinde ciddi bir artış gözlemlenerek ithalatla olan farkı açmış görülmektedir. Bu durum bölgesel bir ittifaktan beklenecek veya bir gümrük birliğinin hedefleyebileceği bir durumdur. Avrupa'da ise hem ticaret hacmi yüksek hem de ihracat verileri kısmi dönemde ithalatla eşit olduğu görülse de her zaman ithalat verilerinden yüksek olduğu görülmüştür. Sonuç olarak tezimizin en büyük mukayesesı olan muhtemel Afrika gümrük birliği oluşumu ve AB gümrük birliği örgütlenmesini bu veriler ışığında analiz edersek Afrika bölgesi ticaret hacminin düşük olması haricinde ihracat verilerinin ithalat verilerinden yüksek olması olası gümrük birliği örgütlenmesi için umut vaat etmektedir. Afrika kıtasının kendi içerisindeki sorunlar göz ardı edilirse bu ekonomik verilerin Afrika kıtasında oluşacak gümrük birliği örgütlenmesini olumlu anlamda desteklediği görülmüştür.

Grafik 16. Mevcut Duruma Göre ve AfCFTA'nın Gelecek Projeksiyonuna Göre GSYİH Durumu,2043 (futures.issafrica.org)

2023-2043 yılları arasındaki Afrika içerisindeki GSYİH veriler ışığında Afrika mevcut yükseliş verilerinin benzerini gerçekleştirdiğinde düzenli bir artış görülmektedir. AfCFTA'nın sonrası mevcut orana paralel olarak fakat ivme artan bir şekilde yükselerek devam ettiği görülmektedir. 2023'den 2033 yılına kadar neredeyse aynı oranlarda gittiği ve AfCFTA'nın etkisinin somut olarak hissedilmediği görülmektedir. Fakat 2033'den 2043'e kadar olan dönem içerisinde AfCFTA'nın gittikçe etkisini hissettirdiğini ve bu makasın ilerleyen dönemlerde daha da açılarak devam edeceği grafiğin yükseliş trendine göre okunmaktadır.

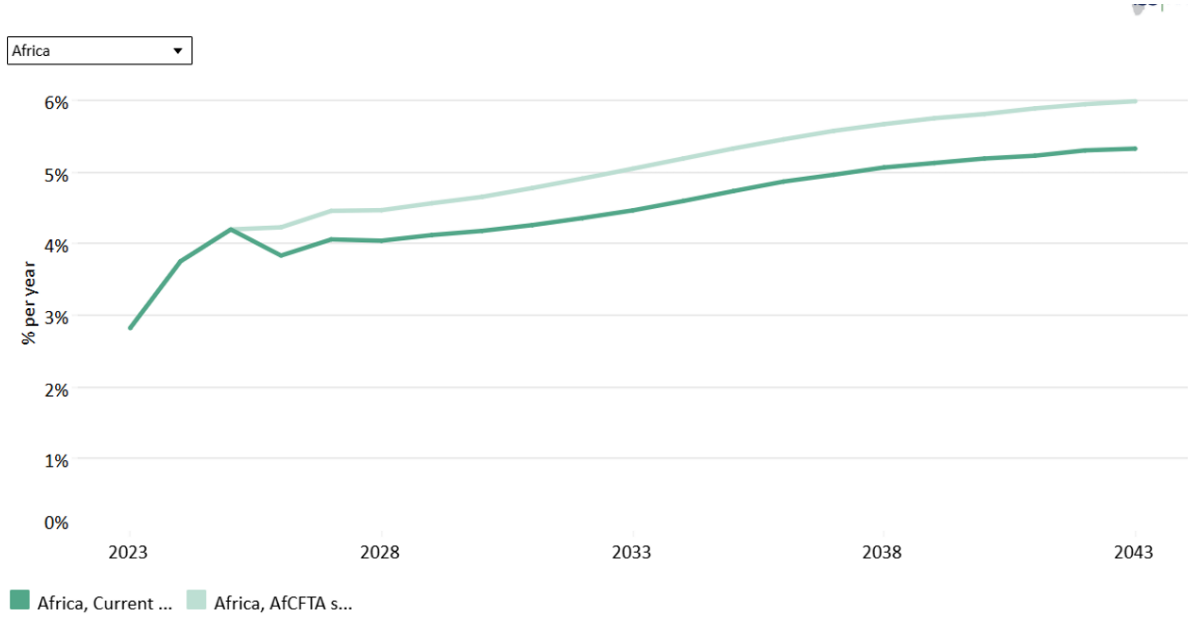
Tezimizin argümanlarından olan ve Afrika kıta genelini kapsayacak bir ekonomik entegrasyon hedefi olan Gündem 2063 gibi vizyonlar, AfCFTA gibi girişimleri desteklemektedir. Bu grafikte de görüldüğü üzere AfCFTA sonrası 2043 yılına kadar gelen süreçte mevcut verilere göre pozitif ayrıştığı ve benzer oranda devam ettiği düşünülürse 2063 yılında hedeflenen ekonomik verilere ulaşması bakımından umut vaat etmektedir. Bu verilerin pozitif ayrışması gümrük birliği gibi ekonomik entegrasyon aşamalarını destekler nitelikte olduğu düşünülmektedir.

Grafik 17. Mevcut Durumda Ve AfCFTA'nın Gelecek Projeksiyonuna Göre Ticaret Verileri,2043 (futures.issafrica.org)

Afrika kıtasının günümüz verilerinde de gelecek projeksiyonu olan 2043 yılı tahminlerinde de ithalat ve ihracat rakamlarının birbirine yakın olsalar da ithalatın kısmen fazla olduğu görülmektedir. Günümü verilerle AfCFTA'nın kurulması sonrası elde edilen veriler de 2033 yılına kadar birbirine yakın olan değerler bulunmaktadır. 2033'den 2043 yılına kadar gelen süreçte yıllara göre AfCFTA sonrası senaryonun daha iyimser olduğu görülmektedir. Bu iyimserliğin sebebi AfCFTA sonrası ihracat verilerinin günümüz verilerine göre makası açarak ilerlemesidir. Bu durum ilerleyen süreçte ithalatla arasındaki farkın kapanabileceği ve geçme potansiyelini göstermektedir.

Afrika kıtasının toplam ticaretine baktığımızda günümüz verilerine göre yıllar geçtikçe ticaret hacminde artışın olduğu görülmektedir. İhracat ve ithalat verilerinde olduğu gibi 2033 yılına kadar AfCFTA'nın çok etkisinin olmadığı bu yıldan sonra makası açarak ilerlediği görülmektedir. Kıtanın ticaret hacminin de aynı şekilde 2033 yılına kadar benzer ilerlediği ancak bu yıldan sonra AfCFTA'nın etkisinin hissedildiği ve makasın açarak devam ettiği görülmektedir. Bu grafikler ışığında AfCFTA, henüz 2021 yılında faaliyete geçen bir anlaşma olarak 2033 yılına kadar ciddi bir etkisinin hissedilmemesinin normal bir akış olduğu asıl etkinin 2033 sonrasında beklenmesi gerektiği düşünülmektedir. Kıtanın diğer sorunlarının da çözüme kavuşturulmasıyla birlikte ticaret hacminin artacağı 2033 yılları Gündem 2063 vizyonunun bakımında 20 yılı geçecek olması artık somut verilerin hissedileceği dönemin girişi olarak değerlendirilebilir.

Grafik 18. Mevcut Durumlara Göre AfCFTA Projeksiyonunda Gelecek Büyüme Tahminleri, 2043 (futures.issafrica.org)

2023-2043 Afrika kıtasının büyüme beklentilerinin artışının oransal olarak gerçekleştiği görülmektedir. Özellikle 2023 yılından 2028 yılında kadar olan süreçteki veriler dikkati çekmektedir. AfCFTA'nın 2021 yılında faaliyete geçtiği bilinmekte olup 2023 sonrasında yükselişin olduğu dönem olarak görülmektedir. Bu dönemden 2043 yılına kadar olan süreçte AfCFTA'nın mevcut yükseliş verilerine göre paralel şekilde yükseldiği görülmektedir. AfCFTA'nın kıtanın gelecek büyüme beklentilerine pozitif etki sağlayacağı görülmektedir.

Sonuç olarak grafikler genel olarak analiz edildiğinde AfCFTA sonrası kıta genelinde ihracat ve ithalat verilerinde artışın yaşanacağı ve bu da ticaret hacminde artışı sağlayacaktır. Bölgesel karşılaştırmada ihracatın ithalat verilerinden yüksek gelmesi AB iler benzerlik oluşturmuşken ticaret hacminin AB'den daha az olduğu görülmüş fakat diğer grafiklerden edinilen analize göre ticaret hacminin de gelecek projeksiyonunda artış gözlemlenmiştir. Bu durum kıta ülkelerinden ekonomik büyümeye olumlu katkı sağlayacak ce cari açığın oluşmasını engelleyici etki yapacaktır. AfCFTA'nın yoksulluğun azalmasına olumlu katkı sunmuş ve yıllar geçtikçe yoksulluk oranında azalış gözlemlenmiştir. Karbon emisyonunda ise AfCFTA'nın yürürlüğe girmesiyle ilerleyen yıllarda sanayileşmenin artmasının beklenmesi karbon emisyonunda da artışın olacağını düşündürmektedir. Özellikle bölgelerin ihracat ve ithalat verilerinin karşılaştırılması ve ihracatın artış hızının ithalat verilerinden yüksek olması gümrük birliği örgütlenmeleri gibi ekonomik entegrasyonların faaliyete geçmesi olumlu yönde etkilemektedir.

SONUÇ

Devletler arası ilişkilerde ticaret anlaşmalarının ülkelerin kalkınmasına ve ekonomik büyümesine katkısı çok önemlidir. Devletler, vatandaşların refah düzeyini artırmak, sosyal hayatın gelişmesini sağlamak, savaşız bir iletişim düzeyi kurmak gibi birçok hedefi arzularlar. Bu istekleri nispetinde devletler aralarında anlaşmalar yapmaktadır. Fakat bu anlaşmalara iten sebepler o dönemin konjonktürüne göre farklılıklar oluşturmaktadır. Bu bakımdan devletler birbirleri arasında sorunları gidererek ticaret anlaşmaları yapmışlardır.

Devletler yapmış oldukları anlaşmalarda ikili anlaşmalar yaptıkları gibi birçok ülkenin birlikte anlaşarak yapmış oldukları çoklu anlaşmalarda bulunmaktadır. İlk olarak devletlerin karşılıklı yaptığı serbest ticaret anlaşması gibi ikili anlaşmalar bulunmaktadır. Bu anlaşmalar devletlerin ticaretlerini ve vatandaşların refah düzeyini artırmak için yapılan anlaşmalardır. Serbest ticaret anlaşması da birden fazla ülke ile yapılmaktadır. Bu anlaşmanın yanında birçok devletin birlikte anlaşıp yapmış oldukları anlaşmalar ise gümrük birliği gibi örgütlenmeler şeklinde olmaktadır. Serbest ticaret anlaşması ile gümrük birliği örgütlenmesinin temel farkı üye devletlerin üçüncü devletlere karşı ortak tarifeler benimsediğidir.

Gümrük birliği olarak bilinen ilk örgütlenme irili ufaklı Alman devletlerinden oluşan Zollverein'dir. Bu örgütlenme bölgesel anlamda devletlerin yaşamış olduğu politik ve ekonomik sıkıntıların olduğu dönem içerisinde kurulmuştur. Alman devletleri siyasi kargaşanın olduğu bir düzende ticaretlerini yapmaya çalışırken Prusya'nın önderliğinde gümrük birliği örgütlenmesini kurmuşlardır. Bu örgütlenmeyi Afrika kıtasında Güney Afrika ve komşu devletlerinden olan BLS devletleri arasında yapmış olduğu ilk anlaşma ile gümrük birliği örgütlenmesi kurmuşlardır. O dönemden günümüze kadar gelen örgütlenme üye devletlerin kalkınmışlık düzeylerinin birbirinden farklı olması BLS devletlerinin Güney Afrika karşısında desteklenmesi gerektiğini düşündürmüştür.

Serbest ticaret anlaşması ve gümrük birliğinin olduğu ekonomik entegrasyon anlaşması İkinci Dünya Savaşı sonrası popüler olmaya başlamıştır. Aynı dönemde uluslararası kuruluşlarında yaygınlaşması artık devletlerin savaş dışı alternatifleri değerlendirdiğini göstermektedir. Çünkü devletler Birinci Dünya Savaşı, ekonomik buhran, İkinci Dünya Savaşı gibi art arda sorunlarla başa çıkmaya çalışmıştır. Bu sebepten devletler artık komşuları ile savaş dışı argümanlar düşünerek ortak bir politika ve ekonomik anlaşma düzeyine erişmek istemektedirler. İkinci Dünya Savaşı sonrası evrensel niteliği temsil eden örgütlenmeleri uluslararası kuruluşlar temsil ederken, bölgesel örgütlenmeleri ise ekonomik entegrasyon girişimleri temsil etmektedir. Ekonomik entegrasyon devletlerin ilk olarak ekonomik kaygılarla

kurduğu anlaşmalar olarak bilinse de ilerleyen aşamalarında parasal ve siyasi birlikten de söz edilmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası bölgesel örgütlenmeler artarak ekonomi, politika, savunma ve sosyal alanda birçok bölgesel kuruluşların kurulduğu bir dönem içerisinde bulunmuştur. Bu dönemde bölgesel örgütlenmelere karşı birçok düşünür bölgesel kalkınma terodileri bakımından analiz etmişlerdir. Çünkü her bir örgütlenme prensipleri bakımından farklı işleyişleri bulunmaktaydı. Bölgesel kalkınma teorileri devletler arası ilişkilerle örgütlenme sonrası devletlerin egemenliklerini devrettiği bir üst kurum arasındaki ilişkileri incelemekteydi. Burada gümrük birliği örgütlenmesinin ortak tarifeler kapsamında üçüncü ülkelere yapacağı ticaret analiz edildiğinde rekabetin artacağı bilinmektedir. AB devletlerinin gümrük birliği ile gelişmiş ülkeler için pazar genişlemesi olacağı gibi gelişmekte olan ülkeler içinde bilgi, teknoloji ve sanayileşme konusunda paylaşımlar söz konusu olmuştur. Afrika kıtasında ise kıta genelini kapsayan serbest ticaret anlaşmasının olması henüz üçüncü ülkelere karşı ortak tarife alamadıklarını göstermektedir. Afrika devletlerinin ilk etapta kıta genelini kapsayan bir serbest ticaret anlaşması yapması ekonomik entegrasyonun geleceği için umun vermektedir.

Bölgesel örgütlenmenin yaygınlaşması sonrası artan ticaretle birlikte uluslararası ticaretin canlandığı ve devletler arası ilişkinin arttığı görülmektedir. Bu durum bölgeselleşmeden küreselleşmeye evrilen bir adımı göstermektedir. Küresel ekonomik kalkınma ve refah düzeyinin artması, sosyal, politik, ekonomik ve diğer konjonktürel durumlara göre değişiklik arz etmektedir. Bu bakımdan özellikle küreselleşmenin yaygın olduğu dönemde bölgesel kalkınma düzeyini kurmuş devletler küreselleşmeden de olumlu etkilenmişlerdir. Özellikle AB devletleri küreselleşmenin yaygın olduğu 20.yy'ın son çeyreğinde kurumsallaşmasını hızlandırmış, gelişim sürecini tamamlamış ve üye devletleriyle düzenli genişleme politikası uygulayan bir örgütlenme olmuştur. Afrika kıtası ise AB'nin kurulduğu dönemde OAU örgütlenmesini kurmuş olsa da henüz kıta içindeki sorunlarla ilgilenmiş görülmektedir. Ancak 2002 yılında AfB olarak evrilmiş olsa da ekonomik entegrasyon hedeflerini henüz yeni koymuş durumdadır. Bu bakımdan Afrika'nın kendi iç sorunlarına çözüm arayıp küresel aktör olma yolunda finansal gücü sağlayacak ve ekonomik entegrasyonunu kazanacak adımları atması gerekmektedir. Bunun en büyük somut uygulama alanı Gündem 2063 olarak görülmektedir.

Devletler kurmuş oldukları ekonomik entegrasyon ile ekonomilerini büyütmek ve vatandaşlarının refah seviyelerini artırmak istemektedirler. Fakat üye devletler arasında gelişmişlik düzeylerinde farklılık yaşanması aynı nispette gelir düzeylerine de

yansıyabilecektir. Bu bakımdan gelişmişlik düzeylerine göre kalkınma hızı ve refah düzeyleri farklı seviyelerde olumlu veya olumsuz etkilenmektedir. Ülkelerin refah seviyelerinin artmasını amaçlayan gümrük birliği örgütlenmesi ülkelerin ticaret hacimlerini artıran etkiye sahiptirler. Ülkeler kendi sosyoekonomik koşulları çerçevesinde yapmış oldukları gümrük birliği örgütlenmelerinde kendi ekonomik kalkınmasını sağlamayı hedeflemektedirler. Refah artırıcı etkisi olan bu örgütlenme sayesinde ülkeler diğer üye devletlerle farklı iletişim araçlarını kurma imkânı bulabilmektedirler.

Gelişmiş ülkelerin dahil olduğu gümrük birliği örgütlenmelerinde, sektörel bilgi ve deneyiminin yüksek olması, sanayi alanında gelişmiş düzeyde olması, siyasi istikrarın ve ekonomik kalkınma seviyesinin gelişmiş olması gibi birçok sebeplerden ötürü gelişmekte olan devletlere göre gelişmiş devletler olumlu ayrılmaktadır. Bu durum gümrük birliği örgütlenmelerinin her üye ülkeye aynı şekilde fayda sağlamadığı, ülkelerin gelişmişlik düzeyinin olumlu etkilenme açısından etkili olabileceğini ortaya koymaktadır. Gelişmiş ülkeler açısından gümrük birliği örgütlenmeleri, yeni bir pazar elde etme ve ucuz iş gücünden faydalanma gibi faydaları bulunmaktadır. Gümrük birliği örgütlenmelerinin temel problemlerinden olan bu durum Afrika kıta genelinde farklı işleyebilir. Tabi ki Afrika kıtasının kendi içerisinde de devletlerin ekonomik yapıları birbirinden farklı ve biri diğerine göre daha gelişmiş olabilir. Fakat kıtanın temel motivasyon kaynağı sömürge, baskı ve apartheid gibi kıta sorunlarının üstesinden gelmek ve geleceğe refah düzeyi daha fazla artmış bir örgütlenme için girme çabası olabilir. Aynı zamanda kıtanın çoğunun gelişmemiş olması tasarruf yani birikim yaparak, kıta geneli nüfusu verimli kullanarak ve örgütlenmenin vereceği birlik motivasyonu ile başarı durumunu artırmak için sebepleri olacaktır.

Gelişmekte olan ülkeler gümrük birliği örgütlenmelerine dahil olarak ticaret hacimlerini yükseltmeyi hedeflemektedir. Bunun doğal sonucu olarak üye ülkelerin şirketleri arasında iletişim düzeyinin gelişmesiyle bilgi ve tecrübe alışverişi artmaktadır. Bu durumun tecrübe sahibi olmayan veya bilgi düzeyi eksik olan devletlerde ticari denetim ve kurumsallaşmalarına katkı sağladığı gözlenmiştir. Bu bakımdan gümrük birliği örgütlenmelerinden doğrudan cari açığın kapatılması düzeyinde bir artış gözlemlenmemiş olsa da dolaylı faydaları sebebiyle ülkeler ticaretlerini kurumsallaştırmayı arzulamaktadır. Bununda bir sonucu olarak ilk başta deneyim kazanan ülkeler kendi iş gücünün ve doğal avantajlarının katkısıyla ihracat kalemlerinde artışlar sağlayabilmektedirler. Bu bakımdan gelişmiş ülkeler de gelişmekte olan ülkelerde kazanım sağlamaktadırlar. Afrika kıta geneli devletlerde yapacakları entegrasyon anlaşmasıyla örgütlenmenin vereceği motivasyon, bilgi, tecrübe ve teknoloji paylaşımından

faydalanacaktır. Özellikle Afrika kıtası henüz gelişimi yaşamamış bâkir bir alandır. Bu durum gelişim hedeflerini yerine getirdiği zaman hızlı gelişim sağlaması muhtemel olaraktır. Çünkü vasıfsız iş gücünün nitelik sahibi iş gücüne dönüşmesi, finansal eksikleri olan bir örgütlenmenin birikimler sonrası yeterli finansal kaynaklara ulaşması, iç sorun ve altyapı eksiklikleri olan bir alanın bu sorunları ile baş etmesi sonrası başarıya ulaşması muhtemeldir. Bu bakımdan kıta devletleri örgütlenmenin sağladığı avantajlarla sorunları ile mücadele etmeli ve gelişim hedeflerini gerçekleştirmek için mücadele etmelidir.

Gümrük birliği örgütlenmeleri, üye ülkelerin alacağı iç ve dış politika kararlarında etkili olabilmektedir. Birliğin kendi içerisinde almış olduğu ekonomik ve diğer kararları uygulamak için ülkeler kendi politikalarını bu düzeyde belirlemeye çalışmaktadırlar. Bu bakımdan gümrük birlikleri üye ülkeler arasında politik ekonomik ilişkilerini artırmakta olup üçüncü ülkelere karşı yapılacak ticari anlaşmalarda bağlayıcı konumda yer almaktadır. Devletler ekonomik kalkınmaları için bölgesel işbirliği yapmaktadır. Afrika kıtası da bu anlamda irili ufaklı örgütlenmeler bulunmaktadır. Bu durum Afrika kıta devletlerinin örgütlenmeye yabancı olmadığını göstermektedir. Bu bakımdan 2002 yılında AfB ismiyle birliğin sağlanarak ekonomik entegrasyonu hedeflemedi ve 2021 yılında ise AfCFTA'nın kurulmasıyla kıta genelini ilgilendiren ve aynı zamanda dünyanın en büyük serbest ticaret anlaşmasının yapılması Afrika kıtasının gelecek ekonomik entegrasyon girişimleri açısından önemli bir adım olarak gözlemlenmektedir.

AfCFTA'nın yürürlüğe girmesi ve gelecek muhtemel senaryolar nispetinde kıta devletlerinin etkilenme düzeyleri bakımından ortaya çıkan bulgular:

- AfCFTA sonrası ekonomik büyümenin mevcut durumun üzerinde seyrettiği gözlemlenmektedir. Bu durum kıta devletlerinin ticaret hacimlerinin artacağına ve ekonomik entegrasyonun gelişimi için istekli olacaklarına işaret olabilmektedir.
- Afrika kıtasının ticaret verilerine göre günümüz şartlarının üzerinde artan bir oranda devam etmektedir. İhracatın ithalat oranından fazla artması ilerleyen dönemlerde cari açığı olumlu etkileyeceğini gösterecektir. Bu durum kıta geneli kurulacak bir gümrük birliği örgütlenmesi için pozitif etki etmesi beklenir.
- GSYİH oranının günümüz verileriyle AfCFTA'nın olası etkisinde arasındaki far giderek açılarak devam etmektedir. Bu durum AfCFTA'nın yıllar geçtikçe kıta devletlerine olumlu etki oranının daha fazla olacağı görülmektedir. Bu durum olası gümrük birliği örgütlenmelerini olumlu etkilemesi düşünülmektedir.

- AB ile AfB'nin ticaret hacmi göz ardı edilirse bölgesel anlamda ihracat ve ithalat verilerinin birbirine yakın olduğu gözlemlenmiştir. İki bölgenin benzerlikleri arasında ikisinde de ihracatlar ithalat verilerini geçmiş, 2023 yılında yaklaşıldıkça ikisinde de benzer farkın olduğu görülmekte, ikisi de belirli bir zaman ihracat ve ithalat verileri birbiri ile eşitlenmiş gibi bazı yönler bakımından benzemektedir. Tezimizde de gümrük birliği örgütlenmelerinden kurumsallaşmasını tamamlamış AB ile henüz kendi sorunlarıyla ilgilenen ama gelecekte küresel aktör olma hayalini ekonomik entegrasyonla yapmak isteyen AfB karşılaştırılmıştır. Bu verilerde göstermektedir ki ticaret hacmini AfB artırdığı zaman benzer verileri almak mümkün hale gelecektir. Ticaret hacminin artmasına ise gümrük birliği örgütlenmesi olumlu etki sağlamaktadır.
- Kıta içerisinde enerji ihracat verilerinin az olması kıta içerisinde kullanımının tercih edildiği düşünülmektedir. AfCFTA'nın gelecek etkilerinde ticaret hacminin artması ve bununla sanayileşmeyi olumlu etkileyeceği beklentisi oluşmaktadır. Enerjinin de iç piyasaya kullanılması bu anlamda sanayileşmeyi aksatmayacağı düşünülmektedir.
- AfBFTA ile kıtanın gelecek 2043 senaryosunda tarımsal üretimde ciddi oranda artış beklentisi kıtanın tarıma ihtiyaç duyacağını göstermektedir. Bunun kıtada yaşayacak insan sayısının artması beklenebileceği gibi tarımsal ihracatta artabilecektir. Nüfusun artma durumu sanayileşmenin de artma beklentisini desteklemekte olup bu durum gümrük birliği örgütlenmelerini de etkileyecektir.
- Kıta genelindeki örgütlenmelerin AfCFTA sonrası gelecek GSYİH beklentilerinde tüm bölgesel örgütlerin olumlu etkilendiği görülmektedir. Bölgesel örgütlerin AfCFTA ile gelecek beklentilerinde yükseliş olması ekonomik entegrasyonun gelecek adımları bakımından da kıta geleceğini olumlu etkileyebileceği düşünülmektedir.
- Bir yerde karbon emisyon oranının artması bekleniyorsa ilk tahminlerden biri sanayileşmenin artacağı olmaktadır. AfCFTA sonrası olası beklentiler içerisinde sanayileşenin de artmasını beklememizi destekler nitelikte karbon emisyon oranında artan bir şekilde artış yaşadığı gelecek tahminlere göre bilinmektedir. Bu durum kıta içerisinde gelecek yıllarda ticaret faaliyetlerinin artacağına işaret etmektedir.
- Yoksulluk seviyesi Afrika kıtasında gün geçtikçe artmaktadır. Fakat AfCFTA ile günümüz veriler kıyaslanıp geleceğe projeksiyon sağlandığından AfCFTA'nın yoksulluğa azaltıcı etki yaptığı görülmektedir. Yoksulluğun artması refah seviyesinin artmasını desteklemektedir. Yoksullukla ilgili gelecek tahminlerin AfCFTA ile azalması öngörülmüşse bu durum olası gümrük birliğinin kurulmasına da katkı

sunmaktadır. Çünkü gümrük birliğinin en büyük amacı devletlerin refah düzeyini artırmaktır.

Gümrük birliği örgütlenmeleri ve AfCFTA örgütlenmesi ile ortaya çıkan sorunlara karşı veya gelişimini destekleyen birtakım öneriler:

- AfCFTA'nın gelecek 2043 projeksiyonunda Afrika kıtası devletleri arasında bazı devletlerin ihracat ve ithalatlarında ciddi artışların gözlemlendiği diğer kıta devletlerinin ise çok az bir etkilenme olduğu görülmektedir. Bu durum kıta devletleri arasında gelir dağılımı eşitsizliği oluşturacağından kurulacak bir gümrük birliğinin başarısını olumsuz etkileyecektir. Kıta devletlerinin arasındaki bu farkın kabul edilebilir seviyelere gelmesi için sorunlarını giderip birliğin motivasyonuna uyum sağlaması gerekmektedir. Aksi halde olası bir gümrük birliği örgütlenmenin başarısız olmasına sebep olacaktır.
- Afrika kıtasının en büyük sorunlarından olan iç çatışma ve sınır güvenlikleri açısından tüm sınırların potansiyel çatışma aolaylarının yaşandığı yer olarak grafiklerden anlaşılmaktadır. Fakat diğer çatışmaların sınıra uzak yerlerde yaşandığı da bilinmektedir. Bu durum iç çatışmaların en az sınır güvenliği kadar tehdit oluşturduğu söylenebilir. Bu bakımdan Afrika kıtasının ekonomik entegrasyon aşamalarını sağlayan şekilde ilerlediği görülmesi için kıtanın iç çatışma ve sınır problemlerine önlem alması gerekmektedir. Uluslararası ticaretin sağlandığı yer olan sınırların güvenli olmaması diğer alanlarda yaşanacak olumlu gelişmeleri gölgeleyebilecektir. Bu bakımdan sınır güvenliği önem arz etmektedir.

AfB ülkeleri bölgesel örgütlenmelerin genele yayılmasını sağlayarak kıta geneli bir entegrasyon sağlamayı hedeflemektedir. Kıtanın genel hedefe ulaşması için kıta içi sorunlar olan terörün önüne geçerek güvenliğin sağlanması, istikrarsız yöneticilerden daha öngörülebilir siyasi geleceğe kavuşma girişimlerinde olması, ekonomik kalkınmayı destekleyecek unsurların devreye alınması gibi bir dizi tedbirlerin somut adımlarla atılması gerekmektedir. AfB, bu somut adımları elli yıllık bir hedefler periyodunda Gündem 2063 vizyonu çerçevesinde yerine getirmeyi amaçlamaktadır.

Gündem 2063 vizyonu, AfB'nin kıta gerçeklikleri dikkate alınarak, kıta ülkelerinin ekonomi, siyasi ve parasal entegrasyonunu sağlamayı hedeflemektedir. Kıta koşulları bazı avantajları ve dezavantajları kendi içerisinde barındırmaktadır. Bazı araştırmalara göre kıtanın doğal kaynaklar ve iş gücü bakımından yeterli düzeye sahip olduğu yapılacak reform hareketleriyle entegrasyonun başarılı olmasına olumlu katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Diğer bir görüşe göre ise kıtanın sosyoekonomik koşullarının entegrasyon kurmaya yeterli olmayacağını, entegrasyon kurulsada dahi AB gibi bir kurumsallığın kazanılamayacağını vurgulamaktadır. Burada her iki düşüncenin de haklılık payı olabileceği gibi unutulmamalıdır ki her ne kadar Avrupa'nın köklü tarihi geçmişi olsa da iki ayrı dünya savaşının merkezinde yer alarak gerek nüfus gerekse ekonomik anlamda çöküşler yaşamasına rağmen küresel aktörlerin desteğiyle kendi entegrasyonu tamamlamıştır. Fakat Afrika ise yıllardır kıta genelinde sömürge, baskı, apartheid, iç savaşlar, çatışma ve diğer problemleri yaşamaktadır. Afrika'nın farklı koşullar fakat benzer motivasyon ve Gündem 2063 vizyonu çerçevesinde somut hedeflerini uygulama alanı sağladığında kendine özgü kıtasal birliktelik kurması mümkündür.

Afrika'nın tarihsel geçmişi küresel aktör olmasını engellemeye yetmeyeceği gibi hızlı bir sürecin de önüne geçeceği görülmektedir. Gümrük birliğinin başarıya ulaşmasında üye devletler arasında gelişmiş bir üyenin olması birliğin başarılı olmasında olumlu etki yansıtmaktadır. Yani birliğe bağlı üye devletlerin hepsinin ekonomik anlamda geri kalmış olması birliğin başarıya ulaşmasını engelleyen unsurlarındandır. Afrika kıta ülkelerinin ekseri çoğunluğu geri kalmış ülkelere oluşması muhtemelen bir gümrük birliği örgütlenmesinde başarısız olmasında etkili olabilecektir. Bu bakımdan ülkelerin kendi ekonomik kalkınması hızını artırarak güvenliklerini sağlama konusunda ayrı ayrı girişimlerde bulunmaları süreci hızlandıracaktır. Aksi halde tüm ülkelerin geri kalmış ülkelere oluşması, bilgi ve deneyimlerinin olmaması veya küresel politikada söz sahibi olamaması gibi unsurlar oluşacak birliğin başarısını düşürecek ve küresel aktör olarak etkinliğini azaltacaktır.

Her devlet veya örgütlenme küresel birer aktördür. Fakat devletler veya bölgesel örgütlenmelerin iç ve dış politikada aldığı kararların uygulanabilmesi küresel aktör rolündeki etkinliğini sorgulayacaktır. AfB'nin küresel aktör olarak kabul edilmesi için kuracağı entegrasyon aşamalarını yerine getirirken kendi iç sorunlarına yapısal çözümlerle yaklaşması gerekmektedir. Ancak kendi iç sorunlarını düzelterek dış politikalarında belirleyici ve etkinliğini artırabilecektir. Burada iç ve dış politikalarının belirlenmesinde etkili olan şey potansiyel olarak kurulacak entegrasyonun koşullarına göre şekillenmektedir. Bu bakımdan gümrük birliği gibi entegrasyonlar, ülkelerin politik ekonomilerinde belirleyici olmaktadır.

Sonuç olarak gümrük birliği örgütlenmeleri ülkelerin ticaret hacimlerinin artmasını sağlayan, refah düzeylerinde etkili olan ve kendisine ait şirketlerin gelişip kurumsallaşmasına katkı sağlayan bir örgütlenmedir. Her örgütlenme devletler arasında ilişkileri artırarak deneyimlerini paylaşmaya katkı sunmaktadır. Bununla birlikte devletler bağlı olduğu birlikle

hareket ederek politik ve ekonomilerini şekillendirmektedirler. AfB ise AB gibi entegrasyonun kurulması sürecinde varoluş mücadelesi vermektedir. AB yaklaşık olarak elli yıllık bir süreçte kurumsal kimliğini kazanış ve küresel etkili bir aktör olmuştur. AfB de kendi entegrasyon yapılanması için elli yıllık bir vizyon çerçevesinde hedefine ulaşarak küresel aktör olmak istemektedir. Belirttiğimiz gibi AfB'nin kendi iş gücü niteliği, ekonomik düzeyi, güvenlik problemleri gibi belirli problemlerin aşılması neticesinde kıtasal bütünlüğe erişebileceği düşünülmektedir. AB ile ortak süre ve ortak benzer hedefler her iki bölgesel örgütlenmelere aynı faydayı sağlaması beklenemez. Fakat AfB kendi iç sorunlarını önlemeye yönelik yapacağı reformlar ve elindeki var olan kazanımları da dikkate alınacak olursa etkili bir entegrasyon kurması her zaman muhtemeldir.

KAYNAKÇA

- Acar, D. Ş. (2014), “Küreselleşen Dünyada Diploması”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 9(1-2), 417-440.
- Acar, M. (2009), “Liberalizmin İktisadi Modeli Serbest Piyasa Ekonomisi”. *Eskiye*ni 15, 18-26.
- Acar., T. (2006), Bölgesel Kalkınma Potansiyelinin Harekete Geçirilmesinde İnsan Kaynağının Rolü Ve Balıkesir İli Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, İnsan Kaynakları Programı
- Açma, B. (2013), *Dış Ticaretle İlgili Kurumlar ve Kuruluşlar*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Ak, T. (2018), “Toplumsal Güvenlik Bağlamında İç Güvenlik Yaklaşımı, Akademik Hassasiyetler”, 5(10), 83-102. s.88
- Akalın, G., Uçak, A. (2014), “İmf Politikaları Üzerine Bir Kritik”, *Marmara Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 22(1), 27-36.
- Akça, E. E., Bal, H., Çağlayan, M. (2017), “The Effects of the Customs Union on Trade Between Turkey and European Union”, *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 1-18. s.6
- Akgül Açıkmeşe, S. (2004), “Uluslararası İlişkiler Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 1(1), 1-32. S.6
- Akkoyunlu, A.S., (1998), Geleneksel Gümrük Birliği Teorisi, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, C.16 S.1-2, s.171-190
- Akman, M.S., Yaman Ş. (2018), DTÖ Doha Turu Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri ve Türkiye, Ankara: Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı.
- Aktaş, G., Kaplan, Z. (2020), “AB’nin Serbest Ticaret Anlaşmalarının Asimetrik Etkisi ve Türkiye”, *Uluslararası Ekonomi, İşletme Ve Politika Dergisi*, Cilt: 4 Sayı: 1, s.117-140.
- Aküzüm, S., D., (2020), “Hırvatistan’ın Avrupa Birliği Entegrasyon Sürecinin Neofonksiyonalizm Çerçevesinde İncelenmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Çankaya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Siyaset Bilimi Bilim Dalı, s.24-25
- Al, A. (2015), “Politika Ekonomi Kesişmesi: Yeni Bir Bilim Dalı Olarak Uluslararası Politik Ekonomi”, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/1:143-159

- Al, A. (2016), *Uluslararası Politik Ekonomi: Ekonomik Krizler ve Türkiye*, İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı,
- Al, A. (2020), *Uluslararası Politik Ekonomi*, İstanbul: Savaş Yayınevi
- Al, A., Özdil, B. (2017), “Karadeniz’in Uluslararası Politik Ekonomisi: Rusya ve Ukrayna İlişkilerinin Yeniden Analizi”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 5(2), 151-167. <https://doi.org/10.14782/sbd.2017.70>
- Alagöz, M., Paksoy, H. (2023), “Hollanda Hastalığı: Türk Cumhuriyetleri Örneği”. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 450-463.
- Alakel, M. (2016), Avrupa Bütünleşmesi Sürecinde: Hukuk, Devlet ve Egemenlik Tartışmaları, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 59-99
- Alexiadis, S. (2012), “Neoclassical and Post-Keynesian Theories of Regional Growth and Convergence/Divergence. In: Convergence Clubs and Spatial Externalities”, *Advances in Spatial Science*, Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-642-31626-5_2
- Alistair, J. (2008), *A Glossary of The European Union*, Edinburgh: Edinburgh University Press,
- Alkan Aykaç, S., Karakaş, M. (2022), “Entegrasyon, Asimilasyon ve Uyum Kavramları Arasından Türkiye’nin Seçimi” *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, Göç ve Mültecilik Özel Sayısı, 419-429. <https://doi.org/10.33709/ictimaiyat.1123311>
- Altınay, A. (2018), “Sanayi Devriminden 1990’lara Dünyadaki Finansal Yapının Gelişimi Ve Bretton Woods Kurumlarının Ortaya Çıkış Süreci”, *Bankacılık Ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi*, 2/5:1-18.
- Anderson, J. E., Van Wincoop, E. (2004). Trade Costs. *Journal of Economic Literature*, 42(3), 691-751.
- Ardıç, K. (2002), Kalkınma Teorilerine Eleştirel Bir Bakış Azerbaycan Örneği, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Teorisi Bilim Dalı, s. 20
- Arı, Z. (2003), “Rekabet Hukukunda Amaç Sorunu”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(3).

Arısoy, A. (2010), European Tradition of Federalism and Federalist Movements in European Integration. *Ege Academic Review*, 10(4), 1195-1206.

Arslan, İ., Karagül, S. (2014), “Afrika’da Barış Ve Güvenliğin İnşasında Kıtasal Yaklaşım: Afrika Barış Ve Güvenlik Mimarisi”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi* 10, sy.19, 57-98.

Aslan, A., Kaplan, M., 2008. "Gumruk Birliği'nin Firma Verimlilik Yakınsamasına Etkisi" MPRA Paper, University Library of Munich, Germany.

Aslan, R. (2023) “Gümrük Birliği Anlaşmasının Türkiye’ye Etkileri: Geline Aşamada Devam mı Tamam mı?”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 22 Sayı: 4

Ateş, E., (2024), “Afrika Kıtası Serbest Ticaret Alanı: Türkiye Açısından Dış Ticarete Potansiyel Barındırıyor Mu?”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:24, Sayı:3 s.1295-1316.

Ateş, E., Seymen, A.D., (2019), “Türkiye’nin İmzaladığı Serbest Ticaret Anlaşmaları: İki Yanlı-Sektörel Bir Analiz ve Dış Ticaret Politikası Açısından Bir Değerlendirme”, *Sosyoekonomi*, Vol. 27(42), 255-282.

Aydın, M. S., Kaya, H., Sezer, O. (2017). Maastricht Criteria, Monetary Union And Turkey. *Journal of Awareness*, 2(3S), 381-394.

Aydoğan, O. (2007), Gümrük Birliği Çerçevesinde Türkiye’nin Ab Ve Üçüncü Ülkelerle Olan Dış Ticaretinin Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Birliği Anabilim Dalı

Aydoğuş, İ., Masca, M. (2000), Uluslararası Ticaretin Liberasyonu: Kim İçin? Ne Kadar?. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 47-58.

Aynagöz, Ö., (2002), “Gümrük Birliği Teorisinin Gelişimi”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 44/13, 23-39

Ayran Cihan, K., Sandalcılar, A. R. (2021), “Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türk Dış Ticaretine Etkileri”, *Uluslararası İktisadi Ve İdari İncelemeler Dergisi*(33), 37-52. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.987316>

Baldwin, R. (2008). Economic Integration. In *The New Palgrave Dictionary of Economics*. Palgrave Macmillan.

Baldwin, R., Wyplosz, C. (2015). *The Economics of European Integration*.

- Baldwin, Richard E. ve Wyplosz, Charles. "The Economics of European Integration." (2020)
- Barry B. H., Koç E. (2023), "Afrika'da Bölgesel Entegrasyona Yönelik Bir Örnek: Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu-ECOWAS", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(Afrika), s.76-87
- Batmaz, N., İrmış A., Durak İ. (2011), "Küreselleşme Ve Bölgeselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler (1980-2010)", *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30-61.
- Baykal, E. (2021). What the Hegemonic Stability Theory Tell us About; the Test of Covid 19. *Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 11-25. s.14
- Baylis, J. (2008), "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 5, Sayı 18 s. 69-85.
- Bayrakçı, H. N. (2021). Uluslararası Ekonomik Entegrasyon Teorisi, Politika ve Uygulamalar, Ekin Yayınevi.
- Benli, F., (2013), Kutuplaşma Teorisi Kapsamında Pıngs Ülkelerinde Ortaya Çıkan Gelir Düzensizliklerinin Araştırılması, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Politikası Bilim Dalı,
- Beşgür, E., C., Utkulu, U.,(2020), "Esnek Entegrasyon Temelinde Avrupa Birliği'nin Geleceği Ve Türkiye'nin Yeri: Muhtemel Senaryolar", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi* 18, sy.2 325-364 s.330
- Bhagwati, J. (1993). Regionalism and Multilateralism: An Overview.*
- Bhagwati, J., Panagariya, A. (1996). The Economics of Preferential Trade Agreements. AEI Press.
- Bilen K. L., Bilen, Ö. (2021), "Türkiye'de İllerin Hiyerarşik Ve Yatay İlişkilerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Yöntem Denemesi", *Sayıştay Dergisi*, 31(119), 99-128, s. 104
- Bilgili, M. Y., Firidin, E. (2017), "Çevre Politikasının Ekonomik Ve Mali Araçları: Çevre Vergileri Üzerine Teorik Bir İnceleme", *Journal of Life Economics*, 4(2), 125-140.
- Birdişli, F. (2020). Uluslararası Güvenliğin Tarihsel Gelişimi Ve Post-Modern Güvenlik Dönemi, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 235-260. s.246
- Bora, A. (1996), "Ekonomik Entegrasyon Sürecinde Gümrük Birliğinin Etkileri", *Öneri Dergisi*, 1(4), 211-218. <https://doi.org/10.14783/maruoneri.713062>

- Bozan, M. (2017), “Üniter Yapıda Merkezîyet ve Adem-i Merkezîyetin Uyumu”, *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(16), 21-40.
- Busse, M., Grosmann, H., (2007), “The Trade And Fiscal Impact Of EU/ACP Economic Partnership Agreements On West African Countries”, *Hamburg Institute Of International Economics, Journal Of Development Studies*, Vol. 43, No. 5, 787–811
- Buyrukoğlu, S., Güler, A. (2011), “AB Ülkelerinde Ve ABD’de Vergileme Yetkisinin Kullanımına İzin Veren Hükümlerin Türk Anayasasında Yer Alan Hükümlerle Karşılaştırılması”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(2), 143-154.
- Bülbül, F. (2025), “Sultan II. Abdülhamid ve Lider Diplomasisi”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 42(1), 203-220. <https://doi.org/10.32600/huefd.1613945>
- Chadee, D., Roxas, B., Rogmans, T. (2015). The Political Economy of Free Trade. In: Prospects and Challenges of Free Trade Agreements: Unlocking Business Opportunities in Gulf Cooperation Council (GCC) Markets. Palgrave Pivot, London., pp.9-33
- Chhetri, P. S. (2022), Contemporary Transformations İn The European Union–Germany–China Relations. *International Studies*, 59(3), 212-233.
- Christiansen, T., Maher, R., (2017), “The Rise Of China—Challenges And Opportunities For The European Union”, *Asia Eurrpe Journal*, Vol.15, p.121–131
- Çam, Y., U., Yalçınkaya, A., Tuğlu, D. (Ed), (2020), “Avrasya Bölgeselcilğinde Örgütlerin Rolünü Anlamak: Bağımsız Devletler Topluluğu Örneği”, *Avrasya Stratejileri: İlişkiler, Örgütler, Politikalar*, Astana Yayınları, s.23-47
- Çalışkan, E. T., Kaya, A. A. (2015), “Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı Çerçevesinde İşgücünün Hareketliliği: Avrupa Birliği Uygulaması”, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 37-62. <https://doi.org/10.18354/esam.45984>
- Çalışkan, Ö. (2010), "Tercihli Ticaret Anlaşmalarının Yükselişi: Güney’in Perspektifinden Bir Bakış", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2010(2), 25-37
- Çelik, Ulusoy D., (2015), “Federal Toplumu Anlamak: Federal Sistemlerin Sosyolojik yaklaşımı”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 64, s. 595-636.
- Çelikpala, M., (2019), Güvenlik Topluluğu, Kadir Has Üniversitesi, Güvenlik Yazıları, No,53, s. 2

- Çenet, M. A. (2019), Federalizm Teorisi Çerçevesinde Bir İnceleme: Bask Ülkesi, *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 57-71.
- Çetin, M., (2020), Sırp-Bulgar Gümrük Birliği, Domuz Savaşı Ve Osmanlı Devleti, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 4, Sayfa: 1403-1425
- Çıtır, B., (2022), “Alman Gümrük Birliği (Zollverein) ve Osmanlı İmparatorluğu’yla İlişkileri”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, yıl:7, 1416-1418.
- Çıtır, B. (2022) s.1423 “The Unification of Germany, I. Rise of the German ‘Zollverein’ (Customs-Union) up to 1834”, From The Historical Atlas by William R. Shepherd, 1926, PerryCastañeda Library Map Collection.
- Çötel, M. G., Yenen, Z., (2012). Kentsel Sistem Araştırmalarında Merkezi Yerler Kuramından Şehrsel Ağ Sistemine Geçiş. *Yıldız Teknik Üniversitesi Sigma Mühendislik ve Fen Bilimleri Dergisi*, vol.4, 45-63, s.49
- Daban, C., (2022), “Afrika Birliği Barış ve Güvenlik Konseyi Üzerine Kısa Bir Değerlendirme”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 63, 31-37
- Dal, S., (2023), “Regional Integration In Africa: Eac And Ecowas”, *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 489-515
- Damtie, F., (2024), “Analyzing the Dynamics: EU and UN Perspectives on the African Union”, *Journal of Asian Multicultural Research for Social Sciences Study*, Cilt: 5, Sayı:1, s.1-16.
- David M. G., 1992. "Free trade agreements and the credibility of trade reforms," Economic and Financial Policy Review, Federal Reserve Bank of Dallas, issue Q I, pages 17-27
- Dedeoğlu, B., (2004), “Yeniden Güvenlik Topluluğu: Bağımlılığın Benzerliklerin Faklılıkların Karşılıklı Birlikteliğine”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 4 s. 121
- Deghetto, K., Gray, J.R., Kiggundu, M.N. (2016), “The African Union's Agenda 2063: Aspirations, Challenges, And Opportunities For Management Research”, *Africa Journal Of Management*, 2:1, p.93-116
- Delors, J., (1989), Report on economic and monetary union in the European Community, Committee For The Study Of Economic And Monetary Union, s.1-40
- Demir, G. (2011), Gümrük Birliği’nin Türk Ekonomisi Üzerine Etkileri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Demir, İ. (2018), *Uluslararası Örgütlerin Politik Ekonomisi: Siyaset, Ekonomi ve Hukuk Kısacasında Global Yönetişim*, Mavi Karadeniz Konferansı.

Demir, İ., (2017), “Çatışma ve Çatışmaya Yaklaşım Yöntemlerinin Teorik Çerçevesi”, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 5(1), 1-53.
<https://doi.org/10.16954/yalovabaccd.329875>

Denian, J.P., (1963), Müşterek Pazar, Çev. Ragıp Hanyol, A.Ü. SBF., Yay. No. 150-132, Ankara, 1963, s. 16.

Denker, D.M.S., Atabey, Ö. (2014), “Gümrük Birliği ve Ekonomik Entegrasyon Kavramları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1(1), 85-96.

Dereli., D., D. (2014), Türkiye’nin Avrupa Birliği İle Gümrük Birliği Süreci Ve E-Gümrük Uygulamasının Türk Dış Ticaretine Muhtemel Etkileri, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı

Develi, A. (2010), AB İçin Entegrasyon Aracı Olarak Enerji ve Türkiye’nin Rolü, Doktora Tezi, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Diakite, A. (2022), Uluslararası Örgütler Hukuku Açısından Afrika Birliği Ve Kıtadaki Etkinliği, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Doğan, A., Uzun, A. (2014), “Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye’nin Dış Ticaretine Etkileri”, *Cumhuriyet Üniversitesi. İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, s.325-344

Dura, C., Atik H. (2015), *Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye*, Ankara: Nobel Yayın.

Dura, C., Yıldırım, E. (2007), “Gümrük Birliği’nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri Konusundaki Literatüre Bir Bakış”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 28, ss. 141-177

Düzgün, D. M. (2020), “Realizm Teorisinin Ortaya Çıkışı Ve Gelişme Evreleri”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 1(47), 256-276. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.759320>

Ecaral, T., Ö. (2005), “Bölgesel, Yerel Ekonomik Kalkınma Kuramlarının Tarihsel Süreç İçerisindeki Gelişimleri”, Gazi Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, vol. 16(55), pages 89-106, s.93

Edwards, L., Cassim, R., & Seventer, D.E. (2009). The State Of Trade Policy in South Africa. S.47-61

- Efeoğlu, R., Pehlivan, C. (2018), “Hollanda Hastalığı: Venezuela, Suudi Arabistan, Rusya Ve Nijerya Ülkeleri Üzerine Bir Araştırma”, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 197-216
- Ekinci, E. D., Ersungur, Ş. M. (2014), “Yeni Ekonomik Coğrafya ve Teorik Modelleri”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 205-224.
- Emsen, Ö., S. (2019), AB ve Türkiye İlişkileri, Eskişehir: Aöf Yayınları
- Erdem, M., S. (2019), “The New Regionalism Approach at Regional Development: A Case Study of Sinop Province”, *BİLTÜRK Ekonomi Ve İlişkili Çalışmalar Dergisi*, 1(1), 57-83.
- Erdoğan, S. (2020), “Avrupa Birliği ve Krizler: Tarihi ve Güncel Krizler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 75(2), 589-606. <https://doi.org/10.33630/ausbf.571625>
- Erem, N. (2021), “Gümrük Birliği Teorisi ve İktisadi Bağlamda Statik Ve Dinamik Etkiler”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(3), 902-920
- Eren, E. (2022), “Politik İktisat – Ekonomi Politik: Tarihsel ve Kavramsal Gelişim”, *İktisat ve Toplum Dergisi*, Sayı: 140, s.7-16
- Ergün, A. (2019), Rekabet Hukukunda Kartelleşmenin Hukuki Yaptırımları, Yüksek Lizans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Farrell, M. (2005), “A Triumph of Realism over Idealism? Cooperation Between the European Union and Africa”, *Journal of European Integration*, Cilt: 7, Sayı: 3, s.263–283.
- Fırıncıoğlu, S. (2016), “Gerçekçilik Akımı, Akımın Yöntemi, Türleri Ve Gerçekçi Akım İçinde Erich Maria Remarque”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 31(31), 234-246. <https://doi.org/10.17498/kdeniz.04840>
- Frieden, J., A., Lake, D., A. (2003), *International Political Economy, Perspectives On Global Power And Wealth*, Routledge, 4. Baskı, s.1
- Gawe, P. (2021), “An Evaluation of the SADC Free Trade Area: A Case Study of Zimbabwe’s Integration Efforts”, *Open Access Library Journal*, 8: e7868.
- Genç, M. C., Artan, S., Berber, M. (2011), “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesinde Ticaret Akımlarının Belirleyicileri: Çekim Modeli Yaklaşımı”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 2, s.207-224

- Genç, M. C., Berber, M. (2011) “Bölgeselleşme ve Ticaret Akımları: Literatür İncelemesi”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2011/2: 84-110
- Gilpin, R. (1981), *War and Change in World Politics*, New York, 1981, s.9.
- Gökalp, Kutlu, A., Sıvar Yeniceler, Z. (2018), Normatif Bir Güç Olarak Avrupa Birliği, *Social Sciences Studies Journal*, s. 1606
- Gönlübol, M. (1965), “Avrupa Ekonomi Topluluğu (Ortak Pazar) Kuruluşu ve Gelişmesi” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 20(03). https://doi.org/10.1501/SBFder_0000000612
- Gümüş, E., Çınar H. (2016), “Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa Birliği Sığır Eti Sektörlerinin Karşılaştırılması ve Dış Ticaret Açısından Değerlendirilmesi”, *Harran Üniversitesi Veteriner Fakültesi Derneği*, Cilt 5, Sayı:2, 177-183
- Güneş, F.A. (1988), “Bazı Piyasa Ekonomisi Uygulamaları: Türkiye, Eski Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 46/0:5
- Gürkaynak, M., Yalçın, S. (2009), “Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme”, *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, Cilt 6, Sayı 23, s. 73-92.
- Güzel, M., (2022), “Dünya Gümrük Örgütü, Küresel Ticaretin Kolaylaştırılması ve Güvenli Yapılması Çalışmaları ve Türkiye”, Doktora Tezi, İstanbul, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, s.13
- Halıcıoğlu, F., (1997), “Türkiye AB Gümrük Birliği Ve Alternatiflerinin Statik Etkileri”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 61-72.
- Hammood, H., A. (2011), *International Political Economy: Perspectives, Structures & Global Problems*, Iraqi Journal For Economic Sciences, s.187-222
- Hatıplı, M. (2011), “Türkiye- Ab Gümrük Birliği Antlaşması Ve Antlaşmanın Türkiye Ekonomisine Etkileri”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), s.14-32.
- Havik, P.J. (2022), “The AU-EU Partnership And The Covid-19 Pandemic: Moving Towards Health Sovereignty In Africa?”, *Cadernos De Estudos Africanos*, 44, 87-119
- Hettne, B., Söderbaum, F. (1998), "The New Regionalism Approach", Department of Peace and Development Research, Göteborg University, Pre-publication manuscript, *Politeia*, Vol 17, No 3

- Hobikoğlu, E.H. (2007), “Gümrük Birliklerinin Ekonomik Etkileri ve Türkiye Ekonomisi: Gümrük Birliği Yansımaları” *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2007/1,65-82
- Hudson, R. (2005), *Economic Geographies: Circuits, Flows and Spaces*, Sage Publications.
- Işık, O., Pınarcıoğlu, M., M. (2001), *Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği*, İletişim Yayınları
- İmer., E. (2013), *Avrupa’da Ekonomik ve Parasal Birlik Ve Türkiye*, Ankara, İmaj Yayınları
- İnce., E. (2008), “1929 Dünya Ekonomik Buhranının Almanya’daki Etkisi Ve Bu Etkinin İzmir Finans Piyasasına Yansıması”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 7, sy. 16, s. 291-309
- İpek, C. (2014), “Afrika Birliği Örgütü ve Kıtada İşbirliği Arayışları”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 1(3), 111-130.
- İsayev E. (2013), “Bölgesel Entegrasyonların Başarı Durumu Yönünden AB’nin Değerlendirilmesi”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Stratejisi Dergisi*, 2/2:196-197
- Kalaycı, C. (2017), “Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye’nin Dış Ticaretine Etkileri: Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi Uygulaması”, *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, Cilt: 3 Sayı: 2, s.133-147
- Kalaycı. C., Artan. S. (2015), “Gümrük Birliğinin Türkiye’nin Dış Ticaretine Etkileri: Panel Veri Analizi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 27, s. 301-314
- Karaca, M. (2012), “Farklılaşma, Bütünleşme Ve Birlikte Yaşama Üzerine”, *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* (18), 226-238.
- Karaduman, İ. C. (2020), “Thomas Hobbes ve Leviathan’ı Üzerine Bir İnceleme: Yönetim Bilimi’ni İçeriye Almak”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(1), 114-137. <https://doi.org/10.33712/mana.687980>
- Karingi, S., Lang, R., Oulmane, N., Perez, R., Sadni, M., Hammouda, H.B., (2005), “Economic and Welfare Impacts of the EU-Africa Economic Partnership Agreements”, Economic Commission for Africa, Meeting of the intergovernmental committee of experts, S.63
- Karluk, R. (1998). *Uluslararası Ekonomi*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Karluk, R. (2007), *Uluslararası Kuruluşlar*, İstanbul: Beta Yayınevi

- Karluk, R. (2009), *Uluslararası Ekonomi Teori-Politika* (9.Baskı). İstanbul: Beta Yayınları, s.258
- Karluk, R. (2015), “Avrasya Gümrük Birliği ve Türkiye’nin Üyeliği”, *International Conference On Eurasian Economies*, 337-344
- Karluk, S.R. (2014), *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Kuruluşlar*, İstanbul: Beta Yayınevi, 224-283.
- Karluk, S.R., Dural B.Y. (2019), “Avrupa Birliği ve Türkiye İlişkileri, Türkiye-Avrupa Birliği Gümrük Birliği: İçerik ve Uygulama”, *Eskişehir: Anadolu Üniversitesi*, 26-47.
- Katıtaş, G., Yalçınkaya, A., Tuğlu, D. (Ed) (2020), *Avrasya Ekonomik Birliği: Beklentiler ve Gerçekleşenler, Avrasya Stratejileri: İlişkiler, Örgütler, Politikalar*, İstanbul, Astana Yayınları, s.47-83
- Kaymak M (2024), “Ricardo İktisadının Serencamı Üzerine”, *Mülkiye Dergisi*, 48(4), 850-885.
- Keleş, R. (2023), "Dünyada ve Türkiye’de Çevre Politikaları ve Sürdürülebilir Kalkınma", *Çevre, Şehir ve İklim Dergisi*, Yıl: 1. Sayı: 3. s. 24-30
- Kılıç, H. (1967), “Ortak Pazar”, *Maliye Çalışmaları Dergisi*, Sayı:14:41
- Kılıç, R. (2005), “Türkiye-AB ilişkileri ve Gümrük Birliği”, (Gözden Geçirilmiş 2. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Kılınç Savrul, B., Özel, H. A. (2014), “Küreselleşme Sürecinde Bölgesel Entegrasyonların Başarı Koşulları”, *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Cilt:3, Sayı:2
- Kır, İ. (2011), “Toplumsal Bir Kurum Olarak Ailenin İşlevleri”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(36), 381-404.
- Kiriktaş, A. (2025), “Nkrumah’ın Pan-Afrikan Diplomasisi: Anti-Emperyalizm Ve Gana’nın Küresel Rolü”, *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 149-171.
- Kocabıyık, H. (2019), “Değişen Diplomasi Anlayışı, Kamu Diplomasısı Ve Türkiye”, *Avrasya Etüdleri*, 55(1), 163-196
- Korkut, M. (2020), *Afrika Gündem 2063 Birinci Kıtasal Performans Raporu*, TASAM, s.2
- Köksoy, F. (2020), “İki Adam Bir Kuram: Haas ve Schmitter ile Neofonksiyonalizmin Karayipler Topluluğu’na Yansıması”, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 11(1), 22-41. s.24

- Krugman, P. (1991). *The Move Toward Free Trade Zones*.
- Krugman, P. R., Obstfeld, M. (2009), *International Economics: Theory and Policy*. Pearson Education.219-255
- Kuşçu, S. (2011), "Avrupa Birliği Ulaştırma Politikası ve Türkiye'ye Yansıması", *Gazi Akademik Bakış*, 5(9), 77-91
- Lipsey, R. G., Lancaster, K. (1956). *The General Theory of Second Best*. *Review of Economic Studies*, 24(1), 11-32
- Maden I, S., Yiğit, A. G. (2019), "Bölgesel Kalkınma Politikalarındaki Dönüşüm: Yeni Bölgecilik Yaklaşımı ve Türkiye Yansımaları", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(3), 113-120, s.116
- Magliveras, K. D., Naldi, G. J. (2002), "The African Union,A New Dawn for Africa?", *International and Comparative Law Quarterly*, Cilt:51, Sayı:2, s.415–425
- Mangır, F., Acet, H. (2014), "Serbest Ticaret ve Korumacılık, Avrupa Birliği'nde Malların Serbest Dolaşımı ve Türkiye'nin Uyumu", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(31.1), 93-108
- Marinov, E. (2014), "Regional Economic Integration in Africa", *In: Ph.D. Students Forum: Transatlantic Dialogues in the Field of Social Sciences, University Press "St. Kliment Ohridski"*, pp. 9-31,
- Mattoo, A., Mulabdic, A., Ruta, M. (2019), *Trade Creation and Trade Diversion in Deep Agreements*, s.13
- Mercan, S. Sezgin. (2011), "Siyasal Bütünleşme Kuramları Işığında AB Genişlemesi". *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 10, sy. 1 s.67-83
- Michalopoulos, C., Tarr D. (2004), *Are Customs Unions Economically Sensible In The Commonwealth Of Independent States*, Washington, D.C. : World Bank Group.
- Mlambo, V. H., Thusi, X., Ndlovuand, S.G., (2022), "The African Union's Agenda 2063 For Africa's Development: Possibility Or Ruse?", *Prizren Social Science Journal*, 6(3), 64–74.
- Morgil, O. (2000), "The Impact Of Trade Liberalization: Turkey's Experience With The Customs Union", *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 2 s. 189-195

- Moussa, H. M. (2019), “Afrika’nın Ekonomik Bütünleşmesine Giden Yol: Afrika Kıtasal Serbest Ticaret Antlaşması”, *AHBV Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi*, 2(2),37-50.
- Mshomba, R.E. (2017), “Economic Integration in Africa, The East African Community in Comparative Perspective”, La Salle University
- Mumcu, H.D. (2007), Uluslararası Para Sistemi, Avrupa’nın Parasal Entegrasyonu Ve Oca Teorisi, Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, s.37
- Odabaş, V. (2012), Merkezi Asya Ülkeleri ve Türkiye’nin Ekonomik Bir Entegrasyon İçin Swot Analizleri, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ogbonnaya, U. M. (2016). “Terrorism, Agenda 2063 and the challenges of development in Africa”, *South African Journal of International Affairs*, 23(2), 185–199.
- Oren, N., Luck, M., Miles, S. (2010), “A model of normative power”, *Adaptive Agents and Multi-Agent Systems*, s.2
- Ovalı, A. Ş. (2024), “Türkiye-Nato İlişkilerinde Veto Krizleri: Benzerlikler Ve Farklılıklar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 79(1), 137-157.
- Ovádek, Michal & Willemyns, Ines. (2018). Customs Unions in International Law: From Concept to Practice, Centre For Trade And Economic Integration, Graduate Institute Geneva
- Oylumlu, İ. S. (2024), “Almanya ve ABD Federal Yapılarının Karşılaştırmalı İncelemesi”, *Topkapı Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 95-107
- Öniş, Z., Kutlay, M. (2012). “Ekonomik Bütünleşme/Siyasal Parçalanmışlık Paradoksu: Avro Krizi ve Avrupa Birliği’nin Geleceği”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9(33), 3-22. s.4
- Öraz, S. (2011), “Andrew Moravcsik Ve Liberal Hükümetlerarası Sistem İle Avrupa Bütünleşmesi”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/1 p. 1611-1624
- Özdan, S. (2018), “Uluslararası Örgütlerin Meşruluğu Üzerine: De Facto Otorite”, *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 5/10:123-138.

Özdemir, D. C. (2001). Neofonksiyonalizm. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1). s.82

Özdemir, Y., Aytekin, G.K. (2016), “Avrupa Birliği Gümrük Birliği’nin Türkiye Ekonomisine Etkileri”, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:5 Sayı:9 (2016)

Özen, Ç. (1998), Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin neofonksiyonalist teori çerçevesinde analizi, Doktora Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, s. 36-37

Özen, Ç., Tonus Ö. (2013), *Uluslararası Örgütler*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi.

Özkaya, M. H. (2009), “İmf’nin Değişen Rolü: Bretton Woods’tan Günümüze”, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 102-117. <https://doi.org/10.12780/UUSB52>

Öztürk, İ. (2006), Dünya Bankası Politikaları, *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 36-55.

Öztürk, M. (2023). Alman Siyasi Birliğine Giden Süreçte Prusya’nın, Zollverein’in ve Bismarck’ın Rolü. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 18(2), 400-420. <https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1313540>

Paksoy, S., Bayrı, Y., Selci, H. (2018), “Maastricht Kriterlerine Göre Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Giriş Sürecinin Değerlendirilmesi” *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 109-117.

Pasara, M.T. (2019), “An overview of the obstacles to the Africaneconomic integration process in view of the African continental free trade area”, *Africa Review*, p.2-17

Paul, D. (2018), Liberal Perspectives on the Global Political Economy, Oxford Research Encyclopedia of International Studies,

Pelkmans, J. (2001). European Integration: Methods and Economic Analysis.

Pınar, A. (2021), “Politik Ekonominin Kökenleri ve Güncel Yaklaşım Sorunları”, *SDE Akademi*, 1(1), 88-119.

Ploeckl, F. (2019), A Novel Institution: The Zollverein and the Origins of the Customs Union”, Senior Lecturer, School of Economics, University of Adelaide, 5/2019:1

- Polat, D.Ş. (2020), “Kuruluşundan Çöküşüne Milletler Cemiyeti Sistemi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19/76:1950-1967.
- Raff, H. (2002), "Preferential Trade Agreements and Tax Competition for Foreign Direct Investment," CESifo Working Paper Series 763, CESifo.
- Rodoplu, G. (1996), “Gümrük Birliği ve Türkiye”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1/1:2
- Rosenboim, O. (2013), “From the Private to the Public and Back Again: The International Thought of David Mitrany, 1940-1949”, *Les Cahiers européens de Sciences Po*, s. 2-25
- Sancak, K. 2013), “Güvenlik Kavramı Etrafındaki Tartışmalar ve Uluslararası Güvenliğin Dönüşümü”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, s.123-134
- Sarı, Ö. F. (2022), “Ön İnşacı Bir Bütünleşme Teorisi Olarak Güvenlik Topluluğu Yaklaşımı Üzerine Bir Değerlendirme”, *The Turkish Yearbook of International Relations*, 53, 71-95
- Saurombe, A. (2023), “An Analysis of Economic Integration in Africa With Specific Reference to the African Union and the African Economic Community”. *Southern African Public Law*, 27 (1), s.292-314.
- Saxenian, A. (1994), *Regional Advantage: Culture and Competition in Silicon Valley and Route 128*. Harvard University Press.
- Sefer, Ö. (2022), “Farklılaştırılmış Entegrasyon Modelleri ve Avrupa Birliği Vatandaşları Üzerindeki Etkileri”, *İzmir İktisat Dergisi*, 37(1), 77-91
- Selmi, J. T., Rakipoğlu, M. (2023), “İsrail-Filistin Çatışması, Karşılıklı Ekonomik Bağımlılık ve Barış Tesisi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12(5), 2708-2724.
- Seyidoğlu, Halil; Uluslararası İktisat, 9. Baskı, Güzem Yayınları, İstanbul, 1993.
- Sezgin, Ş. (2005), “Politika ve Ekonomi İlişkisinde Teorik Yaklaşımlar”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 133-156.
- Shanimon, S., Vijayan, K. (2018), “Free Trade Agreement and Economic Multiplier A Theoretical Simplification”, *International Journal Of Scientific Progress And Research*, issue 130, Volume 45, Number 02

- Siradag, A. (2014), “African Regional and Sub-Regional Organisations’ Security Policies: Challenges and Prospects”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(2), s.231-255.
- Somuncu, K. Altundal V. (2016), “Bölgesel Ticaret Anlaşmaları ve Türkiye’nin Dış Ticaret Açığı Sorunu”, *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2/2:121
- Sousa., S. (2010)“Theories Of Regional Economic Development: A Brief Survey”,
- Soytürk, M. (2017). Great Britain’s Relationship Between European Union and Brexit. The Journal of International Scientific Researches, 2(4), 72-82. <https://doi.org/10.23834/isrjournal.280527>
- Staeger, U., (2016), “Africa–EU Relations And Normative Power Europe: A Decolonial Pan-African Critique”, *Journal of Common Market Studies, Political Science*, Volume 54, Issue 4, p. 773-1042
- Şahin, G. (2020), “Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Kapsamında Somali ve Afrika Boynuzu’nun Güvenliği; Aktörler, Tehditler ve Riskler”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 16(36): 873-914
- Şahin, G., Beyhan., O. R., (2021), “Afrika Birliği’nin Küresel Sistemde Güç Merkezi Olma Hedefi ve ‘Gündem 2063’ Vizyonu”, *Savunma Bilimleri Dergisi*, Cilt. 2, Sayı. 40, s. 201–244.
- Şahin, K. (2018), “Bütünleşme Olgusunun Analiz Düzeyi”, *Türk Dünyası Araştırmaları* 118, sy. 232 s.81-96.
- Şahin, Y. (2017), “Brexit Ve Ötesi: Ab Entegrasyonunun Geleceği”, *EURO Politika* (2017 Özel Sayı), 65-76
- Şanlı, B. (2008), “Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Ekonomik Birliğin Olabilirliği”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22/2:16
- Şanlı, F.B. (2004), “Küreselleşme ve Ekonomik Entegrasyonlar”, *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 2/3:160-166.
- Şehitoğlu, R., Karakuş, A. (2023), “Siyasi Spill Over Ve Uyum/Entegrasyon: Avrupa Birliği Örneği”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 295-309. s. 297
- Şenol, P., Kemeç, A. (2018), “Enformasyon Çağı, Zaman, Mekân İlişkisi Bağlamında Bölgesel Kalkınma Kuram Ve Süreçler”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2018, Cilt: 5, Sayı: 1

Tahsin, E. (2007), Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Ab ve Latin Amerika Entegrasyonlarının Karşılaştırılması, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı

Tan, M., Güneş, S., Akbaş-yeşilyurt, F. (2022), “Çekim Modeli Teorisi Literatür Analizi”, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 102-117. <https://doi.org/10.30803/adusobed.1090880>

Tandoğan., M. (2011), Osmanlı Devleti’nin Afrika’da Avrupa Sömürgeciliğine Karşı Siyaseti, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Taussig, F. W. (1927). *International Trade*. New York: Macmillan

Tekin, Ü., E., (2017), “Ekonomik Entegrasyonları Uluslararası Ticarete Etkileri”, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler ve İnsan Bilimleri Araştırma Dergisi*, İstanbul, 4/5:1174

Telli, R. (2016), “Transatlantik Serbest Ticaret Anlaşması Sürecinde AB-ABD ve Türkiye”, *İşletme Ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 4/3:81-89.

Tezel, B. (2004), Ekonomik Entegrasyonun Büyümeye Etkisi ve Avrupa Birliği, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Teorisi Bilim Dalı.

Tinbergen, J. (1965), *Integration Economic Integration*, Amsterdam: Alsevier, 2. Basım s.3

Tolstov, S. V. (2017), “Goals And Principles In Partnership Relations Between The Eu And The African Union”, Institute of World History, National Academy of Sciences of Ukraine, *Actual Problems Of International Relations*, Vol.130

Toprak, E., Arı, T. (2013), Anadolu Üniverstesi Açık Öğretim fakültesi, Uluslararası İlişkiler Kuramları II s.7

Tunçsiper, B., Yakut, Ş. (1998), “Avrupa Birliği’nin Ekonomik Parasal Birlik Hedefi ve Türkiye’nin Uyumunu”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/1:102

Turna, F. (2014), “Geçmişten Günümüze Merkez Bankaları Ve Modern Merkez Bankacılığının Bir Örneği: Avrupa Merkez Bankası”, *Journal of Life Economics*, 1(1), 41-56. <https://doi.org/10.15637/jlecon.201416989>

Ufomba, H.U. (2020), “The African Union Development Agenda 2063: Can Africa Get It Right?”, *Brazilian Journal of Development*, V.6, N.8, p.62626-62648

- Uyar, S. (2000), “Ekonomik Bütünleşmeler Ve Gümrük Birliği Teorisi”, *Dış Ticaret Dergisi*, 19(4).
- Uysal, A. (2009), “Toplumsal Hareketler İçin Kaynak Yaratma Ve Kullanma Stratejileri”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 217-238.
- Uzelli, O. (2019), John Stuart Mill’in Felsefesinde Fayda ve Özgürlük Sorunu, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, s.6
- Ünsal, Ş. (2012), “Free Trade Agreements And North American Free Trade Agreement”, *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*(35)
- Valdete, B. K., Bouët, A., Mevel, S. (2008), “Economic Partnership Agreements Between The European Union And African, Caribbean, And Pacific Countries”, *International Food Policy Research Institute*, s.22
- Vergil, H., Yıldırım, E. (2006), “AB-Türkiye Gümrük Birliğinin Türkiye’nin Rekabet Gücü Üzerindeki Etkileri”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 26
- Veziroğlu, S. (2021), “Lüksemburg Uzlaşısına Giden Süreçte Yaşananlar Ve Günümüze Etkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,(41), s.204-229
- Vincent, David P. (2014), "The Trans-Pacific Partnership: Environmental Savior or Regulatory Carte Blanche?", *Minnesota Journal of International Law*. 307.
- Walther., O., J., Radil S., M. (2022), “Borders and Conflicts in North and West Africa”, *West African Studies*, OECD Publishing, Paris s.105
- Yaslıkaya, R. (2019), “Yerel Yönetimlerde Ölçek Ekonomisi: Teori, Kavram ve Tartışmalar”, *Liberal Düşünce Dergisi*, 24(95), 163-192.
- Yerkezhan, A., Bulat, M. (2017), "Fdi Determinants In The Eurasian Economic Union Countries And Eurasian Economic Integration Effect On Fdi Inflows," *Economy of region*, Centre for Economic Security, Institute of Economics of Ural Branch of Russian Academy of Sciences, vol. 1(3), pages 959-970
- Yıldız H., M. (2013) "Foreign direct investment and customs union: Incentives for multilateral tariff cooperation over free trade," *The Journal of International Trade & Economic Development*, Taylor & Francis Journals, vol. 22(2), pages 298-316, March.

Yıldız, H., (2011), “Avrupa Birliği’nde Maliye Politikalarının Uyumlaştırılması”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(2), 111-133.

Yılmaz, D.H. (2020), “Bölgesel Ticaret Anlaşmaları’nın Gelişimi ve Derin Ticaret Anlaşmaları: Türkiye’nin Serbest Ticaret Anlaşmaları (STA) Açısından Bir Analiz”, *Tesam Akademi Dergisi*, Cilt:7, Sayı:1, s.39-64.

Yılmaz, S., Reçber, K. (2023), “Karayipler Topluluğu: Hükümetler Arası İşbirliği Yoluyla Bölgesel Bütünleşme Arayışı”, *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(1), 61-85.

İNTERNET KAYNAKLARI

“The economics of customs unions in the Commonwealth of Independent States”, Policy Research Working Paper Series 1786, The World Bank.

Balassa, B. (1961) The Theory of Economic Integration. Richard D. Irwin, Inc., Homewood.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-6435.1961.tb02365.x>

Chrome-

extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.shivajicollege.ac.in/sPanel/uploads/econtent/a75a70cf93a048abd9051a02a1ad48db.pdf 13.03.2025

[EAC Common Market Protocol.pdf](#) 27.02.2025

<http://documents.worldbank.org/curated/en/263421484196642941/Are-customs-unions-economically-sensible-in-the-Commonwealth-of-Independent-States> 09.12.2023

<http://sozluk.gov.tr/>

<http://www.sice.oas.org/trade/camertoc.asp> 28.02.2025

https://aei.pitt.edu/995/1/Spaak_report.pdf 25.02.2025

https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781136646317_A23860489/preview-9781136646317_A23860489.pdf

<https://au.int/en/agenda2063/flagship-projects>

<https://au.int/en/documents/20200208/first-continental-report-implementation-agenda-2063>

<https://au.int/en/documents/20220210/second-continental-report-implementation-agenda-2063>

<https://au.int/en/trade-and-industrial-development>

https://au.int/sites/default/files/treaties/36437-treaty-consolidated_text_on_cfta_-_en.pdf

https://avalon.law.yale.edu/20th_century/decad047.asp 25.02.2025

<https://birlesikgumrukleme.com.tr/cevre-politikasi/> 10.01.2025

<https://birlesikgumrukleme.com.tr/cevre-politikasi/> 10.01.2025

<https://blogs.loc.gov/maps/2018/06/the-rise-and-fall-of-the-orange-free-state-and-transvaal-in-southern-africa/>

<https://corporatefinanceinstitute.com/resources/economics/customs-union/> 09.12.2023

<https://corporatefinanceinstitute.com/resources/economics/customs-union/>

<https://corporatefinanceinstitute.com/resources/economics/customs-union/>

<https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/economics/customs-union/> Erişim
25.04.2021

<https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/economics/common-market/>
19.06.2022

<https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/economics/common-market/> ve
<https://www.eac.int/common-market> 27.02.2025

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/memo_13_94

https://economy-finance.ec.europa.eu/economic-and-monetary-union/what-economic-and-monetary-union-emu_en 27.02.2025

https://encyclopedia.federalism.org/index.php/Cooperative_Federalism

https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:a519205f-924a-4978-96a2-b9af8a598b85.0004.02/DOC_1&format=PDF

https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/eu-pioneers/walter-hallstein_en

<https://gumrukrehberi.ca.tr/sayfa/tercihli-ticaret-anla%C5%9Fmalar%C4%B1> 16.06.2022

<https://gumrukrehberi.ca.tr/sayfa/tercihli-ticaret-anla%C5%9Fmalar%C4%B1>, (16.02.2022)

<https://iccwbo.org/> 03.03.2025

<https://iccwbo.org/> 23,12,2021

<https://iccwbo.org/about-us/who-we-are/> Erişim 22.04.2021

https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/2212020141836bm_01.pdf

<https://pressbooks.online.ucf.edu/pos2041lg/chapter/advantages-and-disadvantages-of-federalism/>

<https://pubdocs.worldbank.org/en/328491559591517896/Trade-Creation-anf-Trade-Diversion.pdf>

<https://stringfixer.com/tr/Benelux> 19.06.2022

<https://stringfixer.com/tr/Benelux>, (19.06.2022)

https://stringfixer.com/tr/Jacob_Viner, <https://www.britannica.com/biography/Jacob-Viner>,
<https://www.econlib.org/library/Enc/bios/Viner.html> 17.06.2022

https://stringfixer.com/tr/Jacob_Viner,<https://www.britannica.com/biography/Jacob-Viner>,
<https://www.econlib.org/library/Enc/bios/Viner.html>, 17.06.2022

<https://study.com/academy/lesson/customs-union-definition-theory-quiz.html> 09.12.2023

<https://study.com/academy/lesson/customs-union-definition-theory-quiz.html>

<https://tasam.org/tr->

[TR/Raporlar/Rapor/1071/afrika_gundem 2063 birinci kitasal performans raporu](TR/Raporlar/Rapor/1071/afrika_gundem_2063_birinci_kitasal_performans_raporu)
10.09.2024

<https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/avrupa-birligi/gumruk-birliginin-guncelleme-sureci> Erişim
24.04.2021

<https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/avrupa-birligi/turkiye-ab-iliskilerinin-kronolojisi/1980-1989>

<https://ticaret.gov.tr/gumruk-islemleri/sikca-sorulan-sorular/ticari/fikri-mulkiyet-haklari>
09.01.2025

<https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/content/customs-unions> 09.12.2023

<https://trade.ec.europa.eu/access-to-markets/en/content/customs-unions>,
<https://study.com/academy/lesson/customs-union-definition-theory-quiz.html>

<https://trguvenlikportali.com/ders-2-realizm/>

<https://ustr.gov/about-us>

<https://ustr.gov/trade-agreements/free-trade-agreements/united-states-mexico-canada-agreement>

https://www.ab.gov.tr/8-rekabet-politikasi_73.html 10.01.2025

https://www.ab.gov.tr/gumruk-birligi_46234.html

<https://www.apec.org/about-us/about-apec/achievements-and-benefits>

<https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/trump-vs-erdogan-its-hard-to-bluff-when-your-cards-are-on-the-table/> 26.02.2025

<https://www.benelux.int/fr/info-citoyen/union-benelux/a-propos-de-nous/histoire/> 27.02.2025

<https://www.britannica.com/money/central-place-theory> , 23.05.2025

https://www.cvce.eu/content/publication/1997/10/13/5a6bfc79-757f-4d53-9379-ad23cc2cc911/publishable_en.pdf

<https://www.cvce.eu/en/education/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/62cd6534-f1a9-442a-b6fb-0bab7c842180>

<https://www.dunya.com/kose-yazisi/yeni-nesil-stalar-ve-kuresel-ticaret/606251> Erişim 10.04.2021

<https://www.eac.int/customs-union> Erişim 28.04.2021

<https://www.eaeunion.org/?lang=en#about>

<https://www.etimolojiturkce.com/arama/entegrasyon>, <https://sozluk.gov.tr/> ve <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/entegrasyon> 16.06.2022

<https://www.etimolojiturkce.com/arama/entegrasyon>, <https://sozluk.gov.tr/> ve <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/entegrasyon>, (16.06.2022)

<https://www.etimolojiturkce.com/kelime/entegrasyon>

<https://www.grin.com/document/123235> Erişim 28.04.2021

<https://www.heritage.nf.ca/articles/economy/napolean-wars-economy.php>

<https://www.hetwebsite.net/het/profiles/balassa.htm>

<https://www.hetwebsite.net/het/profiles/viner.htm>

https://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/%E2%80%9C%Cavrupa_birligi_usturma_politika_gumruk_birligi_ve_tasima_kotalari%E2%80%9D_toplantisi_gerceklestirildi.pdf 10.01.2025

https://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/%E2%80%9C%Cavrupa_birligi_usturma_politika_gumruk_birligi_ve_tasima_kotalari%E2%80%9D_toplantisi_gerceklestirildi.pdf 10.01.2025

<https://www.imf.org/external/pubs/ft/ar/2022/>

<https://www.instituteforgovernment.org.uk/explainers/customs-union> Erişim 22.04.2021

https://www.jstor.org/stable/pdf/6495.pdf?refreqid=fastly-default%3A920129b002a4a671c85d0bb301f045b4&ab_segments=&initiator=&acceptTC=1

<https://www.mahfiegilmez.com/2019/10/iktisat-ve-ekonomi-ayn-sey-midir.html> 20.06.2022

<https://www.mahfiegilmez.com/2019/10/iktisat-ve-ekonomi-ayn-sey-midir.html>, İktisat ve Ekonomi Aynı Şey Midir?, 20.06.2022

<https://www.mfa.gov.tr/comesa.tr.mfa>,

<https://www.mfa.gov.tr/dogu-afrika-toplulugu.tr.mfa>

<https://www.mfa.gov.tr/dunya-ticaret-orgutu-dto.tr.mfa> Erişim 24.04.2021

<https://www.mfa.gov.tr/dunya-ticaret-orgutu-ve-uluslararası-ticaret-muzakerelerinin-gelecegi.tr.mfa> Erişim 26.05.2021

<https://www.mfa.gov.tr/ecowas.tr.mfa>, 27.06.2025

<https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-gumruk-birligi.tr.mfa#:~:text=T%C3%BCrkiye%20DAB%20G%C3%BCmr%C3%BCk%20Birli%C4%9Fi%2C%20sadece,pay%C4%B1%20vergi%20muafiyetine%20tabi%20tutulmaktad%C4%B1r.>

<https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-gumruk-birligi.tr.mfa#:~:text=Tan%C4%B1m%20olarak%20g%C3%BCmr%C3%BCk%20birli%C4%9Fi%3B%20taraf,ayn%C4%B1%20ticaret%20politikas%C4%B1n%C4%B1%20uygulamalar%C4%B1%20anlam%C4%B1ndad%C4%B1r.>

<https://www.mikro.com.tr/olcek-ekonomisi-nedir/>

<https://www.pngegg.com/en/png-zfaaw>

<https://www.rekabet.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FSayfalar%2Fhakimdurumu.pdf>

<https://www.sacu.int/about-sacu/history-of-sacu> 27.02.2025

<https://www.sacu.int/show.php?id=394> 06.12.2023

<https://www.sacu.int/show.php?id=566> 09.12.2003

<https://www.sciencedirect.com/topics/economics-econometrics-and-finance/customs-union> Erişim 25.04.2021

<https://www.sosyalciniz.net/alsas-loren-sorunu/>

<https://www.uemoa.int/en/presentation-of-uemoa>

<https://www.whitehouse.gov/fact-sheets/2025/02/fact-sheet-president-donald-j-trump-announces-fair-and-reciprocal-plan-on-trade/> 26.02.2025

<https://www.worldhistory.org/trans/tr/1-22469/adam-smith/>

https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtr11_forum_e/wtr11_11jan11_e.htm
26.02.2025

https://www.wto.org/english/thewto_e/history_e/history_e.htm Erişim 24.04.2021

https://www.wto.org/english/thewto_e/thewto_e.htm 26.02.2025

https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_art24_e.htm 14.02.2025

<https://www.wto.org/index.htm>

New State Ice Co. v. Liebmann, 285 U.S. 262 (1932).

<https://www.chathamhouse.org/2022/07/what-eurasian-economic-union>

<https://www.sacu.int/uploads/documents/125758223bab6bd920ecdffe36a45553cf257e50.pdf>

https://au.int/sites/default/files/documents/36204-doc-agenda2063_popular_version_en.pdf

Uzun, F.B., <https://www.parasut.com/blog/serbest-ticaret-antlasmasi-nedir>, 11.01.2025

https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/rta_pta_e.htm

<https://ceid.hu/preferential-trading-agreement-means/>

[https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/689369/EPRS_BRI\(2021\)689369_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/689369/EPRS_BRI(2021)689369_EN.pdf)